HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Dr. Mucs Sándor, a történelemtudományok kandidátusa

Népidemokratikus forradalmunk és a hadsereg

Dr. Gazsi József

A Kovpak-partizáncsoport portyája a Kárpátokban

Hetés Tibor

Stromfeld Aurél világháborús portréjához

3

XII. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1965

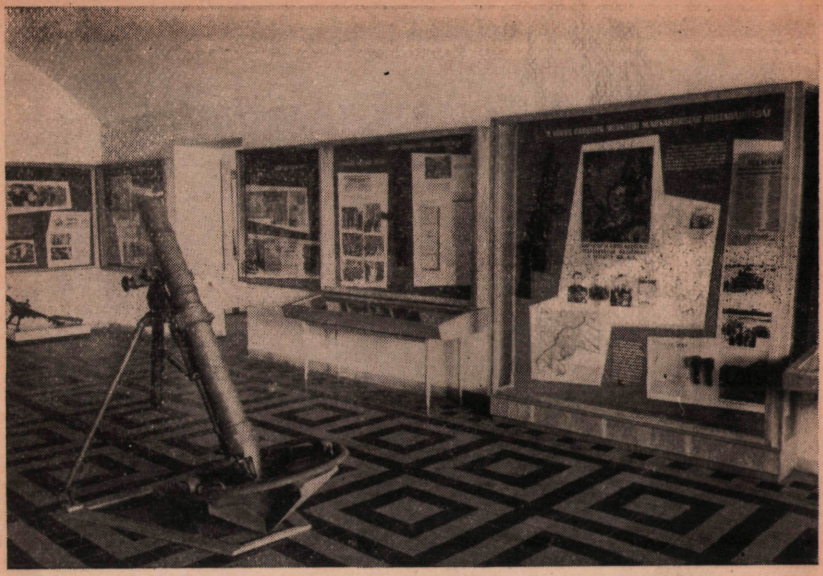

Részlet a „Magyarország felszabadítása" c. kiállításról

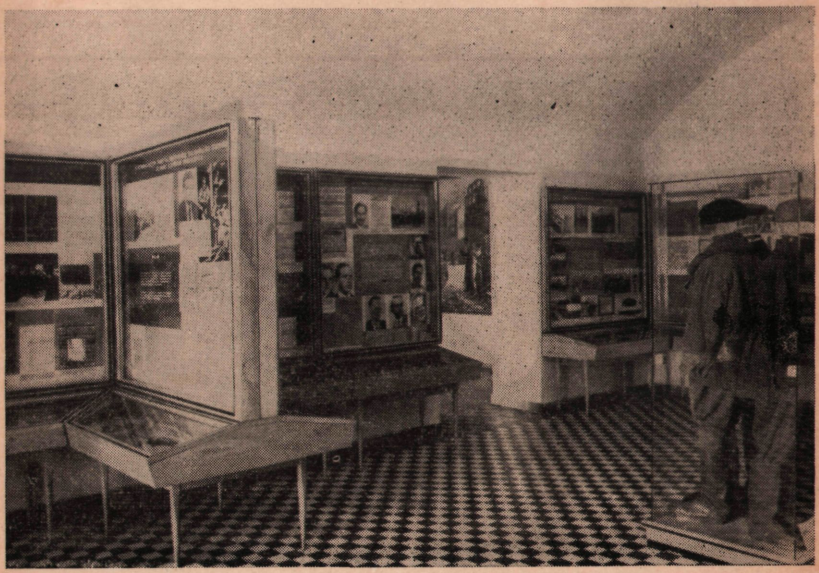

Részlet a „Magyar antifasiszta ellenállás" c. kiállításról

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3

1965

ÚJ FOLYAM BUDAPEST XII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

SZIMONIDESZ LAJOS

ny. vezérőrnagy

a történelemtudományok kandidátusa

1884—1965

Szimonidesz Lajos elvtárs, a Magyar Néphadsereg nyugállományú vezérőrnagya, a történelemtudományok kandidátusa, hosszas betegség után elhúnyt. Halála egy sokoldalú személyiségtől fosztotta meg társadalmunkat.

1884-ben született Pusztaföldváron, szűrszabómester fiaként. Még egész fiatal volt, amikor a tudás utáni vágy arra ösztönözte, hogy búcsút vegyen falujától: Aradon, Lugoson, Késmárkon, Pozsonyban és Budapesten tanult, majd a Hont megyei Nagybörzsöny községbe nevezték ki evangélikus lelkésznek.

Szimonidesz Lajos méltó utóda volt a magyar történelem során nagy szerepet betöltő, néphez hű, haladó szellemű papoknak. Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság idején hitet tett a társadalmi haladás mellett: szívvel és lélekkel támogatta az első magyar proletárdiktatúrát. A falu népe — szeretete és hálája jeléül — őt választotta meg a helyi direktórium elnökének. A történelem tanúsága szerint, méltó is volt a bizalomra. Az ellenforradalom, hatalomrajutása után, nem is irgalmazott a nép mellé állt papnak: börtönbe vetette, majd kiszabadulása után, az egyházi legfelsőbb törvényszék megfosztotta állásától. Szimonidesz Lajos ezt követően még hűségesebb fia lett népének.

Budapestre költözött és — banktisztviselősködés mellett — a tudományos kutatómunkára fordította minden idejét: írt és előadásokat tartott a munkásoknak; közel 30 ezer kötetet számláló könyvtárat gyűjtött össze, dolgozott megfeszített erővel, hogy feltárja a magyar történelem haladó és forradalmi hagyományait, Bethlen Gábor korától a XX. századig. Nagy lexikális tudása, szerteágazó, eredményes tudományos kutatómunkája a történelemtudományok jeles magyar művelőinek sorába emelte őt.

A felszabadulás után, a népi demokratikus rend rehabilitálta. 1948-ban ezredessé nevezték ki és megbízták a protestáns lelkészet vezetésével. Egy év múlva már vezérőrnagy és tábori püspök. Ez időtől kezdve lehetővé vált számára a nyugodt, tudományos feltáró munka, és Szimonidesz Lajos örömmel dolgozott. Munkájának elismeréséül hatszor tüntették ki, és elnyerte a történelemtudományok kandidátusa tudományos fokozatot is.

Szimonidesz Lajos vezérőrnagy elvárs több éven keresztül a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Intézetében is dolgozott, mint a hadtörténelmi osztály vezetője. Az intézetben ebben az időben szinte kizárólag olyan fiatal tudományos kutatók dolgoztak, akik akkor indultak el pályájukon és igen nagy szükségük volt segítségre, támogatásra. Ezt Szimonidesz Lajos vezérőrnagy elvtárstól, az idősebb, tapasztalt tudományos vezetőtől a legmesszebbmenően meg is kapták.

Szimonidesz Lajos személyében a sokoldalú, fáradhatatlan, tudós-katonát gyászoljuk, s emlékét híven megőrizzük.

TANULMÁNYOK

A HORTHYSTA KLIKK 1944. OKTÓBER 15-I KIUGRÁSI KÍSÉRLETÉRŐL

Tóth Sándor

Az 1944 őszére Magyarországon kialakult helyzet bonyolult ellentmondásossága az utóbbi években egyre több szakember érdeklődését kelti fel és ösztönzi a problémák vizsgálatára. Ez a tanulmány az általános katonapolitikai helyzetet felvázolva, néhány olyan sajátosság kiemelésére törekszik, amelyek beható elemzése feltétlenül szükséges a horthysta klikk 1944. október 15-i sikertelen kiugrási kísérletének szélesebb alapokon való értékeléséhez.[1]

1944 nyarutón a katonai helyzet alakulása és a nemzetközi politika fejleményei a magyar uralkodó köröknek is feltették a kérdést: hogyan tovább? A válasz nem tűrt halasztást, hiszen ekkorra a Wehrmacht súlyos vereségei világosan felismerhetővé tették, hogy a fasiszta Németország katonai összeomlása belátható közelségbe került.

A belorussziai hadművelet során — melyet a szövetségesek partraszállásának támogatására indított a szovjet főparancsnokság — az 1. Balti, a 2. és a 3. Belorussz Front csapatai június 23-tól július közepéig Bobrujszknál, Vityebszknél és Minszktől keletre bekerítették, majd megsemmisítették a német „Közép" hadseregcsoport több mint 30 hadosztályát. A három szovjet front a támadást mintegy 1300 km-es arcvonalon folytatva, 550—600 km-t nyomult előre. Eközben teljesen felszabadította Belorussziát, Litvánia nagy részét és a Nyeman folyón átkelve, Németország határához ért. Június 18-án a Koveltől nyugatra eső körzetből megindultak az 1. Belorussz Front csapatai is, amelyek június 22-én átlépték a szovjet—lengyel határt és két nap múlva felszabadították Lublint. Július—augusztus folyamán az 1. Ukrán Front lvov—sandomierzi hadműveletében megsemmisítő csapás érte az „Észak-Ukrajna" hadseregcsoportot is. Ennek során a szovjet csapatok átkeltek a Visztulán és Sandomierznél hídfőt foglaltak a folyó nyugati partján. Lvovtól délre ugyanakkor súlyos veszteségeket okoztak az 1. Magyar Hadseregnek, s maradványait visszaszorították az Északkeleti-Kárpátokba.

[1] A kiugrási kísérlettel — valamilyen módon és mértékben — szinte valamennyi, Magyarország második világháborús szerepét tárgyaló munka foglalkozik. Részletes összefoglalására Rozsnyói Ágnes vállalkozott a Századok 1959. évfolyamában közzétett tanulmányában. Ez a munka — minden erénye és hasznossága mellett — nem tekinthető a bonyolult problematika lezárásának. A Közgazdasági Egyetemen a közelmúltban rendezett vita is arra hívta fel a figyelmet, hogy számos kérdés még nem eléggé kimunkált és több problémához új módon kell közeledni. Néhány gondolat felvetésével erre törekszik e rövid lélegzetű tanulmány is.

1944. augusztus 20-án kezdődött meg a magyarországi helyzetre is döntően kiható iași—kisinyovi hadművelet a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport ellen. E hadműveletben a 2. és a 3. Ukrán Front csapatai bekerítettek és szétzúztak 22 német és román hadosztályt. A győzelem jeladásként hatott a Román Kommunista Párt vezette hazafias erőkre. Augusztus 23-án Bukarestben fegyveres felkelés megdöntötte Antonescu fasiszta diktatúráját. Hatalmának átmentése érdekében az uralkodó osztály — a királlyal az élen — bekapcsolódott a fordulat előkészítésébe és végrehajtásába, s átállította a hadsereget is. A iași—kisinyovi hadművelet befejezése után a 3. Ukrán Front a román—bolgár határ felé tört előre. A szovjet kormány — tényekre alapozva — több jegyzékében már korábban úgy értékelte a bolgár monarcho-fasiszták politikáját, hogy az közvetlenül segíti a hitleri Németországot és ténylegesen hadviselést jelent a Szovjetunió ellen. E politikára válaszul, szeptember 5-i jegyzékében bejelentette: a Szovjetunió is hadiállapotban levőnek tekinti magát Bulgáriával. A 3. Ukrán Front csapatai szeptember 8-án Bulgária területére léptek. A Bolgár Kommunista Párt vezette Hazafias Front, amely évek óta szervezte az ellenállást a megszállókkal és bolgár cinkosaikkal szemben, kiadta az általános fegyveres felkelés jelszavát. A jeladásra a hadsereg csatlakozott a partizáncsoportokhoz és szeptember 9-re virradóra a nép aktív részvételével megdöntötték a reakció uralmát, szétzúzták a monarcho-fasiszta rendszert. A szovjet csapatok szeptember 9-én beszüntették a harcot Bulgária területén.

Jelentős győzelmet aratott a szovjet hadsereg a baltikumi hadműveletben is. Augusztus végén egy hatalmas csapással mélyen visszavetette az „Észak" hadseregcsoportot, s ennek hatására a finn kormány is belátta a további harc céltalanságát. Szeptember 4-én Finnország elfogadta a Szovjetunió már korábban közölt fegyverszüneti feltételeit és kilépett a háborúból. Ezt követően a szovjet csapatok folytatták a Baltikum felszabadítását. Ennek során 400 km-es arcvonalon áttörték az „Észak" hadseregcsoport védelmét, kiűzték az ellenséget Észtországból, Lettország nagy részéből, majd Tukums és Libava között a tengerbe szorították a német hadseregcsoport 35 hadosztályának maradványait.

Az 1944. június 6-i normandiai partraszállással létrejött a nyugati szövetségesek által évek óta ígért „második front" is a fasiszta Németország ellen. Az amerikai—angol főparancsnokság partraszállt csapatai Franciaországban nyomultak előre és szeptember végén elérték a „Siegfried" vonalat. Olaszországban — Kesselring altábornagy hadseregcsoportjának szívós halogató harcai ellenére — szintén sikeresen haladt a szövetségesek támadása.

A hadászati, valamint a katonapolitikai helyzet kedvező alakulása egész Európában lendítőleg hatott az antifasiszta ellenállási mozgalomra. Mint arról már szó volt, Romániában és Bulgáriában a szovjet hadsereg győzelmeinek hatására fegyveres felkelés tört ki. Jugoszláviában, Görögországban és Albániában újult erővel harcoltak a partizánhadseregek a hitlerista megszállókkal. Szlovákiában és Lengyelországban fegyveres felkelés tört ki. Olaszországban és Belgiumban, Norvégiában és Hollandiában is egyre szélesedett a fegyveres ellenállás. A franciaországi antifasiszta harc méreteit mutatja, hogy Párizst a partizánok augusztus 25-én saját erejükből szabadították fel.

Az események puszta felsorolása is világosan érzékelteti, milyen válságos helyzetbe került 1944 őszére a náci III. Birodalom. A harccselekmények a Szovjetunió területéről a vele szomszédos országokba tevődtek át és a szövetségesek Európában Németországot kétarcvonalas harcra

kényszerítették. A megszállt országok népe nem várta tétlenül a felszabadulást, fegyvert fogott a hitleristák és hazai cinkosaik ellen. Ily módon az arcvonalon elszenvedett súlyos csapásokat tetézte, hogy a német csapatok hadtápterületének és hátországi összeköttetésének biztosítása is egyre nagyobb erőket kötött le.

Horthy-Magyarországhoz is nap mint nap közeledett a háború. A magyar uralkodó osztályoknak tehát dönteniük kellett: kitartanak-e továbbra is Hitler mellett, avagy a szakítás útjára lépnek. A nemzet érdekei azonnali, határozott szakítást és fegyveres szembefordulást követeltek a fasiszta Németországgal. Ezt diktálta a reálpolitika, ez volt az egyetlen mód arra, hogy az ország területén gyorsan végigvonuljon a háború és a nemzet megmeneküljön történelme legsúlyosabb katasztrófájától.

A magyar uralkodó osztályok jelentős része — Horthyval az élén — erre az időre felismerte már, hogy a hitleri Németország katonai veresége elkerülhetetlen, s nem akart vele együtt elpusztulni. A német győzelemben csupán egy elenyésző kisebbség hitt és volt a feltétlen kitartás híve. Mégsem a németekkel való szakítás és szembefordulás következett be, hanem e kisebbség hatalomrajutása és az ország hadszíntérré válása, a nemzeti vagyon jelentős részének elpusztulása, a lakosság szenvedésének fél évvel történt meghosszabbodása.

Az ide vezető katasztrófa-politika mozgatórugóinak jobb megismerése, szerepének megfelelő értékelése megköveteli, hogy néhány körülményt és tényezőt az eddiginél alaposabban, mélyrehatóbban vizsgáljunk meg.

Mint a tények bizonyítják, 1944 nyarán a magyar politikai és katonai vezetőkörök egyáltalán nem számoltak azzal a lehetőséggel, hogy a szovjet hadsereg rövid időn belül Magyarország területére léphet. Abban bíztak, hogy a Kárpátok leküzdése olyan nehéz próba elé állítja a szovjet hadsereget, amely időt ad egy német—angolszász különbéke megkötésére, illetve Churchill balkáni partraszállási tervének realizálására. Éppen ezért Horthy már augusztus elején javasolta Weesenmayer követnek, hogy német csapatok szállják meg a Kárpátok erdélyi hágóit. A németek súlyos veresége a iaşi—kisinyovi csatában, Románia ezt követő gyors kiugrása és hadüzenete Németországnak — bár voltak korábban bizonyos értesüléseik — teljesen váratlanul és felkészületlenül érte őket. A Sztójay-kormány augusztus 25-i minisztertanácsi ülésén[2] felmerült ugyan a gondolat, hogy itt az utolsó kedvező alkalom Magyarország kiugrására, ezt azonban a részvevők egyöntetűen elvetették. Azt is világosan látták, hogy a magyar haderő képtelen lesz feltartóztatni a szovjet—román támadást, s kitartani csupán jelentős német segítséggel lehet. Ám ez sem a fegyverszünet irányában teendő lépésekre ösztönözte a kormányt. Az első katonai intézkedések a román határ lezárására irányultak, s ezt szeptember 5-én a 2. Magyar Hadsereg dél-erdélyi támadása követte. Közben kérték a német főparancsnokságot, járuljon hozzá a Varsó térségében harcoló magyar csapatok átcsoportosításához a Kárpátokban. Ez is a szovjet csapatokkal szembeni ellenállás hatékonyságát szolgálta. A magyar uralkodó körök tehát augusztus végén, szeptember elején nem ragadták meg az alkalmat a román példa követésére, pedig objektíve számukra is kedvező volt a helyzet.

A 2. Ukrán Front csapatai szeptember közepére meghiúsították az

2 A minisztertanács jegyzőkönyvét közli: Magyarország és a második világháború. Kossuth, Budapest, 1959. 467—472. o.

ellenség Déli-Kárpátok hágóinak lezárására irányuló erőfeszítéseit és kijutottak a Kimpulung—Moldovenszk—Szászrégen—Marosvásárhely—Torda—Bród—Karánsebes—Turnu-Severin vonalra. A német „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport leharcolt, meggyengült hadosztályai az akkori román—magyar határ mentén foglaltak hevenyészett védelmet, harcbavetésükről csupán rendezés és feltöltés után lehetett szó.[3] Friessner vezérezredes hadseregcsoport-parancsnok kezdetben azt tervezte, hogy harc nélkül feladja az úgynevezett „Székely-kiszögellést" — amelyhez megszerezte Horthy írásbeli jóváhagyását is — majd Jocobeni—Régen—Tirgu Mures—Cluj—Oradea terepszakaszon alakítja ki az új arcvonalat. Innen szándékozott október közepén támadást indítani és megsemmisíteni a Dél-Erdélyben felvonult szovjet csapatokat. Tervének előadására szeptember 11-én a főhadiszállásra repült és hivatkozva Horthy beleegyezésére, kérte Hitlert: engedélyezze az arcvonalrövidítés végrehajtását. Hitler a terület harc nélküli kiürítéséhez nem járult hozzá.[4] Amennyiben ekkor az 1. és a 2. Magyar Hadsereg megnyitja az arcvonalat a szovjet csapatok előtt, a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport menthetetlenül bekerítésbe kerül a Tiszántúlon. A német parancsnokságnak egyáltalán nem lett volna ideje és módja főerőit kivonni a Tisza mögé. A két magyar hadsereg átállítása esetén létrejövő erőviszonyok cáfolhatatlanul emellett bizonyítanak.

Friessner adatai szerint 1944. szeptember 19-én a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport hadrendje nyolc német hadosztályból és egy dandárból állt. Ebből egy hadosztály feltöltés alatt volt, négy pedig még nem érkezett be teljesen a hadseregcsoporthoz.[5] Ezzel szemben a 2. Magyar Hadsereg öt hadosztályból és két dandárból állt, az 1. Magyar Hadseregbe pedig hét hadosztály és két dandár tartozott.[6] Teljesen reális tehát az a következtetés, hogy a két hadsereg arcvonalának megnyitása olyan kedvező helyzetet teremtett volna a 2. és a 4. Ukrán Front átkaroló hadmozdulata számára, amelyet a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport a rendelkezésre álló erőkkel nem tudott volna meghiúsítani. Nem véletlen, hogy Guderian vezérezredes, vezérkari főnök, szeptember 24-én elrendelte Friessnernek: azonnal kezdje meg az előkészületeket a hadseregcsoport visszavonására a Szeged—Debrecen—Uzsgorod vonalra, majd a Tisza mögé. Hitler most sem járult hozzá az arcvonal visszavételéhez, pedig Friessner szeptember 27-i helyzetjelentése is ennek szükségességét hangsúlyozta. A hadseregcsoport-parancsnok ugyanis a kialakult hadműveleti helyzetből levonta azt a következtetést, hogy az Arad északnyugati körzetéből Debrecen felé irányuló szovjet támadás elvághatja a német csapatok hátsó közlekedési vonalait.[7]

A szakításra objektíve kedvező hadműveleti helyzet azonban kihasználatlan maradt. A magyar kormánykörök nem ragadták meg a kínálkozó alkalmat, sőt politikájuk mindvégig a németek helyzetének megkönnyítése és saját helyzetük nehezítése irányába hatott. *A fordulat végrehajtására objektíve kedvező helyzet kihasználásának döntő feltétele volt ugyanis a szakítás szükségességét felismerő uralkodó körök és a Ma-*

3 *Hans Friessner:* Verrantene Schlachten. Die Tragödie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungarn. Hamburg, 1959. 107. o.

4 Uo. 119—122. o.

5 Uo. 259. o. melléklet.

6 *Dr. Csima János:* Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához. HM Központi Irattár, Budapest, 1961. 239. o. 73. sz. vázlat.

7 Friessner szeptember 27-i helyzetjelentését közli: *Hans Kissel:* Die Panzerschlachten in der Puszta im október 1944. Vowinckel, Nekargemünd, 1960. 156—158. o.

gyar Front vezette antifasiszta, demokratikus erők összefogása. Kizárólag egy ilyen összefogás teremthetett volna megfelelő politikai és tömegbázist a kiugrásra, s biztosíthatta volna a hadsereg szembefordítását a németekkel. Az uralkodó osztályok válságának adott fokán és a német megszállás viszonyai közöt létrejött Lakatos-kormányra ugyanis nem lehetett számítani a fordulat előkészítésében és végrehajtásában.[8] A katonai vezetők sem álltak egységesen Horthy kormányzó mögött. Ismeretes például, hogy Heszlényi József vezérezredes, a 3. hadsereg parancsnoka kifejezetten Szálasi híve volt. A felső parancsnoki karban szükséges személycserék végrehajtásához és az ingadozók kényszerítéséhez kellő demokratikus bázist csak a Magyar Front biztosíthatott volna.

Horthy és környezete azonban 1944 augusztus végén, szeptember elején — tehát a szakításra objektíve legkedvezőbb időben — egyáltalán nem gondolt a németekkel való fegyveres szembefordulásra, s nem is történt semmi a feltételek megteremtése érdekében. Ennek legfőbb oka abban keresendő, hogy az uralkodó osztályok úgy vélték: a szakítás nem felel meg imperialista érdekeiknek, ellenkezik a rendszer átmentésére és uralmunk fenntartására irányuló törekvéseikkel.

A magyar uralkodó osztályok politikai fejlettségéről, felelősségtudatáról az *elégtelen* bizonyítványt már kiállította a történelem. Az ellenforradalmi, fasiszta érában a kormánykörök féktelen kommunistaellenessége, szovjetgyűlölete és a forradalomtól való félelme mindenkor a legerősebb gátló tényezőként érvényesült a reálpolitika követelményeinek felismerésében. A magyar reakció rettegett 1919 megismétlődésétől, a forradalomtól. Egy negyedszázadon át minden haladó megmozdulás mögött a kommunisták tevékenységét és a Szovjetunió hatását kutatta. Módszeresen irtotta a kommunistákat és mereven ellenszegült a reformoknak, elfojtott vagy igyekezett a maga szekerébe fogni minden haladó mozgalmat. A kommunistaellenesség és a forradalomtól való félelem a legfőbb oka, hogy az uralkodó körök a végsőkig húzódoztak a Szovjetunióval kötendő fegyverszünet gondolatától. Horthyék Románia kiugrása után — és később sem — nem mertek és nem akartak a dolgozó tömegekre, a Magyar Front vezette antifasiszta ellenállási mozgalomra támaszkodva kiugrani a háborúból és szembefordulni a németekkel, mert féltek, hogy nem fogják tudni az események forradalmi fejlődését megállítani, elvesztik hatalmukat. Jelentős visszahúzó erőként hatott az a körülmény is, hogy úgy látták, nem számíthatnak a Hitlertől kapott területek megtartására másként, mint német győzelem, illetve német—angolszász különbéke esetén. Románia kiugrása után különösen Észak-Erdély helyzete foglalkoztatta őket és befolyásolta a kormány állásfoglalását. Bár a Romániával kötött fegyverszüneti szerződés ebben a kérdésben nyitva hagyott bizonyos lehetőségeket, ebből nem a szakítás szükségességére következtettek. Ellenkezőleg, ez is arra ösztönözte őket, hogy számukra kedvező fordulatot várva, továbbra is kitartsanak a németek mellett. Ezt a következtetést vonták le a varsói és szlovákiai felkelés tanulságaiból is. Ebben a két jelentős fegyveres megmozdulásban nem a fasiszta Németország fokozódó katonai gyengülését, a közelgő összeomlást és a követendő példát látták meg. Ellenkezőleg, fokozódott az a meggyőződésük, hogy a hitleri hadigépezet még *elég erős* ahhoz, hogy vérbe tudja fojtani a fegyveres ellenállást az olyan országokban, ahol *előzőleg nem szenvedett*

8 Mint ismeretes, Horthy csakhamar maga is kénytelen volt erről meggyőződni. Ezért bízta az előkészületeket a fia vezetésével működő „kiugrási irodára", s a tennivalókat csupán néhány bizalmasával beszélte meg.

katonai vereséget, illetve *nem fenyegeti a szovjet csapatok közvetlen támadásának a veszélye.*[9]

Mindezek következtében, amikor a magyar uralkodó körök választ elé kerültek, olyan megoldást kerestek, amely a néptömegek bevonása, a németekkel való fegyveres szembefordulás és a szovjet hadsereggel történő együttműködés nélkül teszi lehetővé a kiválást a háborúból. Ily módon szerették volna átvészelni azt a katasztrófát, amelybe ők taszították az országot, s átmenteni osztályuralmukat. Tervüket angolszász megszállás segítségével vélték megvalósíthatónak, s annak bekövetkezéséig készek voltak kitartani a fasiszta szövetségben. Ez felelt meg imperialista céljaiknak és reakciós osztályérdekeiknek. Úgy vélték, az angolszász oldalra végrehajtott kiugrással nagyobb érdemeket szerezhetnek a béketárgyalásokon, mint a Szovjetunióval fegyverszünetet kötött románok.

Az uralkodó osztályoknak ezt a koncepcióját világosan megfogalmazza Vörös János vezérezredes, vezérkari főnök, az 1944. szeptember 4-i memorandumában, amelyet a kormány tájékoztatására készített. Ebben — az egyes arcvonalak helyzetének és erőviszonyainak beható elemzése után — az alábbi következtetésre kényszerült: „Teljes tárgyilagossággal nézve az eseményeket, nem tartom kizártnak, hogy az európai harcot vezető német birodalom az egyre fokozódó túlsúly következtében a további harc feladására kényszerülve, fegyverszünetet kér. Sőt nem tartozik a lehetetlenségek birodalmába az sem, hogy Németország ellenállása esetleg máról-holnapra összeomlik."[10] Jellemző módon, e teljesen helytálló következtetések után azt állapítja meg, hogy a magyar vezetésnek a legrosszabbakra is fel kell készülnie, s mindent el kell követnie a belső rend és a fegyveres erő ütőképességének megőrzésére. Szerinte ugyanis csak ez biztosíthatja a szomszédos népek fékentartását és egyetlen kihasználható tényező lehet a fegyverszüneti vagy béketárgyalásokon. Ennek legfőbb feltételét abban látja: „... hogy a német birodalom oldalán továbbra is szövetségesi hűséggel és szilárd fegyverbarátsággal továbbfolytatjuk a harcot, mindaddig, amíg a németek is hajlandók szövetségesi hűséggel határainkat megvédeni és erre képesek is. Mikor ez már nem áll fenn, akkor feltétlenül keresnünk kell becsületes, de nem áruló módon a kiegyezést, mert nem dobhatjuk oda a nemzetet a német érdekekért."[11]

Vörös tehát a katonai helyzet teljesen reális felmérése után nem az egyetlen célravezető és a nemzet érdekeinek mindenben megfelelő megoldást: a fegyverszünet azonnali megkötését javasolta, hanem a további harc mellett vetette latba befolyását. Nemcsak megfogalmazta ezzel az uralkodó osztályok érdekeit, hanem megadta azok katonai alátámasztását és a követendő módszert is. Indokolásának további része bizonyítja, menynyire nem állt a valóság talaján, s milyen megalapozatlan reményeket fűzött a további kitartáshoz: „Ebben az esetben viszont számíthatunk arra, hogy hadianyag terén nemcsak jelenlegi erőinket tarthatjuk fenn, hanem azt még a rendelkezésre álló kihasználatlan emberanyagunk fel-

9 Horthyék feszült figyelemmel kísérték mindkét felkelést. A vezérkari főnökség tájékoztató jelentése naponta részletesen foglalkozott a két felkelés alakulásával és a német főparancsnokság intézkedéseivel. Különösen nyugtalanították őket a Szlovákiában történtek, mert attól tartottak, hogy az események átcsapnak az ország területére is. A varsói felkelés időszakában Bor-Komorovsky megbízottai hivatalosan is keresték a kapcsolatot a magyar kormányhoz.

10 A memorandumot közli *Nagy Vilmos:* Végzetes esztendők 1938—1945. Körmendy Kiadó, Budapest, 1946. Idézet a 208. o.

11 Uo. 208—209. o.

töltésével és új egységek felállításával még bizonyos mértékben fokozhatjuk is."[12]

Ez nem volt más, mint mézesmadzag, mert a kormány nagyon jól tudta, milyen gyengén, korszerűtlenül van felszerelve és felfegyverezve a magyar haderő. A német fegyverzet és felszerelés kilátásba helyezése azt a reményt keltette a politikai vezetésben, hogy a hadsereg a németek oldalán még huzamosabb ideig képes lesz állni a harcot és feltartóztatni a szovjet csapatokat. Ám ez bűnös könnyelműség, felelőtlenség és légvárépítés volt a legmagasabb katonai vezető részéről. Neki ugyanis mindenkinél jobban kellett tudnia, hogy a németek soha nem adtak különösebben számottevő segítséget a magyar hadsereg korszerűsítéséhez és megfelelő felfegyverzéséhez. Sőt, a saját céljaikra vették igénybe a magyar haditermelés jelentős hányadát is. Teljesen irreális volt tehát azt feltételezni, méginkább határozottan állítani, hogy az adott helyzetben megváltozik a németek magatartása.

Vörös indokolásának másik fele a legvilágosabban tükrözi az uralkodó osztályok imperialista céljait. Mint írja: „De feltétlenül megköveteli a németek melletti ésszerű kitartást az is, hogy csak így vagyunk és leszünk képesek a háború befejezésének pillanatáig a jelenlegi magyar területeket integritásukban megtartani, azaz, az ellenséget határainkon megállítani."[13] Vagyis félreérthetetlenül megfogalmazza, hogy a Hitlertől kapott területeket csakis mellette harcolva lehet megtartani. Végezetül nyomatékosan leszögezi: „... minden harc, küzdelem és súlyos véráldozat csak akkor nem lesz céltalan, ha a katonai vezetés teljesen bizonyos lehet abban, hogy a politika reálisan mérlegeli a helyzetet... és ha békeajánlatra kényszerülnénk, úgy a politikai kibontakozást *csakis az angolszász oldal felé fogja keresni.*"[14]

Röviden összegezve tehát a memorandum mondanivalójának lényegét: Vörös János álláspontja — amely egészében tükrözte az uralkodó körök nézeteit és vágyait — az volt, hogy német segítséggel mindaddig kitartani a szovjet hadsereggel szemben, amíg az angolszász csapatok meg nem szállhatják az országot. Figyelemreméltó a memorandum abból a szempontból is, hogy mutatja azt a jelentős befolyást, amelyet a katonai vezetők gyakoroltak a kormányzat politikájának alakulására. Jellemző egyébként a politikai és katonai vezetés irreális látásmódjára, hogy bár legfőképpen a katonai helyzet alakulása, a szovjet hadsereg gyors közeledése kényszerítette őket kiút keresésére, a kialakult katonai helyzettel képtelenek voltak megfelelő módon számolni, s mindvégig úgy politizáltak, hogy a szovjet hadsereget csak negatíve vették figyelembe. Kizárólag olybá tekintették, mint amely akadályozza terveik megvalósítását, tekintetbe sem vették, mint a kiugrás megkönnyítő tényezőt.

Horthy már augusztus 24-én — a román kiugrást követő napon — arra kérte Weesenmayer követet, hogy a német csapatok vonuljanak a Kárpátokhoz, mert a magyar hadseregnek nincs elég ereje azt megvédeni.[15] Szeptember 7-én pedig a koronatanács hozott olyanértelmű határozatot, amely öt páncélos hadosztály Magyarországra küldéséhez kötötte a harc folytatását.[16] A kormányköröket mindkét esetben az a

12 Uo. 209. o.
13 Uo.
14 Uo. 211. o.
15 C. *A Macartney:* October fifteorld War. Vol. VI. Houghton Mifflin Co. 1945. vol. II. Univ. Press, Edinburgh, 1961. 320. o.
16 Ítél a történelem.. .A Szálasi-per. Híradó Könyvtár, Budapest, 1946. 129. o.

törekvés vezette, hogy német segítséggel kihúzzák az időt az angolszász megszállás bekövetkeztéig. Ezzel azonban önmaguk tették lehetővé, hogy a németek jelentős erőt vonjanak össze Magyarországon és könnyűszerrel meghiúsítsák a lényegében előkészítetlen kiugrási kísérletet.

A magyar uralkodó osztályok 1944. augusztus végén, szeptember elején képtelenek voltak a realitások felismerésére, és imperialista osztályérdekeiktől vezetve légvárakat építettek. Azzal ugyanis, hogy a szövetségesek 1944. június 6-án Franciaországban hozták létre a második frontot és nem a Balkánon szálltak partra, illuzórikussá vált minden olyan számítás Magyarországon, amely a németekkel való szakítást angolszász megszállásra alapozva, és a szovjet hadsereg nélkül képzelte el.

Igaz, Churchill angol miniszterelnök szerette volna meggátolni a szovjet hadsereg előnyomulását Közép- és Délkelet-Európában, s még 1944 őszén is melengette egy zárt szovjetellenes tömb létrehozásának gondolatát ebben a térségben. Augusztusban a pápával is beszélt ilyen irányú terveiről. A második quebeci konferencia összeülésének idején, 1944. szeptember 12-én így ír erről a Washington Post: „Nem titok, hogy Churchillt egyre jobban nyugtalanítja a balkáni orosz befolyás. Azért keresett segítséget a pápánál, hogy megszüntesse ezt a befolyást. Churchill nyilvánvalóan úgy vélte, hogy a Vörös Hadseregnek Jugoszláviában és az Adriai-tengerparton való megjelenése a Vatikánt is aggasztja. Értesüléseink szerint javasolta, hogy a Földközi-tengeren katolikus államok csoportja legyen Oroszországgal szemben. Ennek tagjai Horvátország, Szlovénia, Magyarország, Olaszország, Spanyolország, Portugália és később esetleg Franciaország."[17] Churchill az angol imperialista körök földközi-tengeri érdekeit képviselve, a második front létrehozása után sem mondott le véglegesen az olaszországi hadműveleteknek Balkán felé irányuló kiterjesztéséről, és törekedett, hogy az helyet kapjon az angolszász hadászati célkitűzésekben. Erre enged következtetni a második quebeci konferenciára történő elutazása előtt tett nyilatkozata is: „Nagyon szeretném, ha Közép-Európa néhány körzetében megelőznénk az oroszokat. A magyarok például kijelentették, hogy ellenállnak a szovjet előnyomulással szemben, de leteszik a fegyvert az angolok előtt, ha azok időben odaérhetnek. Nagyon szeretném, hogy amennyiben a németek kivonulnak Olaszországból, vagy visszavonulnak az Alpokig, Alexander[18] az Adriai-tenger partja mentén mért kombinált csapásokkal elfoglalná és megszállná Isztria-félszigetet és megkísérelné, hogy előbb eljusson Bécsbe, mint az oroszok."[19] Az angol miniszterelnök és tanácsadói úgy vélték, hogy a Balkánra kiterjesztett harctevékenység a legalkalmasabb a szovjet hadsereg előnyomulásának korlátozására, illetve megelőzésére a számukra legfontosabb körzetekben. Arra számítottak, hogy a Balkánról könnyen elérhetik Magyarországot és Ausztriát, majd Prágán keresztül Berlint, Münchenen át pedig Dél-Németországot.[20]

Churchill a konferencián hangot is adott nézeteinek, de csupán részleges eredményt tudott elérni. Abban ugyanis teljesen egyetértettek az

17 Idézi *Gyeborin:* A második világháború. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1961. 401—402. o.

18 Tábornagy, az olaszországi szövetséges csapatok főparancsnoka.

19 *W. S. Churchill:* The Second Wenth. History of modern Hungary 1929—Boston, 1953. 148. o.

20 Isztorija Velikoj Otyecsesztvennoj Vojnü Szovetszkogo Szojuza 1941—1945. Tom. IV. Moszkva, Voenizdat, 1962. 307. o.

amerikai—angol partnerek, hogy a szovjet hadsereg előnyomulását jó lenne minél kisebb területre korlátozni Európában, ám a megvalósítást mindketten saját imperialista érdekeiknek megfelelően képzelték el. Az angol miniszterelnökkel szemben — aki az olaszországi hadműveletek kiterjesztésével a Balkánon, Magyarországon és Ausztriában szerette volna útját állni a szovjet hadseregnek — Roosevelt a ruhr-vidéki ipartelepek megszerzésére törekedett. Ezek lehető leggyorsabb elfoglalásával akarta térdre kényszeríteni Németországot, s ekképpen megelőzni a szovjet hadsereget. Ebből kiindulva ragaszkodott hozzá, hogy a nyugati arcvonalat tekintsék elsőrendűnek; nem engedte meggyengíteni az ott harcoló csapatokat, az olaszországi hadművelet kiterjesztését pedig a harcok eredményeitől tette függővé. Az imperialista ellentétek összeütközésekor Churchill — mint annyiszor — engedni kényszerült. Tudomásul kellett vennie, hogy az angolszász főparancsnokságnak nincs kellő ereje egy új hadászati irány létrehozására, a franciaországi irányt pedig nem lehet meggyengíteni. Végül megelégedett vele, hogy két angol dandárt kijelöltek Athén körzetének megszállására, a görög népi felszabadító mozgalom letörésére.[21] Bármennyire is szimpatikus volt tehát az angol imperialista körök számára a Horthy-Magyaországgal kötendő különbéke és az ország megszállásának gondolata, annak realizálása érdekében mitsem tehettek.[22]

Ám Horthy semmiképp sem akarta tudomásul venni a számára oly keserves tényeket. Hiába üzenték meg az angolszászok Bakách-Bessenyei György, volt berni követen keresztül, hogy fegyverszünetről csak a Szovjetunió bevonásával lehet tárgyalásokat kezdeni, Horthy szeptember 1-i válaszában kategórikusan leszögezte: kizárólag a nyugati hatalmakkal kíván tárgyalni.[23] Szeptember 9-én ismét csak azt üzente Bakách-Bessenyeivel, hogy kiugrásról csak abban az esetben lehet szó, ha légi úton legalább két-három hadosztály érkezik az országba.[24] Bár kénytelen volt belátni, hogy az események nem az ő vágyai szerint alakulnak, mielőtt fegyverszüneti delegációt indított volna Moszkvába, az olaszországi szövetséges főparancsnokságra is megbízottat küldött. Jellemző módon arra kérte az angolszász hatalmakat, hogy ne engedjék a szovjet csapatokat Magyarország területére, vagy legalább néhány hadosztállyal az angolok is lépjék át a határt a Dunántúlon. Leszögezte, hogy amennyiben csak a szovjet csapatok vonulnak be az országba, a magyar hadsereg folytatni fogja a harcot ellenük. Mint ismeretes, a küldetés eredménytelen maradt. Az amerikai-angol kormány nem tudott kedvező választ adni Horthynak. Kérelmével a Szovjetunióhoz utasí-

21 *Churchill:* i. m. 141. o.

22 Ölvedi Ignác a Hadtörténelmi Közlemények 1964. 3. számában közölt tanulmányában (454—455. o.) kimutatja, hogy a balkáni partraszállás nem azért maradt el, mert a nyugati szövetségesek kénytelenek voltak a Szovjetunióval kötött megállapodáshoz tartani magukat. Ilyen megállapodás nem volt. Ez igaz, de véleményem szerint nem ebben van a probléma lényege. A Szovjetunió és a nyugati szövetségesei között egy olyan megállapodás volt, mely szerint *nem kötnek különbékét egymás háta mögött. Ehhez voltak kénytelenek tartani magukat az angolszászok, mivel nem rendelkeztek elegendő erővel, hogy partraszálljanak a Balkánon is.* Ez a probléma lényege, ezért voltak irreálisak Horthyék reményei. Az adott körülmények között a nyugati hatalmak nem kockáztathatták meg az ellentétek túlfeszítését és a Szovjetunióval való szakítást, hiszen annak erejére feltétlenül szükségük volt a győzelemhez. Ez az összekötő erő tartósabbnak és szilárdabbnak bizonyult az imperialista terveknél és érdekeknél.

23 *Macartney:* i. m. 335—336. o.

24 Uo. 339. o.

totta, s ugyanakkor Bakách-Bessenyeitől is hasonló értesítés érkezett.[25] Ezt követően indult el, annyi tétovázás és huzavona után, a Faragho altábornagy vezette küldöttség szeptember 28-án Moszkvába.

Bár a fegyverszünet kérésére Horthy végül is elszánta magát, a kiugrást kezdettől a hadsereg németek ellen fordítása nélkül képzelte el. Az ő szeme előtt „... mindig a finn és nem a román példa lebegett."[26] Éppen ezért a szeptember 7-i külön tanácskozáson[27] a fegyverszünet egyik feltételeként jelölték meg, hogy a német csapatok szabadon kivonulhassanak az országból.[28] Ugyanezt kérte Horthy a fegyverszüneti delegációval Sztálinnak küldött levelében is.[29] Arra számított, hogy fegyverszünet esetén a német csapatok harc nélkül fel fogják adni Magyarországot. Október 14-én este vezérkar főnökének a katonai előkészületek elégtelenségére vonatkozó aggályait így hárította el: „Bízom abban, hogyha a német követet felkérem, hogy a német csapatok hagyják el az állam területét, úgy Magyarországon is az lesz a helyzet, mint volt Finnországban, ahol a német csapatok nyomban elhagyták Finnország területét."[30]

Horthy ebbéli reményei minden alapot nélkülöztek. Finnország és Magyarország hadászati helyzete jelentősen különbözött, s ez eleve kizárta a finn megoldás alkalmazhatóságát Magyarországon. A németek számára igen kedvező volt a harc nélküli visszavonulás lehetőségének biztosítása Finnországból. Hadászati helyzetüket nem nehezítette különösebben az ország feladása, ellenben jelentős erőt kötött volna le, ha megpróbálják azt még ideig-óráig tartani. Ezzel szemben Magyarország sokkal fontosabb helyet foglalt el Hitler terveiben, mondhatni létfontosságú volt a háború elhúzására irányuló erőfeszítések hatékonyságához. Mindenekelőtt a teljesen elszigetelt náci Németország nem nélkülözhette a magyar mezőgazdaság és hadiipar termelését.[31] Románia kiugrása után Hitler különösen fontosnak tartotta, hogy a zalai olajat a lehető legtovább tartsa birtokában.[32] De igen jelentős volt Magyarország szerepe földrajzi helyzete miatt is. Rajta keresztül vezetnek ugyanis a legrövidebb útvonalak Ausztriába és Dél-Németországba. Magyarország kézbentartása tehát az osztrák és dél-német iparvidéket biztosította, valamint a német főparancsnokság összeköttetését a Balkánon és Csehszlovákiában harcoló erőivel. Ennélfogva Magyarországon homokra épült minden olyan elképzelés, amely a németekkel történő szakítást nem kapcsolta össze az ellenük irányuló fegyveres fellépéssel.

Ismeretes, hogy Horthy csupán akkor szánta rá magát, hogy fegy-

25 Lásd *Horthy Miklós:* Emlékirataim. Alberdi, Buenos Aires, 1953. 266. o. és *Macartney:* i. m. 354. o.

26 *Horthy:* i. m. 273. o.

27 Részvevői Horthyn kívül: Lakatos Géza miniszterelnök, Csatay Lajos honvédelmi miniszter, Hennyey Gusztáv külügyminiszter, Vörös János vezérkari főnök, Vattay Antal főhadsegéd és Ambrózy Gyula, a kabinetiroda főnöke.

28 *Macartney:* i. m. 337. o.

29 Uo. 354. o.

30 *Paál Jób—Radó Antal:* A debreceni feltámadás. Tiszántúli Nyomda. Debrecen, 1947. 45. o.

31 A magyar hadiipar termelésre adatok. *Berend T. Iván—Ránki György:* Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában, 1933—1944. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. 418., 428. és 481. o.

32 Hitlernek a magyarországi olajmezők kézbentartására vonatkozó elhatározására lásd például *Heinz Guderian:* Erinnerungen eines Soldaten. Vowinckel, Heidelberg, 1951. 357. o. Magyarország hadászati jelentőségére Hitler 1944. július 31-i véleményét Hitlers Lagebesprechungen. Die Protokollfragmente seiner militärischen Konferenzen. Deutsche Verlag Anstalt, Stuttgart, 1962. 589. o.

verszüneti delegációt küldjön Moszkvába, amikor kénytelen volt belátni a nyugatiakkal kötendő különbékére, illetve az országnak angolszász megszállására irányuló reményei csődjét. Ám ekkor a szovjet csapatok még nem kezdték meg magyarországi hadműveletüket. A kormányzó ezt ismét csak időhúzásra, taktikázásra használta fel. Megpróbált feltételeket szabni, késlekedett a fegyverszünet aláírására jogosító felhatalmazás elküldésével, s nem túlzás megállapítani, hogy a fegyverszünet elfogadására kizárólag a szovjet csapatok sikerei kényszerítették. A 2. Ukrán Front október 6-án megindított támadása ugyanis napok alatt jelentős eredménnyel járt a Tiszántúlon. A front főcsapásának irányában tevékenykedő erők október 8-án estig mélyen előretörtek a Tiszántúlon, s csapásaik elvágták az Oradea és Debrecen körzetében védekező német csoportosításokat a tiszai átkelőhelyeket biztosító csapatoktól. A szovjet gyorsan mozgó magasabbegységek erre az időre több ponton átkeltek a Sebes-Körösön, s annak északi partján, majd tovább Nagyrábé—Püspökladány—Karcag Ény—Túrkeve—Mezőtúr—Szarvas—Öcsöd vonalában húzódó terepszakaszt érték el. Október 8-án estig Plijev altábornagy lovas-gépesített csoportjának egy lovas hadteste felszabadította Hajdúszoboszlót és Nádudvart. Két nappal később a Tiszán átkelt 18. harckocsihadtest előrevetett osztagai betörtek Kecskemétre, október 11-én pedig a 46. hadsereg csapatai felszabadították Szegedet. Ezeknek az eseményeknek van döntő szerepük abban, hogy Horthy végül is október 11-én elfogadta a fegyverszüneti feltételeket. Ám ugyanakkor azt is kérte, hogy a szovjet hadvezetés állítsa le a Tiszán átkelt csapatok további előnyomulását Budapest felé. Kérését azzal indokolta, hogy azt a magyar csapatok elrendelt visszavonásának biztosítása teszi szükségessé.

A fegyverszünet aláírása tehát annyi tétovázás és huzavona után végre megtörtént. Horthy elfogadta a feltételeket, melyek a többi között azt is előírták, hogy a hadsereget a németek ellen kell fordítani. Ennek ellenére Horthy és környezete bűnös könnyelműséget és felelőtlenséget tanúsított a kiugrási kísérlet előkészítése során. Az október közepére kialakult helyzet még a korábbinál is világosabban mutatta és sürgetően követelte az ellenállási mozgalom erőivel való összefogást, s a hadsereg németek ellen fordításának szükségességét. A szélsőjobboldal egységfrontjának létrejötte, a Nemzeti Szövetség megalakulása és fellépése, Bakay altábornagy, budapesti hadtestparancsnok elrablása, Szálasi német védelem alá helyezése és más események a készülő nyilas puccs figyelmeztető jelei voltak. Ezek határozott cselekvést követeltek. Ugyanígy Ribentropp külügyminiszter szeptember 8-i üzenete[33] már elég korán nem hagyott semmi kétséget aziránt, hogy a németek minden rendelkezésre álló erővel igyekezni fognak megakadályozni a kiugrást. Márpedig október közepére ez a rendelkezésre álló erő egyáltalán nem volt lebecsülendő. Az eddig ismert adatok szerint Bach-Zelewsky Budapesten egy SS lovas hadosztállyal, egy harckocsiszázlóaljjal, négy darab 38 mm-es „Siegfried" vasúti ágyúval rendelkezett,[34] és szükség esetén felhasználhatta a 24. páncélos hadosztály Szolnokról beérkezett részeit

33 Országos Levéltár. Minisztertanács jegyzőkönyve 1944. szeptember 8. Közli: Magyarország és a második világháború. Kossuth, Budapest, 1959. 473—483. o.

34 Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1941—1945. Band IV. Erste Halbband. Bernard und Graefe Verlag, Frankfurt am Main, 1961. 864. o. és. Hitlers Lagebesprechungen. 709. o.

is.[35] A szintén Budapestre küldött Skorzeny parancsnoksága alá két ejtőernyős vadászszázlóalj, egy gépesített gyalogzászlóalj, egy megerősített „Jagdverband", egy harckocsiszázad és egy különleges század tartozott.[36] Ugyanakkor Greiffenberg tábornoknak, a Wehrmacht magyarországi meghatalmazott tábornokának az ország különböző részein állomásozó négy SS hadosztály, egy SS dandár és három egyéb hadosztály volt alárendelve.[37]

E jelentős erővel szemben a *kiugrás csak a felfegyverzett munkásságra támaszkodva és a hadsereg bevonásával lett volna végrehajtható.* Ám mindettől a döntő pillanatban visszariadtak Horthyék. Bár a Magyar Front vezetőivel megállapodtak az együttműködést illetően, a megállapodást nem tartották be. Nem adtak fegyvereket a munkásság felfegyverzéséhez, nem értesítették a Magyar Frontot a kormányzói proklamáció nyilvánosságra hozatalának időpontjáról. Ily módon az antifasiszta, demokratikus erőknek, amelyek napokkal később várták az események bekövetkezését, nem volt idejük felkészülni. A felfegyverzetlen budapesti munkásság így akcióképtelen volt a kritikus időben, s nem lépett fel, hogy megfordítsa az események menetét. A Magyar Front szervezetei gyengék voltak ahhoz, hogy a fordulatot *az uralkodó osztály és a hadsereg nélkül véghez vigyék* a német túlerővel, a felfegyverzett nyilasokkal és az átállt karhatalommal szemben.

A kiugrás katonai biztosítására tett előkészületek azt mutatják, hogy azok csupán a látszat kedvéért folytak. Az előkészületek kapcsán egyáltalán nem mérték fel a helyzet komolyságát, a várható nehézségeket, s tulajdonképpen nem számoltak fegyveres összecsapás lehetőségével. Pedig a legfelső katonai vezetés Románia kiugrását követően több jelzést kapott. Így például a sztrijii hadifogolytáborban mintegy 40 magyar tiszt memorandumot készített, amelyben az ország megmentése érdekében felszólította Miklós Béla vezérezredest, az 1. Magyar Hadsereg parancsnokát: kössön fegyverszünetet a Vörös Hadsereggel és kezdjen harcot a német megszállók ellen.[38] A Hadiakadémiára beosztott vezérkari tisztek között is kialakult egy csoport, amely a katonai helyzet hatására belátta a németekkel való szakítás halaszthatatlan szükségességét, s különböző elképzeléseket alakított ki ennek végrehajtására. Közöttük szerepelt az 1. hadsereg átállításának terve, és elkészítették a leváltandó németbérenc katonai vezetők, s a helyükre kinevezendők névjegyzékét is. Ezt eljuttatták a vezérkar főnökéhez azzal a javaslattal együtt, hogy a kormányzó szemle ürügyén utazzon Husztra és ott, az 1. hadsereg parancsnokságán jelentse be a fegyverszünetet.[39]

Egyik javaslat sem valósult meg. Miklós Béla a neki átadott memorandumot Horthyhoz továbbította, ő maga semmi katonai előkészületet nem foganatosított. Vörös János sem tett lépéseket a megbízhatatlan katonai vezetők felváltására, még saját legszűkebb környezetét sem tisztította meg a németbérenc elemektől.[40] Október 14-én este — nem ko-

35 Ferdinand von Senger und Etterlin: Die 24. Panzer-Division vormals 1. Kawalliere-Division 1939—1945. Vowinckel Verlag. Neckargemünd, 1962. 265—266. o.

36 *Otto Skorzeny:* Geheimkommando Skorzeny. Hamburg, 1950. 203—204. o.

37 *Borus József:* A magyarországi hadműveletek jelentősége a második világháború történetében. Hadtörténelmi Közlemények, 1964. 3. sz.

38 A memorandum szövegét közli a Magyar Ujság 1944. szeptember 26-i száma.

39 A névsort és a javaslatot Lajtos Árpád vk. őrnagy adta át Vörös vezérezredesnek. *Lajtos Árpád* visszaemlékezése. Hadtörténelmi Levéltár. Kézirattár.

40 Mint ismeretes, a hadsereg magatartására intézkedő titkos parancs továbbítását éppen Kapitánfy Albin vk. őrnagy, Vörös János parancsőrtisztje szabotálta el.

rábban — javasolta Horthynak: Huszton jelentse be a fegyverszünetet, de ezzel már nem ért célt. A kormányzó fölöslegesnek vélte az aggályoskodást és nem volt hajlandó elhagyni a fővárost.[41]

A kiugrás katonai biztosításának terve látszatra megfelelőnek s a végrehajtásra tett intézkedések elegendőnek tűnnek. A terv magában foglalta Budapest védelmének megszervezését, valamint az 1. és a 2. hadsereg együttműködését a szovjet csapatokkal. Az I. hadtestnek a fővárosban állomásozó csekély erőit[42] az 1. lovas, az 1. páncélos és a 10. gyaloghadosztály összpontosításával szándékoztak kiegészíteni, az 1. és a 2. hadseregnek pedig elrendelték: kezdje meg a visszavonulást a Tisza—Bodrog, illetve Meszes-hegység vonalára.[43] Horthy október 11-én Vattay Antal altábornagy, főhadsegéd jelenlétében — akire a katonai előkészületek szervezését bízta — fogadta Miklós Béla és Veress Lajos vezérezredes, hadseregparancsnokokat s közölte velük: „Az 1920. március 1-i rendeletem végrehajtandó" szövegű parancsának vétele után haladéktalanul lépjenek érintkezésbe a szovjet csapatokkal és kezdjék meg a harcot a németek ellen.[44]

A látszatra mindennel számoló terv azonban nem nyugodott reális alapokon. Budapest megerősítésére az intézkedést későn adták ki. A kormányzói kiáltvány nyilvánosságra hozatalának időpontjában a várt csapatok még nem érkeztek be, s mivel a munkásságot sem fegyverezték fel, a német túlerő Budapesten biztosította a nyilasok hatalomra jutását. A német túlerő érvényesülését megkönnyítette, hogy Horthyék semmit sem tettek a katonai előkészületek személyi feltételeinek megteremtése érdekében. Így a fővárosban a katonai és karhatalmi egységek órák alatt a nyilas és németbarát tisztek befolyása alá kerültek. Mint már szó volt róla, a kiugrás megakadályozására a németeknek Budapesten és környékén rendelkezésre állt egy SS lovas hadosztály, egy harckocsizászlóalj, két ejtőernyős vadászzászlóalj, egy gépesített gyalogzászlóalj, egy megerősített „Jagdverband", egy harckocsiszázad, egy különleges század és négy db 38 mm-es „Siegfried" vasúti ágyú. Szükség esetén felhasználhatták a 24. páncélos hadosztály Szolnokról beérkezet részeit is. Egyelőre még kiderítetlen, hogy Greiffenberg tábornoknak, a Wehrmacht magyarországi meghatalmazott tábornokának alárendeltségébe tartozó négy SS hadosztályból, egy SS dandárból és három egyéb hadosztályból mennyi állomásozott a fővárosban és környékén. Ezzel szemben Budapesten nem volt számottevő katonai erő. Egy pót-gyalogezred, egy gyalogzászlóalj, két — kiképző harckocsikkal felszerelt — páncélos zászlóalj, egy gépkocsizó zászlóalj, egy karhatalmi zászlóalj, egy folyamőrosztály, néhány légvédelmi üteg és a testőrség jelentette a fővárosban rendelkezésre álló erőt. A lovas hadosztály Kecskemét körzetében volt, a vasúti szállítással Budapestre tartó 10. gyaloghadosztály pedig éleivel még csupán Hatvant érte el. A katonai erőviszonyok tehát nem kedveztek a kiugrásnak, s ezt még tetézte, hogy a csapatok vezetése nem volt

41 *Paál—Radó:* i. m. 45. o.

42 Az I. hadtestnek egy pót-gyalogezrede, egy gépkocsizó zászlóalja, két páncélos zászlóalja (kiképzési célokat szolgáló harckocsikkal), két légvédelmi ütege volt. Alárendeltségébe került még az időközben Szegedről felrendelt 9./II. zászlóalj és számolt a folyamőrség Budán elhelyezett egy osztályával is. A kormányzói testőrség, beleértve a testőr lövészzászlóaljat is, egészen gyengén volt felfegyverezve, nem jelentett számottevően harcképes erőt.

43 Az intézkedésekről Vörös vezérezredes tájékoztatta az október 15-i koronatanács részvevőit. A koronatanács jegyzőkönyvét lásd Felszabadulás 1944. szeptember 26—1945. április 4. Dokumentumok. Szikra, Budapest, 1955. 41—44. o.

44 *Macartney:* i. m. 382. o.

megbízható kézben. Ilyen körülmények között végzetessé vált, hogy a budapesti munkásság nem volt előkészítve és felfegyverezve, így nem érvényesülhetett kényszerítő ereje, nem befolyásolhatta a katonatömegek magatartását, s azok ki voltak szolgáltatva németbérenc nyilas parancsnokaiknak.[45]

Végzetes hibának bizonyult egyébként, hogy a hadsereg magatartását titkos paranccsal tervezték szabályozni. Ez egyben kétségeket támaszt a szándék komolyságát illetően is. Egyáltalán nem számoltak azzal, hogy a parancs továbbítása esetleg késedelmet szenvedhet vagy lehetetlenné válik s így az átállás meghiúsulhat. A kiugrás sikeres végrehajtása minimálisan azt követelte volna, hogy a kormányzói proklamáció, illetve a hadparancs határozott utasítást tartalmazzon a csapatok magatartására, teendőire.[46] Ezzel szemben még a proklamációból is kihagyták az alábbi mondatot: „a németekkel a mai naptól kezdve Magyarország harcban lévőnek tekinti magát."[47] — pedig ez legalább valamelyes támpontot adott volna a határozott cselekvéshez.

Ily módon a kormányzói proklamáció teljesen váratlanul s egyben felkészületlenül érte a hadsereget. A hadparancs nem tartalmazott határozott útmutatást, Vörös vezérkari főnök parancsőrtisztje elszabotálta a titkos parancs továbbítását, a hadműveleti osztály vezetője olyan értelmű utasítást küldött a csapatoknak, hogy a proklamáció nem jelenti a fegyverszünet megkötését, ezért a további parancsig harcolniuk kell. Ez utóbbi parancsot Vörös vezérkari főnök is jóváhagyta a németbarát katonai vezetők nyomása alatt. A kritikus órákban Vörös János gyáván és kétszínűen viselkedett. Egyetértett azzal, hogy ki kell lépni a Hitler oldalán viselt háborúból, tudott a fegyverszünet megkötéséről s arról a megállapodásról, mely szerint a hadsereget a németek ellen kell fordítani, mégis aláírt egy olyan parancsot, amely bizonytalan kimenetelű fegyverszüneti tárgyalásokról beszélt. A későbbiek során számtalanszor arra hivatkozott, hogy október 15-én a vezérkar ellen semmit sem tehetett. Ez igaz, de a súlyos mulasztást éppen azzal követte el, hogy bár a romániai fordulat után fokozatosan felismerte a fegyverszünet elkerülhetetlenségét, semmit sem tett a vezérkar megtisztítása érdekében. Ahogyan Szálasi már szeptemberben „... megtette az intézkedést Beregfy révén arra, hogy adott jelre a magyar parancsnokságot leváltassa,

45 Borus József az október 15-i erőviszonyokat vizsgálva (Hadtörténelmi Közlemények, 1964. 3. szám, 431. o.) arra a megállapításra jut, hogy a kiugrási kísérlet már csak a németek jelentős túlereje miatt sem sikerülhetett. Megállapítása nem fedi pontosan a tényeket, egyben csökkenti Horthyék felelősségét. Éppen azt homályosítja el ugyanis, hogy a helyzet ilyetén való alakulásáért maguk a kormánykörök felelősek, huzavonájukkal, tétovázásukkal idézték, illetve segítették elő. A német túlerő az adott esetben kizárólag azért érvényesülhetett, mert nem szervezték meg kellően a katonai előkészületeket és megszegték a Magyar Fronttal kötött megállapodást. A Magyar Front pedig egyáltalán nem volt felkészülve az eseményekre és szervezeti gyengesége folytán nem tudta kikényszeríteni a fordulatot.

46 Teljes mértékben reális és érthető Kéry Kálmánnak, az 1. hadsereg vezérkari főnökének a visszaemlékezésében elfoglalt álláspontja a titkos parancsról. Mint írja: „Ez a távirat soha nem érkezett le Husztra és miután céljáról tájékoztatva nem voltam, elképzelem, hogy mit tettem volna vele. E kritikus órákban aligha szenteltem volna neki egy perc figyelmet is, gondolván, hogy majd nyugodtabb körülmények között ráérek vele foglalkozni, mely talán a sarkantyúviselés régi rendjét hivatott szabályozni". Lásd: *Kéry Kálmán* visszaemlékezése. Hadtörténelmi Levéltár. Kézirattár.

47 A Szálasi-per. Lakatos tanúvallomása 1946. február 17. Országos Levéltár. Filmtára. 7886. doboz.

elsősorban ezredesig lemenően"[48] lehetősége volt rá a vezérkar főnökének is, de nem élt vele. Határozatlansága, kétszínűsége és gyávasága a németek és nyilasok kezére játszott s nagyban megkönnyítette, hogy azok minden különösebb nehézség nélkül átvegyék a hatalmat.

A kormányzói kiáltvány elhangzása után röviddel a hadseregparancsnokságok sorra kapcsolatot találtak a kormányzóság katonai irodájával. A 2. hadsereg parancsnoka Pogány ezredessel, Vattay altábornagy helyettesével beszélt, s megkérdezte: hogyan értelmezze a kormányzói proklamációt a Vörös-féle hadparancs után? Pogány megismételte a titkos parancsot, amelynek értelmében a németek ellen kellett fordulni. Veress vezérezredes ki is adta az erre vonatkozó utasításokat, de végrehajtásukból nem lett semmi, mert saját vezérkari főnöke letartóztatta és átadta a németeknek. Október 16-án kora reggel Kozár ezredes, a 2. hadsereg vezérkari főnöke már közölte a csapatokkal Friessner vezérezredes alábbi parancsát: „Mostantól kezdve a *magyar vezérkar parancsai csak abban az esetben érvényesek,* ha azt a HGR Süd vagy a saját parancsnoklási körzetében az AGR Wöhler, vagy a 6. né. hads. pság. jóváhagyta. Minden magyar parancsnokot, *aki közvetlenül vesz át magyar vezérkartól parancsokat,* melyeket a HGR Süd nem hagyott jóvá, *mint árulót letartóztatom.*"[49] Így tehát a 2. hadseregnél a németeknek azonnal sikerült úrrá lennük a helyzeten. A hadseregparancsnokságon lévő árulók nem tétováztak. Nagyon határozottan magukhoz ragadták a kezdeményezést és megakadályozták, hogy a csapatok bármit tehessenek a németek ellen. Veress Lajos esete is mutatja, mennyire nem készültek fel a legmagasabb katonai vezetők a várható fejleményekre. Ő is hosszabb ideje tudott a készülő eseményekről, mégsem gondolt rá, hogy az átállás személyi feltételeit legalább legszűkebb környezetében biztosítsa.

Meglepetésszerűen hatottak az események az 1. hadsereg parancsnokságán is. Miklós Bélával és vezérkari főnökével még október 13-án este táviratilag közölték, hogy másnap este Szatmárnémetiben részt kell venniük Vörös János eligazításán. Erre utasították a 2. hadsereg parancsnokát is. Október 14-én délután azonban értesítették őket, hogy a tervezett eligazítás elmarad. Horthy ugyanis úgy vélekedett, hogy Vattay főhadsegéd már tájékoztatta a két hadseregparancsnokot a fegyverszünettel kapcsolatos teendőkről, tehát szükségtelen az újabb eligazítás. Így október 15-én reggel az 1. hadseregnél mitsem sejtettek a készülő eseményekről, sőt a hadseregparancsnokság éppen áttelepülőben volt Husztról Beregszászra.[50] Kéry Kálmán vk. ezredes, az 1. hadsereg vezérkari főnöke Husztról jelentéstételre a Beregszászon berendezkedő hadseregparancsnokhoz érkezett, amikor a rádióban felhangzott a proklamáció. Kéry azonnal visszaindult Husztra, hogy jelen legyen a csapatok magatartására intézkedő hadparancs megérkeztekor. Miklós Béla ugyanakkor elrendelte a Beregszászon állomásozó német alakulatok lefegyverzését és az összekötő törzs bevonultatását. A hadseregparancsnok tehát az első percekben nem volt híján a határozottságnak. Kérynek Huszton átadták a vezérkar táviratát, mely szerint nincs szó fegyverletételről. Erre ő elrendelte, hogy a csapatok tartsák állásaikat, legyenek készen bármely irányú támadás visszaverésére és ne provokálják a szovjet csapatokat.

48 Uo. Beregfy vallomása. 1946. február 12.
49 Hadtörténelmi Levéltár. Békeelőkészítő Bizottság katonai iratai. VII/52.
50 *Kéry Kálmán* visszaemlékezése.

A német összekötő tiszteket felszólította, ne hagyják el elhelyezési körleteiket és intézkedett összeköttetéseik megszakítására. Megkísérelte, hogy kapcsolatba lépjen Vörös vezérkari főnökkel, de csupán Kapitánffy őrnagy, parancsőrtiszttel tudott beszélni, akitől semmi felvilágosítást nem kapott. Késő délután sikerült végre beszélnie Vattay altábornagygyal, aki közölte vele: „... a kormányzói szózat hiteles és érvényben van, a németekkel az érintkezést meg kell szakítani, az oroszokkal pedig felvenni. Arról azonban, hogy a fegyverszünet meg van-e kötve és mi annak feltétele, hogy melyek a hadsereg további hadműveleti feladatai, nem nyilatkozott, és a további beszélgetést elhárította azzal »nincs időm veled beszélni, mert itt az események zajlanak«."[51]

Bár Vattay tájékoztatása kétségkívül sok kívánnivalót hagyott maga után, az alapvető tennivalókat mégis megszabta. Kéry Kálmán, nagyon helyesen, le is vonta belőle azt a következtetést, hogy másnap korán reggel átmegy a szovjet csapatokhoz és tisztázza a további teendőket. Az éjfél előtt Husztra visszaérkező Miklós Béla egyetértett ezzel és jóváhagyta Kéry összes intézkedését. *Ő maga azonban nem azt tette, amit a kritikus helyzetben a kiugrás sikere érdekében tennie kellett volna.* Számos meddő próbálkozás után, 16-án hajnalban sikerült beszélnie Vörös vezérezredessel, aki közölte vele, hogy fogoly a saját irodájában, majd megparancsolta, hogy a hadsereg folytassa a harcot a németek oldalán. Felhívta Miklós Béla figyelmét: ügyeljenek a balszárnyra, hogy az 1. Német Páncélos Hadseregnek a duklai horpadásban harcoló részei ne kerüljenek veszélyes helyzetbe.[52] Miklós Bélát a Vörössel folytatott beszélgetés teljesen kihozta sodrából és közölte Kéryvel: ő is átmegy a szovjet csapatokhoz. A parancsnokságot átadta az éppen ott tartózkodó Vasváry vezérőrnagynak, a 16. hadosztály parancsnokának. Kéry Miklós Béla utasítására fogalmazott egy parancsot: „Ennek lényege az volt, hogy az 1. hadseregnek a rádión közölt részletintézkedések alapján a Vörös Hadsereggel együttműködve a németek ellen kell fordulnia."[53] Abban állapodtak meg, hogy Vasváry a parancsot a Miklós Béláéktól érkező rádióutasításra hirdeti ki.

Október 16-án reggel indult el Miklós Béla, vezérkari főnöke és segédtisztje társaságában, mintha Heinriczi vezérezredes, az elöljáró német parancsnok Szobráncra szóló meghívásának tenne eleget. Az esti órákban beérkeztek a Volócon települt szovjet hadosztályparancsnokságra, ahol a fegyverszüneti feltételekről nem tudtak semmit, de leállították a másnapi támadás előkészületeit. A rövidesen megérkező hadtestparancsnok azt az utasítást kapta a 4. Ukrán Front parancsnokától, hogy október 17-én reggel kísértesse a küldöttséget a frontparancsnokság főhadiszállására, Liskóra. Ott Petrov vezérezredes, frontparancsnok és Miklós Béla közti megegyezés alapján Kéry Kálmán fogalmazott egy kiáltványt, és intézkedést dolgozott ki az 1. hadsereg visszavonulására Nagyszőllős—Munkács—Ungvár vonalára. A csapatoknak a megadott körzetekben kellett volna gyülekezniük, s készen lenni a további alkalmazásra. Mehlisz vezérezredes, a 4. Ukrán Front politikai osztályvezetőjének határozata értelmében a kiáltványt és a visszavonulást elrendelő parancsokat önként jelentkező hadifogoly tisztek vitték át az arcvonalon. Október 18-án hajnalban igazította el Kéry a megbízatást vállaló 14 magyar tisztet.[54]

51 Uo.
52 Uo.
53 Uo.
54 Uo.

Mehlisz vezérezredes döntése nem volt helyes, nem számolt a körülményekkel. Az akció nem érte el célját. A vállalkozók legtöbbje a nyilasok kezébe került és teljesen értelmetlenül, hiábavalóan áldozta életét.

Az 1. hadseregnél Miklós Béláék átállása után lényegében semmi sem történt a németekkel való szembefordulás érdekében. Vasváry vezérőrnagy még 15-én az esti órákban elrendelte a 24. gyaloghadosztály visszavonulását Máramarossziget vonalába, s ez meg is kezdődött. Mivel azonban a megbeszélt rádióparancs nem érkezett meg, Vasváry és a csapatok tulajdonképpen tétlenül vártak. Nem így Beregfy, Szálasi honvédelmi minisztere. Október 16-án Vasváryt táviratilag felváltotta a III. hadtest parancsnokával, másnap pedig már megérkezett a kinevezett új hadseregparancsnok: László Dezső vezérezredes.

Az 1. hadsereg tehát éppúgy, mint a 2. hadsereg elveszett a fegyverszünet végrehajtása számára. *Minden más körülmény mellett, ebben döntően közrejátszott Miklós Béla hadseregparancsnok átállása.* Amennyire helyes volt Kéry ezredes elhatározása, hogy személyesen veszi fel a kapcsolatot a szovjet frontparancsnoksággal, annyira helytelen és szükségtelen volt a hadseregparancsnoknak a legválságosabb időben otthagynia csapatait. Mivel az 1. hadsereg arcvonalszakaszán nem volt számottevő közbeékelt, vagy mögöttes német erő, a hadseregparancsnok eléggé széles körű cselekvési szabadsággal rendelkezett ahhoz, hogy megnyissa az arcvonalat a szovjet csapatok előtt, és hadseregével meginduljon Budapest felé. Ehhez azonban a helyén kellett volna maradnia, nyomban kidolgoztatnia és elrendelnie a szükséges hadmozdulatokat, s intézkednie a megbízhatatlan tisztek letartóztatására. Ehelyett Miklós Béla a könnyebb megoldást választotta. Látva a kiugrást előkészítő erők tétovázását és határozatlanságát, lényegében megfutott a reá háruló történelmi szerep és a vele járó felelősség elől. A 4. Ukrán Front főhadiszállásán kiadott parancsainak és felhívásainak természetszerűleg nem lehetett olyan foganatja, mintha azokat a helyén maradva és késedelem nélkül adta volna ki. Tagadhatatlan, hogy személyes átállásának így is volt pozitív hatása: hozzájárult a magyar csapatok erkölcsi- és harcértékének rohamos csökkenéséhez. Átállását követő három nap alatt mintegy 6000 katona és tiszt ment át a szovjet csapatokhoz. November elejéig az 1. hadseregből átállók száma mintegy 20 000-re emelkedett.[55] Ez azonban az adott helyzetben nem volt elegendő, és Miklós Béla saját hadseregét illetően a lehetőség valóraváltásának elmulasztásáért személyesen felelős. Ezt a felelősséget nem menti a vezérkar átállása, Vörös János ingadozása, Horthy és a kormánykörök felemás, megalkuvó magatartása. *A legkritikusabb időpontban Miklós Bélának módja volt pozitív irányban lendíteni az eseményeket, de ezzel nem élt, csupán saját személyére vonta le a következtetéseket.* Nyíltan szembefordult a nyilas uralommal, de *arra már nem futotta erejéből, hogy hadserege élén tegye ezt.* A nagy történelmi pillanat pedig elmúlt, a lehetőség nem tért vissza többé. Miklós Bélával a születő magyar demokrácia nyert egy miniszterelnököt, de átállásával elveszett egy 300 000 fős hadsereg a felszabadító harc számára.

1944. október 15-én és másnap a magyar kormánykörök eljátszották a legdicstelenebb szerepet, amelyet uralkodó osztály valaha is betöltött a történelem színpadán. Amilyen nehezen szánták el magukat a kiugrási kísérletre, olyan könnyen és gyorsan táncoltak visszafelé. Horthy a ki-

[55] Felszabadulás. Szikra, Budapest, 1955. 105—106. o.

ugrás időpontjáról nemcsak a Magyar Frontot, a szovjet főparancsnokságot sem értesítette. Ugyanakkor még el sem hangzott a rádióban a kiáltvány teljes szövege, amikor Rahn nagykövettel tárgyalva már beleegyezett „annak megbeszélésébe, hogy miként lenne megakadályozható, hogy az oroszok a németek háta mögé kerülhessenek."[56] Hívei készségesen követték őt az árulás útján. Vörös János a Miklós Bélával folytatott telefonbeszélgetés során az utóbbinak a figyelmét már a németek parancsainak teljesítésére hívta fel. Vattay Antal főhadsegéd, Ambrózy Gyula kabinetirodai főnök, Lakatos Géza miniszterelnök teljesen felkészületlenül és tehetetlenül álltak a felidézett események sodrában, melynek irányítását kiengedték a kezükből. Horthyval az élen az első akadály láttán — amely az előkészületek során elkövetett saját hibáik miatt következett be — megtorpantak és *jobbra hátrálva* találták meg a megoldást.

1944 őszén a magyar uralkodó osztályok helyzete és lehetőségei több szempontból sajátosan különböztek a környező országok — mindenekelőtt Románia és Bulgária — uralkodó osztályainak helyzetétől. Romániában és Bulgáriában a fordulat végrehajtásáig a legszélsőségesebb fasiszta csoportok tartották kezükben a hatalmat. Ez önmagában is kedvezett a válság demokratikus megoldásának, hiszen a *jobboldali megoldást már kijátszották*. Romániában a iași—kisinyovi csata után az uralkodó osztály kizárólag attól remélhette a hatalom megtartását, ha összefog az ellenállási mozgalommal, ez pedig ugyanakkor lehetővé tette a hadsereg átállítását is. Az összefogást megkönnyítette, hogy annak eredményétől, az átállástól várhatták Észak-Erdély hovatartozásának számukra kedvező megoldását. Bulgáriában a németeket kiszolgáló monarcho-fasiszta uralommal szemben a Hazafias Arcvonal minden nemzeti, antifasiszta és demokratikus erőt tömöríteni tudott. Ez a legszélesebb körű nemzeti összefogás építhetett a hadseregre is, és *kizárta egy jobboldali fordulat lehetőségét.* Ily módon a szeptember 9-i felkelés szinte gombnyomásra söpörte el a hitleri megszállók kiszolgálóit.

Ezzel szemben Magyarországon a fasiszta kormányzatnak volt egy még szélsőségesebben fasiszta ellenzéke, így az uralkodó osztályok, hatalmuk kézbentartása céljából *kijátszhatták a válság megoldásának jobboldali változatát is.* Erre ösztönözte őket, hogy egy demokratikus megoldástól 1919 tapasztalatai alapján és a szovjet hadsereg jelenlétével számolva, semmi jót nem vártak a maguk számára. Ez a döntő oka, hogy fél szívvel, ingadozva és határozatlanul léptek a szakítás útjára; az első akadály pedig szándékukról való lemondásra, a nyilas hatalomátvétel egyengetésére, majd törvényesítésére késztette őket. *Az ellenállási mozgalom,* eltérően Romániától és Bulgáriától, *az összefogást és a hadseregnek a németek elleni fordítását nem tudta kikényszeríteni,* enélkül pedig nem volt elég ereje az események alakulását megváltoztatni. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy Horthyék tétovázása következtében, Magyarországon Hitlernek volt is ideje felkészülni, nem úgy mint Romániában és Bulgáriában. Ez aztán végzetesen hatott október 15-én a gyenge előkészületek miatt, s kizárta, hogy a felfegyverzetlen munkásság a siker reményével léphessen fel.

Az antifasiszta, demokratikus, függetlenségi mozgalom Magyarországon rendkívül nehéz és kedvezőtlen viszonyok között fejlődött. Az ellenforradalmi, fasiszta Horthy rendszer fennállásának egész ideje alatt

[56] *Horthy:* i. m. 273—274. o.

kíméletlen terrort alkalmazott a munkásosztállyal és a szegényparasztsággal szemben. Elnyomott minden haladó mozgalmat, szétforgácsolta a demokratikus erőket. A kegyetlen elnyomást a legraffináltabb ideológiai fertőzés egészítette ki, amelyben igen nagy gyakorlatot szereztek az uralkodó osztályok. Sikerrel használták fel mindenekelőtt a nacionalizmust, amelynek történelmileg kialakult mély gyökerei voltak Magyarországon. Ezért tudták hosszú ideig elhitetni a dolgozó tömegekkel, hogy a nyomor oka a trianoni békeszerződés, azt pedig a forradalmak idézték elő. Erre és a Tanácsköztársaság idején elkövetett hibákra alapozták kommunista- és szovjetellenes propagandájukat is, amely különösen a középrétegekre volt nagy hatással. A középrétegek történelmileg kialakult németbarátsága, a klerikális nevelés és az antiszemitizmus felszítása, mind az osztályérdekek elhomályosításának irányában hatott. Az ideológiai fertőzés számára kedvezővé tették a talajt a terület visszacsatolások és a velük azonos időben jelentkező hadikonjunktúra, mely megszüntette a munkanélküliséget. A terror és az ideológiai mételyezés megfélemlített, megtévesztett és korrumpált széles dolgozó tömegeket, akadályozta őket valódi helyzetük és érdekeik felismerésében. Az ily módon kialakult helyzet már önmagában is számottevően megnehezítette a németellenes, antifasiszta, demokratikus erők összefogását.

De még ennél is súlyosabb következményekkel jártak az ellenforradalmi, fasiszta rendszerhez fűzött illúziók viszonylag jelentős dolgozó rétegek és a nem fasiszta ellenzéki pártok részéről. Kétségtelen tény, hogy a német és olasz fasizmustól eltérő formai, felszíni különbségek tartósan hatottak a Horthy-rendszer erősítésének irányában. A rendszer fasiszta diktatúra jellegének felismerését a polgári ellenzéki pártok és tömegeik részéről megnehezítette a parlamenti forma, a többpártrendszer és az a körülmény, hogy a kormányzatnak volt egy szélsőséges fasiszta ellenzéke is. Ezek a polgári ellenzéki pártok — beleértve a szociáldemokrata párt jobbszárnyát is — a proletárdiktatúrától ugyanúgy féltek, mint a nyílt, leplezetlen fasiszta diktatúrától, ezért a végsőkig húzódoztak a kommunistákkal való együttműködéstől. Ragaszkodtak a legalitáshoz és a parlamenti képviselethez, feladatukat abban látták, hogy a két szélsőség között támogassák a kormányzat politikáját. Az egységes szovjetellenes platform és az a tény, hogy a polgári ellenzék, sőt a szociáldemokrata pártvezetők és parlamenti képviselők is egyetértettek a rendszer „országgyarapító" külpolitikájával s a Hitlertől kapott területek megtartására irányuló törekvéssel, úgyszintén nehezítette a háborúellenes, antifasiszta, demokratikus erők összefogását. Az ország látszatfüggetlenségének fennmaradása és az uralkodó osztályok részleges szembenállása a német fasizmussal, azt a reményt ébresztette a polgári ellenzéki pártokban, a jobboldali szociáldemokrata vezetőkben és a befolyásuk alatt levő rétegekben, hogy Horthyék a németekkel való éles szembefordulás és a Szovjetunióhoz történő közeledés nélkül ki tudják vezetni az országot a katasztrófából. Bíztak az uralkodó osztályok hintapolitikájában, ők is eltúlozták a Szovjetunió és nyugati szövetségesek közti ellentéteket, irreálisan értékelték az angolszászok katonai lehetőségeit. Mindebből arra következtettek, hogy a kormányzat erősebb megrázkódtatások nélkül, a rendszert fenntartva el tudja vágni a fasiszta szövetség egyre terhesebbé váló kötelékeit.

A kormányzat féktelen kommunistaellenes irtóhadjárata is megfélemlítette a polgári ellenzéki pártokat, visszatartotta őket attól, hogy együttműködjenek a törvényen kívül helyezett kommunista párttal.

Együttműködésre tulajdonképpen csak a német megszállás után került sor, amikor valamennyi baloldali ellenzéki párt illegalitásba kényszerült. Csupán ekkor, több éves késéssel jött létre a Magyar Front, ám abban tovább éltek a rendszerrel kapcsolatos illúziók. A baloldali polgári ellenzéki pártok hajlandók voltak ugyan összefogni a kommunista párttal a német megszállók és a nyilasok ellen, de húzódoztak a fegyveres harc vállalásától, mert abban a rendszer gyengítését, a kormányzat kiugrási manővereinek nehezítését látták. Álláspontjuk gátolta az ellenállási mozgalom fejlődését, a német megszállók és hazai cinkosaik elleni fegyveres harc kibontakozását. Ennélfogva *hazánkban a baloldali polgári ellenzék — beleértve a szociáldemokrata pártot — nem töltötte be azt a szerepet az ellenállási mozgalomban, mint más európai országokban, ahol egy idő után már nem a fegyveres harc kibontakozását akadályozták, hanem a rendszer átmentése, illetve befolyásuk megtartása érdekében igyekeztek kézbe venni a fegyveres harc vezetését.* A kommunista párt partnerei Magyarországon döntően a kivárásra építették politikájukat, s legfőbb feladatukat a kormányzat rendszermentő kísérleteinek támogatásában látták. Ezért nem készítették fel tömegeiket a fegyveres ellenállásra, ehelyett gátolták forradalmasodását, a szubjektív tényező erőteljesebb fejlődését. Egyebek között ez is sajátosan eltérő helyzetet teremtett hazánkban a többi megszállt országhoz képest, és legfőképpen akadályozta, hogy 1944. október 15-én az ellenállási mozgalom olyan erőként jelentkezzék, amely ki tudta volna kényszeríteni a határozott fordulatot. A kommunista párt partnereinek illúziói és határozatlansága jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a dolgozó tömegeknek a fokozódó gazdasági terhek és terror következtében erősödő háború- és németellenessége viszonylag lassan és nem eléggé széles mérvűen formálódott antifasiszta tudattá. Elsősorban ők az okai, hogy a tömegek magatartását egyre inkább befolyásoló háborúellenesség és németellenesség mellett gátló tényezőként hatott viszonylag széles rétegekre az uralkodó osztályok propagandája következtében meglevő félelem a Szovjetuniótól.

A demokratikus nemzeti összefogásért, a háborúból való kiválásért és az ország függetlenségéért egyedül a kommunisták küzdöttek következetesen, ők voltak a fegyveres harc szószólói és szervezői is. A párt minden erejét a nagy, nemzetmentő célok szolgálatába állította és ért is el jelentős eredményeket. Ezekre válaszul a kormányzat féktelen terrorhadjáratot indított a kommunisták ellen, akikben rendszermentő politikájának legfőbb akadályát látta. A pártnak az egymást követő letartóztatások rendkívül súlyos vérveszteséget okoztak, amelyeket egészen a felszabadulásig nem bírt kiheverni. Nem segített ezen az 1943 tavaszi formális feloszlatás sem, sőt átmenetileg zavart okozott a kommunisták soraiban. A párt felvilágosító munkája és eszmei befolyása viszonylag széles rétegekhez talált utat, ebben jelentős szerepe van a Külföldi Bizottság és a Kossuth rádió tevékenységének is. Tragikus tény azonban, hogy a kegyetlenül megtizedelt kommunisták nem tudtak megfelelő szervezeti erővel fellépni a kivárási politika ellen, a *kétfrontos harc* bonyolult és nehéz viszonyai között. Igaz, a párt szervezeti ereje — döntő mértékben önhibáján kívül — messze elmaradt az előtte álló feladatoktól. A kommunistákra Magyarországon nem csupán a német megszállók és nyilas cinkosaik elleni harc szervezése és vezetése várt. Le kellett leplezniük a kormányzat rendszermentő manővereit, s fontos feladatuk volt, hogy kivonják a demokratikus tömegeket és pártjaikat a kivárási politika bűvköréből. Sajnos, a párt — alapvetően helyes politikája

mellett — elsősorban szervezeti erőinek elégtelensége miatt, nem tudta széttépni a rendszerhez fűzött illúziókat, nem tudott határozott fordulatot előidézni partnerei politikai magatartásában. Ennek következtében a Magyar Front október 15-ét nem tudta kihasználni. A kommunista párt már előbb megkezdte ugyan a fegyveres harc szervezését, *de egyedül képtelen volt széles körű fegyveres felkelést szervezni és vezetni, olyan körülmények között, amikor az országban jelentős erőt képviselő megszálló csapatok voltak és a magyar hadsereg a németek oldalán maradt.*

Következésképp 1944 őszén számos objektív és szubjektív tényező együtthatása olyan sajátos helyzetet alakított ki Magyarországon, hogy az uralkodó osztályoknak a szakítás szükségességét felismerő csoportjai visszariadtak a határozott cselekvéstől; az ellenállási mozgalom pedig nem volt elég erős, hogy kikényszerítse a fordulatot vagy véghezvigye az uralkodó osztályok és a hadsereg nélkül.

Mivel október 15-e — döntő mértékben Horthyék hibájából — felkészületlenül érte az antifasiszta, demokratikus erőket, ezt az elvetélt, s még palotaforradalomként is rosszul előkészített kiugrási kísérletet nem lehet a németellenes harc számára kedvező lépésnek tekinteni.[57] Kétségtelen, október 15-e tényleges alkalom volt egy felkelés kirobbantására, *de egyáltalán nem volt objektíve kedvező.* A munkásságnak nem volt például fegyvere, nem készítették elő és nem szervezték meg fellépését, a hadsereg átállása pedig elmaradt. Az adott körülmények között a budapesti munkásság előkészítetlen megmozdulása a túlerőben levő németekkel, a felfegyverzett nyilasokkal és a karhatalommal szemben *kizárólag vérfürdőt eredményezhetett volna,* minden pozitív hatás és eredmény nélkül. Október 15-én néhány óra alatt dőlt el minden. Ezt az időt az előre felkészült, tervszerűen cselekvő németek és nyilasok maximálisan kihasználták, ugyanakkor a kormányzat megbénult, semmit sem tett a katasztrófa elhárítására. Ennek következtében a fővárosban levő katonai erő és karhatalom kezdetben passzív maradt, majd nyilas vezetői átállították. Az eseményektől meglepett és felkészületlen munkásság ilyen körülmények között nem volt akcióképes állapotban, megszervezésére ekkor már nem volt idő, így fellépése mit sem változtatott volna a helyzeten. Ám az is kétségtelen — s nem mond ellent az előző megállapításnak —, hogy a Magyar Front *előzetes megállapodás nélkül is* támogatott és jelentős tömegmozgalommal támogathatott volna egy *kellően előkészített, jól megszervezett kiugrást* az ellene fellépést megkísérlő fasiszta erőkkel szemben.

Miután Horthyék a hadsereg szervezett átállítására — eltérőleg Romániától és Bulgáriától — alig fordítottak gondot, a fegyveres erő lényegében az események passzív szemlélője maradt, s mint ilyen, objektíve a nyilas hatalomátvételt segítette elő.

A Magyar Front megalakulása óta igyekezett kiterjeszteni befolyását a hadseregre, mindenekelőtt a tisztikar megnyerésére törekedett. Ez teljesen érthető és helyes célkitűzés volt, hiszen a parancsnoki kar állásfoglalása döntően meghatározza a fegyveres erő magatartását. 1944 nyarán és őszén a Magyar Front a hadsereg számára készített röpira-

57 A kommunista pártnak az október 15-i eseményeket értékelő Nyílt Levele tartalmazza azt a megállapodást, mely szerint ez a nap az antifasiszta harc számára objektíve kedvező volt. Ezt az álláspontot vallja Kállai elvtárs is a magyar függetlenségi mozgalomról írott alapvető jelentőségű munkájában, ennek nyomán vált elfogadottá a korszakkal foglalkozó szakemberek között.

taiban és felhívásaiban elemezte az ország helyzetét és rámutatott, hogy a vészesen közelgő katasztrófát kizárólag a nép és a hadsereg együttes németek elleni fellépése háríthatja el. Erre szólították fel a katonákat és tiszteket a Kossuth rádió adásai is. A felvilágosító munkának volt hatása a hosszú és keserves háborús tapasztalatokat szerzett hadseregben. Mindenekelőtt szembeötlő, hogy a szovjet csapatokkal harcérintkezésbe kerülő magyar egységekben azonnal tömegessé vált a szökés, átállás, öncsonkítás és megmutatkozott a harckészség hiánya. Az 1. hadseregből csupán júliusban *hatezer katona és tiszt ment át önként* a 4. Ukrán Front 18. hadseregéhez.[58] Egy másik adat szerint az 1. hadseregben „partizánszervezkedés indult meg a magyar katonák között, akik készen állottak arra, hogy csapataikat elhagyva, a német alakulatok mögött partizáncsoportokat szervezzenek, hogy ezzel lehetetlenné tegyék a német ellenállást a magyar területeken.[59] Friessner vezérezredes, többször idézett könyvében számos alkalommal megemlíti, hogy a 2. hadsereg csapatai az első szovjet nyomásra visszavonultak, s szeptember közepétől mindvégig jelentős mértékben ennek tulajdonítja saját csapatai egyre nehezebbé vált helyzetét. A bácskai helyőrségekben állomásozó csapatoktól sok katona csatlakozott a jugoszláv partizánokhoz. Erre utal az augusztus 16-i „Baloldali összesítő" egyik megállapítása, mely szerint „a horvátországi partizánezredekben több száz magyar katonai egyenruhás partizán van".[60] Mint már korábban említettük, a Hadiakadémián is kialakult egy vezérkari tiszti csoport, amely vezetőin keresztül az ellenállási mozgalom polgári szárnyával volt kapcsolatban. Ezek a töredékes adatok is lehetővé teszik annak a következtetésnek a levonását, hogy az ellenállási mozgalom felvilágosító munkája, a háborús tapasztalatokkal párosulva, a katonatömegek között megteremtette a hadsereg németek ellen fordításának lehetőségét az uralkodó osztály számára. Ehhez csupán szilárd elhatározásra, a lehetőség kihasználására volt szükség, hiszen a megbízhatatlan vezetők leváltásának is adva voltak a feltételei. Tragikus tény azonban, hogy a Magyar Frontnak — az előzőekben vázolt okok és körülmények miatt — nem volt ereje kényszeríteni a kormányköröket, hogy éljenek az adott lehetőségekkel, s nem tudta a maga oldalára állítani a hadsereget az uralkodó osztályok nélkül, sőt azok ellenére.

Október 15-én kihasználatlanul múlt el az utolsó lehetőség a hadsereg szervezett átállítására. Mint a történelmi tapasztatlatok bizonyítják, a második világháború során németek által megszállt, csatlós országokban a hadsereg minden esetben kizárólag az uralkodó osztály egy része és az ellenállási mozgalom erőinek összefogása esetén állt át és fordult a németek ellen. Az ellenállási mozgalom szerepe abban állt, hogy előkészítette hozzá a talajt. Széles hazafias, demokratikus, antifasiszta egységfrontot hozott létre, s ebbe bekapcsolódtak az uralkodó osztály ama csoportjai és a hadsereg olyan vezetői, melyek imperialista osztályérdekeit sértette a német alárendelés. Az ellenállási mozgalom alapvetően nemzeti függetlenségi, demokratikus feladatok megoldására volt hivatott, s ha programjában szerepeltek is antifeudális, antiimperialista

58 *Andrej Puskás:* Magyarország a második világháború éveiben. Kézirat, (oroszul).

59 *Nagy Vilmos:* i. m. 239. o.

60 A jelentést idézi *Korom Mihály:* A fasizmus bukása Magyarországon. Kossuth, Budapest, 1961. 195. o.

feladatok, mégsem a társadalmi forma megváltoztatásáért küzdött. Ez tette lehetővé és szükségessé időleges összefogását az uralkodó osztály egyes csoportjaival, melyek osztályérdekeik védelmében, uralmuk fenntartása céljából csatlakoztak s átállították a hadsereget is. Az antifasiszta függetlenségi mozgalom egyetlen országban se volt képes az uralkodó osztály fegyveres erejét szervezetten és egységesen a maga oldalára állítani, ehhez legalább az uralkodó körök egy részének csatlakozására volt szükség. Ismeretes, hogy Romániában a hadsereg az uralkodó osztály akaratából és vele együtt fordult a korábbi szövetséges, a fasiszta Németország ellen. Bulgáriában a németellenes burzsoázia, polgárság és kulákság bekapcsolódott a Hazafias Arcvonalba, amely szervezte és vezette az ellenállást a megszállók és cinkosaik ellen, s a fordulat végrehajtásába velük együtt kapcsolódott be a hadsereg is. Következésképp *e két országban a fegyveres erő nem az uralkodó osztály nélkül és ellenére, hanem vele együtt és annak akaratából fordult a megszállók ellen.* Tehát ez is amellett bizonyít, hogy *a hadsereget átállítani csakis az őt létrehozó uralkodó osztály képes, amennyiben erre elhatározza magát. A forradalmi mozgalom — az adott esetben az antifasiszta függetlenségi front — szerepe abban állt, hogy ezt előkészítette és kedvező időpontban kikényszerítette a lépést az uralkodó osztálytól.* Romániában és Bulgáriában a kommunista párt vezette hazafias, demokratikus erők jelentős befolyásra tettek szert a hadseregben és előkészítették a fordulat végrehajtását. Romániában, mint már szó volt róla, az uralkodó osztály és az ellenállási mozgalom időleges összefogását megkönnyítette egyebek között az a körülmény is, hogy az uralkodó osztály csakis egy *balra* végrehajtott fordulattól remélhette a hatalom megtartását, továbbá, hogy az ország *jelentős területet vesztett* a fasiszta szövetségben, s az átállástól egy részük *visszaszerzését* várhatta. Az átállásnak olyan külső tényező is kedvezett, mint a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport rendkívül súlyos veresége a iași—kisinyovi csatában, melynek következtében a németeknek nem volt sem erejük, sem idejük az eseményeket megakadályozni. Bulgária esetében is figyelembe kell venni, hogy az országban nem állomásoztak jelentős erőt képviselő német csapatok, amelyek a 3. Ukrán Front előnyomulását feltartóztathatták volna. Ugyancsak kedvezőleg hatott a társadalom minden dolgozó rétegére kiterjedő, mély gyökerekkel rendelkező oroszbarátság és a demokratikus hagyományok.

Ezzel szemben Magyarországon a jelentős számú megszálló, rendőri és különleges csapatokon kívül egy már feltöltött és rendezett német hadseregcsoport harcolt az arcvonalon a kiugrási kísérlet idején, s ez is bénítólag hatott az uralkodó körökre. Ezek, mint ismeretes, legfőképpen attól féltek, hogy a fordulat végrehajtása forradalomhoz és hatalmuk elvesztéséhez vezet. Az összefogást fékező tényezők erősebbeknek bizonyultak, s lehetővé tették, hogy az uralkodó osztály a válság megoldása érdekében ne balra, hanem jobbra forduljon. Ilyen körülmények között, mivel az ellenállási mozgalom sem volt elég erős, hogy a szakítást kikényszerítse, a hadsereg az uralkodó osztállyal együtt a németek oldalán maradt. *A magyar fegyveres erő az uralkodó osztályok nélkül, sőt azok ellenére, nem fordította fegyverét az igazi ellenség ellen.* Október 15-e után a kommunista párt és az egész Magyar Front csupán bomlaszthatta a hadsereget, amelynek egyedeit és kisebb egységeit a maga oldalára vonta. Ám munkája törvényszerűen nem eredményezhetett mást, mint a hadsereg erkölcsi-harci értékének egyre gyorsuló csökkenését. Ily módon a magyar csapatok nem jelentettek számottevő

erőt a németek mellett, s elvesztek az ország felszabadításáért folyó harc számára is.

1944. október 15-e után hazánkban a hitlerista megszállók és nyilas cinkosaik elleni fegyveres harc már nem fejlődhetett másként, mint kisebb csoportok akciói útján, amelyek egyre szélesebb rétegekre terjesztik ki hatósugarukat. Ez azonban hosszadalmas folyamat, s gyorsabb fejlődését, eredményességét az eddigiekben érintett okokon és körülményeken kívül olyan tényezők is hátráltatták, mint a tömegek háborús fásultsága és a terrortól való félelem. Mindezek vezettek oda, hogy a néptömegek részvétele hazánk felszabadításában jóval gyengébb volt, mint más országokban: a fegyveres harcnak szinte minden terhét és áldozatát a szovjet hadsereg viselte.

A KOVPAK-PARTIZÁNCSOPORT PORTYÁJA A KÁRPÁTOKBAN

(1943. július 15.—augusztus 6.)

Dr. Gazsi József

„Ezek az emberek egyre csak mennek, mennek... Már két év óta nincs tető, hajlék a fejük fölött. Egyre csak mennek előre. Vajon kik ezek az emberek?..."

Rudnyev osztagkomisszár naplójából.

A Horthy-hadsereg Vezérkari Főnökségének 4. osztálya 1942 áprilisában több tanulmányban foglalta össze a Szovjetunió ellen folyó háború első 10 hónapjának tapasztalatait. Az egyik feldolgozás a partizánokkal folytatott harcok tanulságait elemzi. A munka bevezető részében a következők olvashatók: „A szovjet ellen vívott harc a hadviselés egy különleges eszközével ismertetett meg közelebbről bennünket: a »partizán« mozgalommal.... Meglepő volt a fanatikus halálmegvetés és szívósság, amelyyel eme harcmodor keretén belül az orosz népnél találkoztunk, és megdöbbentett bennünket az az óriási méret, amelyben az oroszok ezt az eljárást alkalmazták."[1]

Úgy gondolom, hogy ezek a szavak, bár szerzői nem dicséretnek szánták, mégis sokatmondóak. A horthysta hadvezetés a háború első hónapjai után kénytelen volt tudomásul venni, hogy a könnyűnek vélt ukrajnai megszálló feladat valójában véres, szakadatlan harcok sokaságából áll. A Szovjetunió területén nem volt különbség hátországi és arcvonalszolgálat között. A leigázott területek lakossága kíméletlen harcra, népi partizánháborúra kelt a fasiszták képviselte „új rend"-del szembe. Az előbb idézett írás is kénytelen beismerni, hogy a „partizánmozgalom immár népmozgalom jellegét öltötte".

A háború alatt a magyar honvédek közül igen sokan szolgáltak a Keleti Megszálló Csoport alárendeltségében a brjanszki körzetben. Ez a Dunántúl nagyságú, erdős, mocsaras, vizekben gazdag, nehezen járható terület az ukrán partizánmozgalom legfontosabb bázisa volt. 1942 nyarán már 72 partizánosztag és 90 csoport működött ezen a részen. A partizánegységeket a brjanszki erdő partizántörzse irányította.[2]

1 A folyó háború tapasztalatainak ismertetése. 10. füzet. Attila Nyomda R. T., Budapest. 5. o.

2 *Gyeborin:* A második világháború. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1961. 304. o.

Az itt tevékenykedő osztagok egyikét Kovpak,[3] a putyivli tanács 55 éves elnöke vezette. Politikai biztosa Rudnyev, a Vörös Hadsereg egykori határőrtisztje volt. A háború vihara 1941. szeptember 10-én érte el Putyivl városkát. Kovpak és 40 embere ekkor az erdőbe vonult, s megkezdték a harcot a fasiszták ellen.

A csoport lassan összeforrott, kiegészült, az emberek megtanulták a partizánháború harceljárásait. Nem kis része volt ebben a csavaros eszű Kovpaknak, aki saját józan logikáját követve próbálta kiokoskodni és megvalósítani a kis létszámú csoportokkal, nagy erejű fasiszta alakulatok elleni hátországi népi háború taktikáját.

A brjanszki erdőbe küldött német és magyar csapatok nemegyszer szenvedtek súlyos veréseget a szovjet partizánoktól. Kovpak harcosai 1942 augusztusáig 20 kisebb-nagyobb csatát vívtak és az ellenségnek mintegy 4000 fő veszteséget okoztak. Az egykori kis csoport egy év alatt 1300 fős osztaggá növekedett.[4]

1942. július 17-én a németek megkezdték a Sztálingrád (Volgográd) elfoglalásáért indított hadműveletet. Ebben a kritikus időszakban a Vörös Hadsereg parancsnoksága több brjanszki partizáncsoportot utasított, hogy vonuljon az ellenség mögöttes területeire, a Dnyeper folyó mentére, és ott kezdjen harcot. „A parancsban... közölték, hogy ezek a jobbparti ukrajnai kerületek, szétágazó vasúti és országút-hálózatukkal, a folyók sok átkelőhelyével jelenleg a legfontosabb stratégiai utak. Fő feladatunk az, hogy ezeken az utakon, amelyeken Németországból csapatokat és hadianyagot szállítanak a Volgához és a Kaukázus előhegységéhez, romboló tevékenységet folytassunk." — írja visszaemlékezésében Kovpak, akit a portya előtt vezérőrnaggyá léptettek elő.[5]

1942. október 25-én, a Volgográdban tomboló csata napjaiban indult el Kovpak osztaga nyugat felé. Nem tartom feladatomnak, hogy a nagy vállalkozás részleteiről is beszámoljak. Röviden azonban meg kell emlékezni róla, mert ez a Kárpátok felé való menetelés első szakasza volt.

Az osztag Sztaraja Gutából, a „partizánfővárosból" kiindulva dél felé hagyta el a brjanszki erdő területét, majd nyugatnak fordulva átkelt a Gyeszna, Dnyeper és Pripjaty folyókon. Az ezután következő 6 hónapban nagyjából a Mozir—Pinszk—Rovno—Zsitomir—Mozir négyszög oldalai mentén tevékenykedett. Hatalmas hurokszerű útvonalat írt le, majd visszatért a pripjatyi átkelés körzetébe, Mozir vidékére.[6]

Kovpak osztaga 1942. októberétől 1943 májusáig — a kitérőket, kerülőket is beleszámítva — 6400 kilométeres utat tett meg az ellenség hátában. Eközben megsemmisített 14 vasúti és 28 közúti hidat, kisiklatott 14 katonai szerelvényt, elsüllyesztett 15 folyami hajót, szétrombolt 6 vasúti állomást, 7 telefon- és távíróközpontot és megsemmisített 6000 fasisztát.[7]

A partizáncsoport rövid pihenő után újabb feladatot kapott. Az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága azzal bízta meg, hogy vonuljon a Kárpátok lábainál fekvő Drohobicsba, s itt semmisítse meg a németek hegyi olajtelepeit.[8] A feladat nem volt könnyű, hiszen az elérendő

3 Kovpak életrajzát lásd: Nagy Szovjet Enciklopédia. 21. köt. 514. o.

4 *Kovpak:* A brjanszki erdőtől a Kárpátokig. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1951. 92. o.

5 Uo. 100. o.

6 История великой отечественной войны. Военное издательство, Москва, 1961. 456. o. 18. térkép.

7 *Kovpak:* i. m. 131—132. o.

8 Uo. 132. o.

Kovpak, a legendás hírű partizántábornok

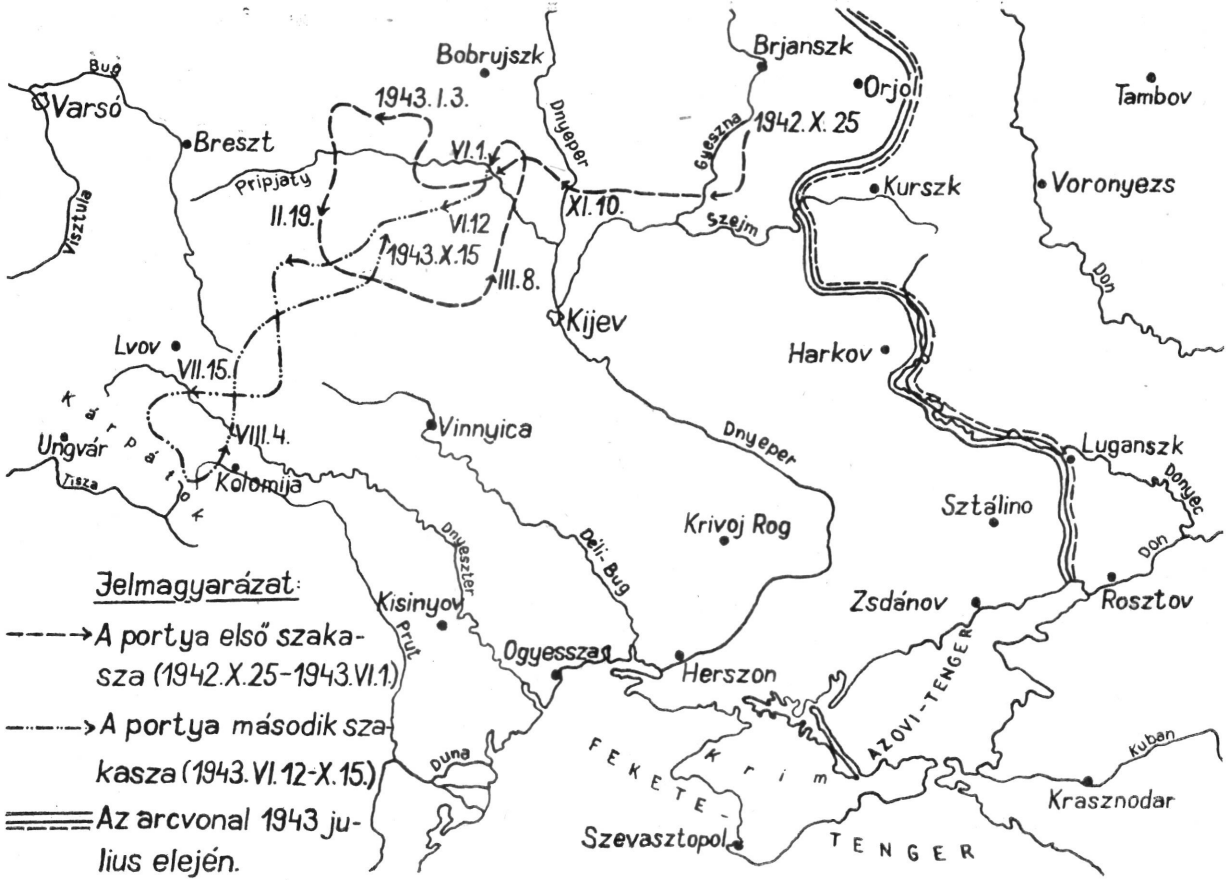

A Kovpak-csoport útja a brjanszki erdőtől a Kárpátokig

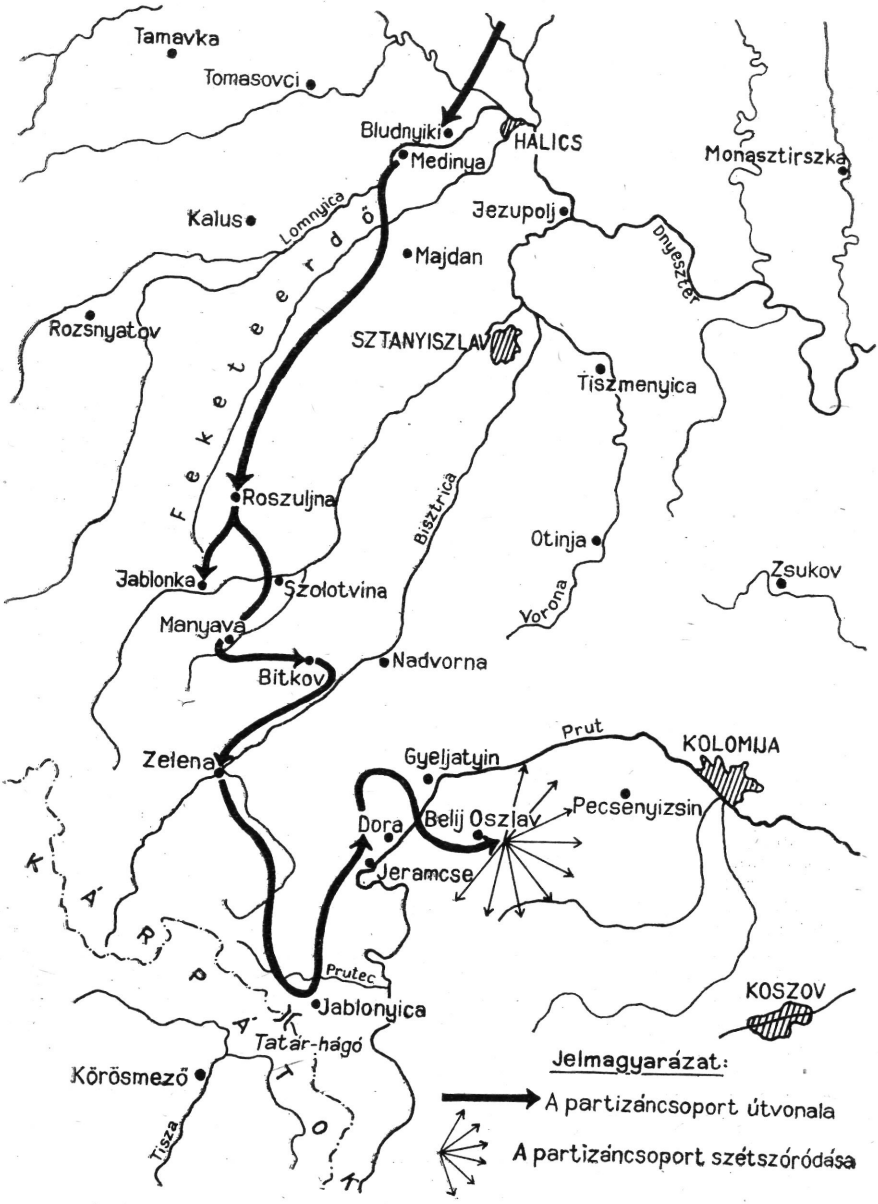

A Kovpak-csoport portyája a Kárpátokban

cél légvonalban is 500 km távolságra volt tőle. Útközben folyókon, 9 nagyforgalmú vasútvonalon kellett átkelnie és több erős helyőrséggel ellátott város közelében kellett elvonulnia. Nehezítette a feladat megoldását, hogy az útvonalul kiszemelt galíciai rész még teljesen ismeretlen volt számára, s ezen a vidéken korábban nem volt számottevő partizántevékenység sem.

A brjanszki partizánok június 12-én indultak útnak. Mozirtől kiindulva Rovno fölé értek, majd innen délnek fordultak Tarnopol felé. Innen egyenesen Drohobics felé vették az irányt. Útközben 12 vasúti szerelvényt és 13 hidat robbantottak fel.[9]

A Kárpátok felé vonuló partizánok 1943. július 15-én az ősi Halics fölött egy huszáros lovasrohammal birtokba vették a Dnyeszteren átvezető hidat. Ezzel a fegyverténnyel kezdődik meg annak a 22 hősi napnak leírása, amely tanulmányom tárgyául szolgált.

1736 partizán, 2 db 75 mm-es hegyiágyú, több mint 300 málhás szekér és 5 db 45 mm-es páncéltörőágyú vonult át a folyó túlsó partjára. A csoport fegyverzetéhez tartozott még 32 páncéltörő puska, 10 aknavető, 42 gránátvető, 200 géppuska és 470 géppisztoly. Az elszánt partizánosztag tehát a körülményekhez képest kiválóan fel volt fegyverezve és félelmetes tűzerőt képviselt.[10] Ezzel az erővel szembe — mint ahogyan azt a partizánfelderítők később tisztázták — a harcok teljes időtartamát figyelembe véve, a németek és magyarok a következő alakulatokat sorakoztatták fel: a 4., 6., 21., 13., 16., 24., 32., 26. SS őrezredeket, a lengyelországi és galíciai megszálló alakulatok állományából, a 273. német hegyivadász ezredet, a „Galícia" elnevezésű SS hadosztály egyes részeit, az egyetlen magyar hegyi dandárt, a német és magyar határvédelem alakulatait. A csoportosítás összlétszáma hozzávetőlegesen 26 000 főt tett ki.[11]

Az előerők aránya 1:15-höz volt. Bár a németek nem tudatosan hozták létre ezt az arányt — nem ismerték ugyanis a partizánok létszámát —, de mégis érdekes, hogy pontosan megfelelt annak a mérlegnek, amely az amerikai katonai szakemberek szerint optimálisan szükséges a partizán és gerilla harcosok leküzdéséhez.

A Dnyeszteren átkelt partizánok Medinya és Bludnyiki falvak között a Lomnyicán újra erőszakos átkelést hajtottak végre. A mintegy 8 km hosszú menetoszlop ezután a hegyek felé fordult, míg csak el nem érte a kalus—sztanyiszlavi műutat. Rövid ideig ezen haladt, majd behatolt a biztos menedéket nyújtó Fekete-erdőbe, a Csornij ljeszbe, ahol végre kipihenhette magát a több száz kilométeres menet után.[12]

Kovpak partizánjai a Fekete-erdőben Roszuljna irányába folytatták az előnyomulást. Úttalan, nehéz hegyi terepen, ember és állat erejét felőrlő hallatlan nehézségek között nyomultak előre. Felderítőik minden irányba kirajzva tapogatták az ellenség erejét, ismerkedtek a tereppel, hozták a híreket. A Kovpak-osztag eddigi sikereit kiváló felderítésének köszönhette. Értesülései révén mindig ki tudott térni a számára hátrányos harchelyzetek elől, s mindig le tudott csapni, ha sikerre nyílt kilátás.

Nyilván ilyen felderítő csoport volt az is, amelyik július 19-én este a Roszulnja alatt levő főerőktől mintegy 50 km-re eltávolodva, a Ploszka

9 Uo. 135. o.
10 *Versigora:* Nyugati portya. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1962. 10. o.
11 Uo. 12. o.
12 A kárpáti portya eseményeinek és útvonalának tisztázásához *Versigora:* Tiszta lelkiismeretű emberek (Új Magyar Könyvkiadó. Budapest, 1953.) című kétkötetes könyvét vettem igénybe. A rendelkezésemre álló magyar iratanyagot csakis ezekkel való összevetés után tudtam eredményesen felhasználni.

1355 magassági pont közelében — a magyar határtól 3 km-re — rajtaütött a németeken. A megrémült fasiszták elhagyták helyüket, s a klausura-dovzsinai magyar őrsre futottak. Jellemző, hogy a 8. honvéd kerület annyira hihetetlennek találta a partizánok feltűnését a Kárpátokban, hogy utasításaiban szüntelenül ejtőernyősökről beszél. Ez a hiedelem mind a németek, mind a magyarok körében általános volt.[13]

Ezzel egyidejűleg elmenekült a rafajlovai és pantyri német határőrség is. „Azzal jöttek át, hogy őket nagy partizánerők szorongatták. Valószínűtlenül nagy számokat mondtak a Rafajlova és környékén táborozó és fosztogató bandákról . . .[14] A Pantyr hágónál átjött emberek nem mertek visszatérni. A rafajlovai német őrsből „csak a parancsnok maradt vissza. Legénység a járőreinkkel átjött, mert bizonytalanságban érezte magát" — jelentette a munkácsi állomásparancsnok a vezérkar I. osztályához.[15]

1943. július 25-én a Tatár-hágó előtt levő németek közölték, hogy szomszédjukat a partizánok megtámadták, s az ő laktanyájukat is lövik. Jelentették, hogy visszavonulnak a hágóra. A segítségükre sietŏ magyar járőrök „a szétszéledt német őrsöt összeszedték és visszavezették" őrhelyére. A lefolyt vizsgálat megállapította, hogy valójában nem is tüzeltek rájuk, csupán néhány gyanús alakot láttak, s attól szállt inukba a bátorság.[16] Ez a kis eset is példázza, hogy a partizánok híre megelőzte jövetelüket.

A határmenti magyar alakulatok parancsnokai nem hitték el a partizánok nagy számáról terjesztett mendemondát. Bata ezredes, aki a későbbi harcokat vezette, azt mondta, hogy „az ellenségről terjesztett hírek túlzottak. A határőrizetre rendelt német egységek, kis létszámuk miatt, részben elvesztették a szívüket." Szerinte a partizánokkal tartó lakosság örömében, a másik rész pedig félelmében terjeszti tovább a nagy létszámról szóló álhíreket.[17]

A megrémült, menekülő németek arról beszéltek, hogy Kolomia és Sztanyiszlav között 3000—4000 partizán tűnt fel. Szerintük ezek a hegyi lakosságból verődtek össze. Ezt a nagy létszámú csoportosítást a korábban mondott „ejtőernyősök érkeztek" mesével már nem lehetett megmagyarázni. Az új elképzelés szerint tehát a partizánok a vidék lakosságából szerveződtek, s ehhez csatlakoztak a már említett ejtőernyősök. Július 22-én a kassai csendőr kerület már 3000—4000 főnyi ukrán partizánról beszélt, akik „kevés ejtőernyőssel" vannak megerősítve. Szerinte ezek az erők Sztanyiszlav, Gyeljatin, Kolomija területén tartózkodnak, holott valójában ezek ettől a háromszögtől balra táboroztak.[18] A magyar szervek tehát mind az erőviszonyokat, mind a helyet illetően tévesen voltak tájékozódva.

Valamivel pontosabb volt az a szám, amelyet 8. honvéd kerület jú-

13 HIL VKF 1943. július 21. Eln. 1. oszt. 5451. A 8. honv. ker. jelentése a VKF-hez. Július hó 19-én este partizántámadás érte a conkói német őrsöt is, amely ugyancsak magyar területre vonult vissza.

A tanulmányomban felhasznált VKF iratok a VKF 1943. évi Eln. 1. osztályának anyagából valók. A jelentések a VKF-hez íródtak. A továbbiakban ezeket az adatokat csak eltérés esetén tüntetem fel.

14 A magyar katonai vezetés ilyen lealacsonyító szavakkal is lejáratni igyekezett a partizánmozgalmat.

15 HIL VKF július 27. 5501. A munkácsi állomásparancsnok (a továbbiakban: — ápk. —) jelentése.

16 Uo.

17 Uo.

18 HIL HM 1943. július 22. Eln. 20. oszt. 114546. A kassai csendőr kerület jelentése a HM-hez.

lius 22-én délután a sztanyiszlavi német parancsnokságtól kapott. Ezek közölték velük, hogy Rafajlova körzetében mintegy 1000 partizán gyülekezik.[19] Másnapra a magyarok már 1000—1500-ra becsülték a Kárpátok előterében harcoló partizánok számát. Ez az adat már nagyjából megközelítette a valóságot.[20] Mindezek ellenére a későbbi jelentések is sokszor tartalmaznak teljesen irreális adatokat.

Nehezítette a helyzet tisztázását, hogy a később elfogott partizánok is 3000 harcosról beszéltek, s így alaposan félrevezették ellenfeleiket.[21] Tényként fogadhatjuk el, hogy a fasisztáknak végső soron nem sikerült tisztázni a partizánok pontos létszámát, s így a róluk keringő hírek eleve megsokszorozták számukat.

A légi és földi felderítés, a foglyok vallomásai és a lakosságtól kapott értesülések nyomán a következő hiteles vagy nem hiteles adatokat derítették még ki Kovpak partizánjairól:

— Állítólag a brjanszki erdőből jönnek.
— Német, magyar, szovjet katonai és ukrán polgári ruhát viselnek.
— 900 lovas van velük.
— A vonat 250 járműből áll.
— Fegyverzetükhöz 6 db kisméretű páncéltörőágyú is tartozik.
— 2 db 7 cm-es tarackkal rendelkeznek.
— Sok kisebb-nagyobb aknavető, gránátvető is van náluk.
— 60 db géppuskával, 300 golyószóróval rendelkeznek.
— Minden második embernél géppisztoly van. A kocsin szállított készlettel együtt 2000 ilyen fegyverük lehet.[22]

Az egyik jelentés a felderítés adatai alapján a következőket közli még a csoportról. „A géppuska és golyószórókezelők géppisztollyal felszerelve. Elöl ment a lovasszázad, mely az oldalbiztosítást is végezte. Utána a gyalogság az országos járművekkel, ezeket követte a tüzérség, utána az esetleg harácsolók, a harácsolt állatállomány, azután rendszerint az 1 századból álló utóvéd. Ezen partizáncsoportnak egy harmad része szovjet katonákból áll, a többiek kényszer miatt hozzácsatlakozott ukránok."[23]

Ezek voltak tehát az első értesülések, amelyek Kovpak osztagáról a horthysta vezérkarhoz befutottak. A jelentéseknek nem tulajdonítottak különösebb fontosságot, mert úgy tudták, hogy a partizánoknak nincs támadó szándékuk, nem saját terveik alapján vonulnak dél felé, hanem 2 német zászlóalj, határőr alakulatok és egy kisebb páncélos csoport szorítja őket a magyar—román határ irányába. Megnyugtatta őket az is, hogy a főerők ekkor (július 19-én) még 40 km-re, Roszuljna alatt álltak. Közöttük pedig ott feküdt a Kárpátok irdatlan rengetege. A biztonság kedvéért első intézkedésként elrendelték az együtt tartást a 3. határvadász és a 3. hegyi zászlóaljnál. Két nappal később pedig megerősítették a határőrsöket és nyomozókat vezényeltek a határvidékre. Nagyobb és je-

19 HIL VKF július 22. 5458. A 8. honv. ker. jelentése.
20 HIL HM 1943. július 23. Eln. 20. oszt. 114546. A HM hírközpont jelentése a 20. oszt.-nak.
21 HIL VKF július 27. 5501/1. A munkácsi ápk. jelentése.
22 HIL VKF július 22. 5458. A 2. honv. ker. jelentése és július 27. 5501/1. A munkácsi ápk. jelentése, valamint az augusztus 9. 5641. Ekkor még csupán ennyit tudtak meg a német és magyar felderítők. Részletesebb adatok csak a csoport felszámolása után készült összefoglaló jelentésbe kerültek be.
23 HIL VKF július 27. 5501/1. A munkácsi ápk. jelentése. A horthysta katonai vezetők sohasem tudták megérteni a partizán hadviselés lényegét. Ez a harci forma kizárólag az önkéntesek alkalmazását engedi meg.

lentősebb biztonsági intézkedéseket azonban ekkor még nem foganatosítottak.[24]

A partizánok július 20-án éjjel Roszuljnat bekerítve szétverték a 4. SS ezredet és tovább vonultak Szolotvinába. Ezen a részen feküdt a németek kárpáti olajtelepeinek néhány fontos telepe és üzeme. A szolotvinai, bitkovi, jablonkai olajmezők termelése nem volt ugyan nagyon jelentős, de kiváló minőségű anyag került itt ki a föld mélyéből. A partizánok robbantókülönítményei rajtaütöttek az olajkutakon, vezetékeken, tartályokon, finomítókon és más üzemeken, s hamarosan vöröses tüzek fénye világította meg a kárpáti éjszakákat. Egy partizánzászlóalj módszeres pusztítással lerombolta a jablonkai olajtelepet. Felrobbantott többek között egy 750 t finomított olajat tartalmazó tartályt is. Az égő olaj füstje 30—40 km-re, Sztanyiszlavig és Kolomijáig látszott. A Kovpak-csoport július 19-től 24-ig 41 olajkutat, 13 üzemanyagraktárt, 3 finomítót és 1 ozakerit üzemet robbantott fel.[25] Az olajtelepek elpusztításáról Budapesten is tudomást szereztek. A VKF részére küldött jelentésben július 27-én közli a munkácsi állomásparancsnok, hogy „Bitkovnál az olajkutakat felgyújtották."[26] Ezekkel a sikeres akciókkal Kovpak partizáncsoportja teljesítette portyája egyik célkitűzését.

A brjanszki partizánok határtalan erőfeszítések közepette folytatták az utat a két Bisztrica között a hegyek ölén fekvő Manyava felé. Ezen a részen az utak, folyók, hegyvonulatok zöme északkeletre, a Dnyeszter felé tart. Az osztag ezt a természetes menetvonalat többször keresztezte, s ez újabb fáradsággal járt. A partizáncsoport fő erőssége a gyors manőverezési készség volt. Váratlanul megjelenni, lecsapni, aztán az ellentámadás elől ügyesen kitérni — ebben foglalható össze taktikájának lényege. Ezek a harceljárások itt nem voltak alkalmazhatók. A szűk, meredek utakon, az úttalan hegyoldalakon, a hosszú osztag csak lassan, nagy fáradsággal haladhatott előre. Kiderült, hogy az ukrán síkságon jól bevált trénoszlop a hegyekben folytatott menetekhez nem felel meg.

A német repülőgépek Manyava faluban felfedezték az oszlopot, s tűzzel árasztották el a menekülni képtelen partizánokat. A Kovpak-csoport súlyos veszteségeket szenvedett. „A harcokban német bombázó és magyar felderítő repülőgépek is részt vesznek" — jelentette a HM felé a 8/1-es határmenti nyomozó alosztály.[27]

A csoport a manyavai bombázás után védelmet keresve a hegyekbe húzódott. Csaknem 1000 méteres bércek között haladva hallatlan erőfeszítés és fáradság árán Bitkov községbe ért. Lassan rájött a hegyi menetelés fortélyára is. Nem a hegyről a völgybe, hanem a gerinc mentén igyekezett továbbhaladni. Ez kevésbé volt fárasztó, s megvolt az az előnye is, hogy a fontos magaslatokat mindig kézben tudta tartani. A hegyekből Bitkovnál leereszkedett a Bisztrica folyócska völgyébe. Ezzel egyenes út nyílt előtte a magyar határ irányába.

A Kárpátok belső vonulata felé tartó partizánokról most már riasztó hírek futottak be a HM-hez. 1943. július 22-én a kassai 8. csendőr kerület pl. a következőket jelentette Budapestre: Az osztag „német csapatok által nagyjából szétugrasztva, déli és délnyugati irányban vonulva, a Kárpá-

[24] HIL HM 1943. július 21. Eln. 20. oszt. 114546. A HM hírközpont jelentése a 20. oszt.-nak és VKF 1943. július 21. Eln. 1. oszt. 5451. A 8. honv. ker. jelentése a VKF-hez.

[25] *Versigora:* i. m. 2. köt. 159. o. és *Gyeborin:* i. m. 337. o.

[26] HIL VKF július 27. 5501/1. A munkácsi ápk. jelentése.

[27] A veszteségekre lásd *Versigora:* i. m. 2. köt. 157. o. Az idézett jelentés HIL HM 1943. július 23. Eln. 20. oszt. 114546. alatt található. A HM hírközpont jelentése a 20. oszt.-nak.

tok felé húzódik és feltehető, hogy Magyarország határát is átlépi. Számolni kell további kisebb partizán ejtőernyős egységek Magyarország területén való alkalmazásával is."[28] Az irat végezetül közli, hogy a partizánoknak az Északi-Kárpátokban való megjelenésére tekintettel katonai vonalon „bizonyos intézkedések" történtek. Július 22-ig azonban Kovpak emberei sehol sem lépték át a magyar határt.

A 8. honvéd kerület a következő sürgős rendelkezéseket adta ki a partizánveszéllyel kapcsolatban:

— Bevezették a felderítést a határon túlra.
— A határvadász-őrsök létszámát 50 főre emelték fel.
— Az őrsöket 1—1 golyószórós rajjal erősítették meg.
— Mindenhová tiszti őrsparancsnokot küldtek.
— Körösmezőn, Ökörmezőn, Volócon, Vezérszálláson 1—1 határvadász szakaszt és 1 géppuskás szakaszt helyeztek el tartalékként.
— Fokozták a járőrtevékenységet.
— Az erőd századoknál készültséget vezettek be.
— Elrendelték a polgári lakosság fokozott figyelését.
— A csendőrséget, rendőrséget utasították az ellenőrzés kibővítésére. Megerősítették az őrsöket, nyomozókat vezényeltek a határmenti falvakba.
— Vasúti anyagot készítettek elő a tartalékok mozgatására.
— Leállították az aratási szabadságok kiadását.
— Előkészítették a határvadász dandár törzsének áthelyezését Máramarosszigetre.[29]

Itt látszik célszerűnek számbavenni, hogy a partizáncsoport ellen milyen erőket vonultatott fel a német és magyar hadvezetés. Mindenekelőtt felhasználták a teljes német határvédelmet, amely tekintettel az itt futó utak és vasutak stratégiai fontosságára, meglehetősen erős volt. Lembergből egy SS páncélos ezredet és „nagyobb létszámú gyalogságot" vontak össze. Július 27-én már 5, a partizánok ellen közvetlenül *harcoló* zászlóaljról van tudomásunk. Magyar részről a 8. határvadász dandár állt szembe Kovpak osztagával. Alárendeltségébe tartozott még a 3., a 4. és a **12.** hegyi zászlóalj, valamint a 24/II—VII. kerékpáros zászlóaljak. A honvédség erőiről szólva, figyelembe kell vennünk, hogy a magyar csapatok a megszállt kárpátaljai területeken jelentős tartalékokkal is rendelkeztek.[30]

A magyar katonai vezetés július 24-től kezdve már számolt azzal, hogy a partizánok 100—1000 fő erőben, súllyal Rafajlova, részekkel Tataren, Vuszkov, Lavoczne területéről az országhatárt átlépik. Különösen a királymezői és németmokrai körletekben vártak támadást. A 8. honvéd kerület parancsnoka közölte a vezérkarral, hogy a 8. határvadász dandár feladata lesz „a betört partizán egységeket megsemmisíteni".[31]

A Bisztrica völgyébe leereszkedett partizánok zöme valóban a magyar határ felé vonult. A folyó mentén haladva elérték Zelenát, ahol szét-

[28] HIL HM 1943. július 22. Eln. 20. oszt. 114546. A kassai csendőr kerület jelentése a HM-hez. Téves a jelentésnek az az állítása, hogy a németek a partizánosztagot szétugrasztották. A csoport ereje ekkor még töretlen volt.

[29] HIL VKF július 22. 5458. és a július 24-i 5475. A 8. honv. ker. jelentései.

[30] Az itt közölt létszámadatok a július 23-a és 27-e közötti időszakra és csakis a beérkezett alakulatokra vonatkoznak. A németek tartalékerőit nem ismerjük. az idézett adatok találhatók: HIL HM 1943. július 23. Eln. 20. oszt. 114546. A HM hírközpont jelentése a 20. oszt-hoz és VKF 1943. július 24. Eln. 1. oszt. 5475. A 8. honv. ker. jelentése a VKF-hez. A kárpátaljai területen levő honvéd csapatok díszlokációját lásd *Dr. Csima János:* Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához. HM Központi Irattár kiadása, Budapest, 1961. II. köt. 59. vázlat.

[31] HIL VKF július 24. 5475. A 8. honv. ker. jelentése.

verték a német őrséget. A magyarok időben tájékozódni akartak a határ előtt lezajló eseményekről, s ezért járőröket küldtek ki. 23-án pl. földi felderítést végeztek a Rafajlovon jelzett partizánok ellen.[32] Hasonló vállalkozások a határ más részein is voltak. A felderítők általában 10—15 kilométerre távolodtak el bázisaiktól. Ezeknek a portyáknak olyan célja is volt, hogy helyreállítsák a kapcsolatot a szétzilált német határőrizeti szervekkel. A magyarok igyekeztek minden segítséget megadni a németeknek, hogy eredményesen szállhassanak szembe a partizánokkal. Bizonyára úgy vélték, hogy ezáltal csökken a rájuk nehezedő nyomás, az őket fenyegető veszély.

Ilyen felderítő vállalkozást hajtott végre egy magyar csendőrökből, határvadászokból és német határőrökből álló csoport 22-én éjjel és 23-án Rafajlova ellen. A helységet üresen találták, ezért tovább akartak menni Zelenára. A község kijáratánál azonban 25 főnyi fegyveres csoportba ütköztek, akikkel tűzharcba bocsátkoztak. A partizánok a „tüzet viszonozva" elmenekültek, magukkal vive 1 halottat és 3 sebesültet.[33] Ez volt az első eset, hogy Kovpak harcosai és egy magyar alakulat megütközött a határ előterében.

Július 24-én tovább fokozódott a járőrtevékenység. Körösmezőről 4, Királymezőről 3, Ökörmezőről 2 csoport ment át Galíciába. Egy különítmény egészen Zelenáig hatolt előre. Ez időben itt voltak a partizánok főerői. A járőr a község délnyugati szegélyén tábori őrsszerű biztosításba ütközött. A felderítés azt állapította meg, hogy a községtől délkelet és északnyugat felé elágazó völgyekben nagyobb partizántömegek vannak.

Két nappal később, július 26-án, Királymezőről kiindulva megismételték a rafajlovai felderítést. A csoportnak az volt a feladata, hogy keresse az összeköttetést a határral szemben levő német egységgel. A járőr azonban csak azt tudta megállapítani, hogy mintegy 400 partizán előttük járva, elfoglalta Rafajlovát. „A német csendőrlaktanya felszerelését is magukkal vitték. A partizánok Zelenára vonultak vissza, ahol akkor 1500—2000 partizán táborozott" — olvashatjuk a vezérkar részére készített összefoglaló jelentésben.[34]

A Zelenán táborozó partizánerők, mint az előző jelentésekből is látható, eljutottak Rafajlováig, s azt el is foglalták. Innen már csak 8 km-re volt a határ. Aki megmászta a Barátka hegy 1800 m körüli csúcsait, máris magyar területen volt. A hegy lábától, mint egy szétterpesztett kéz ujjai, számtalan vízmosás, patakmeder fut fel a hegyoldalba. A Bisztrica egyik ága egyenesen a határról ered. Aki tehát valamely víz mentén elindult a völgyből a hegyre, az feltétlenül átjutott Magyarországra.

A partizántörzsben felmerült egy határon túli portya lehetősége is. Felderítőik révén híreket kaptak, hogy a körülöttük fekvő völgyekben jelentős német erők gyülekeznek, s a gyűrű maholnap bezárul mögöttük. Dönteniük kellett tehát, hogy melyik irányba, délre Rafajlova felé, keletre Gyeljatin Kolomija térségébe, vagy Jablonyicán át Magyarországra akarnak-e menni.

A partizáncsoportban nem volt egységes a vélemény a tekintetben, hogy célszerű-e átmenni a határon. „Ezzel nemcsak holmi kis polgármester vagy Gebiets-komisszár figyelmét vonjuk magunkra, hanem néhány perc múlva már Budapesten is tudni fognak a határsértésről" — mondta az egyik felderítő, s szavaiban sok igazság rejlik.[35] A csoportnak

32 HIL VKF augusztus 9. 5641. és július 24. 5475. A 8. honv. ker. jelentése.
33 HIL VKF július 27. 5501. A munkácsi ápk. jelentése.
34 Uo. és VKF augusztus 9. 5641.
35 *Versigora:* i. m. 2. köt. 167. o.

ebben a helyzetben — amikor a magyarok már felkészülve várták őket — nem lett volna célszerű kihívni az újabb ellenállást. Egy másik körülmény is figyelmet érdemelt. A magyarok részéről olyan törekvés mutatkozott meg, hogy csapataikkal nem avatkoznak be a határon túl folyó harcokba.

1943. július 27-én a határ közelében táborozó partizáncsoportnál kedves kis ünnepség volt. Még az előző év nyarán történt, hogy a brjanszki erdőben több magyar katona a partizánok fogságába esett. A honvédek részt vettek a nyugat felé vonuló csoport izgalmas portyáiban, s most eljutottak a szülőföld kapujába. Kovpak tábornok emlékirataiban így ír róluk: „Még a brjanszki erdőben nyolc ruszin[36] katonaszökevény jelentkezett nálunk a 47. magyar gyalogezredből... Arra kértek bennünket, hogy vegyük fel őket osztagunkba és mi teljesítettük kérésüket. Az utat Sztaraja Gutától a Kárpátokig velünk együtt tették meg és jó bajtársaknak, bátor harcosoknak bizonyultak. Most, hogy a csehszlovák határhoz értünk, az a gondolatunk támadt, hogy hazaküldjük őket szülőföldjükre, hogy legyenek segítségére földijeiknek... és adják át nekik a partizánok harci tapasztalatait. Ez volt a kérdés, amit most ezen a gyűlésen, meg akartunk tárgyalni. A gyűlés tulajdonképpen nem is volt gyűlés, hanem harcos bajtársaink búcsúztatója. Mielőtt útnak indultak, jókívánságainkat fejeztük ki, tanácsokkal, fegyverekkel és élelemmel láttuk el őket és még egyszer melegen kezet szorítottunk velük."[37]

Kovpak nem ír a harcosok további sorsáról. Erről neki nincsen tudomása. A 8 partizán nem tudott átjutni a magyar határ köré vont szoros biztosítógyűrűn. A 3/6. határvadász őrs apsineci kisőrse július 27-én este foglyul ejtette őket. Az esetet hírül adó jelentés adatai szerint eltávozásuk előtt felszólították őket, hogy lakóhelyükön kezdjenek partizán szervezkedést „és keltsenek rokonszenvet az oroszok mellett..." „1—1 önműködő puskát, 50—50 db töltényt, 3—4 kézigránátot kaptak és a határig 2 partizán kísérte őket, hogy megmutassák az utat. Utasították őket, hogy csak német egyenruhában levő személyekre tüzeljenek."[38] — olvashatjuk a róluk szóló iratban.

Az elfogott partizánokat előbb Körösmezőre vitték, majd Kassára szállították a defenzív osztályhoz. Itt nyomban megkezdődött a kihallgatásuk. Ismerve a katonai nyomozók vallatási módszereit, nem csodálkozhatunk, hogy a foglyok szólásra kényszerültek.

A kémelhárítót mindenekelőtt a további előnyomulás iránya érdekelte. Az elfogott személyek ezt Turbaczil, Brusztura, Királymező irányába adták meg. Mint látni fogjuk, ez félrevezető adatnak bizonyult. Most első alkalommal sikerült megtudnia a magyar katonai vezetésnek, hogy honnan, s milyen útvonalon jöttek a partizánok, útközben milyen harcokat vívtak, milyen feladatokat oldottak meg. „Parancsnokuk egy »komisszár«, akinek nevét nem tudják. A parancsnokuknak azonban igen nagy a hatásköre, mert a német vonalak mögött harcoló partizán erőket vezényli. Ebből a célból 3 rádió adó-vevőkészülékkel rendelkezik."[39] — vallották a foglyok, s így lett Kovpak tábornok a horthysták szemében a legfőbb partizánparancsnokká.

36 Az iratok tanúsága szerint a 8 honvéd közül 3 magyar, 4 ruszin és 1 zsidó egyén volt.

37 *Kovpak:* i. m. 142. o.

38 HIL VKF július 27. 5501/1. A munkácsi ápk. jelentése és az augusztus 9-i 5641. sz. jelentés.

39 Uo.

Elmondták azt is, hogy a csoport 3000 fővel rendelkezik, s ennek harmada a Vörös Hadsereg állományából való. Bevallották, hogy az egység 3 zászlóaljból, 1 ütegből, 1 lovasszázadból és híradórészlegből áll. Új adat volt még az általuk jelzett 900 országos jármű is. A fegyverzetről közölték, hogy rendkívül vegyes összetételű, orosz, magyar, német eredetű, sőt francia is van benne. „A csoportnál jelenleg 200—300 fő sebesült van. A partizánmozgalom célja a szökevények egybehangzó előadása szerint részben Magyarországba, részben Romániába betörni. Útközben vasúti hidakat és egyéb műtárgyakat szétrombolni" — olvasható a foglyok vallomásáról készített feljegyzésben.[40]

A magyar szervek tehát valószínűnek fogadták el a partizánok által emlegetett délirányú támadást. A munkácsi állomásparancsnok a vezérkarhoz küldött jelentésében annak a véleményének adott kifejezést, hogy Kovpak osztaga a német gyűrűből Brusztura—Királymező irányába szándékozik kitörni. „Ezt megerősíti a felderítés eredményén kívül az a körülmény is, hogy mind a 8 partizán elfogása az ugyanabban az irányban fekvő dovzsinai kisörsön történt" — olvasható a jelentésben. Hasonló információt kaptak egy határon túli magyar kémtől is.[41]

Mintha csak ezt a feltevést kívánta volna valószínűsíteni a következő esemény is. 1943. július 27-én a partizánok egy kisebb csoportja első ízben behatolt magyar területre. Körösmező határában, a dovzsinai réten megtámadták a határvadász őrs járőrét. A járőr viszonozta a tüzet, mire a partizánok a sötétség leple alatt visszavonultak.[42]

A Kovpak-osztag élénk határmenti tevékenysége láttán a 8. honvéd kerület néhány sürgős intézkedést hozott az eddig elrendelteken kívül.

1. A rendelkezésre álló erőkből megalakították a tiszavölgyi—körösmezői és a taracvölgyi—királymező harccsoportokat.
2. A 3. és 4. hegyi zászlóaljakat készenlétbe helyezték.
3. A tiszavölgyi elhagyott német őrsök őrházait megszállották a magyar határvadászok.
4. A portyázó őrsök állományát feltöltötték.
5. A csapatok július 27-én megszállták a völgyzárakat és erődöket.
6. Körösmezőn indulásra készen állt a 3. határvadász zászlóalj, Rahón a 3. hegyi zlj. másfél százada.
7. Királymezőre bevonult a 10/3. határvadász század, mögé tartalékként a 24/2. zlj. egy megerősített százada került.[43]
8. 2 lövészszázad felvonult a Douha 1368-as és az 1373-as magassági pontokra a határvédelem megerősítésére.
9. A Tatár-hágóra egy német század érkezett be.
10. Magyar repülőerők bevetését készítették elő.[44]

Az eddig tett, s az itt felsorolt intézkedések sem mutatnak a magyarok részéről támadó jellegű fellépésre. A tiszavölgyi harccsoport vezetőjének írásos parancsnoki elhatározása is csak az országhatár feltétlen megtartásáról, s a beszivárgott partizánok megsemmisítéséről beszélt, de nem szólt a honvédek Kárpátokon túli alkalmazásáról.

A Zelenán táborozó partizánoknak július 25—27. körül néhány nyu-

40 Uo. A korábbi adatokkal összevetve látható, hogy a foglyok számos félrevezető adatot közöltek.

41 HIL VKF július 27. 5501/1. A munkácsi ápk. jelentése.

42 HIL VKF július 27. 5501/4. A 8/1. nyomozó alosztály távmondata a Központi Nyomozó Parancsnoksághoz.

43 A 24/2. zászlóaljnál sok ruszin szolgált. Jellemző, hogy az egységet nem merték közvetlenül alkalmazni a partizánok ellen, s ezért hátsó szolgálatra a csendőrségnek rendelték alá.

44 HIL VKF július 28. 5501/5. A 8. hv. ddr. jelentése.

godt nap jutott. Nagyobb harcok itt nem voltak. A német csapatok még csak felvonulóban voltak a Bisztrica völgyéhez, a gyűrű még nem zárult be Kovpakék körül. A pihenő csapattól robbantó rajok mentek ki, hogy a drohobicsi olajtelepeket egy kicsit „megcsipkedjék". Az emberek egy része a pihenőt biztosította, a lovasok felderítéseket hajtottak végre. A zöm azon dolgozott, hogy a hegyi terepen használhatatlannak bizonyult, s jórészt tönkrement trén kocsijait kétkerekű kordékká alakítsa át. Érdekes, hogy a magyar légifelderítés még ezt az aprómunkát is ki tudta fürkészni. Az egyik jelentésben július 25-re vonatkozóan a következők olvashatók. „Hozzákezdtek, hogy az összes országos járműveket kétkerekű kordékká alakítsák át, hogy a hegyes terepen jobban tudjanak mozogni."[45]

A partizánok azonban hosszabb ott-tartózkodásra nem akartak berendezkedni. A hegyek között máris élelmezési nehézségek mutatkoztak. Tudomásuk volt ezenkívül arról is, hogy jelentős német erők készülnek támadásra ellenük. A Siemczuk—Douha—Rafajlova vonalon egy német rendőri ezred vonult fel, hogy az északról, Zelena irányába 3 zászlóaljjal meginduló támadásnál az ülő szerepét töltse be, s a „visszavonulni akaró partizánokat" elfogja. Nyugatról a Statruk patak völgyéből 1 zászlóaljnyi erő közeledett feléjük. Fleckner német őrnagy, a tatarovi német erők parancsnoka úgy nyilatkozott, hogy céljuk a partizánokat délkelet felé a nyílt területre kiszorítani, s ott megsemmisíteni.[46] A csoport előtt csupán a kelet felé eső úttalan hegyekben nem volt ellenség. Elhatározták, hogy ebbe az irányba fognak kitörni.

Az összefogott hadművelet július 27-én reggel indult meg Kovpak partizánjai ellen. A támadásról Bata ezredes harccsoportparancsnok nyomban értesítést küldött Budapestre. Ő is azt közölte, hogy az akció célja a partizánok kiszorítása a lapályos területekre.[47] A német támadást látva, a magyarok úgy döntöttek, hogy abban nem vesznek részt, csupán a határbiztosítást fogják ellátni.

A Kovpak-partizáncsoport Zelena körzetéből a Bisztrica egyik mellékfolyócskája, a Zelenicska völgyébe, délkelet felé indulut el. Nehéz hegyi út állt előtte. Fokozta a gondokat, hogy a dél felől elhelyezkedő német erőkkel szüntelenül harcba kellett állnia. A magyarok egy határon túli kéme VII. 27-én már jelezte, hogy a partizánok egy csoportja a Sennik és Gorgan havasokon tartózkodik, s a Jaremcse felé vezető út iránt érdeklődik. Ezek nyilván felderítők lehettek, mert a zöm később valóban abba az irányba fordult.[48]

A német csoportok dél felől indított támadása azonban nem tudta eltéríteni a partizánokat útirányuktól. Július 28-án Fehér vezérőrnagy, a 8. határvadász dandár parancsnoka azt jelentette a vezérkarhoz, hogy a „Körösmező kelet és általában Rafajlova közti területen felvonult német rendőrezredet a partizánok kelet felé elszorították". Hasonló tudósítást adott a lembergi magyar vasúti összekötőtiszt is. Július 28-án azt közli, hogy a partizánok Jablonyica községtől északnyugatra, a magyar határtól 2 km-re vannak. „A partizánok orosz vezetés alatt, jól felszerelve, nyomják a németeket a határ felé."[49]

45 HIL VKF július 27. 5501/1. A munkácsi ápk. jelentése.
46 Uo.
47 Uo.
48 Uo.
49 HIL VKF július 28. 5501/5. A 8. hv. ddr. jelentése és a 5501/3/. sz. irat. A lembergi vasúti összekötő tiszt jelentése.
Az „orosz vezetés" hangsúlyozása arra enged következtetni, hogy a németek véleménye szerint a partizánok a helyi lakosságból toborzódtak.

Ennek a határmenti portyának volt a következménye, hogy július 28-án délelőtt újabb összecsapás történt a partizánok és a magyar erők között. A Ploszka 1355-ös magassági ponttól délkeletre húzódó völgyben a határvadászok nagyobb csoporttal ütköztek meg és 8 foglyot ejtettek. A partizánok — bár valójában nem ismerhették a csoport úticélját — azt vallották, hogy Magyarországra akarnak jönni. Néhány órával később Körösmezőtől északra 5 km-re, Mohelki általános területén, egy 500 fős csoport jött át, s a 3. határvadász zászlóaljjal harcba bocsátkozott. Az összecsapás részleteiről nincsen tudomásunk, de egy ugyanazon a napon kelt csendőrségi jelentés szerint a partizánokat szétszórták. A dokumentumok azt tükrözik, hogy a magyar csapatok a Kárpátok túlsó felén folyó harcokba nem avatkoztak be.[50]

Ezekről a határmenti összecsapásokról Versigora már idézett könyve részletesen beszámol. Leírja fáradságos, harcokkal teli előretörésüket a Tatár-hágó irányába, a Prutecen át. Itt újra magyar és német erőkkel ütköztek meg. A zsákmányolt iratokból kiderült, hogy Hitler személyes utasítására Himmler 6 ezredet és 5 zászlóaljat irányított a maroknyi partizán ellen. Krüger SS tábornok parancsnoksága alatt egy különleges csoportot hoztak létre, hogy mielőbb rendet teremtsenek Galíciában. A Kovpak-osztag volt az a kis tüske, amely érzékeny felén bökte meg a nagy náci birodalmat, s ez elég volt ahhoz, hogy a hódítók ne tudjanak kényelmesen elterpeszkedni Ukrajna terített asztalánál.

Kovpak tábornok határmenti portyája a HM mellett nem kis gondot okozott a csendőrségnek, rendőrségnek, az Államvédelmi Központnak és a belügyminisztériumnak is. A megszállt Kárpátalja a Délvidék mellett a másik nyugtalansági góc volt az országban. Emlékezetes, hogy Borkanyuk Elek partizáncsoportját milyen drasztikus kegyetlenséggel számolták fel a magyar hatóságok. 1942-ben Ungvárról, Munkácsról, s e városok környékéről hűtlenség címén 276 polgári személyt ítélt el a vezérkari főnök különbírósága. 1943 nyarán újabb perek voltak a máramarosszigeti, szaploncai és borsai kommunisták ellen. Az ítéletek tanúsága szerint a letartóztatottak „forradalmi cselekmények elkövetésére, az orosz ejtőernyős csapatok leszállás esetén való támogatására, partizáncsoportok alakítására és ezekben a magyar fegyveres erő elleni harcra vállalkoztak".[51]

Nincs módunk arra, hogy részletesebben szóljunk Kárpátalja ukrán és magyar lakosságának az 1941—43-as években folytatott antifasiszta harcáról.[52] Annyit azonban meg kell állapítanunk, hogy a kíméletlen terror, a bebörtönzések és internálások ellenére a hegyvidék szabadságszerető lakossága szüntelenül ébren tartotta az ellenállás tüzét, s számtalan akcióban bizonyította be, hogy felszabadulásához kész tevékeny

50 HIL VKF július 28. 5501/5. A 8. hv. ddr. és a 8. honv. ker. jelentése, valamint a HM 1943. július 28. Eln. 20. oszt. 114546. A kassai csendőr kerület jelentése a BM-hez.

51 A letartóztatásokra lásd HIL HM 1942. szeptember 2. Eln. 13. oszt. 12881. a. sz., 55181 i. sz. A perekre sok más irat mellett a HM 1942. Eln. 13. oszt. 54718 és 1943. Eln. 13. oszt. 21317. sz. dokumentumokat.

52 A rendelkezésre álló gazdag irodalomból idézem a következő tanulmányokat: *I. M. Groncsak:* A partizánmozgalom Kárpát-Ukrajnában 1943—44-ben. Nauki Zapinszki, Uzsgorodszkij Derzs. Univ. XXXVI. 1958. és *Vaszilij Ruszin:* Partizánmozgalom a Kárpátalján a második világháború idején. Duklja Almanach 1955/2. sz., valamint Евсеев: Народные комитеты закарпатской украины органы государственной власти. Государственное издательство юридической литературы. Москва, 1954.

Lásd Kárpát-Ukrajna dolgozóinak felszabadító harca a fasiszta hódítók ellen című fejezetet.

segítséget nyújtani a Vörös Hadseregnek. A horthysta hatóságok nagyon féltek, hogy a vihar átcsap a hegyeken és a kárpátukrán nép messziről jött testvérei segítségére siet. Nyugtalanította őket a hazaküldött 8 partizán esete is. Különösen idegessé váltak, amikor olyan hírek futottak be, hogy Kovpaknál még a háború előtt a Szovjetunióba szökött ruszinok is vannak.[53]

Aggodalommal töltötte el őket az a körülmény is, hogy a hírek szerint a Kárpátokon túli lakosságnak a legjobb kapcsolatai voltak Kovpak harcosaival. Íme erre néhány példa. A magyar felderítés igyekezett értesüléseket szerezni a partizánokról, a galíciai részeken is. Itt pedig érdekes hírek keltek szárnyra róluk. A néphit felnagyította erejüket, azt beszélve róluk, hogy mindennap orosz repülőgépek jelennek meg a csoport felett, s lőszert, egyenruhát és röpiratokat dobnak le, holott a partizánoknak már régen nem volt kapcsolatuk a „Nagy földdel".

„A lakosságnak azt mondják, hogy céljuk felszabadítani őket a német iga alól. Nem kommunizmust hoznak, céljuk visszaállítani a magántulajdont. Mondják azt is a lakosságnak, hogy rövid időn belül európai forradalom lesz és rövidesen leverik Németországot" — jelentette a munkácsi állomásparancsnok a partizánok politikai tevékenységéről. Végezetül azt a keserű beismerést teszi, hogy a lakosság „mindenben támogatja őket". Jól példázza a harcosok és a nép szoros kapcsolatát, hogy senki sem akadt, aki a partizánok nyomára vezette volna a fasisztákat. Pedig a németek tízezerszám dobáltak le röpcédulákat Kovpak személyleírásával, 100 000 zlotyi jutalmat ígérve kézrekerítőjének.[54]

A magyar belügyi-közbiztonsági és katonai szervek nem bíztak eléggé a határzár sikerében, ezért szigorú intézkedéseket rendeltek el. Nyugtalanította őket, hogy ez időben sorra kapták a híreket vélt vagy valódi adatokkal szovjet ejtőernyősök érkezéséről. Július 28-án Körösmezőtől északra, Mohelki környékén, két alkalommal 8 ejtőernyős földreszállását figyelték meg. Másnap ugyancsak Körösmező környékén vettek észre 3 ejtőernyőst. Elképzelésük szerint ezek a partizánmozgalom leendő vezetői voltak.[55]

A 8. határvadász dandár azt a kérést terjesztette elő, hogy a körösmezői és ökörmezői részeken az összes megbízhatatlan egyént „tegyék ártalmatlanná", s Munkács területén szigorítsák meg az ellenőrzést. Nyomozókat és csendőröket vezényeltek a határmenti körzetekbe. A csendőrséget felruházták a golyószórók használatának jogával. Megengedték, hogy karhatalmi erők szállítására minden járművet igénybe lehessen venni. Csendőrségi összekötő tiszteket küldtek a honvéd és határvadász erőkhöz. Intézkedést adtak ki a völgyek és utak elzárására, a helységek razziázására, az idegenek szigorú ellenőrzésére. A belügyminisztérium elrendelte, hogy a kassai csendőr kerület Ághy Zoltán csendőr alezredes személyében egy magas rangú tisztet bízzon meg a „szétszórt ellenséges erők és személyek gyülekezése, szivárgása és kézrekerítése" érdekében teendő intézkedések foganatosításával. Ághy alezredesnek rendelték alá az összes érintett csendőrőrsöket, és az ungvári csendőr tanászlóaljat. A hozott intézkedések indoklása a következő: „A Körösmező környékén felbukkant orosz partizán egységeket a honvéd

53 HIL VKF július 27. 5501. A munkácsi ápk. jelentése.
54 Uo.
55 HIL VKF július 28. 5501. A 8. honv. ker. és a 8. hv. ddr. július 29-én kelt jelentése.

csapatok szétszórták. Számolni kell azonban azzal, hogy a szetszórt erők beljebb szivárognak és szabotázs cselekményeket követnek el."[56]

A már említetteken kívül jelentősebb intézkedés volt még az, hogy az ungvári csendőr tanzászlóaljat a Tisza és Tarac völgyébe rendelték. Ez ott a határ és az erődvonal közötti területen portyázó, felderítő és idegen ellenőrző feladatokat látott el. A partizánokkal szembeni akciókra igénybe vették az állami erdők tisztviselőit és őreit is. Sőt még az az eset is előfordult, hogy Királymező, Magyar- és Németmokra „megbízható magyar- és németajkú férfi lakosságát" is felhasználták karhatalmi célokra. Királymezőn pl. 40 fős fegyveres polgárőrséget szerveztek.[57]

Az első benyomásunk az, hogy a határon túl felbukkant partizánveszélynek idehaza nagyobb volt a füstje mint a lángja. A riadalom okát csakis akkor értjük meg, ha figyelembe vesszük a bizonytalan kárpátaljai viszonyokat. Az uralkodó osztályok kénytelenek voltak beismerni, hogy „a lakosság egy része a partizánokkal esetleg rokonszenvez",[58] s ezért mindent megtettek, nehogy itt is a bácskaihoz hasonló helyzet alakuljon ki.

A július 29-től augusztus 3-ig terjedő időszak volt a legkritikusabb a Kárpátokban portyázól osztag számára. Minden irányból német gyűrű vette őket körül. A járhatatlan utakon az állatok lesoványodtak, tönkrementek. Az osztag vonatát kénytelenek voltak hátrahagyni, ágyúikat felrobbantani. Élelmük elfogyott, harmadnapja nem ettek. A németek és magyarok a pásztorokat állataikkal együtt leparancsolták a hegyekből. Fejük felett repülőgépek keringtek, bombázták soraikat, táborhelyüket. Ha a gyűrűből kitörtek, újabb ellenséggel találták szembe magukat. Erről a néhány kritikus napról meglehetősen bő adatok találhatók a Vezérkari Főnökség irataiban. Tekintsük át most röviden ezeket a harcokat

1943. július 29-én Kovpak partizáncsoportja nagyjából a Dobo-szanka—Dovha hegységeket Jaremcse és Mikulicsin falvakkal összekötő 7 x 17 km-es téglalap területen belül tartózkodott. A főerőket — helyesen — a Dovhától délkeletre 2—3 km-re, a Prutec mentén gyanították. Útjukat délről a Tatár-hágónál levő német század és a hágó előterében 5—8 km-re elhelyezkedő zászlóalj keresztezte. Nyugatról Rafajlova felől egy német zászlóalj követte a faluból távozó osztagot, majd délkelet felé, a Ploszka irányába húzódott.[59] Keleten Jaremcsébe hegyivadászok érkeztek be. A gyűrű tehát csupán északról volt nyitott, bár azt a 20 km-rel feljebb fekvő Nadvorna—Gyeljatin műúton bármikor lezárhatták. Mindkét községben gépesített alakulatokat helyeztek el, amelyek a folyóvölgyekben, s a műutakon könnyen mozogtak. Mire a partizánok nagy fáradsággal átvergődtek a hegyeken, a németek máris elébük kerültek. A kárpáti harcokban a gépkocsizó alakulatok egyes területrészek lezárására hatásosnak bizonyultak. A német gyűrű déli részen, a Tatár-hágó és a Ploszka csúcs között a 3. magyar hegyi- és a 3. határvadász zászlóaljak

56 HIL HM 1943. július 28. Eln. 20. oszt. 114546. A BM utasítása a kassai csendőrkerülethez és VKF 1943. július 28. Eln. 1. oszt. 5501/5. A 8. hv. ddr. jelentése a VKF-hez.

57 HIL VKF július 29. 5501 és július 30-án a 8. hv. ddr. jelentése.

58 HIL VKF július 24. 5475. A 8. honv. ker. jelentése.

59 A zászlóalj menetvonalát később a Dovhától 1 km-re északkeletre fekvő 1164-es magassági pont felé módosították. Ezt azonban csak később tudták elfoglalni. Az osztag egyes részei élénk csatározás közben, a németekkel a harcérintkezést szüntelenül fenntartva, Dovha környékéről később az erdőkbe vonultak vissza. Lásd HL VKF július 29. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése, 11.45-kor és 19.45-kor.

foglaltak állást. Mögöttük a 4. hegyi zlj. képezte a tartalékot. A harccsoport parancsnoka Batta ezredes volt.[60]

A németek a partizáncsoport végleges bekerítését és felszámolását tűzték ki célul. A 8. határvadász dandár július 30-án már ilyen jelentést küldött a vezérkarhoz: „A felső-tiszai harccsoporttal szemben levő partizánegységek német gyűrű által körülzárva."[61] A magyar katonai vezetés számot vetett azzal, hogy Kovpak osztaga valamerre megkísérli a kordon átszakítását. A foglyok arról beszéltek, hogy Mikulicsin felé, vagy déli irányba, a magyar határ felé lesz kitörés. A 8. határvadász dandár előkészületeket tett, hogy a Dovha—Preluki között esetleg áttörni készülő partizánokat feltartóztassa. Ennek megakadályozására a dandár bizonyos csapatmozgásokat is végzett, súllyal az említett területre. A fogolyvallomások szerint azzal is számolni lehetett, hogy a partizánok 8—10 fős csoportokra osztva kísérlik meg a gyűrün való átszivárgást, s tevékenységüket átmenetileg így fogják folytatni.[62] Az 1943. július 30-án kelt jelentések arra utalnak, hogy a partizánok egy kis része az egyre szorosabbá váló bekerítésből Vyskov felé ügyesen kibújt. A magyarok úgy vélték, hogy ez a csoport a Toronyi-hágó környékén fogja megkísérelni a határátlépést is ezért a Felső-Tarac völgyi harccsoportot fokozott biztosításra hívták fel.[63]

A Prutec völgyében levő partizánok július 29-én este Sumarem és a Tatár-hágó felé kitörést kíséreltek meg, de a vállalkozást a németek visszaverték. Éjjel és a hajnali órákban Kovpak harcosai új rohamra mentek, de ez a harc sem járt eredménnyel, „heves tűzzel" sikerült elhárítani.[64]

A helyzet óráról órára rosszabbodott a partizánok számára. A németek elfoglalták a Bukovica 1139-es és a Dovhától északkeletre levő 1164-es magassági pontokat. Délről újabb erők érkeztek be, és felvették az érintkezést a már ottlevő csapatokkal.[65] Világossá vált, hogy az osztag megmentése érdekében gyors cselekvésre van szükség. Még legkevesebb kockázatot az észak felé való elvonulás ígért.

Ezekben a harcokban a magyar csapatok nem vettek részt. A katonai vezetésnek az lehetett a véleménye, hogy ez az akció kizárólag a galíciai közigazgatást gyakorló németek ügye, s a honvédség felhasználása csak felesleges veszteségekhez vezetne. A határmenti alakulatok parancsnokai pedig szívesen részt vettek volna az új kitüntetéseket ígérő vállalkozásban. Többször kérték pl. a beavatkozás engedélyezését. A 8. határvadász dandár július 30-án ilyen jelentést küldött felettes szerveinek. „A csapatok hangulata kiváló. Az előtörési vágy alig fékezhető." A határvadászok parancsnoka másnap újra előhozakodott óhajával: „Kérem megfontolás tárgyává tenni azon javaslatomat, hogy a felső-tiszai

[60] A felvonuló német alakulatokra vonatkozóan lásd HIL VKF július 29. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése és a 11.45-kor kelt másik jelentést.

[61] HIL VKF július 30. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése. Az erős biztosítás ellenére előfordult, hogy a partizánok magyar területre jöttek át. Július 29-én pl. egy 100—150 főnyi német oszloppal harcolva, a partizánok a fasisztákat átszorították a határon, s ők is átjöttek. Ellenük egy megerősített századot vetettek be, amely visszaszorította őket a határon túlra.

[62] HIL VKF július 29. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése és a július 30-i jelentés.

[63] HIL VKF július 30. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése. Az irat arról is említést tesz, hogy a kitört csoport feladata a „német őrslaktanyákat felrobbantani". Tanulmányomban a királymezői harccsoport tevékenységével nem foglalkozom, mert ez a helyzet tisztázódása után már nem játszott jelentős szerepet. Egyetlen esetről tudunk csupán, amikor védelmi körzetében partizánerők jelentek meg.

[64] HIL VKF július 30. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése 9.15-kor.

[65] Uo.

csoporttal a határt átléphessem, és a német parancsnoksaggal történendő megállapodás szerint a partizánok zömét nyugat felől megtámadjam és velük karöltve megsemmisítsem a határ egyidejű lezárása mellett." Batta ezredes mind a határbiztosításra, mind a partizánok elleni vállalkozásra részletes terveket dolgozott ki.[66] A felsőbb szervek azonban megtiltották a beavatkozást. A magyar csapatok csekély aktivitását mutatja, hogy a harcok csúcspontjáig, augusztus 1-ig, csupán 4 sebesülésről és 1 sérülésről adtak hírt.

A hegyi alakulatok és határvadászok oldalán a Luftwaffe erőit támogatva a honvédség csekély repülőkötelékkel is részt vett a Kovpak-csoport elleni hadműveletekben. A harcok addigi tapasztalatai szerint a légierő kiválóan alkalmazható volt a hegyekben levő partizánok ellen. Versigora, a csoport felderítőinek parancsnoka és Kovpak tábornok emlékirataikban gyakran emlegetik, hogy a repülők mennyi sok gondot-bajt okoztak nekik. A szüntelenül megjelenő gépek kifárasztották és demoralizálták a csapatokat. A bombázások során különösen a partizán-csoport vonat része szenvedett érzékeny veszteségeket. Súlyosbította a helyzetet, hogy az osztagok nem rendelkeztek megfelelő légvédelmi fegyverekkel, hogy a támadásokat hatékonyan el tudják hárítani.

A honvéd légierők egységeit főleg felderítésre használták fel mind a magyar, mind a német csapatok. A magyar repülők parancsnoka, Rákosi altábornagy, a földi harcokba való bárminemű beavatkozást a vezérkari főnök engedélyétől tette függővé.[67] Bizonyos előkészületek azonban mégis történtek a hatékonyabb alkalmazásra. 1943. július 29-én a következő utasítások láttak napvilágot.

— Egy Sólyom típusú közelfelderítő raj Ungvárról Aknaszlatinára települt át és ott „szigorú készültségben várja a bevetési parancsot".

— Debrecenben 5 Ca 135-ös és 1 Ju 86-os bombázót 100 kg-os bombákkal szerelték fel és „bevetésre kész" állapotba hoztak.

— Előkészületeket tettek, hogy a kecskeméti közelfelderítő osztály Aknaszlatinára települjön át. Megkezdték a szükséges anyagok szállítását.

— A határvadászokhoz repülő összekötő tisztet rendeltek ki, aki a német erőkkel is szorosan együttműködött.[68]

A szovjet—német arcvonalon ezekben a napokban gigászi hadművelet, a kurszki csata tombolt. A németek minden tartalékerőt ide irányítottak. Ismételten előterjesztették tehát kérelmüket magyar bombázó kötelékek alkalmazására a Kovpak-osztag ellen. „A magyar csapatokban való bizalmuk fenntartása céljából igen nagy szolgálatot tenne kérelmük teljesítése, melytől eltekintve szükségük is van reá" — így támogatta a kérést a 8. határvadász dandár parancsnoka.[69]

1943. augusztus 2-án újra előadták nyomatékos óhajukat, hogy a magyar légierők bombázzák a Czornohorec, Pogur, Sevka hegységek területén tartózkodó partizánokat. Az előkészület után a támadást augusztus 2-án 18 órakor szándékoztak megindítani. A vezérkari főnök azonban az utolsó pillanatban leállította a vállalkozást. „A bombázást megindítani tilos" — ment az utasítás a légierőkhöz.[70] Az ezt követő

66 Uo. Lásd a 12.15 órai jelentést és a HIL VKF július 31. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése 18 órakor.

67 HIL VKF július 29. 5501/7. A légierők parancsnokának jelentése.

68 Uo. Lásd még a légierők parancsnokának utasítását az 1. repülő ddr-hoz.

69 HIL VKF augusztus 2. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése 12 órakor.

70 Uo. Lásd itt a felső-tiszai harccsoportnak a VKF-hez 12 és 18 órakor írott jelentését is.

napokban sajnálatosan mégis megengedték a magyar repülők harci felhasználását.

A Kovpak-csoport históriáját ott szakítottuk félbe, hogy július 30-án a Prutec és a Hnilica patakok mentén kemény harcot vívott a németekkel. A partizánok, hogy mozgásukon könnyítsenek, hátrahagyták országos járműveiket és észak felé visszavonultak. A jelentések nagy diadallal arról számoltak be, hogy a fasiszták 180 járművet kerítettek kézre, nagy mennyiségű élelmet, ruhát, 270 puskát, 200 könnyű és 13 nehézfegyvert, 250 aknagránátot, rádió, távbeszélő, egészségügyi, valamint nagyobb mennyiségű propagandaanyagot zsákmányoltak. A németek szerint a partizánok 155 halottat és 50 sebesültet veszítettek.[71]

Az adatok elemzése arról győz meg bennünket, hogy a Kovpak-csoport felszámolása mégsem sikerült. Bár érzékeny veszteségeket szenvedtek, a hátrahagyott nehéz harcanyag és járművek nagyon hiányoztak, a főerők kivonták magukat a bekerítésből. A németek — most, hogy az osztag vonatanyaga kezükbe került — azt jelentették ki, hogy a fő céljuk eredetileg is a partizánok járműveinek és nehéz fegyvereinek megszerzése volt. A fasiszták megelégedtek ezzel a látszatsikerrel, s óvakodtak attól, hogy a visszavonuló osztagot az erdőbe is kövessék. „A szétvert partizánok megsemmisítésére nem vetnek külön súlyt" — írja az egyik magyar jelentés. Egy másik irat azt teszi szóvá, hogy a német támadás „lassú és nem elég erélyes, így a gyűrűből kiszabaduló partizánok újra csoportosulnak".[72]

Kovpak harcosai a nagy német nyomás elől észak felé, Babina—Jama irányába tértek ki. Augusztus 1-én a légi felderítés az erők zömét a Zonha vögytől északra, a Czornohorec gerince mentén találta. Kisebb csoportok voltak még a Czepeli 798-as magassági ponttól délre és Pod—Doboczanka körzetében.[73]

A magyar katonai vezetésnek gondot okozott az is, hogy a harcok során szétszóródott kisebb partizáncsoportok a zöm erőit keresve magyar területre léptek. Július 31-én a Rafajlovát környező erdőkben bukkant fel egy ilyen csoport, amely a 3. hegyi és a 3. határvadász zászlóaljak körzetében átszivárgott a határon. Másnap éjjel ugyancsak a 3. hegyi zászlóalj egy szakasza ütközött meg egy „erősebb támadó partizánegységgel", s azokat „heves tűz- és közelharcban" visszadobta. A magyar határon ettől eltekintve csend és békesség volt. A jelentésekben egyre gyakrabban térnek vissza a sokatmondó „helyzet enyhült, az arcvonalon nyugalom van" mondatok.[74]

Kovpak partizánosztaga augusztus elején mintegy 15—20 km-re eltávolodott a magyar határtól és a Javornik bérceiről a Sevka hegység vidékére vonult. Innen a Szinyicska hegyre folytatta az előrenyomulást. Jaremcse mellett súlyos és győzelmes harcot vívott a 26. SS ezred részeivel és egy német hegyivadász alakulattal. Krüger náci tábornok azonban egyre követte az osztagot, nem akarta elengedni a zsákmányt.

71 HIL VKF július 31. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése 9.15-kor és augusztus 1-én 13 órakor. Itt jegyzem meg, hogy a németeket felkérték a propagandaanyag magyar vonatkozású részének kiadására.

72 HIL VKF július 31. 5501. A 8. hv. ddr. jelentései 9.15 és 18 órakor.

73 HIL VKF augusztus 1. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése 18 órakor. Egy másik jelentés szerint a partizánok zöme a Javornik 1467-es és 1367-es magassági pontok területén volt.

74 HIL VKF július 31. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése 9.15-kor és augusztus 1-i 8 órai jelentés.

A német generális erőssége a hegyi harc ismerete volt, Kovpak viszont a partizánháború taktikájában volt felülmúlhatatlan.

Az erőviszonyok és a körülmények a németeknek kedveztek. A fasiszták eddig csapataiknak harmadát vagy negyedét vetették be a harcokba, s nagy tartalékokkal rendelkeztek. Gépesített alakulataikat mindig a várható veszély irányába mozgatták. Katonáik frissek, pihentek voltak. Felderítésük révén meggyőződtek a partizánok erejéről, a hegyi terepen eleve következtettek mozgásuk irányára, terveikre, szándékaikra. Így a katonáikat időben át tudták csoportosítani, gyűrűt gyűrű után képezve. A partizánoknak 13 alkalommal kellett kitörni a bekerítésből. A németek ügyesen kihasználták azt a lehetőséget, hogy ők voltak az utak birtokában. Krüger joggal gondolta, hogy Kovpak osztagának előbb-utóbb ki kell jönnie a hegyekből, s ennek megfelelően nagy erőket hagyott a későbbi összecsapásra. A Kovpak-osztagot mozgó partizánegységnek ismertük meg. Taktikájuk lényege a szabad, maguk választotta mozgó manőverező harcmodor volt. Ezt viszont a Kárpátok magas hegyei és szűk völgyei kedvezőtlenül befolyásolták. A mozgás szempontjából fontos utak, vasutak, városok, magaslatok azonban német kézen voltak. Egy csomó természeti feltétel tehát eleve korlátot szabott tevékenységüknek. A parancsnokok látták, hogy a harcosok ereje kimerült, s ha nem igyekeznek szabadulni a számukra hátrányos körülményekből, a pusztulás veszélyének teszik ki az osztagot.

Az észak felé húzódó partizánok hamarosan új gyűrűben találták magukat. Balra tőlük a Bisztrica völgyében a Rafajlova Nadvorna szakaszon erős német csoportosítás állt. Délről Dovha—Babiny Pohár—Gorgan—Sennik—Prutec völgy—Tartarov vonalat érték el az üldöző erők. Keletről a Tartarov—Prut völgy—Dora vonalon sorakozott fel az ellenség.[75]

Minden jel arra mutatott, hogy a partizánokat az északkeleti síkságra akarják kiszorítani. A partizáncsoport vezetői sokat gondolkodtak azon, hogyan mentsék ki embereiket a nehéz helyzetből. Végül elfogadták azt a javaslatot, hogy az egységet 6—8 részre osztva a szélrózsa minden irányába útnak kell indítani. A csoportoknak jóval távolabb, egy meghatározott időben és helyen újra egyesülniük kellett. A terv megvalósítását most azonban még korainak tartották.

A partizánosztag a Szinyicska hegy elhagyása után egyre nagyobb nehézségek között folytatta útját. A sebesültek hordágyait bajtársaik cipelték. Az emberek háton vitték a fegyvert, lőszert, robbanóanyagot és más felszerelést. A csoport mozgása rendkívül megnehezedett, lelassult. Ezekben a kritikus órákban végre sikerült rádiókapcsolatot teremteniük Moszkvával, s jelentették a feladat végrehajtását. Nehéz helyzetüket látva, a felsőbb parancsnokság teljesen szabad kezet adott számukra a cselekvésre.

Kovpak tábornok ekkor merész elhatározásra jutott. Az augusztus 2-ról 3-ra virradó éjjel osztagát a legnagyobb csendben kivonta a Sevkától északra eső területről. A németek másnap sehol sem tudták felfedezni a csoportot. A zöm 4-én éjszaka megközelítette a hegyek alján fekvő Gyeljatin városát, s mint a tomboló nyári zivatar alázúdult a hegyről a völgybe. A támadás hajnali 3 órakor indult meg, s a harc több órán át tartott. A partizánok kézbekerítették a Prut hidat, s megkezdték az átkelést a folyó keleti partjára. A harcok során felrobban-

[75] HIL VKF augusztus 1. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése 13 órakor.

tották a viaduktot és a város két másik hídját, köztük azt is, amelyen átvonultak a túlsó oldalra.[76] Szétverték Krüger tábornok vezérkari törzsét és az azt védő századot. A náci generális éjszaka, gépkocsin futott el a városból.

Az egykori magyar jelentések is arról tesznek számot, hogy „a németek súlyos veszteséget szenvedtek" a gyeljatini harcok során. Egy magyar felderítőgép pilótája, aki augusztus 4-én 9 óra 40 perckor a harcterület fölött elrepült, a következőket látta. „Gyeljatin délkeleti és északkeleti kijáratánál emberi és állati hullák és országos jármű roncsok hevernek. Gyeljatinban, és annak északi kijárata környékén erős utcai harcok folynak. A repülőgépre 2 cm-es légvédelmi gépágyúval lőttek."[77]

A Gyeljatint rohammal elfoglaló partizánoknak — a portya során talán most először — nem volt lehetőségük arra, hogy felderítést végezzenek, hogy a támadást megelőzően átjussanak a Prut túlsó felére. Eddig sohasem érhette őket váratlan meglepetés, hiszen portyázó embereik kirajzottak minden irányba, s 15—20 km-es körzetben pontosan kitapogatták az ellenség erőit, megfigyelték mozgását, jelentették szándékait. Gyeljatinnál erre nem volt mód, s ezért a csoportnak súlyos árat kellett fizetnie. Most harcból nyomban harcba kellett menniük. A véletlen szeszélye folytán éppen az időben volt úton egy 100 gépkocsival szállított német ezred Kolomijából Gyeljatin felé, amikor ott megkezdődött a küzdelem. A harcizajra a város előtt 3 km-re megálltak, és rejtetten tüzelőállásba vonultak.[78]

A partizánok közül Rudnyev tábornok vonult át elsőnek egy kisebb csoport élén a hídon, s anélkül, hogy harchoz készültek, vagy felfejlődtek volna, elérték az elhagyott gépkocsioszlopot. Mikor a németek felocsúdtak meglepetésükből, gyilkos tüzet zúdítottak a partizánokra. Az ott levők egy része elpusztult, másik része kitért a harc elől.

Mint említettem, Gyeljatinban több órán át tombolt a küzdelem. A partizánok zúzva-pusztítva verekedték át magukat a palack nyakát jelentő Prut hídhoz. A túlsó partot rendezetlenül, fáradtan, kisebb csoportokra szakadva érték el. Az utolsó kötelék 10 órakor vonult át a hídon, s azt csak ezután lehetett felrobbantani. A Prut túlsó partjára átkelt partizánok arra kényszerültek, hogy egy számukra hátrányos és áttekinthetetlen helyzetben, kisebb csoportokban, menetből ütközzenek meg egy védőállást foglalt erős német ezreddel. „Az ezáltal előállott helyzet osztagunk parancsnokságát teljesen váratlanul érte" — olvasható a partizáncsoport naplójában.[79]

Amikor a Kovpakkal tartó csoport átvonult a folyón és elérte a harc színhelyét, géppuska és aknavető tüzet kapott. Ez elől balfelé, a Rahuv hegy irányába tértek ki. Rudnyev közben emberei egy részével elfoglalta Bjelij-Oszlav falut. A pruti átvonulást fedező Versigora mintegy 400 fővel súlyos harcok után teljesen elszakadt a főerőktől.

A kuszált helyzetet nemcsak a partizánok, a németek se tudták áttekinteni. Jól példázza ezt az a jelentés, amelyet az arcvonalban levő Krüger rendőr tábornok „helyett és annak nevében" egy Nadvornán levő alezredes adott a magyar parancsnokságnak. „A német erők súlyos

[76] HIL VKF augusztus 4. 5501. Az 1. rep. ho. jelentése 12.30-kor és a 8. hv. ddr. jelentése 8 órakor.
[77] HIL VKF augusztus 4. 5501. Az 1. rep. ho. jelentései és a 8. hv. ddr. jelentése 18 órakor.
[78] *Versigora:* i. m. 2. köt. 258. o. A továbbiakat is Versigora nyomán idézem.
[79] Uo. 272. o.

harcokban kiszorították a partizánokat Gyeljatinból délkeleti irányba, Bjelij-Oszlav felé. Jelenleg is harcban vannak velük, azonban pontos és hivatalos jelentések a harcok állásáról nincsenek. Tény az, hogy Gyeljatinból Bjelij-Oszlavba vezető út mindkét oldala német csapatokkal van megszállva, és a partizánok a nyomás elől a német csapatoktól délkeletre, az út mindkét oldalán levő erdőségekbe igyekeznek kitérni"[80] — hangzott a jelentés.

A fasiszták úgy vélték, hogy a szétvert osztag maradványai a kolomijai olajkutak felé, vagy délkeletnek, a román határ irányába fognak húzódni. A kolomijai részeken máris intézkedtek egy újabb gyűrű létrehozására. „Kolomija irányába megkerülve, a partizánokat ismét körülzárják." „A németek a partizánok körül több záróvonalat alkottak" — idézek egy-egy mondatot az e napokban kelt jelentésekből.[81]

A magyarok részéről az augusztus 3-án és 4-én lezajlott eseményekbe csak a légierő avatkozott be. 3-án repülői több hullámban rajnyi erőkkel támadást intéztek a Sevka hegy ellen. Erről az akcióról a következő tájékoztatást adta a felső-tiszai harccsoport. „Ma reggel a 4. közelfelderítő század hajtott végre igen eredményes bombatámadást a ... partizán zömre. A partizán parancsnokság harcálláspontját is szétrombolták. A tegnapi és mai bombázás következtében a partizánok észak felé visszavonulnak" — olvasható a jelentésben.[82] Erről az „igen eredményes" bombázásról elmondhatjuk, hogy a partizánok által éjszaka elhagyott Sevka hegyet érte. Kovpak leírja, hogy a partizánok „jót nevettek, amikor augusztus 3-án látták, hogy szórják a bombákat az üres Sevkára".[83] Nos, így fest a háború a valóságban és a jelentésekben.

A magyar repülők a gyeljatini harcok idején rendszeres felderítéseket végeztek. Tapasztalataikat a németekkel is közölték. A nácik bombázási feladatokat, pontos célok ismerete hiányában, nem tudtak adni számukra. Az augusztus 4-i esti légi felderítés pl. a következőket tartalmazta: „Gyeljatin és Bjelij-Oszlav közötti úton 2 db elégett gépkocsi. Az úttól északkeletre sok állati hulla fekszik. Bjelij-Oszlav községben kb. 400 fő szétszórtan fekszik, valószínűleg pihenőben táborozik. Az észlelt csapat nagyobb részének öltözete szürke nadrág és fehér ing. Kb. egyharmad részének német egyenruhája volt."[84] A felderítés Gyeljatin környékén jelentősebb német csapatmozgást is észlelt.

A harcok befejeződését mutatja, hogy a gyeljatini ütközet után megkezdték a mozgósított magyar alakulatok visszaszállítását helyőrségeikbe. Augusztus 6-án már a repülőerők is befejezték tevékenységüket. Visszatért állomáshelyére az ungvári csendőr tanzászlóalj is. Csupán a határvadász őrsöket hagyták meg feltöltött állományon.[85]

A gyeljatini harcok során súlyos veszteségek érték Kovpak partizáncsoportját. Elveszett az 1200 fős osztag mintegy egyharmada, nehézfegy-

[80] HIL VKF augusztus 4. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése 18 órakor. Az itt említettekkel ellentétben a partizánok zöme észak felé húzódott.

[81] HIL VKF augusztus 4. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése 18 órakor és az 1. rep. ho. jelentése uo. augusztus 5-én 11.40-kor.

[82] HIL VKF augusztus 3. 5501. A hv. ddr. jelentése 12 órakor és uo. augusztus 4-én az 1. rep. ho. jelentése.

[83] *Kovpak:* i. m. 145. o.

[84] HIL VKF augusztus 4. 5501. Az 1. rep. ho. jelentése 12.30-kor. A körülmények arra utalnak, hogy a jelentésben leírt kb. 400 fő a partizánokhoz tartozott.

[85] Uo. és augusztus 4. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése 8 órakor, valamint HM 1943. augusztus 10. Eln. 20. oszt. 114546. A kassai csendőr kerület jelentése a HM-hez.

verei, maradék járművei. Mintha csak végzetszerűen beteljesedett volna a dal, amelyet a partizánok a nehéz kárpáti harcok alatt Kovpakról költöttek.

„Ahol a Pripjaty, s Prut vize szalad
Vezette át sztyeppén csapatát,
Hogy a Kárpátok két bérce alatt
Megvívja majd az utolsó csatát."

Az ütközet után a németek egy partizántábornok holttestét is megtalálták. Erről a következő jelentést adták ki. „A gyeljatini harcokban tegnap elesett a partizáncsoport parancsnoka, Kovpak vezérőrnagy is. Személyazonosságát kétségtelenül megállapították." A fasiszták kezei közé került tábornok holtteste azonban nem Kovpaké, hanem Rudnyev komisszáré volt, aki hősi halált halt az egyenlőtlen küzdelemben. A németek azonban hamarosan rájöttek a tévedésre és megcáfolták a csoportparancsnok halálhírét.[86]

A harcok során súlyos veszteségeket szenvedtek a német fasiszták is. A partizáncsoport — utólagos számítás szerint — a gyeljatini ütközetben megsemmisített 502 ellenséges katonát, 85 gépkocsit, 2 harckocsit, 3 motorkerékpárt, 2 kerékpárt, 2 katonai raktárt, 1 garázst, 1 vasútállomást, 1 vasúti szerelvényt és 5 hidat. Ezenkívül nagy mennyiségű fegyvert és lőszert is zsákmányolt.[87]

A németek Bjelij-Oszlav és Luczki községek között még augusztus 5-én is harcot folytattak egy kisebb partizáncsoporttal. A főerőket a Lucki—Jablonov műúttól északra, a 688-as magassági pont környékén vélték. A gyülekező partizánok zöme azonban ettől jó néhány kilométerre északabbra volt. A Bjelij-Oszlav környéki útvonalon 5 zászlóalj leste a partizánok felbukkanását. Valójában a fasiszták is bizonytalanságban voltak. „A helyzetről a németek sincsenek teljesen tájékozva, egyelőre további felderítést kérnek" — közölte a magyar repülőhadosztály a vezérkarral.[88]

A szétszórt partizánegység egyes részei a helyi lakosság segítségével keresték az utat egymáshoz. A Potok Czarnyban, a Fekete patak nevű dűlőrészben, Bjelij-Oszlavtól északkeletre 5 km-re, Kovpak vezetése alatt egy nagyobb csoport verődött össze. A partizánok két napig csendben lapulva próbálták félrevezetni a fasisztákat. Egy augusztus 6-i magyar jelentés arról ír, hogy a „partizánok pontos helye a németek által ismeretlen. A Gyeljatin ellen intézett támadás után kb. 800 partizán bizonytalan irányba menekült el. Felkutatásuk folyamatban, eddig eredmény nélkül"[89] — jelentette a határvadász dandár.

A partizánosztag vezetői elfogadták azt a javaslatot, hogy a sokszoros német gyűrűből kisebb csoportokra oszolva próbáljanak kitörni. Felosztották a készleteket, a törzs kidolgozta az egyes részek útvonalait, megadta a feladatokat, az újra egyesülés helyét és időpontját. A sebesülteket — megfelelő egészségügyi személyzet hátrahagyásával — a környező falvakban helyezték el. Így érkezett el augusztus 6-a, amikor a

86 HIL VKF augusztus 6. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése 9.50-kor.
87 *Versigora:* i. m. 2. köt. 272. o.
88 HIL VKF augusztus 5. 5501. Az 1. rep. ho. jelentése 11.40-kor.
89 HIL VKF augusztus 6. 5501. A 8. hv. ddr. jelentése 9.50-kor.

6 csoport búcsút vett egymástól, s elindult, hogy teljesítse a kapott parancsokat.[90]

Könnyen megérthetjük, hogy a száz csatát látott, másfél-két éve együtt harcoló, az elvtársi és baráti kapcsolatok ezernyi szálával összefűzött partizánok nehéz szívvel köszöntek el egymástól. Bár nem mondták ki, de egy kicsit a Kovpak-osztagtól is búcsúztak, amely oly közel állt hozzájuk, amely annyira a szívükhöz nőtt. Ez a partizáncsoport az ellenség megszállta területen tett 10 000 km-es portyájával örökre beírta nevét nemcsak a szovjet nép felszabadító háborújának történetébe, hanem az egyetemes hadtörténetbe is. A Kovpak-osztag a harcokkal teli 26 hónap alatt megsemmisített 18 000 hitleristát, kisiklatott 62 vasúti szerelvényt, felrobbantott 256 hidat, tönkretett 96 raktárt, 50 000 tonna ásványolajat, 200 km-nyi távíró- és távbeszélő-vezetéket, 50 hírközpontot. Megsemmisített 500 gépkocsit, 20 harckocsit és páncélgépkocsit és még sok-sok más harci eszközt.[91]

Amit tettek, az maga a történelem volt. Mindeddig nem volt példa arra, hogy egy partizánosztag ilyen hosszú ideig, s ilyen mélyen hatolt volna be az ellenséges front mögé. Mikor a Kárpátokban tevékenykedtek, az arcvonal 1000 km-re volt tőlük. Ezt a számot talán a Budapest—Köln távolság említése szemléletesebbé teszi.

Kovpak tábornok két alkalommal kapta meg a Szovjetunió Hőse címet. Rudnyev vezérőrnagyot ez a magas kitüntetés csak halálában tisztelhette meg. Túlzás nélkül állíthatjuk azonban, hogy a hősi megnevezést nemcsak a parancsnokok, hanem az osztag minden tagja megérdemli.

A kárpáti portya napjaiban folyt a második világháború történetében oly fontos szerepet játszó kurszki csata. A szovjet partizánok a harcok idején nagy segítséget adtak a fronton küzdő testvéreiknek. Főparancsnokságuk utasításai nyomán pl. egyetlen éjszaka, augusztus 4-én, a gyeljatini csata idején, a leningrádi, belorusz és ukrán partizánok 36 000 robbantást hajtottak végre a németek vasútvonalain.[92] A Kovpak-csoport akciói is beillettek ezekbe a központi tervekbe.

Nem lehet eléggé értékelni annak a ténynek erkölcsi, politikai erejét, hogy a fasiszták a küzdő csapatok mögött 1000 kilométerre a válogatott SS ezredek sorát voltak kénytelenek bevetni másfélezer hazafi ellen. Hát elveszthette-e a hitét a győzelemben az az ukrán paraszt, akinek faluján órákon át vonultak át a partizánok osztagai? Vajon mit gondolhatott a győzelemről az a német tiszt és tábornok, akinek a magyar határ mentén, a „békés hátországban" is százszámra hullottak a katonái? Az ember nehezen talál szavakat, hogy a brjanszki partizánok teljesítményeit megfelelően értékelni tudja.

A kárpáti portya során azonban történtek hibák is. Hiba volt mindenekelőtt az osztag alkalmazása ezen a terepen. Bebizonyosodott, hogy a sztyeppei harcra kiválóan alkalmas, gyorsan mozgó különítmények nem használhatók eredményesen az úttalan hegyes-erdős terepen.[93] Itt

90 *Versigora:* i. m. 2. köt. 273. o. Itt kell megjegyeznünk, hogy az osztag zöme 1943. október 15-ig szerencsésen megérkezett a zsitomiri területre, a gyülekezés helyéül kiszemelt Kis-Gorodnyica nevű helységbe.

91 *Gyeborin:* i. m. 338. o.

92 Uo. 336. o.

93 *Vesigora:* i. m. 2. köt. 231. oldalán írja: Az ellenség „nem minden ok nélkül vélte úgy, hogy ez a jól felkészült, és a sztyeppei-erdei harcokban nagy gyakorlattal rendelkező osztag, a hegyek között elveszti harci lehetőségeinek nagy részét".

pl. a helyi erőforrások nem fedezték ezrekre menő tömegek ellátását. A hegyekben az utak, folyók, hágók és völgyek mindannyi reteszállást képeznek. Fontos terepszakaszok könnyen lezárhatók, s a természet támasztotta akadályok megkerülése nehéz, vagy egyenesen lehetetlen. Aki egyszer besétál ebbe a csapdába, nem játszhat kedvére az idő és tér tényezőjével. Számításba kellett vennie, hogy az ellenfél is adhat fel olyan lépést, amelyek számukra kedvezőtlenek, s mégis kikerülhetetlenek.

A Kárpátok bércei között kiömlött vér mégsem hullt hiába, a hozott áldozatok nem voltak feleslegesek. Ahol a partizánok elvonultak, harcoltak, tevékenykedtek, ott tömegesen keltek fel a nép fiai.

1943 augusztus végén pl. arról panaszkodik a magyar Államvédelmi Központ, hogy az itt élő lengyel és ukrán lakosság „dacára a velük szemben életbe léptetett igen szigorú német rendszabályoknak", állandóan újabb és újabb partizáncsoportokat képez. „Kelet-Galíciában a partizánmozgalmak Kovpakkal lezárva nincsenek"[94] — olvasható a jelentésben, s talán ebben foglalható össze a 22 hősi nap harcainak lényege. A mag, amelyet a brjanszki hősök vére és verejtéke öntözött, a későbbiek során dús termést hozott. A felszabadulásig hátra levő egy esztendő alatt a Kárpátok vidékének népe — ukránok, huculok, magyarok, ruszinok és lengyelek — hősi harcok során bizonyította be, hogy méltó követőivé vált a legendás hírű Kovpak-osztagnak

[94] HIL VKF augusztus 30. 5777. Az Államvédelmi Központ átirata.

„NEMZETNEVELÉS" ÉS „NEMZETVÉDELEM"

Godó Ágnes — Sztana Béla

Horthysta törekvések a nemzet háborús felkészítésének erkölcsi-politikai biztosítására

Amikor az egyik, vagy másik állam uralkodó körei politikai céljaik megvalósításáért fegyverhez nyúltak, több-kevesebb realitással, de mindig számba vették az ellenfél megsemmisítéséhez, illetve térdrekényszerítéséhez szükséges *anyagi* és *szellemi erők* nagyságát. A történelmi események tapasztalataiból okulva, a háborúban szembenálló felek arra törekedtek, hogy még a fegyveres összecsapást megelőző békeidőben biztosítsák a háború győzelmes megvívásának összes feltételeit.

A politikai és katonai vezetés mindenkor nagy jelentőséget tulajdonított a háború terheit viselő néptömegek, valamint a fegyveres harcot megvívó hadseregek erkölcsi és politikai arculatának, az uralkodó osztályok politikai érdekeinek megfelelő kialakítására. Már a legkorábbi háborúk tapasztalatai is megmutatták, hogy a harc kimenetele szempontjából milyen nagy — nem egy esetben döntő — szerepe van a csatamezőn harcoló katonák politikai állásfoglalásának és erkölcsi szilárdságának.

A háború gépi korszakában, amikor hatalmas mennyiségű korszerű haditechnikai eszközökkel felszerelt hadseregek kerültek szembe egymással, az erkölcsi-politikai állapot jelentősége még inkább megnövekedett. A technika és az ember viszonyában az ember maradt a fő tényező. A technika, a modern fegyverek alkalmazása és hatékonysága alapvetően az ember akaratától függ. Még döntőbbé válik a katonák hozzáállása az adott háborúhoz, magukénak érzik-e és képesek-e a legnagyobb áldozatokra is a háborús törekvések megvalósításáért vagy sem? Mert hiába rendelkezik a hadvezetés a legkiválóbb haditechnikai eszközökkel, ha az ember — *aki* mozgásba, működésbe hozza a háború e nélkülözhetetlen, de önmagában mégis csak holt eszközeit — *erkölcsileg, ideológiailag nincs előkészítve a háború megvívására*, a háborút éppen úgy elveszítheti, mintha azt gazdaságilag és katonailag nem készítené elő.

A háború gépi korszakában a hadviselés azonban már nem korlátozódik a hadseregek közvetlen összecsapásaira. E korszak egyik fő jellemzője, hogy a nagytömegű korszerű haditechnikai eszközöket *tömeghadseregek* alkalmazzák. A háború kiterjed a hadviselő államok egész területére, az ország összerejét veszi igénybe gazdasági, politikai és erkölcsi vonatkozásban egyaránt. A háború megvívása szempontjából tehát már nemcsak a hadseregek erkölcsi-politikai állapota, hanem a hadviselő *ország egész lakossága erkölcsi-politikai szilárdsága is döntő fontosságú tényező*. Vagyis a háború előkészítéséhez és megvívásához szük-

séges *erkölcsi tényező nemcsak a csapatok erkölcsi szellemét foglalja magában, hanem az egész ország lakosságának, az összes társadalmi osztályok erkölcsi-politikai állapotát is.*

Az erkölcsi tényezőnek e két összetevője kölcsönösen hat egymásra. A hadsereg erkölcsi állapota lényegében a hátország erkölcsi állapotának vetülete a hadseregben. Ugyanakkor a hadsereg erkölcsi szelleme — ennek kihatásai a harctevékenység sikerességére, illetve kudarcára — visszahat a hátország erkölcsi-politikai állapotának erősödésére, illetve gyengülésére.

Egy ország erkölcsi-politikai állapotát a háborút viselő osztály és állam politikája, az osztályok egymáshoz való viszonya, az osztályharc állapota, az osztályok gazdasági helyzete, az osztályok erőviszonyai stb. határozzák meg. Mindebből következik, hogy a lakosság viszonya az adott háborúhoz, annak támogatása vagy ellenzése nem csupán erkölcsi kérdés, hanem elsősorban *politikai állásfoglalás*, ami alapvetően meghatározza az erkölcsi állásfoglalást is.

Tehát, ha azt mondjuk: az erkölcsi tényező a háború viseléséhez szükséges *szellemi ösztönzők összessége*, akkor ezeken a szellemi ösztönzőkön tulajdonképpen három fő területet értünk:

1. Politikai jellegű ösztönzőket: az emberek politikai nézeteit, politikai meggyőződésüket.

2. Ideológiai jellegű ösztönzőket: világnézetüket, társadalmi érzelmeiket (például a hazaszeretet, az ellenség gyűlölete, az osztálytudat, a kulturáltság foka stb.).

3. Tisztán erkölcsi ösztönzőket: az emberek erkölcsi tulajdonságait — akarat, félelem, szokások, harag, vallásosság, áldozatkészség stb.

Ezek közül az első alapvetően meghatározza a másodikat és befolyásolja a harmadikat. Mindhárom típusú ösztönzők külön-külön is hatnak egymásra, és együtthatásuk adja azt az erkölcsi-politikai alapot, amelyet erkölcsi tényezőnek nevezünk.

Az erkölcsi tényező objektív alapja maga a társadalmi rend. Ennek jellege nemcsak az erkölcsi tényező állapotát befolyásolja, hanem fejlődésének irányát is. A termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapuló szocialista társadalmi rendben az egységes erkölcsi-politikai állapot megteremtésének objektív feltételei adva vannak — kialakítása azonban itt sem ösztönös folyamat, hanem elsősorban a szocialista társadalmi rendet megteremtő osztályok politikájának, az ország gazdasági fejlődésének, az alap és felépítmény egymásra való kölcsönhatásának és mindezen túlmenően a céltudatos felvilágosító és nevelő munkának az eredménye.

A termelőeszközök magántulajdonán alapuló társadalmi rendben *az egység* objektív feltételei nincsenek meg, hiszen a társadalom kibékíthetetlen osztályellentétekkel terhes és magát a társadalom erkölcsi-politikai állapotát is annak fő törvényszerűségei határozzák meg. Ezek a következők:

1. Az uralkodó osztály (osztályok) kül- és belpolitikája és ennek lényegét tükröző katonapolitikai céljai.

2. Az osztályok erőviszonyai, az osztályok gazdasági helyzete, az osztályharc állapota — és ez utóbbiból adódik, hogy a kormány politikájának népellenes lényege mennyire lepleződött le a néptömegek előtt.

3. A hadsereg és a hátország egymásra való kölcsönös ráhatásának foka és jellege.

Mindebből azonban mégsem vonható le, hogy osztályellentétekkel terhes társadalomban nem jöhet létre a társadalom nagy részét át-

fogó egységes erkölcsi-politikai állásfoglalás. Ellenkezőleg. A kizsákmányoló politikai hatalom is létre tudja hozni az érdekeit támogató erkölcsi egységet. A terror és az ideológiai megtévesztés körmönfont eszközeivel és változatos módszereivel, elsősorban az emberek *érzelmeire,* nemzeti büszkeségre, *„faji* tulajdonságokra": bátorság, merészség stb. építve el tudja nyerni céljainak az ország lakosságának támogatását. Bár ez az erkölcsi támogatás előbb-utóbb — főleg a kedvezőtlen hadihelyzet következtében — felbomlik, létrejöttének tényéből és jelentőségéből nem von le semmit. Létrejöhet és létre is jön a nemzet erkölcsi egysége *valóban* hazafias, honvédelmi célból is. Például a második világháború előtt és alatt számos kapitalista országban a legszélesebb társadalmi rétegeket egyesítő népfrontok fejezték ki a nemzet túlnyomó többségének egységes erkölcsi-politikai állásfoglalását a fasizmussal szemben. A legkülönbözőbb osztályokhoz tartozó, sokszor ellentétes világnézetű emberek egymás mellett harcoltak és áldozták életüket a nemzeti létet és függetlenséget veszélyeztető agresszió ellen.

Az elöljáróban felvetett kérdések azt a célt szolgálták, hogy a teljességre való törekvés nélkül körvonalazzuk az erkölcsi tényező tartalmát és e tényező megteremtésének lehetőségét az antagonisztikus osztálytársadalomban.

A horthysta katonai teoretikusok alapjában véve helyesen értékelték az erkölcsi tényező szerepét, és tisztán látták azt a kölcsönhatást is, amely a modern háború korszakában a hátország és a hadsereg viszonyában érvényesül.

„Miután a hadsereg a népben gyökerezik — írta e kérdéssel kapcsolatban Bán és Rakolcai —, nyilvánvaló, hogy amilyen a nép erkölcsi ereje a háború kezdetén, olyan lesz nagyban a haderőé is."[1] Ez valóban igaz, mert békében a hadsereg csak *keret,* amelyet a háborúban a mozgósítások során a lakosság tömegeivel töltenek fel.

A horthysta hadvezetés az erkölcsi tényezőnek olyan nagy fontosságot tulajdonított, hogy az ország erkölcsi felkészítését *egyenrangúnak* tekintette a háborúnak gazdasági és katonai téren való előkészítésével. Világosan látták tehát, hogy a tömegek erkölcsi „megnyerése" döntően befolyásolja a külpolitikai célkitűzések valóraváltását. A tömegek „megnyerése" azonban rendkívül bonyolult problémát is jelentett a horthysta politikai és katonai vezetés számára. Ez a probléma a Horthy-rendszer lényegéből fakadt.

A Horthy-rendszer bel- és külpolitikájának lényegét az alábbiakban foglalhatnánk össze:

minden eszközzel biztosítani a reakció uralmát az országon belül és felkészülni a rablóháborúra az ország határain kívül, elsősorban a szomszédos államok elleni háborúra a trianoni békeszerződés következtében elvesztett földbirtokok és piacok visszaszerzése céljából. Ez a két alapvető politikai cél adta meg a horthysta reakció számára az erkölcsi tényező biztosításának gyakorlati feladatait és irányát is.

[1] *Dr. Bán Mihály* és *Dr. Rakolcai László:* Korszerű honvédelem. Attila Nyomda, Budapest, 1941. 56. o. A szerzők könyvük megjelenésének idején a Ludovika Akadémia vezető tanáraként a művükben foglalt elvek alapján nevelték a Horthy-hadsereg hivatásos tiszti állományának fiatal utánpótlását. Mindketten vezérkari tisztek a K. u. K.-hadsereg neveltjei voltak. Dr. Bán Mihály 1920. augusztus 20-án állt a Horthy-hadsereg szolgálatába. Hűséges szolgálatáért 1942. szeptember 30-án ezredessé léptették elő. Dr. Rakolcai László egy évvel később, 1921. augusztus 20-án jelentkezett szolgálattételre, és ettől kezdve teljes szívvel és tudásával szolgálta a fasiszta rendszert. Érdemei elismeréséül 1942. október 29-én ezredessé léptették elő.

A horthysta teoretikusoknak az erkölcsi tényezőt tehát úgy kellett meghatározniuk, hogy mindenképpen leplezzék annak lényegét: a Horthy-Magyarország társadalmi rendjének kizsákmányoló, népellenes és népelnyomó jellegét és az ebből eredő politika reakciós voltát. Ezért hangsúlyozták, hogy a háborúhoz szükséges erkölcsi-szellemi feltételek a nemzet *biológiai* és *lelki* tulajdonságaiból erednek.

A nevelési rendszer alapvető feladatát is ebből kiindulva határozták meg, célul tűzve, hogy a magyar nemzet minden egyes tagjából vérbeli nacionalistát kell formálni. Olyan embert, aki „tudatában van faji felsőbbrendűségének, különleges, más népektől eltérő lelki nagyságának, mindezek alapján magyarságának, a magyar nemzet elhivatottságának".

A nacionalista szellemű nevelési rendszer segítségével egyrészt olyan hátországot akartak biztosítani, amely erkölcsileg és politikailag fenntartás nélkül támogatja a fasiszta kormányt.

Másrészt a hadseregben olyan erkölcsi-politikai állapotot kívántak kialakítani, melynek birtokában a hadsereg a kizsákmányoló osztályok szilárd támasza legyen a hatalom biztosításában, a dolgozó tömegek fizikai elnyomásában és ideológiai félrevezetésében, és nem utolsó sorban megbízható eszköze legyen az imperialista politika végrehajtásában.[2]

Az elsődleges cél természetesen az egész ország lakossága erkölcsi-politikai arculatának — a Horthy-reakció érdekeinek megfelelő kialakítása volt. Két katona, Bán és Rakolcai így fogalmazta meg ezt a feladatot: *„Meg kell teremteni a nemzet szellemi egységét,* abból a célból, hogy a *nemzeti célkitűzés megvalósítását magában hordozó háború elkerülhetetlenül szükséges voltát az összes* társadalmi rétegek megértsék."[3] Ez a nemzeti színű köntösbe öltöztetett *imperialista cél* és megvalósításának *módja,* a háború szükségességének az elfogadtatása jelentette a horthysta vezetés számára a legnagyobb problémát. A magyar reakciónak le kellett küzdenie először is azt az ellentmondást, miszerint az igazságtalan rablóháborút a nép érdeke és akarata ellenére, a munkások és a parasztok erejével és vérével kell viselniük.

A Horthy-rendszer létrejöttét a nemzetközi reakció fegyveres támogatásának köszönhette. A nagy hangon hirdetett szegedi ellenforradalom maroknyi földesúr, arisztokrata és katonatiszt összeesküvése volt a magyar nép ellen. Tömegbázisa nem volt. A lakosság köréből a magyar reakció egyedül csak az úgynevezett középosztályra számíthatott. De kik tartoztak Horthyék szerint a középosztályhoz? Elsősorban a dzsentri, a hivatalnoki és tisztikar, az értelmiség, a városi kispolgárság stb. E rétegek nagy többsége valóban összekapcsolta sorsát a rendszerrel. A nemzet szellemi egységének megteremtéséhez azonban kevésnek bizonyultak. De mivel a Horthy-rendszer uralkodó osztályai számára a „nemzet támogatása" *létkérdés* volt, uralmuk fenntartása érdekében a fizikai terror, a megfélemlítés, a haladó erők kiméletlen üldözésétől az eszmei félrevezetés, a demagógia minden változatáig kiterjedő elnyomásnak Európában mindaddig ismeretlen egységes rendszerét dolgozták ki.

2 Tanulmányunkban csakis a horthysta vezetésnek az *ország erkölcsi-politikai felkészítésére,* a tömegek ideológiai nevelésére, fizikai és szellemi elnyomásának és fékentartásának elvi, valamint gyakorlati kérdéseire vonatkozó problémákkal kívánunk foglalkozni, ezen belül is elsősorban a Horthy-hadsereg *belső funkciójának* tartalmával és gyakorlatával. A téma nagy terjedelmére való tekintettel, nem térünk ki az erkölcsi tényező másik összetevőjére: a hadsereg erkölcsi szellemére.

3 *Bán—Rakolcai:* i. m. 56. o.

A fő cél, az úgynevezett „nemzet-szellemi egység" megteremtésének feladatait és módszereit két csoportra osztották: a *„nemzetnevelésre"* és a *„nemzetvédelemre"*. *„A nemzetnevelés feladata a nép szellemi egységének megteremtése — a nemzetvédelme pedig e szellemi egység megvédése"*[4] volt.

Mit értettek tulajdonképpen a „nemzet-szellemi egységének" megteremtésén? A nemzetté való nevelést egy egységes ideológiai alapon. „Nemzet ugyanis csak ott van, ahol az együtt élők lelki egységet alkotnak..., mivel a nemzet: tudásbeli, érzelmi és akarati egységet jelent."[5] Nálunk a lelki egység alapját képező világnézet a *nacionalizmus* volt. Rakovszky Tibor egyik előadásában így határozta meg a nacionalizmust. mint a nemzeti gondolatnak a szerepét:

„Belpolitikában a nacionalizmus jelenti azt a rugót, amely minden berendezésünket kell hogy irányítsa, azt a belső összetartóerőt, mely minden társadalmi, gazdasági és pártkülönbségen keresztül a közös nemzeti ideálok megvalósításában minden magyart összefűz.

Külpolitikában... a nemzeti gondolatot — ha lehetséges — még következetesebben és céltudatosabban kell érvényesíteni, mint a belpolitikában... Vérré kell válnia bennünk annak a tudatnak, hogy az ország gazdasági helyzete és így az összes társadalmi osztályok helyzete is csak akkor válik ismét elviselhetővé, ha az ország visszanyeri régi határait."[6]

A nacionalizmus volt tehát az a világnézet, amelynek segítségével a nemzetté nevelést, a „tudásbeli, érzelmi és akarati egységet" meg kellett valósítani.

Vegyük sorra ezeket a „nemzeti" ismérveket.

Tudásbeli egység. Lényege szerintünk az volt, hogy az ország területén élő lakosság minden egyes tagja külön-külön és együttesen is ismerje a nemzet feladatait és azok elérésén tudatosan fáradozzon. Tehát a nemzet feladatait kell megismerni és megvalósulásukat, mint „egyetemes célok elérését" kell elősegíteni. Ehhez elsősorban az szükséges, hogy mindenki tudatában legyen *magyarságának.*

„A magyar embernél természetes dolog kell az legyen, hogy a világgal szemben elfoglalt álláspontját elsősorban az határozza meg, hogy ő magyar" — írta Bencs Zoltán könyvében, amely a magyar nacionalizmus kiskátéjának mondható. „Éppen ilyen természetes dolog kell az is legyen — folytatta —, hogy ennek következtében minden egyes magyar ember világnézetében vannak közös vonások, azonos tulajdonságok, azaz, hogy a magyar világnézet, az az állásfoglalás, amelyet a magyar élet kérdéseivel szemben minden magyar ember elfoglal, csakis egységes lehet."[7]

Az egységes állásfoglalás alapján a magyar nemzet *történelmi elhivatottságát* jelölték meg.

„Minden nemzetet eltölt egy szinte vallásos mélységű hit, hit a saját küldetésében. A magyar nemzetnek is van hivatástudata. Tudja azt, hogy neki a népek családjában külön szerepe, saját nagyszerű hivatása van..., melyet földrajzi elhelyezkedése, hazájának helyzete határoz meg."[8]

4 Uo.
5 Hadsereg és nemzetnevelés. Budapest, 1920. 9. o.
6 *Rakovszky Tibor:* A nemzeti gondolat érvényesítése. Egyesült Keresztény Nemzeti Liga (előadássorozat). Kísérleti Nyomda, Budapest, 1923.
7 *Bencs Zoltán:* Magyar világnézet. Stádium, Budapest, 1939. 1. o.
8 Uo. 2. o.

„A magyarságnak az a hivatása — folytatta a szerző —, hogy mindig nyugati maradjon, s a nyugti művelődésnek keletre nézve messze világító fáklyája legyen. És az a hivatása, hogy Közép-Európában összefogja, s mint legerősebb, a békés és boldog élet révébe vezesse a történelem folyamán egymás mellé került, sőt egymással szétválaszthatatlanul összekeveredett, különböző fajú és nyelvű, kisebb-nagyobb népcsoportokat."[9]

A horthysta teoretikusok véleménye szerint e hivatástudat megértésén alapul a nemzet másik fontos ismérve: *az érzelmi egység*. Aki felismeri a nemzet elhivatottságát és kész érte áldozatot is hozni, az a nemzet tagja, beszéljen bármilyen nyelven, tartozzék bármely társadalmi osztályhoz.

„Egyedül csak azt tekinthetjük igazán magyarnak — írta Bencs —, aki ezt a nemzeti hivatást át is érzi."[10]

Ugyanakkor: „Magyar alatt értjük mindazokat, akik a magyar nemzetnek tagjai anyanyelvre, faji hovatartozandóságra való tekintet nélkül, mert azt, hogy valaki magyar, nem az dönti el, hogy az illető magyar anyanyelvű-e, vagy a magyar fajhoz tartozik-e, hanem az, hogy érzi-e a magyar nemzethez való tartozását, vállalja-e önként azt a sorsot, amelyet a Mindenható bölcs rendelkezése a magyar nemzetnek kijelölt."[11]

Ehhez már csak az szükséges, hogy létrejöjjön az *akarati egység* is, amely a horthysta teoretikusok szerint a nemzetté válás beteljesülését szolgálja. Mert: „... nem elég csak érezni a nemzethez való tartozást, nem elég csak tudni a nemzet hivatását, hanem akarni is kell annak megvalósítását. A néptömeg minden egyes tagjának tenni kell azért, hogy a nemzeti célok megvalósuljanak. Minden egyes embernek el kell végezni a közös munkából reá háruló részt. Cselekvően akarni kell a nemzet megmaradását, megerősödését és felemelkedését. A nemzeti célra vezető törekvés érdekében a tömegnek a cselekvés egységében kell összeforrnia. Ha a nemzet egésze akarja céljainak megvalósulását és egységes erővel küzd annak valóraváltásáért, el tudja érni célját és egységes nemzetté lesz."[12]

A horthysta teoretikusok e három pontban határozták meg a nemzet legfontosabb ismérveit és egyben a nemzeti egység tartalmát is. A nemzethez való tartozás *külső* jegyeiként az azonos nyelvet és az azonos szokásokat említették meg.

Ez a nemzetmeghatározás természetesen nem tükrözi az objektív valóságot. A nemzet ismérvei közül éppen a leglényegesebbet hallgatja el, éppen azt a tényt kerüli meg, ami a nemzetet nemzetté teszi, azt, hogy a nemzet *társadalmi kategória*, nem biológiai kategória; és *történelmi kategória*, nem etnográfiai kategória. A nemzetet tehát nem faji együvétartozás teszi nemzetté, hanem a nyelv, a terület, a gazdasági élet és kulturális élet közössége. Ugyanakkor nem lehet beszélni „ezeréves nemzetről" sem, mert a magyar nemzet éppúgy a kapitalista társadalom kialakulásával jött létre, mint a többi nemzet, és a nemzetté válás döntő tényezője nem a „közös tudat, érzelem és akarat" volt, hanem a gazdasági élet közösségének kialakulása.

Mindaz, amit a horthysta ideológusok a nemzet fogalmáról kifej-

[9] Uo. 3. o.

[10] Uo.

[11] Uo. 1. o.

[12] *Dr. Imre Sándor* beszéde a „védelmi tanfolyamon". Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest, 1920.

tettek, a „politikai nemzet" fogalmaként már a XIX. században megszületett és éppen a nemzetiségi kérdés reakciós „megoldása" érdekében.

A horthysta Magyarország „magyar nemzete" *burzsoá nemzet* volt, lényegét, fejlődési irányát a magyar társadalmi és politikai rend antagonisztikus ellentmondásai határozták meg. Ezeket a kibékíthetetlen ellentmondásokat a horthysta ideológusok világosan látták és nemzetelméletükben *tudatosan* helyezték az első helyre az *érzelmi* vonatkozású jellemzőket. Tudatosan beszéltek arról, hogy elsődleges ismérv a *terület*, azaz Nagy-Magyarország területe, továbbá a *nemzeti ideák*, a Duna-völgyi hivatás, a militarizmus, a faji öntudat és a kultúrfölény eszméi és minden más ismérv csupán ezeknek alárendeltje, következménye.

A nemzetnek erre a meghatározására épült fel az egész *nemzetnevelés* gyakorlata. Ezeket az eszméket kellett széleskörű propagandával elhitetni a dolgozó tömegekkel, ezek alapján kellett kialakítani és formálni a közvéleményt.

„Azt a közvéleményt kell kialakítani, mely felette áll minden pártoknak és kormányoknak, mely uralkodik és irányít, él és parancsol az intézményekben, melynek szelleme világít a közélet minden szögletén, az országgyűlésen éppúgy, mint a sajtóban és az irodalomban — s amely ellen büntetlenül nem lehet vétení."[13]

Ez a közvélemény szigorúan csakis az „ezeréves nemzeti eszmén" és a „faji öntudaton" alapulhat. Ezek határozzák meg a közvélemény hozzáállását minden más, jogi, vallási, szociális, faji, gazdasági stb. problémához. Íme a két alapvető álláspont:

„1. A magyar ember elsősorban magyar és nacionalista. Ez kell hogy összetartsa a magyar nemzetet Nagy-Magyarország visszaállítása érdekében.

2. Ezeréves történelmi küldetése van a magyar nemzetnek, ehhez egységes nemzet kell.

Következésképpen: magyar ember nem harcolhat a világ munkásaiért, hanem egyedül és kizárólag csak a magyar munkásokért, de ezért kulturális, gazdasági és szociális téren egyaránt."[14]

A magyar munkás nem lehet internacionalista, mert „az internacionalizmus gyöngíti a nemzet ellenálló erőit és képtelenné tesz bennünket arra, hogy minden erőnkkel az integritásért vívandó küzdelemre készüljünk."[15] Márpedig „tartozzék bárki bármely párt kötelékébe, bármelyik templomban is imádja az Istent, a magyar embert minden lépésénél, minden cselekedeténél csak a közös és mindennél szentebb, mindent átfogó gondolat, a revizió és a magyar integritás gondolata vezérelheti."[16]

Ennek érdekében minden magyarnak össze kell fognia és „fel kell függesztenie" minden osztályellentétet.

„Magyar ember nem láthat és nem engedhet különbséget tenni munkás és polgár között a nemzet kebelében. A nemzet sokféle osztályból és rendből állhat a vagyon, birtok és foglalkozás differenciáló hatása folytán, de egyik osztály vagy rend sem a nemzet, hanem együttvéve valamennyien."[17]

„Az osztálykülönbségek megszüntetése... soha, semmiféle rendszer-

13 *Bencs:* i. m. 5—6. o.
14 Uo. 15. o.
15 *Rakovszky:* Idézett előadássorozat.
16 Magyar Külpolitika, 1929. 26. sz.
17 *Bencs:* i. m. 15. o.

nek sem fog sikerülni, mert minden életképes társadalom különböző osztályokra tagozódik és a társadalom és az állam életében mindegyik osztálynak megvan a maga hivatása"[18] írja Okolicsányi, az egyik horthysta politikus.

A munkásosztálynak az a „hazafias" hivatása, hogy szolgálja a tőkét, ne sztrájkoljon, ne tüntessen, ne zúgolódjon, mert ezek az államellenes rendbontások akadályozzák a magyar nemzet „történelmi hivatásának" betöltését. Mert „... a magyar nemzetet nem a tőke és a munka, hanem a magyar tőkés és a magyar munkás jó vagy rossz sorsa, gyarapodása vagy megsemmisülése érdekli ebben a világrengető kérdésben."[19]

A nemzet meghatározásából kiviláglik a lényeg: a revízió igenlésének elfogadtatása. Annak hangoztatása, hogy amíg a „trianoni probléma" meg nem oldódik, addig sem a magyar munkásnak, sem a magyar tőkésnek jó dolga az országban nem lesz. „Az osztályok érdekvitáiban a mindegyiknél egyformán érdekelt, tehát szükségképp pártatlan nemzet lehet csupán az igazságos bíró."[20] Ez a „pártatlan nemzet" elsősorban akarategység, amely — mint lelki kapcsolat — magasabbrendű a faji, nyelvi, gazdasági, vallási, történelmi stb. kapcsolatokhoz viszonyítva. „Ez az akarategység a magyar nemzeti eszmében a Szent Korona területének megtartására összpontosul."[21]

A pártatlan nemzet tehát csak akkor „dönthet az osztályok érdekvitáiban", ha a történelmi küldetését betöltötte, addig „nem térhet le a magyar élet talajáról", nem foglalkozhat belpolitikai problémák megoldásával, csak ezirányú jövendő célkitűzéseivel, amelyek a „történelmi Magyarországra" kell vonatkozzanak. Erről Okolicsányi így írt: ... amikor én Magyarország jövendőbeli belpolitikájának irányáról és feladatairól beszélek, akkor mindig a történelmi határait visszaszerzett, csonkítatlan területű Magyarországra gondolok, arra a Magyarországra, amely a Kárpátoktól az Adriáig, Dévénytől Brassóig terjed, mert csakis ez a Magyarország lehet képes arra, hogy a saját érdekeinek és céljainak megfelelő politikát csináljon." Míg a külpolitikai álmok valóra nem válnak, nem lehet „... más politikai programunk — folytatja a szerző —, mint az, hogy a tőlünk elrabolt területeket minden úton és módon és minden eszközzel visszaszerezzük. Csak amikor egyszer ez a program megvalósul, akkor kerülhet sor az országnak .. az állandó belső berendezkedésére ..."[22]

A magyar ideológusok a Horthy-rendszer agresszív külpolitikájának igazolása érdekében ugyanarra a következtetésre jutottak, mint a német militarista-nacionalista kollégáik: hogy az állam politikáját a külpolitika határozza meg.

A külpolitika primátusának elve rendkívül megtévesztő elmélet volt, mert ezzel a magyar reakció azt hirdette, hogy az állam belpolitikáját nem a belső, hanem a külső körülmény határozza meg: Magyarország földrajzi elhelyezkedése és a szomszéd országok „nacionalizmusa", amely állandó háborús veszéllyel fenyegeti az országot. Ezek a külső körülmények kényszerítik a Horthy-kormányzatot arra, hogy „erélyes" belpolitikát (vagyis fasiszta diktatúrát) gyakoroljon. Azzal

18 *Dr. Okolicsányi László:* A magyar belpolitika jövője. Pfeifer, Budapest 1920. 22—23. o.
19 *Bencs:* i. m. 17. o.
20 Uo. 18. o.
21 Uo. 20. o.
22 *Okolicsányi:* i. m. 2. o.

hitegette a tömegeket, hogyha megváltoznak a „külső feltételek", ha ismét visszaszerzik az ország „természetes határait", akkor a belpolitika, az ország belső helyzete is megváltozik és akkor Magyarország igazi Kánaán lesz.[23]

A külpolitika elsődlegességének hangoztatásával a magyar reakciós ideológusok szentesítettek minden agresszív tevékenységet, a háborús előkészületeket, indokolták a haladó erők elleni terrorhadjáratok szükségességét. Ezzel az elvvel minden polgári ellenzék, de még a szociáldemokrata vezetés is annyira egyetértett, hogy minden egymás közötti és a mindenkori kormányokkal szembeni nézeteltérésüket elnapolták, ha a kormánynak külpolitikai nehézségei voltak. Minden polgári párt *egyetértett* a magyar kormány külpolitikájával, azt soha nem bírálták, sőt, fennhangon hirdették, hogy külpolitikai kérdésekben nincs és nem is lehet különbség magyar és magyar között.

Az „egységes nemzet" megteremtését szolgálta a *kultúrfölény* hamis eszméje is. A horthysta ideológusok azt hirdették, hogy a magyar nemzet azért hivatott a Duna-völgyi népek vezetésére, azért lehetett ezer éven át a nyugati kultúra védőbástyája kelet ellen, mert kultúrfölénnyel rendelkezett összes szomszédaival szemben. Makkai János „A háború utáni Magyarország" című munkájában a következőképpen írt a „kultúrfölény" kérdéséről:

„A mai trianoni ország népének, társadalmának általános civilizációs színvonala tekintetében kétségtelenül fölötte áll a régi történelmi Magyarországnak... általános polgári szempontból a magyar nép szellemi színvonala ma már tehát jóval európaibb, mint a háború előtti ország átlagában volt. Ebből a felismerésből született meg a trianoni Magyarország első szellemi jelszava, a »kultúrfölény« gondolata, amely abból az igazságból indul ki, hogy a történelmi Magyarország alacsonyabb kultúrájú népek prédája lett, a magyarság Duna-völgyi szerepének visszaszerzéséhez legjobb és legillőbb eszköz tehát: a kultúránk, amelynek erejét az alacsonyabbrendű népekkel szemben előbb-utóbb érvényesíteni fogjuk. A kultúrfölény gondolata alapjában véve szerves kiegészítője a politikai és gazdasági konszolidáció és a revízió eszméjének — egyenesen azoknak szellemi ikertestvére."[24]

Makkai feltárta, hogy az egész „kultúrfölény" eszméje *azonos* talajból fakad: a területszerzés jogosságának hangsúlyozásából.

Ezzel az eszmével egyetértett. Csupán azt kifogásolta, hogy a „kultúrfölény" politikájának alapvető hibája az, hogy nem párosult vele a gazdasági és szociális fölény, vagy akárcsak a szigorúbb gazdasági és szociális lelkiismeretesség politikája".[25]

A „kultúrfölény" kérdésével úgyszólván minden társadalmi réteg foglalkozott — érdekeinek és világnézetének megfelelően. Élénken reagált rá a klérus is. Idézzük a Nemzetnevelés című klerikális lap egyik cikkében közölt beismerő adatokat:

„Művelődési fölénnyel dicsekedünk — írja a cikkíró —, de nem gondoljuk meg, hogy csonka hazánk egész népességének úgyszólván 23,6%-a nem ismeri a betűt, hogy 6 éven felüli lakosságának 15,7%-a

[23] A magyar népnek a történelem keserű tanulsága bizonyította be Horthyék demagógiájának hazug voltát. A négyszeres „országgyarapítás" nemhogy Kánaánt, hanem a nyomorúságot hozta el számára — és ráadásul a nagy „országgyarapításért szörnyű árat kellett fizetnie.

[24] *Makkai János:* A háború utáni Magyarország. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937. 189—190. o.

[25] Uo. 192. o.

botorkál szellemi sötétségben és hogy az iskolát elhagyott, 12. életévét betöltött magyarságból 13,2% írástudatlan."[26]

Ehhez csupán annyit fűzünk, hogy Magyarországon évente mindössze háromezer főiskolai és egyetemi hallgató kapott diplomát, ezek közül kb. 1500 jogász volt. Ha emellett figyelembe vesszük azt a tényt is, hogy Horthy-Magyarország mind gazdasági, mind közegészségügyi téren mélyen alatta volt az európai átlagos színvonalnak és úgy vizsgáljuk meg, hogy évente 100 végzett egyetemista, illetve főiskolás közül 60 jogász és pap, 15 mérnök, 10 orvos, 10 tanár és 5 közgazdász volt, hozzávetőleges képet kapunk a „kultúrfölény" minőségéről. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy minden 100 értelmiségi közül kb. 60—70 volt alkalmazásban, 30—40 csak a téli időszakban, a hólapátolások idején jutott „állandó munkához". Ha tekintetbe vesszük, hogy a magyar királyi állam hivatalos közgazdásza, vitéz Surányi-Unger Tivadar is kénytelen volt elismerni: Magyarországon „főleg szellemi munkaerőfelesleg van"[27] — még világosabbá válik a szellemi élet képviselőinek megbecsülése a horthysta világban.

A „kultúrfölény" eszméje kulturális területen szolgálta az agresszív háborús készülődést. A horthysta ideológusok abból indultak ki, hogy az egyes nemzetek kulturális élete nem egyenlően fejlődik, ennek következtében „a nemzeti kultúra sikere már békében egyenlőtlenséget teremt a nemzetek között s az állami akaratot hatalmi terjeszkedésre indítja".

Így „... az egyik nemzet kultúrájának a másik fölé való kerekedése és szellemi fölénye természetszerűen új politikai igényt támaszt, háborús előkészületekre ingerel, az állam hatalmi aspirációit növeli. Ezek azonban megint visszahatnak magának a kultúrának fokozására: a gazdasági életnek, iparnak, mezőgazdaságnak, tudománynak, technikának, nevelésnek fejlesztésére. Az állami hatalom elernyedésével a nemzet politikai erejének hanyatlásával a kultúra is számos indítékát és tápláló eszközét elveszti s lendület helyett pangani kezd.

Amíg fejlődő nemzeti kultúrák lesznek, háborúk is lesznek, amelyekben amazok erői küzdenek."[28]

Ebből következően: „a háború a nemzetek nagy értékelője, csak a nemesebb fajú és lelkű s igazibb kultúrájú nép győzedelmeskedhetik."[29]

Ezekkel a megállapításokkal annak bizonyítására törekedtek, hogy a kulturáltabb nemzetnek nemcsak joga van a terjeszkedésre, hanem ilyen irányú politika folytatása kötelessége is, mert csak így biztosíthatja a maga számára a további fejlődést. A háborúban tulajdonképpen a nemzeti kultúrák erői küzdenek, a fejlettebb kultúrájú nemzetnek kell győznie, mivel a háború szükségszerűen „értékeli" ezeket az erőviszonyokat. Ebből viszont logikusan következik, hogy az ezeréves magyar nemzetnek, amely ráadásul „kultúrfölénnyel" is rendelkezik, *történelmileg* joga van a hódításokra és a szomszédos, kevésbé „kulturált" nemzetekkel vívott harcában feltétlenül fölül fog kerekedni, győzni fog.

Röviden áttekintve ezek képezték a nemzetnevelés *ideológiai tartalmát.*

Ez az ideológia tartalom igazolta a nemzet háborús, militarista nevelésének szükségességét is.

[26] Nemzetnevelés, 1924. augusztus 8. sz.
[27] v. *Surányi-Unger Tivadar:* Magyar nemzetgazdaság és pénzügy. Állami Nyomda, Budapest, 1944. II. köt. 288. o.
[28] A mai világ képe. I. köt. Szellemi élet, 27. o.
[29] Uo. 28. o.

A horthysta katonai teoretikusok hangsúlyozták, hogy „a nemzeti egység megteremtésére irányuló nevelés jellegzetességeinél fogva katonai szellemben való nevelést jelent, nemcsak ifjúsági, hanem az egész nemzetre kiterjedő vonatkozásban."[30]

„Számunkra, magyarok számára egyesegyedül a katonás szellem, a militarista berendezkedés adja meg az élet lehetőségét."[31] És „ha kicsi hadseregünk, neveljünk az egész magyar nemzetből *legalább* lélekben egyetlen nagy hadsereget és építsünk országunkból modern Spártát, vagy ha jobban tetszik, magyar Poroszországot."[32]

Ennek a militarista Magyarországnak, a „magyar Spártá"-nak a megteremtése volt a különböző titkos és nyílt nacionalista-militarista szervezetek, a cserkész- és levente-mozgalom, a vitézi rend, az ellenforradalmi bajtársi egyesületek, stb. legfontosabb feladata. Jelentős szerep hárult a *hadseregre* is. A Horthy-rendszer katonai ideológusai igyekeztek leplezni azt a mély szakadékot, ami a Horthy-hadsereg és a magyar nép között volt. Tisztában voltak azzal, hogy a hadsereg mint erőszakszerv nemcsak hat a tömegekre a lelki és fizikai kényszer eszközeivel, hanem a tömegek hangulata, politikai és erkölcsi állásfoglalása nagymértékben visszahat a haderő erkölcsi állapotára, politikai hangulatára is. Éppen ezért a nemzet militarista nevelését elsősorban ebből a szempontból tartották rendkívül fontosnak. A militarizmus szinte áthatotta az egész magyar társadalmat. Ez nem volt véletlen. A militarizmus függvénye a nacionalizmusnak. A nacionalista-soviniszta eszme a militarizmus melegágya. Ugyanakkor azonban a militarizmus vissza is hat a nacionalizmus erősödésére azáltal, hogy hallatlan mértékben képes felfokozni a nép elmaradott rétegeinek nacionalista érzelmeit. Horthyék népünk őszinte hazaszeretetét, történelmünk szabadságharcos hagyományait, igazságos háborúink apáról fiúra szálló emlékeit használták fel az igazságtalan rablóháborúra való felkészüléshez. Magas fokra emelték a magyar „katonaeszményt", szünet nélkül hangoztatták, hogy a magyar *Katonanemzet* és a magyar katonának az egész világon jó híre van. Ez igaz is volt. De a magyar katona jó hírének alapja az az évszázados harc volt, amelyet népünk a haladásért és igazságos célokért viselt a különböző hódítási törekvések ellen. Ennek emléke mélyen élt a népben. Ezzel a háborús tradícióval éltek vissza Horthyék, amikor az 1848-as szabadságharcra, meg az ezeréves küzdelmekre hivatkozva a magyar katonákat az igazságtalan, népellenes háború örvényébe szédítették. Huszonöt éven át az egyszerű emberek másról nem hallottak, csak „a haza védelméről", meg a „honvédelemről". Arról, hogy az országnak nincsenek természetes határai, ennek következtében hadászati helyzete rendkívül kedvezőtlen. Hogy ez megszűnjön, vissza kell állítani a régi határokat. Nem szabad hinni a „békés revízió lehetőségében",[33] vagyis *erőszakkal* kell visszaszerezni a Trianon által elszakított területeket.

A „nemzetnevelés" ilyen „össznemzeti" célokká emelte a magyar reakciós osztályok imperialista agresszív célkitűzéseit és a horthysta propaganda jól megszervezett és jól működő hálózata a sajtótól a színházakig, az egyházaktól az egyetemekig, a családi otthontól a legszélső-

30 *Bán—Rakolcai:* i. m. 57. o.

31 Hadsereg és nemzetnevelés. 29. o.

32 Uo. 44. o.

33 *Hubay Kálmán:* Magyar nacionalista külpolitika. Nemzeti Figyelő, Budapest, 1938. 44. o.

ségesebb társadalmi szervezetekig — valóban a bölcsőtől a koporsóig e célok elfogadtatására törekedett.

„A történelmi Nagy-Magyarország visszaállítására való nevelés és ebben az államban való élés mindenkire egyformán hatott" — írta vallomásában *László Dezső* horthysta vezérezredes, volt hadműveleti csoportfőnök.

„Szegedről kiindulva két sarkalatos pontja volt a magyar politikának: Nagy-Magyarországnak minden eszközzel való visszaállítása és a bolsevizmus elleni védekezés minden eszköz igénybevételével. Óvodától kezdve felfelé mindenki ilyen nevelésben részesült."[34] A nevelés valóban a bölcsőben kezdődött. A beszélni kezdő gyermek „Nagy-Magyarországról" mondott együgyű versikéket. Az iskolában a tanítás nacionalista-soviniszta imával kezdődött: „Hiszek egy Istenben, hiszek egy Hazában, hiszek Magyarország *feltámadásában.*" Vagy: „Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország — mennyország" stb.

Különösen a történelem és a földrajz órák adtak sokoldalú lehetőséget a soviniszta uszításra és a szomszédos népek gyűlöletére való nevelésnek. Az „ezeréves magyar hazát" *reális valóságnak* tartották a serdülő fiatalok is, akiknek tudatformálásáról, ideológiai meggyúrásáról — a hivatalos militarista és fasiszta nevelésen kívül — a cserkész- és a levente-mozgalom is gondoskodott.

Mind a „nemzetnevelésben", amely tehát a nemzet erkölcsi egységének megteremtését tűzte ki célul, mind a „nemzetvédelemben", amely ezt az egységet volt hivatott megvédeni, jelentős szerep hárult a *hadseregre* is.

A horthysta „nemzeti hadsereg" külső és belső funkcióit a magyar reakciós politikai hatalom kül- és belpolitikája határozta meg. A hadsereg külső feladata az igazságtalan, hódító célok megvalósítása volt. Belső funkciója kettős, de összefonódó feladatot tartalmazott: egyrészt részt venni a „nemzetnevelésben", másrészt ellátni a „nemzetvédelem" feladatát. Fő funkciója a *belső* volt. Bár a harmincas évek végétől az agresszív háborúra való konkrét felkészüléssel, a *külső* funkció is nagyobb szerepet kapott, nem csökkent a Horthy-hadsereg belső, a népmozgalmakat letörő és elfojtó funkciójának jelentősége sem.

„Csonka hazánk kezében a hadsereg az a fizikai hatalom, mely a kettős forradalom és a kommün erkölcsrontó, tekintélyt és törvényt nem ismerő hatását ellensúlyozni képes azáltal, hogy biztosítja a jogrendet és a törvények tiszteletét szükség esetén erővel is kikényszeríti."[35]

A magyar uralkodó osztályok ideológusai szerint a „hadseregnek, mint nemzetnevelői intézménynek fő feladata, hogy valamennyi nemzetnevelő intézménnyel együttműködve a nemzetet küzdőszellemben nevelje".[36] Legyen a militarista szellem hordozója és terjesztője, a hadseregen belül teremtsen egységes és oszthatatlan harci szellemet; a hadsereg keretein kívül pedig hozzon létre olyan katonai jellegű szervezeteket, amelyeken keresztül az egész fegyverfogható lakosság kiképzését és harci szellemét irányítani és befolyásolni tudja. Úgy vélték, hogy a hadsereg szervezettségénél és centralizált vezetésénél fogva az egyik

[34] Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Levéltára (továbbiakban HIL), Béketárgyalások anyaga. 1946. VII. dob. 2. sz.

[35] *Székely Ákos:* A legénység erkölcsi nevelése. Mars Grafikai Műintézet, Szeged, 1922. 9. o.

[36] *Larx Viktor* vk. ezredes: Milyen legyen a magyar hadsereg tisztikara? című, a „védelmi tanfolyam"-on elhangzott előadása 1920-ban.

legilletékesebb szervezet arra, hogy az egész népet a testi és lelki fegyelmezettség, a kötelességtudás és a győzelembe vetett hit szellemében nevelje.

Ezért volt az, hogy a hadseregre kettős szerepet osztottak ki a „nemzetvédelem" kegyetlen drámájának megrendezésében.

Az egyik szerep volt a fasiszta rendszer kiépítésének és fenntartásának a biztosítása, másik a hadsereg szervezetének védelme a számukra oly nagy „lelki veszedelmet" jelentő forradalmi eszmék és mozgalmak hatásától.

A „nemzetvédelmi" szervezet kiépítése és tevékenysége

Horthy hadseregének „nemzetvédelmi" tevékenysége a szegedi ellenforradalmi bandák Szeged környéki és dunántúli terrorakcióival kezdődött. Majd a Tanácsköztársaság vérbefojtása után a forradalmi mozgalom példátlan üldözésével, a kommunisták és más haladó elemek barbár legyilkolásával folytatódott.

A hadsereg „nemzetvédelmi" szerepének és tevékenységének jobb megértése céljából vessünk néhány pillantást e feladat ellátására életrehívott „nemzetvédelmi" szervezet kialakulásának körülményeire és tevékenységének kezdetére.

1919 augusztus második felében, miután a Szegeden szervezett „nemzeti hadsereg" egységei Bernátsky Kornél tábornok vezényletével megszállták Dunántúl déli megyéit — a hadseregszervezéssel egyidejűleg —, a fővezérség legfontosabb ténykedései közé tartozott a forradalmi mozgalom, a „kommunista veszedelem" gyors és végleges felszámolása.

Horthy, a „nemzeti hadsereg" és a Dunántúlon alakult ellenforradalmi bandák fővezére a siófoki főhadiszállásról e feladat végrehajtására indította útnak az ún. propaganda-járőreit.

A különleges missziót teljesítő járőrök (tíz-tizenöt főből álló terrorcsoportok (fáradhatatlan szorgalommal járták Dunántúl falvait és városait. Egy-egy állomásuk alkalmával, megérkezésük után felkeresték a falu papját, jegyzőjét, földesurát, vagy kulákját, de még jobban örültek, ha csendőr-, rendőr-, vagy katonatisztekre bukkantak. S nyomban kíváncsiskodni kezdtek. Nagyon érdekelte őket, hogy kik voltak a falu direktóriumának tagjai? Kik kommunisták vagy szocialisták? Kik akartak földet osztani? Kik izgattak a háború ellen? Kik szidják a nemzeti hadsereget? stb. A hallottakat jól megjegyezték. A neveket felírták, és felkészültek a leszámolásra. Késő éjszaka pedig megkezdte „propagandamunkáját" a járőr. A lakásukról elhurcolt embereket — akik között voltak kommunisták, de voltak olyanok is, akikre csak valamilyen haragosuk fogta rá, hogy bolsevik — válogatott módszerekkel kínozták és verték félholtra a tiszt urak.

Amikor a nap ismét felkelt, a falu apraját-nagyját népgyűlésre terelték össze — még az ágyban fekvő betegeket is kikergették —, hogy ítélkezzenek a „hazaáruló vörös gazemberek felett, akiket mind egy szálig ki kell irtani." Szónokoltak a hazáról, a szabadságról, a keresztény nemzeti eszme humanizmusáról, s aztán szadista kéjjel egyenként felhúzták megkínzott áldozataikat. Az egyik faluban hármat, a másikban tizet, a harmadikban ki tudja mennyit...

Szorgalmasan dolgoztak Horthy járőrei... S meg kell hagyni, mindent pontosan a fővezérség parancsa értelmében cselekedtek.

A fővezérség titkos rendeletben arra buzdítja propaganda-járőreit,

hogy tevékenységük ne merüljön ki a „kommunizmus általános szidásában", hanem „pozitív dolgokkal kell jönniök, hogy a hatás tartós legyen". A buzdító szóra a járőrök valóban „pozitív" tettekkel válaszoltak. A „magyar faj és a keresztény nemzeti eszme" szolgálatának „katonái" válogatás nélkül hallatlan kegyetlenséggel gyilkolták halomra a magyar proletariátus felszabadulásáért küzdő munkásokat és parasztokat.[37]

A fékevesztett terror eredménye nem is maradt el. A megfélemlítés tökéletesen sikerült. A hatás pedig igazán tartós lett. A magyar nép sohasem fogja elfeledni Horthy pribékjeinek gaztetteit.

A fővezérség a hadsereg kiépítésével párhuzamosan a hadsereg „propagandaszervezeteinek" tökéletesítésére is törekedett. Eddigi munkájuk lényegének és tartalmának érintése nélkül először is a „propagandaszervek" elnevezését változtatta meg. Majd ezt követően a „nemzetvédelmi akció" és „vörösvédelmi szolgálatnak" nevezett katonai kémhálózat egyesítését és hálózatának országos kiépítését rendelte el.

A Siófokon állomásozó fővezérség 1919. november 4-én kelt 2250/II. B. számú „szigorúan bizalmas" rendeletében utasította a meglevő és szervezés alatt álló katonai körletparancsnokságokat, hogy haladéktalanul szervezzenek a körletük egész területére kiterjedő fasiszta propaganda- és besúgószolgálatot. Az utasítás a besúgószolgálatot „vörös defenzív szolgálatnak", a fasiszta propagandaszolgálatot pedig „nemzetvédelmi szolgálatnak" nevezte. Mivel mind a besúgó, mind a propagandaszervezet azonos célt szolgált, az egységes működés, az egységes irányítás és nem utolsósorban a tömegek megtévesztése céljából „nemzetvédelmi" szervezet elnevezés alatt egy szervezet kiépítését rendelte el. Ebben az utasításban a fővezérség a szervezet kiépítésére az alábbiak szerint intézkedett:

„Hogy a közös defenzív szolgálat és a nemzetvédelmi akció mielőbb és minél hatásosabb módon működhessék, a címzett katonai körlet parságok[38] mindegyikénél egy ezen célra kiválóan alkalmas és agilis tiszt vezetése alatt egy a vörös defenzív szolgálatot ellátó és a nemzetvédelmét vezető osztály létesítendő, mely osztály a Fővezérség II/b. osztályával állandó összeköttetést tart fenn és az utóbbitól általános irá-

[37] A fővezérség „propaganda-járőrei" ez irányú „áldásos" tevékenysége és a tiszti különítményes bandák mérhetetlen gaztettei a magyar olvasóközönség előtt már eléggé ismertek. Ezért úgy gondoljuk, annak dokumentációs bizonyítását e helyen eltekinthetünk. Emlékeztetésül azonban utalunk itt néhány olyan dokumentációs kiadványra, amelyekből az érdeklődő alaposabban megismerheti azokat a vérlázító bűnöket, amelyeket a szóban forgó terrorbandák elkövettek:

Nemes Dezső: Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon 1919—1921. Szikra, Budapest, 1953. A Fővezérség tisztikülönítményes bandáinak dunántúli vérengzéseivel kapcsolatban lásd a 39—52. sz. dokumentumokat.

Nemes Dezső: Az ellenforradalom története Magyarországon 1919—1921. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962.

Pamlényi Ervin—Karsai Elek: Iratok az ellenforradalom történetéhez I—II. köt. Szikra, Budapest, 1956. 2. kiadás.

Balázs Béla: A klerikális reakció szerepe a Horthy-fasizmus uralomrajutásában és konszolidálásában. Kossuth Kiadó, Budapest, 1960. 2. kiadás.

Gábor Andor: Véres augusztus. (Válogatott politikai cikkek 1920—1926.) Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1959.

Szabó Ágnes—Pamlényi Ervin szerkesztésében: A határban a Halál kaszál... fejezetek Prónai Pál feljegyzéseiből. Kossuth Kiadó, Budapest, 1963.

[38] A fővezérség a 2250/II. B. számú rendeletét az ekkor már működő budapesti, szegedi és miskolci katonai körletparancsnokságnak küldte meg.

nyítást nyer... Minden vármegyei katonai parancsnokság... egy tisztet bíz meg, aki... a vármegyei katonai parancsnok szakközege, ezen védelmi tiszt összeköttetést tart és irányítást nyer az illetékes katonai parancsnokság vörös defenzív és nemzetvédelmi osztálytól.

A vármegyei katonai parancsnokság védelmi tisztje adatait az általa felállítandó járási kirendeltségektől szerezze be. A járási kirendeltségek ezen célra minden körletükben levő községben tartsanak bizalmasakat... A községi bizalmasak tartalékos tisztek, csendőraltisztek, papok, tanítók, jegyzők és egyéb megbízható polgárok legyenek..."[39]

E szervezet konkrét és részletes feladatát az úgynevezett „működési program"-ban rögzítették. A működési programból világosan és félreérthetetlenül elénk tárul a „nemzetvédő" szervezet fasiszta, népellenes célja. Eszerint a „vörös defenzív szolgálat" feladata „... a kommunista mozgalmak folytonos figyelése, a statárium szigorú betartására való ügyelés, veszedelmes kommunista agitátorok kinyomozása, polgári hatóságok megfigyelése politikai megbízhatóságukra vonatkozólag, a lakosságnak nemzeti ellenes, »zsidó« szocialista befolyástóli lehetőséges megóvása, a nemzeti hadsereg elleni esetleges izgató aknamunka megfigyelése és megtorlása..."[40] volt.

A fővezérség a szervezet szellemi tevékenységének irányát, propagandafeladatait a következőkben határozta meg: „A nemzetvédelmi szolgálat propaganda célja... erős nemzeti propaganda úgy az új nemzeti irányzat, mint a nemzeti hadsereg mellett, jó plakátok,[41] újságok terjesztése és terjesztésének előmozdítása... Jó irányú népgyűlések, mulatságok rendezése, amelyeken személyes érintkezés alapján — a falusi bizalmasak megmagyarázzák a vidéki atyafiaknak a nemzeti irányzat szükségességét és áldásos voltát... Fődolog: a magyar nép bizalmának a megnyerése!" E cél szolgálatába állították a „nemzetvédelmi" szervezet sajtószolgálatát is, amikor annak legfőbb feladatává a vidéki lapok szellemi irányítását, új „keresztény" felekezeti folyóiratok életrehozásának segítését határozták meg.[42]

Végeredményben a „nemzetvédelmi" szervezetre háruló propagandamunka alapvető célja a „keresztény nemzeti eszme" egyedül üdvözítő voltának hirdetése, a fasiszta rendszer ideológiájának terjesztése, féktelen demagógia és hamis propaganda útján a nép bizalmának a megnyerése volt.

A fővezérség utasítása alapján a katonai körletparancsnokságok nyomban hozzáláttak a „nemzetvédelmi" szervezet kiépítéséhez. A szervezés során azonban csakhamar megmutatkozott a fővezérség átfogó rendelkezésének a fogyatékossága is. Mivel a rendelet a szervezet kiépítésének és irányításának mechanizmusára nem adott pontos és részletes útmutatásokat, azt a katonai körletparancsnokok más-más módon értelmezték. A hiba kiküszöbölése, valamint a szervező és irányító munka egységes alapokra helyezése céljából a fővezérség 1919. november 27—28-án kétnapos tanácskozást hívott egybe. A konferenciára — melyen

39 HIL Budapesti katonai körletparancsnokság. 187/eln. 1919.

40 HIL Hírszerző szolgálatra részletek, direktívák kiadása. 653/eln. 1919.

41 E program keretén belül javasolták az olyan plakátok kiadását, amelyeken először jelentek meg a „Most vagy soha!", vagy a „Nem, nem, soha!" jelszavak, amelyeket aztán hitvallásként szajkóztak 25 esztendőn át.

42 HIL 653/eln. 1919.

Sztojákovits[43] őrnagy, a fővezérség II. (hírszerző) osztályának a vezetője elnökölt — a fővezérség II. (hírszerző) és a VI/1. (sajtó- és propaganda) osztály vezetőin kívül meghívták az akkor működő katonai körlet- és vármegyei katonai parancsnokságok hírszerző szerveinek vezetőit is. A budapesti Gellért Szállóban lefolyt tanácskozáson megvitatták a defenzív és offenzív szolgálat egységes szervezetben történő összevonásának, egy egységes „nemzetvédelmi" szervezet kialakításának problémáit. A tanácskozáson elhangzott viták, vélemények és javaslatok alapján a fővezérség újabb rendeletet adott ki.[44] Ebben az utasításban már pontosabban meghatározta a „nemzetvédelmi" szervezet kiépítésének és irányításának mechanizmusát, a szervezet célját és feladatát, valamint a működési területét, hatáskörét.

Az utasítás rendelkezései szerint a „nemzetvédelmi" szervezet az alábbiak szerint épült fel. A fővezérség mellett, annak közvetlen alárendeltségében és állomáshelyén „nemzetvédelmi" osztályt hoztak létre. Ennek irányításával minden vármegyei katonai parancsnokságon „nemzetvédelmi" alosztályt szerveztek.

A fővezérségen működő „nemzetvédelmi" osztály és a vármegyei katonai parancsnokság „nemzetvédelmi" alosztályai között a katonai körletparancsnokságoknál egy-egy összekötő állomást állítottak fel.

A vármegyei katonai parancsnokságokon működő alosztályok járásonként „nemzetvédelmi" tiszteket neveztek ki, akik a járás valamennyi községében megszervezték és irányították a „nemzetvédelmi" bizalmiak hálózatát. Az utasítás nyomatékosan felhívta a „nemzetvédelmi" tisztek figyelmét, hogy a „nemzetvédelmi" bizalmiak kiválasztásánál gondosan ügyeljenek arra, hogy azok olyan személyek legyenek, akik feltétlen hívei és támogatói az „új keresztény szellemben épülő rendnek". Ezért elsősorban a papokat, jegyzőket, volt katonatiszteket, csendőröket és rendőröket, a falu intelligenciájához tartozó egyéb elemeket, valamint a gazdag parasztokat bízzák meg e feladattal.

A hálózat kiépítése után a járási „nemzetvédelmi" tisztek ezeknek a bizalmi személyeknek az aktív közreműködésével érvényesítették a fővezérség befolyását a falu népére. Ezeknek a bizalmiaknak a besúgó tevékenysége alapján szereztek tudomást minden olyan dologról, ami a „nemzetvédelmi" szervezet irányító központját érdekelte.

A szóban forgó utasítás már félreérthetetlenül kimondta, hogy a „nemzetvédelmi" szervezet alapvető célja: „...a magyar nemzeti keresztény eszmének a fejlesztése és istápolása, a független Magyarország nemzeti és keresztény valláserkölcsi alapon való kiépítése, a betolakodott idegen nemzetközi destruktív irányzat végleges letörése, az összes népi és társadalmi mozgalmak megfigyelése, nyilvántartása és a szükséges szervezetek kiépítése..."[45] Az általános feladatok megjelölése mellett

43 Sztojákovics (Sztójai) Döme őrnagy ekkor a „nemzeti hadsereg" hírszerző osztályának a vezetője volt. Hűséges szolgálata eredményeként karrierje gyorsan emelkedett. 1925—1933-ig a berlini magyar követség katonai attaséja, később felvette a „Sztójai" nevet. 1936-tól 1944-ig berlini követ, Hitler kegyeltje, akit Horthy az 1944. március 19-i német megszállás után — Hitler követelésére — miniszterelnökké nevezett ki. (1944. március 22—augusztus 24.) Sztójai szolgai módon teljesítette a német fasiszták követeléseit katonai, gazdasági és politikai téren egyaránt. Segítette a Gestapo jogellenes embertelen garázdálkodását a magyar zsidó lakosság gettóba hurcolását, s a mintegy 450 000 főnyi vidéki zsidó lakosság német haláltáborokba való deportálását. Mint háborús főbűnöst 1946-ban a Népbíróság halálra ítélte — kivégezték.

44 HIL 1489/eln. 1919.

45 Utasítás a nemzetvédelmi szervezetek kiépítésére. HIL 1489/eln. 1919.

szinte aprólékos részletességgel határozták meg a különböző szinten tevékenykedő „nemzetvédelmi" szervek gyakorlati tennivalóit. Az utasításnak ezt a részletét érdemes szószerint idézni.

A járási tiszt feladatát és hatáskörét például az alábbi tizenhárom pontban rögzítették:

„1. Állandóan a járásban tartózkodik, ismételten lejárja a járás összes községeit, ahol a szükség kívánja, megfelelő ideig marad.

2. Kiválasztja a megbízható embereket, instruálja őket, és a fenti falusi bizottságot megalakítja belőlük.

3. Közvetlenül érintkezik a néppel (vacsorák, társaskörök, gazdakör stb.), személyes érintkezés és együttműködés minden befolyásos emberrel.

4. Felveszi a közérdekű panaszokat és azokat rögtön jelenti.

5. Megfigyeli a vezető állásban levő tisztviselőket, hivatalok működését (bíróság, csendőrség, rendőrség, jegyző, pap, tanító, bankok), ha tisztségüket nem töltik be tökéletesen, jelenti.

6. Elsimítja az uradalom és a cselédség között felmerülő ellentéteket...

7. Segédkezik a keresztény gazdasági szervezetek megalakításánál.

8. Minden erővel támogatja a helybeli és pesti keresztény sajtót, gátat vet bármely bomlasztó sajtótörekvéssel szemben, figyeli a cenzur működését, ha enyhe, jelentést tesz. Lázító tartalmú termékeket elkoboztat, megbízottai útján terjeszti a keresztény sajtótermékeket... Intézkedik, hogy közérdekű cikkek a helybeli és a pesti sajtóban elhelyeztessenek. Ha nem lenne helybeli keresztény sajtó, ennek létrehozatalát megkísérli és terjesztéséről gondoskodik.

9. Nyomoz. Nyomoztat kommunista ügyekben, a még szabadon levő — kommunisták — letartóztatása irányában intézkedik.

10. Intézkedik, hogy jogtalanul felhalmozott árukészletek elkoboztassanak...

11. Megszervezi a MOVE-t, segédkezet nyújt minden keresztény nemzeti irányú egyesület megalakításához.

12. Fenntartja a kapcsolatot a helyi keresztény nemzeti sajtóval, egyesületekkel és propagandával.

13. Működésének minden fázisáról jelentést tesz.

E feladatok közül... a legfontosabb — mondja az utasítás — a 2., 4. és az 5. pont. A 4. pont elsőrendű agitatórikus eszköz, az 5. pont a népszervezés és népnevelés része... A 2. a rendszer tulajdonképpeni gerince. A járási tiszt valamennyi feladata arra irányul egyébként is, hogy a keresztény nemzeti eszme érvényrejuttatása mellett a nép bizalmát megnyerje, a nép vezetése az ő — ne a kommunisták — kezébe kerüljön. Ez keresztény nemzeti állam szempontjából mérhetetlenül fontos feladat s azáltal érhető el, hogy a járási tiszt kiválogatja a községek, a járás legfontosabb embereit, s ha megbízhatónak találja őket, megbízza saját szűkebb körükben való agitálással. A néptömegek végső szervezését ezek végeznék úgy, hogy az irányítás mindig a járási tiszt, illetve végső fokon a fővezérség kezében maradjon. Ezek, miként a külföldi államokban levő bosscok[46] minden komoly cél érdekében nagy néptömegeket tudnak mozgósítani. A járási tiszttel együtt felvilágosítással szolgálnak egyrészről a nemzetvédelmi osztálynak a lakosság hangulatát illetőleg, másrészről a népnek sorozások, rekvirálások szükségességéről, a különféle politikai irányokról terjesztik a nemzeti eszméket szavazásoknál,

[46] Amerikai politikai gengszterek.

memorandum-aláírásoknál kész, megdolgozott tömeg felett rendelkeznek. Ők alkotják a kapcsolatot a központi hatalom és a nép között..."[47]

A fővezérségen működő „nemzetvédelmi" osztály legfontosabb feladatát az utasítás a „nemzetvédelmi akció irányításában", a jelentések összegyűjtésében, nyilvántartásában és a fővezér felé készítendő jelentések összeállításában jelölte meg.

A vármegyei alosztályok feladatául a járási tisztek jelentéseinek összegyűjtését, ezek alapján értékelő jelentések összeállítását és továbbítását határozta meg.

A katonai körletparancsnokság mellett működő összekötő állomások összegyűjtötték az alosztályok jelenteseit, nyilvántartották és továbbították a fővezérséghez. Intézkedési joggal ezek nem rendelkeztek.

Ez volt tehát a Horthy-féle „nemzeti hadsereg" „nemzetvédelmi" szervezetének politikai tartalma és feladata.

A fasiszta diktatúra kiépítésében Horthy erre a szervezetre támaszkodva igyekezett elhárítani útjából minden akadályt. Hozzátehetjük: nem eredménytelenül. Majd később az ellenforradalmi rendszer konszolidálódásának előrehaladásával és a fasiszta államgépezet kiépítésével párhuzamosan a „nemzeti hadsereg" egyes funkcióit — a felderítő és besúgó szolgálat ellátását, a kommunisták üldözését — fokozatosan a belügyminisztérium által létrehozott hírhedt „nemzeti munkavédelmi" szervezet vette át.

Ez persze nem jelentette azt, hogy ezzel a fővezérség által életrehívott „nemzetvédelmi" szervezet befejezte küldetését. Csupán arról volt szó, hogy az új helyzetben, amikor — a „nemzeti hadsereg" bábáskodása mellett — kiépültek és megerősödtek a fasiszta állam más erőszakszervei: az egész országot behálózó csendőr kerületek, az államrendőrségi kerületi kapitányságok, a „nemzeti munkavédelem" kerületi szervei, a bírósági szervek stb., a hadsereg „nemzetvédelmi" feladata bizonyos mértékben módosult. Amíg kezdetben a kommunista mozgalom teljes felszámolását,[48] a kapitalizmus restaurálását, a hatalom meghódítását, a fasiszta államgépezet kiépítését és a nép fizikai fékentartását és ideológiai félrevezetését kellett biztosítania és gyakorlatilag végrehajtania, addig a hatalom megszilárdulásával e feladatok egy része megoldódott. Az államgépezet kiépítése után a hadsereg mellett már jelentős erőt képviselő erőszakszervezetek és rendkívül kiterjedt propagandaszervek működtek, amelyek alkalmasak voltak az uralkodó osztályok további céljainak megvalósítására. Most az volt a feladat, hogy e szervek és a hadsereg közötti együttműködést összehangolják. Így került sor a „közigazgatási hatóságok"-kal[49] együttműködésben a hadsereg *karhatalmi* feladatainak — mint „nemzetvédelmi" feladatnak — a kidolgozására.

[47] Utasítás a nemzetvédelmi szervezetek kiépítésére. HIL 1489/eln. 1919.

[48] Horthy 1919. szeptember 12-én a miniszterelnökhöz a statárium kihirdetéséről és a kommunisták elleni „kivételes törvényrendelet" alkotásáról szóló átiratának első fogalmazványában a következőkben határozta meg a hadsereg feladatát: „A hadseregfővezérség a nemzeti hadsereg egyik fő feladatát abban látja, hogy az országot a bolsevizmustól teljesen megtisztítsa". Lásd *Nemes Dezső:* Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon 1919—1921. Budapest, Szikra, 1953. 45. dokumentum első jelzete. 183—184. o.

[49] A „közigazgatási hatóságok" fogalmán nemcsak a szorosan vett közigazgatási szerveket értették, hanem a biztonsági és rendészeti szolgálat ellátására hivatott alakulatokat, a csendőrséget, az állami rendőrséget és a folyamőrséget is. Ezenkívül ide sorolták még a pénzügyminiszter felügyelete alatt álló vámőrséget és pénzügyőrséget. Tágabb értelemben a rendészeti alakulatokhoz sorolták a közigazgatási hatóságok alá rendelt olyan felfegyverzett szervezeteket is, mint például az erdőőrség, a mezőőrség, a fogházőrség stb.

A hadsereg karhatalmi feladatát az 1923-ban kiadott Karhatalmi Szabályzatban rögzítették. A szabályzat a hadsereg országon belüli fő feladatául a fasiszta rendszer védelmét jelölték meg, elsősorban a munkásmozgalommal szemben.

A karhatalmi szolgálat megszervezésének a célja és rendeltetése az — mondja a szabályzat[50] — „... hogy a polgári hatóságokat törvényes feladataik végrehajtásában, különösen pedig az állami és társadalmi rend és a közbiztonság fenntartására, illetőleg helyreállítására irányuló működésben támogassa olyan esetekben, amikor a polgári hatóságok erre a célra nem elegendők."[51]

Horthyék annyira féltek a munkásosztály forradalmi mozgalmától, hogy ellene — az Európa szerte szinte példa nélkül álló erős csendőri és rendőri terrorszervezeteken kívül — a hadsereget is állandó készenlétben tartották. Ezért volt az, hogy a katonai karhatalmi szolgálat ellátására vonatkozó szabályzatuk is alapvető feladatként a munkásosztály forradalmi mozgalmának a megakadályozását, illetve letörését határozta meg. Sőt mi több, nagyon konkréten és részletesen meghatározta a katonai parancsnokságok számára azt is, milyen előzetes intézkedéseket kell foganatosítaniuk „fenyegető tömegmozgalmak esetére".

„Különleges katonai határozványok" címet viselő fejezetben az alábbi előzetes intézkedések megtételét teszik kötelezővé:

„Felkelés, lázongás vagy forradalmi mozgalmak megelőzésére az összes honvédparancsnokságok és hatóságok a közigazgatási hatóságokkal együttműködve, már idejekorán oly intézkedéseket tegyenek, melyek egyfelől a honvédség erkölcsi és anyagi erőit megóvják, másfelől a csapatoknak a készülő mozgalom elfojtására a határozott fegyveres közbelépést bármikor lehetővé teszik.

Ha a közigazgatási (rendőri) hatóságok közléseiből, vagy a honvéd parancsnokság tudomására jutó törvényellenes cselekedetekből, vagy a közélet izgatott jelenségeiből zendülő vagy forradalmi mozgalom kifejlődésére lehet következtetni, a helyi viszonyokhoz képest az alábbi előkészítő intézkedéseket kell megtenni:

1. a) A katonai fegyelem fenntartására éberen kell ügyelni és az ennek előmozdítására szolgáló összes szolgálati rendelkezéseket, továbbá a fegyelmi fenyítő hatalmat a legszigorúbban kell alkalmazni.

Állandó oktatással, felvilágosítással és előadások rendezésével az ártalmas propaganda érvényesülését meg kell akadályozni.

Az esetleg életbeléptetett kivételes rendszabályokat és az érvénybe lépett rögtönítélő eljárást behatóan kell ismertetni s kellő szigorral végrehajtani;

b) a politkát a honvédség alakulataitól fokozottabb ellenőrzés alkalmazásával feltétlenül távol kell tartani;

c) a legénység ellenőrzését szigorúbban kell kezelni, izgató sajtótermékek, valamint ellenséges (lázító) propaganda terjesztését a legénység körében minden eszközzel meg kell akadályozni s a levelezést a szükséghez képest ellenőrzésnek kell alávetni;

50 A HM 25050/eln. 1.—1923. számú rendeletével adta ki az A—15. „Tervezet. Szabályzat a Karhatalmi Szolgálat ellátására a M. Kir. Honvédség számára" című karhatalmi utasítást. Majd 1942-ben a 9301/eln. 1/a. számú rendelet alapján jelent meg a szabályzatnak a módosított példánya. A módosítás nem érintette a tartalom lényegét. Csupán stilisztikai változásról volt benne szó.

51 A—15. „Szabályzat Tervezet a Karhatalmi Szolgálat ellátására a M. Kir. Honvédség számára." 1. §.

d) a laktanyába való belépést a polgári egyéneknek csakis igazoltatás és laktanyaparancsnok írásbeli engedélye alapján, a katonai személyeknek pedig csak személyazonosságuk igazolása után szabad megengedni;

e) a csapatok érintkezését a lakossággal ellenőrizni kell, a legénység kijárását, nyilvános helyek (kocsmák stb.) látogatását pedig korlátozni kell vagy csak nagyobb csoportokban, megbízható tiszthelyettes (tisztes) vezetése alatt szabad megengedni, esetleg ideiglenesen egészen be kell szüntetni;

f) a csapatok ellátásának javítását és jólétének emelését minden rendelkezésre álló eszközzel elő kell segíteni. Ha a közforgalom fennakadásától kell tartani, járóművekről és elegendő élelmiszerkészletekről előre gondoskodni kell."[52]

A katonai karhatalom megszervezésénél nagyon fontos szempontnak tartották a hadsereg — de elsősorban a karhatalmi feladatra kijelölt alakulatok — állandó harckészültségének biztosítását, abból a célból, hogy a karhatalom bármely percben készen álljon a „közigazgatási szervek" támogatására, ha „... zendülési mozgalmak kitörésétől kell tartani".[53] Mert ilyen esetben — olvashatjuk a szabályzatból — „a kívánt eredmény elérését nem annyira a karhatalom nagysága, mint inkább a gyorsan megjelenő együtt tartott karhatalmi osztagok határozott és ha szükséges, kíméletlen fellépése"[54] teszi lehetővé.

Mint a Karhatalmi Szabályzat idézett szövegéből is kiderül, Horthy vezérkara jól tudta, hogy a hadsereget ilyen népellenes feladatok végrehajtására csak akkor alkalmazhatja, ha annak állományát — a terror és az ideológiai megdolgozás együttes alkalmazásával — sikerül a fasiszta rendszer urainak engedelmes kiszolgálójává tenni. A hatalom birtokában aztán — a parancsnoki apparátus mellett — e feladat megoldásának lett a szerve és irányító központja az a „nemzetvédelmi" szervezet, amely korábban a hatalom megszervezésének elősegítése, a kommunisták üldözése s a fasiszta ideológia terjesztése az ország egész lakosságára kiterjedő feladatokat oldott meg. A fasiszta rendszer konszolidálása után a „nemzetvédelmi" szervezet fő feladata a hadsereg erkölcsi-politikai állapotának megfelelő biztosítása lett, ily módon tevékenysége a hadsereg személyi állományának nevelésére irányult. Bár a szervezet működési területe módosult, illetve szűkült, célja nem változott — fő feladata továbbra is a fasiszta ideológia terjesztése és a kommunista mozgalom üldözése maradt. E változásnak megfelelően a „nemzetvédelmi" szolgálat ellátására kiadott utasítás az eddig érvényben levő rendelkezésket úgy módosította, hogy a „nemzetvédelmi szolgálat fő célját a fegyveres erők erkölcsi erejének megóvásában és fejlesztésében jelölte meg."

A „nemzetvédelem" tehát nem az országnak külső támadástól való megvédését jelentette, hanem a kizsákmányoló osztályuralom hatalmának megvédését a „külső és belső lelki veszedelemtől", a marxizmus—leninizmus, a proletár internacionalizmus, az osztlyharc eszméitől, a magyar

52 „Szabályzat a Karhatalmi Szolgálat ellátására a M. Kir. Honvédség számára." 10. §. (A módosított szab. 11. §.)

Továbbá a szabályzat az idézett fejezetben részletesen meghatározza a parancsnokok feladatait a harckészültség emelése, a riadóintézkedések kiegészítése és teljessé tétele, a csapatok készültségeinek megerősítése és a lakosság körében folytatandó propagandamunka elvégzése érdekében.

53 Uo. 1. §.

54 Uo.

munkásmozgalom fenyegető veszedelmétől. Vagyis a „nemzetvédelem" lényegében *támadást* jelentett az ellenforradalmi rendszer elleni mindennemű eszmei és szervezeti fellépésével szemben. Az a rettegés és félelem, ami a magyar reakciót eltöltötte saját dolgozó tömegeivel szemben, nem volt indokolatlan. Az általa meghatározott „lelki veszedelem" igenis létezett, mert a Magyar Tanácsköztársaság kitörölhetetlen nyomokat hagyott a magyar dolgozó emberek millióinak szívében.

E nagy „lelki veszedelem"-nek nevezett eszme hatására söpörték el a magyar munkások és parasztok 1919 tavaszán a földseurak és a burzsoázia uralmát és teremtették meg a munkások hatalmát. A nép tulajdonába adták jogos örökségét, a gyárakat, a bányákat, a bankokat és a nagybirtokokat. A dolgozó emberek előtt szélesre tárták a szabadság, a jog, a tudomány, a kultúra és az emberibb élet kapuit. A nemzetiségi kérdés egyedül helyes marxista megoldásával megkezdték a magyar uralkodó osztályok bűnös nemzetiségi politikájának felszámolását. A proletár internacionalizmus szellemében hozzáfogtak az emberi méltóságot megalázó burzsoá nacionalizmus és sovinizmus gyökeres felszámolásához.

Bár a belső ellenforradalmi erők támogatásával a külső intervenció megdöntötte a dolgozó nép államát, a Tanácsköztársaságot, annak szellemi hagyatékát nem tudta megölni. Az első munkáshatalom négy és fél hónapjának emléke tovább élt a magyar nép, elsősorban a magyar munkásosztály szívében és tudatában. A munkáshatalom rövid fennállásának ténye a magyar nép nagy tömegeivel értette meg, hogy a kizsákmányoló rendszer nem örökéletű, hanem nagyon is ingatag alapokon nyugvó rendszer, amelyet a nép forradalmi harccal meg tud dönteni.

Természetes, hogy az ellenforradalmi osztályok számára létkérdés volt a Tanácsköztársaság emlékének kiirtása, a haladó erők féktelen üldözése, fizikai megsemmisítése és a tömegek ideológiai félrevezetése. Az ellenforradalom bérgyilkos bandái: a tiszti különítmények, a kakastollas csendőrök, a rendőrök és a darutollas „nemzeti hadsereg" fegyveres erői mellett csatasorba állították az egyházakat, az iskolákat, a különböző társadalmi és politikai szervezeteket, hogy „megvédjék" a nemzetet a „lelki veszedelemtől".

Ezért rettegtek Horthy-Magyarország urai a Tanácsköztársaság szellemi hagyatékától. Ezért szólították harcba a társadalmi haladás eszméjének kiirtására, a magyar munkásmozgalom újbóli kibontakozásának megakadályozására a reakció minden rendű és rangú képviselőjét.

A Tanácsköztársaság elleni harc tapasztalatai alapján Horthyék arra a következtetésre jutottak, hogy uralmuk fenntartásának biztosítására már nem elegendőek a régi módszerek, ezek mellett az elnyomás minden eddiginél kegyetlenebb, terrorisztikusabb módjait kell alkalmazniuk. S mivel hatalmuk fenntartásáról volt szó, nem is késlekedtek. A kommunizmus eszméi, a forradalmi munkásmozgalom elleni harc céljából a legkülönbözőbb szervezetekbe és egyesületekbe tömörítették a reakció erőit, sok esetben a legagyafurtabb módszerekkel sikerült ezekbe belépésre kényszeríteni a hiszékeny és megtévesztett emberek ezreit. Olyan elnyomó apparátust hoztak létre és olyan spicli rendszert építettek ki, mely akkor Európában szinte példa nélkül állott. A fasiszta államhatalom nyílt fegyveres erői — a „nemzeti hadsereg", a rendőrség és a csendőrség — mellett a különböző megtévesztő elnevezések alatt egy sor titkos vagy rejtett fasiszta szervezetet hoztak létre. Ezek mindegyikének legfőbb feladata a sztrájktörés, a besúgás, az antikommunista, antiszemita ellenforradalmi propaganda terjesztése, a keresztény világfelfogás hirdetése stb. — egyszóval a fasiszta

rendszer védelme volt. Nem célunk, hogy e szervezetek teljes és részletes ismertetésére kitérjünk. Csupán a szervezetek igazi arcát, lényegét kívánjuk bemutatni.

Állambiztonsági Megbízottak Országos Szervezete

Az Állambiztonsági Megbízottak Országos Szervezete elnevezésű titkos segédrendőri kémszervezetet 1919 augusztusában, a Tanácsköztársaság vérbefojtása után, Mattyasovszky, volt rendőrkapitány hívta életre Budapesten. A főváros minden házában és utcájában kijelöltek egy-egy személyt, legtöbbször a háziurat vagy a házmestert, mint „állambiztonsági megbízottat", hogy a Tanácsköztársaságot tevékenységükkel segítő „egyéneket az államrendőrségnek bejelentsék". Ezt a feladatot az Állambiztonsági Megbízottak Országos Szervezetének tagjai maradéktalanul teljesítették. De a tökéletesen szervezett és működő besúgó szolgálat ellenére e szervezet nem képviselt olyan erőt, amelyet szükség esetén a kommunisták elleni akcióba is be lehetett volna vetni. Ezért a belügyminiszter hozzájárulásával átalakították és addigi hatáskörét kiszélesítették. Az újjáalakított szervezet legfontosabb feladatait:

— a kommunizmus elleni megfigyelő és hírszerző szolgálat ellátásában;
— általános sztrájk esetén a közüzemek átvételében;
— esetleges forradalmi megmozdulások fegyveres letörésében határozták meg.[55]

Mivel ennek a terrorszervezetnek a hatásköre és gyakorlati tevékenysége csak Budapest területére terjedt ki, a fehérterrort irányító és a fasiszta diktatúrát építő fővezérség 1919 decemberében elrendelte az egész ország területére kiterjedő „nemzetvédelmi" szolgálat felállítását.[56]

A „Nemzeti Munkavédelem" szervezete

Ezek után került sor Horthyék egyik legveszedelmesebb besúgó hálózatának, a *„Nemzeti Munkavédelem"* szervezetének a kiépítésére. Ezt a szervezetet a Minisztertanács 1921. október 28-i határozata alapján a belügyminisztérium hívta életre.[57] A belügyminisztérium rendelkezése szerint a „Nemzeti Munkavédelem" szervezeteit szükség esetén *osztagokba* tömöríthető — a fasiszta rendszer számára megbízható állami alkalmazottak és egyetemi hallgatók soraiból (verbuvált) — egységekbe szervezték. Az egész országra kiterjedő „Nemzeti Munkavédelem" szervezetek kiépítésénél különösen nagy gondot fordítottak arra, hogy városokban és ipari központokban vagy bányatelepeken — ahol a munkásság tömegei koncentrálódtak — erős, jól kiépített szervezeteik legyenek. Fontos volt ez számukra, mert e szervezetet éppen a munkásosztály

55 Lásd: „Az Állambiztonsági Megbízottak Országos Szervezete ... vezetőinek memoranduma a belügyminiszterhez ..." című dokumentumot.

A fasiszta rendszer kiépítése és a népnyomor Magyarországon 1921—1924. II. köt. Szikra, Budapest, 1956. 185. o.

56 A fővezérség 5157. sz. utasítása a nemzetvédelmi szervezet kiépítésére. HIL Katonai körletparancsnokság, 1919.

57 Párttörténeti Intézet Archívuma, XXII. 419—1921/i. Bm. bizalmas rendelet.

fékentartása, a fasiszta diktatúra védelme céljából hozták létre.[58] Lépold kanonok egyik munkájában leplezetlen nyíltsággal így ír a nemzeti munkavédelem céljáról. „A nemzeti munkavédelem védekezés az osztályharc ellen. Célja az örök erkölcsi és a magyar állami törvények, nemzeti együttérzés, társadalmi igazságosság és szeretet alapján élő magyar állampolgárok belső békéjét, munkaszabadságát és boldogulását megvédeni azok ellen, akik az erkölcsi és állami törvények megszegésével vagy kijátszásával, a nemzeti együttérzés megbontásával, a társadalmi igazságosság és szeretet megtagadásával az erőszakos osztályharcot hirdetik."[59]

Ez a fasiszta szervezet az ügynökök százait építette be a munkásmozgalom soraiba, hogy felderítsék a munkásság szervezkedéseit, sztrájkelőkészületeit és állandóan figyeljék a nép hangulatát. A felderített adatokat jelentették a fasiszta rendszer „kommunista tevékenységet nyomozó" osztályának , vagy a nyomozó osztály összekötő tisztjeinek. Ilyenirányú tevékenységükkel a „Nemzeti Munkavédelem" szervezete a magyar nép legjobb fiait, a kommunisták százait juttatták Horthy rendőrpribékeinek kezére. A szervezet nem egy esetben a munkásosztály sztrájkmozgalmainak a letörésében is tevékenyen részt vett.

Bár e fasiszta szervezet tevékenységének éle elsősorban a forradalmi munkásosztály ellen irányult, nem hanyagolták el a falu lakosságának fékentartását sem, és a „Nemzeti Munkavédelem" szervezetének ügynöki hálózatát falura is kiterjesztették. Jól tudták, hogy a falu — többnyire vallásos — lakossága között folytatandó felderítő munka végzésére a hívők bizalmát élvező „lelkipásztor" a legalkalmasabb, mert ő érintkezik legtöbbet a falu népével, szavát a nép mindenkor meghallgatja és legféltettebb titkaiba is beavatja. Ezért falun elsősorban a „lelkek pásztorának" támogatását kérték „nemes" munkájukhoz. Hogy a papoktól milyen segítséget vártak, azt pontosan meghatározta Bloss ezredes, a „Nemzeti Munkavédelem" vezetője, a klerikális reakció magyarországi fejéhez, Csernoch esztergomi hercegprímáshoz írott levelében. „Kívánatos volna — írja Bloss ezredes —, hogy a községi plébános urak figyelme, megfigyelése és közlése az alábbi pontokra terjedne ki:

a) A munkásság (mezőgazdasági, bánya, gyári, ipari és kereskedelmi munkások), a köztisztviselők, iparosok, kereskedők, magánzók, földművesek magatartása, hangulata, nézete, kívánsága, panasza, terve úgy politikai, mint szociális és hazafias szempontból ítélve meg. Miről tárgyalnak és vitatkoznak munka közben és egyéb összejöveteleiknél.
b) Egyes tekintélyes emberek nézetei, felfogása ...
c) A községekben levő egyesületek működéséről, céljáról és terveiről való tájékoztatás.
d) A községekben szakszervezeti központokból kiküldött munkásvezetők megérkezése és tevékenysége.

Tekintettel a nemzeti munkavédelmi szervezet bizalmas jellegére és különösen a megfigyelések kényes voltára, *kérem a plébános urakat kötelezni, hogy a nemzeti munkavédelmi szervezettel való együttműkö-*

58 A belügyminisztériumban készült vázlatos tájékoztató tervezet a „Nemzeti Munkavédelem" szervezetéről. Lásd: A fasiszta rendszer kiépítése és a népnyomor Magyarországon 1921—1924. III. köt. Szikra, Budapest, 1956. 182. o.
59 *Dr. Lépold Antal:* Az osztályharc erkölcstelensége.

désüket szigorúan bizalmasan kezeljék s őket is arról biztosítani, hogy a bizalmas közlések legtitkosabban lesznek őrizve.

Írásbeli közléseiknél kérem a plébános urakat, hogy névaláírásuk helyett mint jelzést, a község nevének első és utolsó betűjét használják."[60]

Csernoch hercegprímás ezenkívül körlevélben fordult a kerületi esperesekhez és utasította őket, hogy adjanak meg minden támogatást a „nemzeti munkavédelmi szervezetnek". Sőt, hogy biztos legyen a papság közreműködésében, még körlevele köröztetését is ajánlja az espereseknek, „A szóban levő intézmény — írja Csernoch körlevelében — fontos célt kíván szolgálni és ezért támogatásra érdemes és méltó... *Szíveskedjék tehát az ügyet felkarolni és annak támogatására a ker. oltártestvéreket alkalmas és bizalmas módon, esetleg ezen iraton köröztetése révén felhívni.*"[61]

A klerikális reakció képviselői, a püspökök, esperesek, főtisztelendők, káplánok és jezsuiták vállalták a spicli szerepét. Most is, mint már annyiszor szabadságharcaink korában, a reakció sötét erőinek első sorában a klerikális reakció lépett harcba a haladás eszméi és erői ellen. A nagytőkés és nagybirtokos osztály uralmának fenntartásában annyira érdekelt klerikális reakció, a főpapi latifundiumok, a részvények és a „lelkek" feletti hatalmának biztosítása és megtartása céljából minden támogatást megadott az ellenforradalmi rendszernek. Tevékenyen közreműködött a Horthy-fasizmus erőszakszervezeteinek kiépítésében. A „keresztény szocializmus" eszméjének hirdetésével pedig ideológiai támasza volt a munkásosztály forradalmi eszméje elleni harcban.

Az egyházak és a katolikus reakció rendkívül kiterjedt tömegszervezetei (a Központi Katolikus Kör, az Országos Katolikus Szövetség, a Katolikus Legényegylet, a Katolikus Népszövetség, a Katolikus Leányok Országos Szövetsége, a Szent Gellért Társulat, a Rózsafüzér Társulat, a Jézus Szíve Népleányai Társulat, a Szociális Misszió Társulat, a Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége, a Szent Zita cselédkörök, az Országos Katolikus Nőszövetség és a különböző vallási szervezetek, valamint a jezsuita rendek által életre hívott kongregációk, szívgárdák és lovagrendek) mind egy-egy ellenforradalmi gyűjtőtáborként álltak a Horthy-fasizmus szolgálatában és annak utasításait hajtották végre.[62]

Az egyházak vezetői becstelenül visszaélve az emberek vallásos hitével, az egyházak és az egyházi személyek iránti bizalmával, a nyilvános politikai gyűlések dobogóin éppúgy, mint a templomok szószékeiről és az iskolák, egyetemek katedráiról a keresztény hit, a keresztény erkölcs és a keresztény Magyarország jelszava alatt uszítottak a forradalmi eszmék, a materialista világnézet ellen. Gyalázták a marxizmust, ócsárolták a kommunistákat és becsméreltek minden haladó gondolatot.

„Magyar Nemzeti Munkaszolgálat" szervezete

Az erkölcsi tényező kialakítására való törekvés rendkívül szerteágazó tevékenység volt. Külön kell foglalkozni még az úgynevezett *„Magyar Nemzeti Munkaszolgálat"* szervezetével. Az 1931/32-es gazdasági válság

[60] *Balázs Béla:* A klerikális reakció a Horthy-fasizmus támasza. Művelt Nép, Budapest, 1953. 57. o.

[61] Uo. 57—58. o.

[62] E tömegszervezetek ténykedésére vonatkozó részletes ismertetést lásd: *Balázs Béla:* i. m. 408. o.

különösen megnövelte az amúgy is magas munkanélküli értelmiség számát. A fiatal diplomások között forrongó volt a hangulat, lejárogattak a falvakba és kapcsolatokat teremtettek a nyomorgó parasztsággal. Ez a tény rendkívül veszélyes volt Horthyék számára, ezért munkatáborok felállítását határozták el.

„Az első magyar munkatáborok megszületésében tehát lelki okok játszottak közre, lelki kényszerből fakadtak" — vallotta be vitéz Szinay Béla.[63]

A „nemzeti munkaszolgálat" tartalmát az író a következőben határozta meg: „A munkaszolgálat, a munkaszolgáltatásnak magasabb nemzeti célok és erkölcsi szempontok érdekében megszervezett, a köz javát szolgáló formája, amelyben a résztvevők nem munkabér ellenében foglalkoznak".[64]

Melyek voltak ezek a „magasabb nemzeti célok és erkölcsi szempontok"?

1. Megteremteni német mintára az általános munkaszolgálatot.[65]

2. A leventeintézmény mellett hathatósabb erkölcsi nevelést adni az értelmiségi fiataloknak, megakadályozni, hogy anyagi helyzetükből eredően a dolgozó tömegekhez, esetleg a forradalmi munkásokhoz közelebb kerüljenek.

3. Időszaki foglalkoztatottságot biztosítani számukra ellátásért.

4. Fontos közmunkákat lényegében ingyenes munkaerővel elvégeztetni.

Az első munkatáborok 1935-ben jöttek létre. A „Turul Szövetség" szervezte a Maros menti munkatábort, a másikat Sárospatak mellett a sárospataki főiskola hozta létre. A „Turul"-tábor 60, a pataki 37 fős volt 4—4 hét időtartamra szervezve. 1936-tól a táborok szervezése már sokkal szélesebb körű 1935/36-ban 8 munkatábor volt, összesen 373 fővel. Maga Hóman kultuszminiszter vette kezébe az ügyet, felismerve a munkatáborok erkölcsi értékét a magyar reakció szempontjából.

1936 őszén a probléma a Minisztertanács elé került és 1937 tavaszán központi irányítás mellett már szervezettebb ütemben folyt a munkaszolgálat megszervezése. A kormány 4400/1937. VK. M. számú rendeletével létrehozta az „Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Önkéntes Munkatáborainak Szervezetét". Ennek keretében nyáron 4 hétre csakis a diákszövetség keretébe tartozó ifjúság egyesületének és Emericana-nak tagjai számára közmunkák elvégzésére táborokat állítottak fel. Vezetőik csakis olyan főiskolai hallgatók lehettek, akik 1 éves katonai szolgálatot teljesítettek, emléklapos tiszti vizsgát sikerrel letették és legalábbis karpaszományos őrmesterek voltak.

A kormány célja ezzel Szinay szerint az volt, hogy:[66]

1. az elhelyezkedni nem tudó munkanélküliek egy részét ideiglenesen munkatáborokba tömörítsék és hasznot hajtóan foglalkoztassák;

2. a munkatáborokban résztvevők nemzeti irányú nevelését kiegészítsék és őket a honvédelem érdekében elő- vagy utóképzésben részesítsék;

3. szociálpolitikai szempontokat vett figyelembe, amik a legkülönbözőbb társadalmi rétegekből származó egyének együttéléséből és megértő együttműködéséből fakadnak a magyar jövő számára.

63 Magyar nemzeti munkaszolgálat. Vitéz *Szinay Béla* előadása 1939-ben. 11. o.
64 Uo. 3. o.
65 A hitleri Németországban az 1935. június 26-i törvény rendelte el az általános munkaszolgálati kötelezettséget. A munkaszolgálat időtartamát 6 hónapban állapították meg. Kötelező munkaszolgálat volt Németországon kívül: Bulgáriában (1920-tól), Lengyelországban, Romániában (1937-től) és Spanyolországban. Több kapitalista országban az ún. „önkéntes munkaszolgálat" volt érvényben.
66 *Szinay:* Idézett előadás 14. o.

A célokat tehát nyíltan meg is mondták.

1937-ben — a tervezett 18 férfi és 2 női munkatábor helyett — 14 férfi és 2 női tábort állítottak fel. Lényegesen többet, mint a megelőző években együttvéve. A táborok létszáma összesen 588 fő volt.

1939-ben az úgynevezett honvédelmi törvény már az általános kötelező munkaszolgálat bevezetésére irányult. Imrédy Béla programbeszédében 1938 tavaszán ezeket mondta:

„A népi egység gondolatban és lélekben való összeforrást jelent. Ezt az összeforrást olyan intézkedésekkel is elő kell mozdítanunk, amelyek a nemzeti társadalom egyes rétegeit egymás kölcsönös megismerésére, és bízom benne: megszeretésére fogják vezetni. Éppen ezért programunk a kötelező munkaszolgálat bevezetése."

Nos, ez a program a fasiszta háborús készülődés részeként 1939-ben a megvalósulás útjára lépett a „Magyar Nemzeti Munkaszolgálat"-tal (a továbbiakban MNM).

Az 1939. II. tc. 230. §-a a „Közérdekű munkaszolgálatról"[67] meghatározta, hogy 21—24 éves korig évi 3 hónap (ha katonai szolgálatra alkalmatlan) minden 18 éves korú értelmiségi férfinak részleges kötelezettséggel, mintegy a katonai szolgálat helyettesítéseképpen közmunkát kell végeznie. Már a 4. polgári elvégzése után, 17 éves korukban önkéntes alapon ugyancsak munkatáborokban vehetnek részt. 1939-ben nagyarányú előkészítések folytak az MNM további kiépítésére: vezetői tanfolyamokat szerveztek, szabályzatokat, kiképzési tervezeteket szerkesztettek, anyagi beruházások terveit és a személyi előkészítés munkálatait végezték.

Érdekes a személyi előkészítés jellege:

Parancsnokságokat és körzetparancsnokságokat állítottak fel.

A személyzet három csoportból tevődött össze:

1. *törzsszemélyzet,* amely állami tisztviselőkből, nyugállományú tisztekből és altisztekből állt. Ezeket kinevezték és havi illetményt kaptak rang és fizetési osztály szerint.
2. *önkéntes továbbszolgálók,*
3. *kötelezettek.*

Ez a két csoport teljes ellátást és katonai zsoldot kapott.

Az egész MNM tehát katonai szervezésű, katonai fegyelmen épülő intézmény volt, amelynek az volt a szerepe és „fő feladata, hogy a honvédség mellett a második legnagyobb nevelőiskolája legyen a nemzetnek".[68] Ezenkívül azt a szerepet is szánták, hogy a hadsereg felriasztható kerete is legyen, pontosabban annak műszaki segédszolgálata. Az évi 3 hónapos munkatábor egyenértékű volt a hadseregben folyó póttartalékos kiképzéssel.

A munkatáborok programja is jellemző volt:

A férfitáborok napirendje:

1. Effektív munka — $6\frac{1}{2}$ óra (öntözés, csatornázás, útépítés, vízszabályozás stb.).
2. Vallásos foglalkozás, ima napi 1 óra, vasárnap istentisztelet és vallásfelekezeti elmélkedés.
3. Nemzetvédelmi kiképzés szombat-vasárnap kivételével napi 1 óra.
4. Nemzetvédelmi előadás napi 1 óra.

A nemzetvédelmi előadásra — a célt ismerve — természetesen nagy súlyt helyeztek. Ezeknek az előadásoknak volt a feladata az a bizonyos

67 Ez a cikkely nem azonos a honvédelmi törvény 1939. II. tc. 87. §-ával, a „Honvédelmi munkakötelezettség"-ről szóló rendelettel, amely 14—70 éves korig terjedt.

68 *Szinay:* Idézett előadás 33. o.

erkölcsi megdolgozás, amire Horthyéknak az ifjúság körében különösen nagy szükségük volt.

Ismét Szinayt idézve:

„A MNM az új magyarságot formálja, mert a munkaszolgálatosaiban a hazaszeretetet és a nemzeti érzelmet fokozza, a közösségi érzést kialakítja, ... a magyar sorsproblémákat ismerteti, új életbölcseletet és világnézet kifejlődését elősegíti, ápolja a faji eszmét és a népi jelleget."[69]

Mindezzel elősegíti a honvédség szellemének feljavítását és főleg az a nagy jelentősége, hogy a MNM-ben kapott „állampolgári nevelés által a fiatalság nem egykönnyen sodródik felelőtlen politikai tényezők ölébe. A katonai szolgálatot megelőzőleg az állam utolsó alkalma arra, hogy a hatékony szervezet keretében az esetleges hibákat kijavítsa."[70]

A horthysta katonai vezetés a MNM-ot többek között a sorozás előtti „szűrés"-nek is szánta, melynek során felderíthette az „esetleges hibákat", azaz az illető fiatal netán demokratikus, haladó világnézeti beállítottságát, és így megakadályozta a „lélekfertőző" eszmék bejutását a hadseregbe.

A várható ellenséges ország lakossága felé irányuló propaganda tartalma és módszerei

A háború megvívásához — azaz igazságtalan, rablóháborúk sikeréhez — szükséges erkölcsi-poltikai feltételek biztosítására törekedve, a magyar ellenforradalmi vezetők nem korlátozták azokat *csak* a magyar belviszonyokra. Hangsúlyozták, hogy a háború szellemi előkészítéséhez tartozik *a világ közvéleményének a megnyerése* is, amely „hatalmas erkölcsi támaszt, hátvédet és esetleg háború esetén valóságos segítséget nyújthat".[71] Ezért szükségesnek tartották az aktív tevékenység kifejtését a meglevő vagy várható szövetségesek és a semlegesek felé. Ez az aktivitás szerintük „az ország életének, kultúrájának, művészetének megismertetésével kezdődik. A nemzeti célkitűzés iránti rokonszenv keltésével kezdődik. A nemzeti célkitűzés iránti rokonszenv keltésén át annak elismertetéséhez, illetőleg támogatásához vezet."[72]

A kifelé irányuló erkölcsi előkészítés másik fontos feladatául „a várható ellenfél erkölcsi erejének gyengítését" jelölték meg. „A várható ellenfél gyenge pontjait már békében ki lehet használni arra, hogy állami célkitűzéseinek indokolatlan, igazságtalan és jogtalan volta kimutatható legyen, erkölcsi hitele csorbát szenvedjen. Politikai és gazdasági terveit keresztezni lehet, meggátolván ezzel erkölcsi és anyagi megerősödését, fejlődését"[73] — írtak erről a már említett szerzők. Mindez a gyakorlatban úgy valósult meg, hogy elsősorban a szomszédos államok politikai és gazdasági helyzetének állandó felderítését kulcskérdésnek tekintették és meglehetősen erős kémhálózatot építettek itt ki. De nemcsak felderítettek ezekben az országokban, hanem aktívan támogattak is minden olyan erőt, amelyek ezeket az országokat belülről igyekeztek bomlasztani. Sőt, nyíltan is hangoztatták, hogy az úgynevezett kisantant államokban élő „magyar kisebbségnek" az a feladata, hogy élesztője, kovásza legyen az illető állam belső szétzüllesztésének.

Magyarországon sok millió koldus élt, de a hazai reakció semmi pénzt nem sajnált a külföldi diverziós célokra. A jugoszláv terroristákat Magyar-

69 Uo. 27. o.
70 Uo. 28. o.
71 *Bán—Rakolcai:* i. m. 58. o.
72 Uo.
73 Uo.

országon képezték ki és rejtegették, az úgynevezett „erdélyi lázadást" Homlok Sándor vezette, aki azután „híven képviselte" hazáját, mint berlini katonai attasé, 1944-ig! Kozma Miklós, a későbbi belügyminiszter a lengyel fasisztákkal együttműködve fejtett ki diverziós tevékenységet Kárpát-Ukrajnában. A harmincas évek közepétől főleg Csehszlovákia déli részein, szlovák és magyar nacionalista elemekből szabadcsapatokat szerveztek különleges harci feladatokra, hogy „ne legyen olyan nagy a csend a Felvidéken".

Ily módon a háború erkölcsi előkészítése a várható ellenséges országokon *belül* Horthyék részéről lényegében azonos módszerekkel folyt, mint *Magyarországon belül.* Hallatlan energiát fordítottak a külső-belső közvélemény formálására, mint a háború előkészítésének egyik döntő frontjára. A háború előkészítése két fronton történik — hangoztatták: a fegyveres fronton és a lélek frontján. A magyarság nagy nemzeti célját csak küzdelemmel érheti el és ez a „küzdelmünk két fronton történik, melyekből mindegyiket halálosan komolyan kell vennünk"[74] — írta könyvében vitéz Csikós Jenő, magyar királyi honvéd őrnagy. Ez a másik front a propaganda frontja, melynek — a szerző véleménye szerint — elsősorban a következő lélektani motívumokra kell épülnie:

— a riadalomra. Ez könnyen biztosítható, mivel a „bizonytalanság érzete mai életünkhöz szinte hozzátartozik";[75]
— a nyomorra;
— a gonoszságra (ezen elsősorban a forradalmi mozgalom rágalmazására fordítja a figyelmet);
— a közömbösségre (itt arra épít, hogy az emberek végül is rádöbbennek az ellenállás reménytelenségére);
— a vagyonszerző vágy kihasználására;
— a politikai és nemzeti sérelmekre és vágyakra;
— a pletyka-ösztönre;
— a nevető-ösztönre (bomlasztó tréfák);
— a családi érzésre;
— az igazságszeretetre (igaznak tetsző jelszavak hatását);
— a vallásos érzésre stb.

Mindezeket az érzelmi motívumokat figyelembe véve dolgozták ki Horthyék a propagandatevékenység átfogó hálózatát, amely mind az ország erkölcsi-politikai felkészítésében, mind a világ közvéleményének megnyerésében, mind pedig az ellenséges hátország erkölcsi züllesztésében döntő fontosságú tényező volt.

Horthyék propagandahálózatának eszközeit és módjait Csikós az alábbi sémában vázolta:[76]

Ha szemügyre vesszük, hogy ezek az eszközök és módok ténylegesen léteztek, valóban áthatották az egész társadalmi életet és valamilyen formában mindenhová — a legeldugotabb tanyákra is — eljuttatták az ellenforradalmi agitációt, s elgondolkozunk ezeknek az eszközöknek és módoknak a lényegén, belső tartalmán, azaz a horthysta propagandán — nem túlzás az a következtetés: a horthysta reakciós ideológia mindenhová, minden egyes emberhez eljutott és valamilyen fokon hatással volt rájuk. A magyar ellenforradalom politikai és katonai vezetésének — a széles körű terrorra és a hatásos ideológiai megtévesztésre támaszkodva — sikerült biztosítania a lakosság olyan erkölcsi-politikai állapotát, amely kedvező

[74] vitéz *Csikós Jenő:* A másik front. Singer és Wolfner Kiadó, Budapest, 1940. 110. o.
[75] Uo. 68. o.
[76] Uo.

A propaganda eszközei és módjai		
Rádió	Sajtó	Film
Röplap	Kép	Hirkiáltó gépek
Firkálás	Szinház	Suttogás
Agitativ utcai jelenet	Utcai tömegtüntetések	Irodalom, zene, képzőművészet

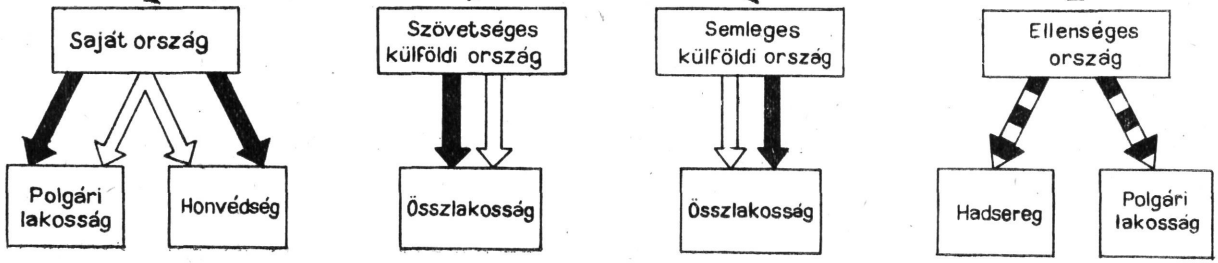

Jelmagyarázat:

1. Elhárító művelet
2. Erősítő művelet
3. Romboló művelet

volt az uralkodó osztályoknak, sikerült a hátországot és a hadsereget a reakciós célok megvalósítása irányába ható eszmék, érzelmek és akarat befolyása alá vonni és tartani. A raffinált, mindenre kiterjedő, főleg érzelmekre összpontosuló ideológiai nevelés a nacionalista uszításon, a zsidó-kérdés állandó napirenden tartásán, a soviniszta nóták, imák, versek betanításán, a legvadabb szovjetellenességen keresztül, a spicli-rendszer körültekintő kiépítésével és a nyílt terror alkalmazásával sikerült olyan hátországot teremteniük, amely lényegében az ország felszabadításáig *nem* omlott össze. Nagyon sok becsületes embert sikerült megszédíteniük, akik közül a többség igazságosnak és jogosnak tartotta a müncheni és a bécsi döntéseket — mint közeledést a „magyar birodalmi eszme" megvalósulásához. Elhitte a háború szükségességét, mint a trianoni területcsonkítás teljes felszámolásának egyetlen eszközét. Viszont a Szovjetunió elleni hadbalépés, azaz a háború konkrét valósággá válása sokakat rövid idő alatt ki is józanított. A soviniszta métely hatása fokozatosan csökkent és már a háború első hónapjaiban előtérbe került szociálisgazdasági problémák és a több mint két évtizeden át táplált nacionalista-militarista szellem eszmeileg nem bizonyult olyan erősnek, hogy le bírta volna gyűrni a háborús célokkal szembeni közömbösséget és ellenszenvet. A horthysta vezetésnek a megfélemlítés és sakkbantartás jól bevált eszközeihez kellett elsősorban folyamodnia, hogy az „ezeréves militarista hagyományok", „a magyar hősi erények" hordozói: a magyar katonák, az agresszív népellenes háborúban cserben ne hagyják a „Legfelsőbb Hadurat" és egész politikai és katonai vezérkarát.

És ez a terror a második világháborúban még szervezettebb és mélyrehatóbb volt, mint annak előtte.

Ebben a munkában a klérus mellett aktívan tevékenykedtek a Szociáldemokrata Párt egyes vezetői is, akik már a Tanácsköztársaság alatt elárulták a magyar munkásosztályt, majd pedig szabályos paktumot kötöttek Bethlen István miniszterelnökkel, kötelezve magukat a munkásegység megbontására, a dolgozó nép mozgalmainak elárulására, a haladó gondolkozású emberek kiszolgáltatására. A Szociáldemokrata Párt jobboldali vezetői demagógiájukkal ugyanazon cél érdekében befolyásolták a tömegeket, mint a klérus, a fehérterror különítményes tisztjei és a Horthy-rendszer egész népellenes, reakciós vezetése.

A terror eszközével teremtett „rendet" azonban a mélyben izzó megmozdulások minduntalan megbolygatták. A társadalmi ellentéteket Horthyéknak nem sikerült „kiküszöbölni". Az illegalitásba üldözött magyar kommunistákat nem tévesztette meg a fasiszta demagógia, de nem félemlítette meg a legszélsőségesebb terror sem. A Magyar Kommunista Párt volt az egyetlen politikai tényező, amely reális képet adott Horthy-Magyarországról, és szervezte a munkásosztály és dolgozó parasztság legöntudatosabb tagjainak mozgalmát, harcát az ellenforradalmi reakció ellen. A kommunisták felvilágosító munkájának hatására ismerték fel fokozatosan a dolgozó emberek a valóságot és mentek velük együtt sztrájkolni, tüntetni. A valóságos helyzet felismerése indította el Böszörmény „kaszáskeresztes" mozgalmát, a sok ezer éhező parasztot megmozgató felvonulást Pest ellen. Egyedül a magyar kommunisták voltak ebben az országban azok, akik a dolgozó nép boldogulásáért és felvilágosításáért a kínzásoktól, a haláltól sem rettentek vissza.

Ha a „nemzetnevelés" és „nemzetvédelem" szörnyű társadalmi kihatásait figyelembe vesszük, megközelítően reálisan tudjuk értékelni annak jelentőségét, hogy a terror és megfélemlítés legbrutálisabb alkalmazása

ellenére is voltak Magyarországon sztrájkok, tüntetések és partizánharcok a rendszer ellen.

Magyarország Hitler utolsó csatlósa volt az agresszív háborúban. És ebben a „végső kitartás" dicstelen tényében a negyedszázados erkölcsi-politikai „nevelőmunkáé" a főszerep.

Sőt, a „nevelőmunka" oly szerteágazó és oly mély volt, hogy nemcsak a felszabadulás utáni években, de még az 1956. évi ellenforradalomban is hatott. A felszabadulás után elmulasztottuk felmérni a nacionalizmus hatását és ez súlyos következményekkel járt. Az 1953 után előretörő nacionalista, revizionista támadást így meg sem tudtuk állítani. Politikai tömegmunkánk, ideológiai frontunk nem bírálta alaposan ezeket az eszméket. A szocializmus építésében elkövetett minden hiba viszont közvetve vagy közvetlenül a nacionalista propagandának kedvezett. E hibák és mulasztások könnyítették meg a nacionalizmus előretörését 1956-ban.

Az 1956. évi ellenforradalom egyik legfontosabb ideológiai fegyvere a nacionalizmus volt. A nemzetközi imperializmus, a magyar reakciós erők itthoni és nyugaton élő maradványai és a külső-belső reakcióval szövetségre lépő revizionista csoport a nacionalizmus eszméjét használta fel a proletárdiktatúra elleni támadásban.

A burzsoá nacionalizmus fő jelszavai voltak Magyarországon:

— a *„nemzeti kommunizmus"*, amely nemzeti sajátosságok hangoztatásával elveti a szocialista építés általános érvényű törvényeit, a szocialista országok egységének megbontására tör és a proletárdiktatúra feladásához vezet.

— „Egyenlőségen alapuló magyar—szovjet barátság" követelése, amely a külpolitikában a „semlegességgel" takarózott. A magyar ellenforradalmárok célja az volt, hogy Magyarországot először elszakítsák a szocialista tábortól, majd szembeállítsák vele, végül az imperialisták táborába vonják. Ez a „semlegesség" a szocialista tábor ellen irányult és a haladás erőit gyengítette nemzetközi és hazai méretekben egyaránt.

A jelszavak „nacionalista nemzeti egységet", „független Magyarországot" és az ezeréves határokat követelték vissza, akárcsak Horthyék! De már nem *más* népektől, hanem a magyar urak részére az uralomra jutott *magyar dolgozó tömegektől!* A nacionalista, soviniszta, de főleg a szovjetellenes úszításban az 56-os ellenforradalom „követelései" nem voltak újak. Némileg módosított, de egyazon lényeget tartalmazó változatai voltak annak a nemzetellenes, hazaáruló ideológiai propagandaanyagnak, amit a Horthy-rendszer ideológusai és politikusai két évtizeden át *hivatalosan* vallottak és terjesztettek.

STROMFELD AURÉL VILÁGHÁBORÚS PORTRÉJÁHOZ*

Hetés Tibor

„Por és hamu lett a hadsereg, amelynek évtizedeken át tagja voltam" — írja naplójában Stromfeld, s ezzel önmaga is jelzi azt a választóvonalat, amelyet a világháború jelöl életében. Porrá s hamuvá vált a hadsereg, alkotóelemeire bomlott az az állam, amelyet védelmezett, és ez a négy háborús esztendő Európa térképén is maradandó változást okozva nem múlt el nyomtalanul azok felett sem, akik részesei és szenvedői voltak a tragikus éveknek. Másként indultak és másként tértek meg.

Stromfeld színes és gazdag katonai tapasztalatokkal teli pályán haladt. A világháború kitörése számára legérdekesebb, a legteljesebb szakmai elismerést jelentő beosztásban érte. A Monarchia legmagasabb katonai iskolájában, a wieni Kriegsschuleban — elsőként és egyetlen honvédtisztként — tanított. Életpályája, minden szubjektív nehézsége ellenére is, töretlenül ívelt felfelé. Gyermekkori vonzalma a katonatiszti pálya iránt minden mást háttérbe szorított, de továbbtanulásának tulajdonképpen ez volt egyedüli módja. E vonzalmon belül azután mindjobban megerősödött a pedagógiai elhivatottság, és ez szerencsésen párosult a tudományos tevékenység iránti vággyal. Családi körülményei, az emberek — katonái — iránt lépten-nyomon megnyilvánuló, belső énjéből fakadó humánus gondolkodás és felfogás, fogékonysága a társadalmi problémák iránt, s ezek napirenden tartása írói ténykedésében, mindmegannyi jellemző mozzanat, eredője, szülője annak a roppant nagy életszemlélet-változásnak, amely Stromfeldben bekövetkezik. A világháború négy esztendeje az érés ideje. A takargatott társadalmi és politikai ellentmondások a maguk nyerseségükben kibontakoznak és óhatatlanul nagy hatással — nagyon ellentmondásos hatással — jelentkeznek Stromfeldben, ugyanakkor, amikor meggyőződéstől vezettetve, katonai képességeinek maximumát nyújtja a bensejében élő haza érdekében. Ennek részleteit idézi az alant közölt fejezet.

Stromfeld katonai pályafutásának csúcsát jelzi a Magyar Tanácsköztársaságban játszott szerepe. Ezt megelőzte a magyar polgári demokratikus forradalom néhány hónapja, mely az aktív politikai életbe való bekapcsolódás ideje. A háborús évek és a forradalmak együttvéve jelentik azt az időszakot, amelyben végleg gyökeret eresztenek benne a szocializmus eszméi. Az ellenforradalom brutálisan leszámol a Tanácsköztársasággal, vezetőivel, köztük Stromfelddel. Elítélik. Elítélése és bebör-

* Részlet a szerző kandidátusi értekezéséből.

tönzése teljessé teszi szembefordulását az ellenforradalommal, uralkodó osztályaival, egykori idealista világnézetével. Korai halála azonban bimbójában sorvasztja el annak lehetőségét, hogy a szocialista Magyarországért elkezdett politikai küzdelme a maga teljességében és hatékonyságában kibontakozzék. Elismert vezetője lesz a szociáldemokrata baloldalnak, tagja a kommunisták illegális pártjának, de már nem érheti meg annak a politikai célkitűzésnek megvalósítását, amelyet ő a szociáldemokrata párt 1926. évi kongresszusán ekként fogalmazott meg:

„A kíméletlen osztályuralom és a gazdasági válság által legjobban sújtott társadalmi rétegek: a fizikai és szellemi munkásság, valamint a földmunkások és a kisbirtokosok panaszait az államhatalom minden rendelkezésre álló eszközzel elnyomja. Ezen társadalmi rétegek pusztulása az ország pusztulását jelenti. Az ellenforradalmi diktatúra megbuktatása tehát létérdeke az országnak."

* * *

Annyi vészterhes és előjátékkal teli év után kitört a világháború. A Monarchia Szerbiának szóló hadüzenetét követte Németország és Oroszország hadbalépése, majd a láncreakció folytatódott: Franciaország, Anglia kapcsolódott be a háborúba. A nagyhatalmak államférfiai gonosz szemforgatással mosták kezeiket. Mindegyik a békének kívánt élni, népét a háború áldozatától akarta megmenteni, de az „ellenség üzelmei" és a „gondviselés másképp határozott"! Az egyetlen erő, amely a háborúval szembefordulhatott volna, a nemzetközi munkásmozgalom volt: opportunista vezérei azonban megszavazták a „hon védelmét". S amíg a leigázott és kiszolgáltatott népmilliók egymást irtják, addig a „tőkésosztály jól megszedi magát minden országban".

Lenin jóval a háború előtt megmásíthatatlan tényként beszélt arról, hogy „az európai háború elkerülhetetlen". A háború kitörésekor — éppen egy ausztriai börtönben, ahová néhány napra elzárták az osztrák hatóságok — a háború jellegére is rámutatott: „Az európai és világháború világosan és határozottan burzsoá, imperialista, dinasztikus jellegű háború. Harc a piacokért és idegen országok kifosztásáért, az a törekvés, hogy elfojtsák a proletariátus forradalmi mozgalmát és az országokon belül megsemmisítsék a demokráciát, az a törekvés, hogy a világ proletárjait félrevezessék, egymással szembeállítsák és legyilkolják oly módon, hogy az egyik nemzet bérrabszolgáit a másik nemzet bérrabszolgái ellen uszítják a burzsoázia érdekében — ez a háború egyetlen reális tartalma és jelentősége."[1] Lenin éleslátóan és optimista módon jegyezte meg, hogy „végül is a munkásosztály győzelmet arat".

Stromfeld, az „ízig-vérig katona", titkon és egy kicsit talán naivul, de bízott a háború elkerülhetőségében. A hadüzenet azután pontot tett a remények végére: az évek óta villódzó képet ágyúk torkolattüzének fénye világította be. Nem lelkendezett, sőt már néhány hét után hangulata letargikussá, pesszimisztikussá vált. Nem pacifista érzelmei, hanem humanista gondolkodása akadályozták a való helyzet alakulásának felismerésében. Figyelemmel kísérte a nemzetközi helyzetet, tisztában volt a gazdasági érdekellentétekkel, tudta, hogy a háború előkészítése folyik — de a kényszerítő erők és törvényszerűségek meghatározó szerepénél többre értékelte az „államférfiúi bölcseséget", amelyet ő ekként fogalmazott meg: „tudatában vannak a vezető körök, hogy milyen megrázkódtatásoknak

[1] *Lenin* Művei 21. köt. Szikra, Budapest, 1951. 1. o.

teszik ki államaikat egy háború esetén". Saját emberi humanitásából indult ki — s tévedett! De nem is lehetett másként. Aki a háborút elvileg a társadalom egésze, a „köz" érdekeként látta, annak a gyakorlatban, a háború kitörésének pillanatában csupán annyi magyarázata lehetett: a haza érdeke így kívánta. Nem tehetett mást, minthogy teljesítette kötelességét a „köz"-zel szemben.

Stromfeld azonban nemcsak reménykedett a háború elkerülhetőségében, hanem ellenezte is azt. Nem elvi-politikai alapon, nem a hódító, imperialista háborút ítélte el, hanem kifejezetten gazdasági, katonai természetű ellenvetései voltak. Éveken keresztül közel állt a boszorkánykonyha üstjéhez: tisztában volt az erőviszonyokkal, s a megelőző évek tapasztalatai tisztán látóvá tették.

A Monarchia hadserege számban, felszerelésben és kiképzésben is mélyen alatta maradt a helyzet követelte mértéknek. Az antant 5 700 000 katonát sorakoztatott fel, s ezzel szembeállítani a központi hatalmak csak 3 500 000-et tudtak — amiből a Monarchia mindössze 1 400 000-et adott.

Kétséges volt előtte a háború kimenetele. Eleinte gyors befejezésben látta a gyengeség ellenszerét. Amikor ennek lehetetlensége előtte is nyilvánvalóvá vált — nagyon hamar felmérte az új helyzetet —, kétségei hazája sorsa iránti aggódássá alakultak. A háborúba induló Stromfeld lelkivilága merőben ellentétes érzésekkel volt tele.

A mozgósítással megindult hadigépezet az előre kidolgozott haditervek alapján kezdte meg felvonulását.

Miután a Monarchia és Németország Oroszországgal és Franciaországgal szemben megkezdte a hadműveleteket, az eredetileg Szerbia—Montenegro ellen indult háború, a balkáni hadszíntér, másodrendűvé zsugorodott. Ezért a hadvezetés augusztus 6-i parancsa módosította a szerb hadszíntérre felvonult erők feladatát: „A Balkán-haderők feladata, hogy legalábbis az ellenségnek a Monarchia területére, főképpen Bécs, vagy Budapest felé irányuló betörését megakadályozza."[2]

A szerbiai hadszíntérre az 5. és a 6. hadsereg vonult fel — illetőleg még a 2. is, amelyet azonban két héttel az oroszországi mozgósítás után kivontak és északra szállítottak.

A balkáni haderő főparancsnokává a 6. hadsereg parancsnokát, Potiorek Oszkár táborszernagyot nevezték ki, aki a hadműveleti tervek kidolgozásában teljesen szabad kezet kapott. Terveit sokan már a háború előtt bírálták, így Krauss tábornok is, aki kijelentette, hogy „ez a támadási irány nélkülözi a sikernek minden előkészületét és feltételét".[3]

A hadműveleti tervből kitűnik, hogy a hadjárat súlyát az 5. hadsereg viselte. A hadműveleti tervvel Frank tábornok nem értett egyet, azt az 5. hadseregre nézve túl kockázatosnak tartotta. Emellett a hadseregnek olyan területen — erdős-hegyes — kellett harcba lépnie, ahol a kellő felszerelés híján csökkent a mozgékonysága. Mind emellett tüzérsége is csak részben volt használható.

Stromfeld hadibeosztása a XIII. (zágrábi) hadtesthez szólt, amely a támadás súlyát viselő 5. hadsereg kötelékébe tartozott. Egy nappal azután, hogy visszatért kalandos balkáni útjáról, jelentkezett a hadtestparancsnokságon, ahol a hadtest vezérkari hivatalának főnökeként (Kanzleidirektor), valamint az első offenzíva idején, mint az anyagi ellátás vezetőjét a szállásmesteri (Quartirmeister) teendők ellátásával bízták meg. A második

[2] A parancsot idézi vitéz *Nagy Vilmos:* Az 1914. évi szerbiai hadjárat. III. Hadműveletek. Szerző, Budapest, 1934. 39. o.

[3] General der Infanterie Krauss: Die Ursachen unserer Niederlage. Erinnerungen und Urteile aus dem Weltkrieg. Lahman, München, 1920. 123. o.

offenzíva alatt a vezérkari főnök helyetteseként dolgozott. A támadás megkezdéséig energiáját nem kímélve végezte, elsősorban a szállásmesteri, anyagi, ellátási teendőit. Kiderült, hogy az évek óta tartó készülődés ellenére a legtöbb helyen elégtelen, mondhatni silány az anyagi ellátás, a csapatok számos problémával küzdenek. A hadszíntér újabb és újabb megoldására váró feladatokat rótt nemcsak a hadműveleti, hanem az anyagi ellátás vezetőire is. Folyamakadályok, amelyek a korszerűtlen átkelési eszközök miatt még nagyobbakká váltak, északnyugat-délkeleti irányú hegyláncok, sok és gondozatlan erdő, az oly sokszor átkozódva emlegetett kukoricás, amelyben a katonák „elvesztek", gyér lakosság, ritka és kicsi falvak, nagyon gyenge útviszonyok, túlnyomórészt keskenyvágányú vasútak, vízszegény karsztos területek — egyszóval: nehéz hadműveleti és még nehezebb hadtápterületek.

A támadásra és a Drinán való átkelésre augusztus 11-én hajnalban jelent meg a XIII. hadtest parancsnokának a parancsa: „A XIII. hadtest (36. ho., 13. gy. dd., 11. hgy. dd.) VIII. 12-én Batarnál a Drinán át fog kelni... Szándékom VIII/12-én, hajnalban mindenekelőtt a hídépítés helyét biztosítani, hidat veretni... 5. vonatok: készültségi helyzetükbe a csapatok csupán a lőszer- és egészségügyi málhásállatokat vigyék magukkal... 6. Élelmezés: VIII/11-én a csapatok még indulás előtt étkezzenek. Pótlékként minden ember sűlthúst vigyen magával. VIII. 12-én egy tartalék adag fogyasztandó el..."[4]

A XIII. hadtest csapatai 12-én hajnalban sikerrel átkeltek a Drinán.

Az első háborús epizódra a hadtestparancsnokság egyik távirász a, Smelkó Pál emlékezik vissza: „1914. augusztus 12-én a Drina mentén megkezdődött a támadás... Mi néhányan elég közel álltunk a Stromfeld, Casinelli, Pfeiffer Hauptmann távíróreferens és még egy-két más vezérkari tisztből álló csoporthoz... Tőlünk jobbra a 150 mm-es haubitzok szórták a gránátot a velünk majdnem szemben levő Jerebicka, Crkva nevű falu mellett levő kolostor ódon falaira. Mindnyájan nagy érdeklődéssel bámultuk ezt az 1914-es első háborús élményt. Báró Pfeiffer, egy osztrák arisztokrata, elkezdett áradozni a robbanások láttán, hogy »ach wie schön ist das, wie grossartig«. Erre Stromfeld mintha egy kicsit végigmérte volna Pfeiffert és Casinellire nézve azt mondja: »Ist das schön herr Hauptmann?« Erre mi is összenéztünk egy kicsit."[5]

A XIII. hadtest támadása 16-án és 17-én is folytatódott. A hadtest hovatovább annyira előretört, hogy 18-án támadása — elszakadva a többi erőtől — ék alakban messze előrenyúlt. Ez azonban mit sem változtatott az általános helyzeten. Bekövetkezett az első vereség, amelynek okait a haditerv elhibázott voltában, a vezetésben és nem utolsó sorban az utánpótlás csődjében kell keresni. Amint arról a jelentések is beszámoltak, ez alól a XIII. hadtest sem volt teljesen kivétel. „Most a szilva és kukorica megmentettek, de nemsokára már az sem lesz. Mit csináljunk akkor?" — írta a 42. hadosztály parancsnoka jelentésében a visszavonulás után.

Úgy tűnik, mintha a fentiekkel Stromfeld tevékenységéről is rövid, de megfellebbezhetetlen bírálatot mondtunk volna. Nem így van. Beosztása folytán ugyanis — csak a XIII. hadtest ügyei tartoztak rá — nem rendelkezett olyan hatáskörrel, hogy önállóan segíthetett volna a bajokon.

[4] A parancs szövegét közli: A világháború 1914—1918. VI. köt. Szerkeszti és kiadja: A m. kir. Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, 1929. 74—75. o.

[5] *Smelkó Pál* visszaemlékezése. HIL Stromfeld-gyűjtemény. Smelkó Pál a háború és a forradalmi események után sem szakadt el Stromfeldtől. A húszas években együtt dolgoztak a Magyar Szociáldemokrata Párt XIV. kerületi alapszervében.

Ha az 5. hadsereg nem kapott utánpótlást, ő sem adhatott. Ami elfogyott, pótolhatatlan maradt. De a XIII. hadtest a sikeres átkelést és a viszonylag zavartalan előnyomulást, az egészhez mért legjobb eredményt — a jelentések kivétel nélkül a XIII. hadtest teljesítményét emelik ki — az elfogadhatóan működő, többnyire időben érkező utánpótlásnak is köszönhette.

Milyen tapasztalatokat nyújtott Stromfeld számára az első támadás és kudarc? Az *utánpótlást* már említettük. A *veszteségek* igen nagyok voltak — a harcoló erők 25%-a! Ez azt jelentette, hogy 100 000 gyalogosból 25 000 — és ebből kb. 15 000 magyar volt. Stromfeldet mérhetetlenül lehangolta a vérveszteség, hiszen még csak néhány nap telt el a háború kezdete óta. Ez a nagy véráldozat természetesen elsősorban a vezetés hibáiból következett be. Gyalogságunk a megerősített állásokban levő ellenséget rendszerint arcban és nem kellő erejű tüzérségi tűzzel támogatva támadta. Vajon mit gondolhatott erről Stromfeld, aki egyik elkészítője volt az 1912. évi kiadású gyalogsági szabályzatnak? Ezek a *harcászati* tapasztalatok pedig éppen a legnagyobb teljesítményt felmutató XIII. hadtestnél jelentkeztek a legkirívóbban!

„A monarchia első csatája a cerplaninai, vagy első Drina menti csata az egész vonalon kudarccal végződött. A szerb sereg pedig a mi hadvezéri hibánkból győzelemhez jutott. A kudarcot Conrad és Potiorek terhére kell írnunk."[6] — foglalta össze véleményét a polgári hadtörténetírás.

A központi hatalmak legfelső vezetésének figyelme elsősorban az orosz hadszintér felé fordult, ahol a hadműveletek ugyancsak kedvezőtlenül alakultak. A Balkánon elszenvedett vereség nyomán egymást érték a vádaskodások, amelytől a külügy sem maradt távol. Érthető, hiszen a szerbiai hadművelettől várt külpolitikai siker elmaradt. Potiorek, aki a kudarcot illetően nem megfelelő következtetésre jutott, ismét előtérbe helyezte a szerbiai támadó hadműveletekre való felkészülést. A hadseregfőparancsnokságot valósággal bombázta elképzeléseivel, míg végül is a szeptember 4-én kézhez kapott táviratból értesült, hogy a hadsereg-főparancsnokság „a támadáshoz hozzájárul és végrehajtását Nagy méltóságodra bízza". Teljesült a „csapatok kívánsága", melyek „attól a forró óhajtól vannak áthatva, hogy előrevezettessenek" (Potiorek). Az új tervben az 5. hadseregre az a feladat hárult, hogy szeptember 8-án átkelve a Drinán és a Száván, támadó előnyomulását délkelet irányban megkezdje.

Tüzérségi előkészítő tűz után a XIII. hadtest 8-án kísérletet tett az átkelésre, de a szerb hadsereg katonai vezetése a hadműveleti szünetet kihasználta és kiépítette védelmi rendszerét, minden átkelési kísérletet gyalogsági és tüzérségi tűzzel visszavert. A medasi fő átkelési helynél — a hadtest legészakibb pontján — a 36. hadosztály 79. gyalogezredének áthajózott öt százada közelharcban elvérzett. A hadtest — különösen a 42. és a 36. hadosztály — emberfeletti küzdelmet vívott, hogy az átkelési parancsot végrehajtsa, a részleges kudarc azonban ismét bekövetkezett.

Stromfeld a szó legszorosabb értelmében „végignézte" ezt a pokoli színjátékot. A nap „legnagyobb részét egy minaret legmagasabb pontján megfigyelésen töltöttem" — írta feleségének szeptember 15-i levelében, amelyben születésnapi szerencsekívánatait köszönte meg. „Nem tudom, hogy tegnap írtam-e neked, szerelmem, *nagyon nehéz nap volt*..." A levél folytatása aggódással teli optimizmusról árulkodik: „Mi az esemé-

[6] *Julier Ferenc:* 1914—18. A világháború magyar szemmel. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1933. 32—33. o.

nyek olyan időszakát éljük újra, amely a felőrlődésnél is több. Itt majdnem »lét vagy nemlét«-ről van szó. A honvédek hősök és állíthatom, a hadsereg magja! Amit itt teljesítenek, hihetetlen." Végül azzal az óhajjal búcsúzott, hogy a „sok vér ellenében, amely itt elfolyt, végleges eredményünk legyen. É. (Észak, az orosz front — H. T.) úgyis rosszul áll!"[7]

Tizennegyedike valóban „nehéz nap volt", és az új támadás sikerétől is sok függött, ha az nem is a „lét vagy nemlét" kérdéseként merült fel. Amit a honvédekből kipréseltek, szintén emberfeletti volt, bár az is igaz, hogy a katonák zöme ekkor még kitartóan harcolt. Az 5. hadsereg alárendeltségébe tartozó 21. Landwehr-hadosztálynál azonban már jelentkeztek különféle problémák. A hadosztály cseh katonái közül sokan felismerték az öldöklés szörnyű hátterét és nem akartak szláv testvéreikre tüzelni. A „végleges eredmény" is váratott magára. Egyelőre a szerb hadsereg ellentámadásba ment át, majd a szeptember végi kisebb fellángolástól eltekintve, a hadműveletek súlya áttolódott a 6. hadsereg arcvonalára. Egy hónapon keresztül állóharc fejlődött ki a Drina mentén. A véres színjáték tovább folyt, mégis több idő jutott töprengésre.

Stromfeld gondolat- és érzésvilágában is megjelentek az első *háborúszülte* „válságtünetek". Most még csak elgondolkoztató probléma formájában, hellyel-közzel bírálatként. Türelmetlenné vált, mint az operáció előtt álló beteg, aki érzi, hogy a műtét szükséges, és biztatja önmagát: gyerünk, gyorsan, legyünk mihamarabb túl rajta. Mély humanista gondolkodásával nehezen tudta összeegyeztetni az átélt és látott borzalmakat, amelyek mindenekelőtt az első vonalban fekvő katonát sújtották.

Sok mindent elárul október 10-i levele, amelynek bevezetőjében lírai, kissé melankólikus hangulatú sorokba sűrítette érzéseit: „Őszi eső, nedves hideg — írta feleségének —, a hegyek, ahol annyi vér folyt, látszólag már nem bírják; ormuk, a legfelső rész megőszült, hótól födve, s így talán mindnyájan el lesznek takarva, akik ott most már *kibékülten* (Kiemelés tőlem — H. T.) egymás mellett feküsznek... Parancsnokságunk egy iskolában székel, mi egy helyiségben, ahol háromnak volna helye, kilencen! És mégis, mi ez ahhoz képest, akik előttünk 1000—2000 lépésre feküsznek és harcolnak!"

„De hogyan fog ez végződni? Mikor lesz végre döntés?" — kérdezte, s a választ önmagától, semmint feleségétől várta, majd a németül írt levelében magyarul így folytatta: „Előre, előre akarok jutni! Miért nem vezethetek én, ezekkel a csapatokkal mindent meg lehet oldani, csak vezetni kell." A felső vezetésnek szóló, mélységes csalódottságot árasztó megjegyzés így folytatódott: „Abban bízom, hogy erről veled egyszer kibeszélhetem magam. Mikor lesz ez? Efelől az áttekintést elvesztettem; e hadjáratban hivatalosan és nem hivatalosan több valótlanság hangzik el minden oldalról, mint békeidőben 100 év alatt és ezért lehetetlen tiszta képet alkotni a jövőről. Lehetséges, hogy ez a módszer helyes, én nem tenném..." Aztán hangot vált, s mint mindig, úgy ebben a levelében is rajongó szerelemmel búcsúzik: „Mindenekelőtt: a távolban még jobban szeretlek — ha ez lehetséges —, mint azelőtt. Gondolataim — ha csak lehet — Nálad időznek, Kincsem, és akkor, ha — nem egyszer — egész életemet áttekintem, akkor érzem igazán, hogy Te, mit jelentesz nekem."[8]

Október végén a harctevékenység felélénkült, sőt a szerb haderőt sikerült Drina menti állásaiból kivetni. Ismét hurrá hangulat lett úrrá.

[7] Stromfeld levele feleségéhez 1914. szeptember 15-én. HIL Stromfeld-gyűjtemény (filmen).

[8] Stromfeld levele feleségéhez 1914. október 10-én. HIL Stromfeld-gyűjtemény (filmen).

November 16-ra a csapatok elhagyták Valjevót és elérték a Kolubarat. Valjevo az egyik legfontosabb közlekedési csomópont volt, ahonnan vasútvonal vezetett a Kolubara völgyében a Száváig. Ennek birtokbavétele rendkívül fontos volt az utánpótlás fenntartásához. Abban, hogy a Kolubara mentén hadműveleti siker született, a szerb hadsereg erőit visszanyomták Arangjelovac körzetébe — és kikényszerítették Belgrád kiürítését —, fontos szerepe volt Stromfeldnek is, aki a körülményekhez mérten biztosítani tudta csapatai ellátását. A III. osztályú Vaskoronarend hadiékítményes fokozatát éppen itteni tevékenységének elismeréséül kapta. „Igen jelentős szerepe volt — olvasható kitüntetési felterjesztésében — a trén újjászervezésében, a XIII. hadtest anyagi ellátásában, a kolubarai, rendkívül körülményes trénmozdulatoknál... Kiváló vezérkari tiszt, akinek fáradhatatlan alkotókedve a hadtest hadműveleit eredményesen megalapozta."[9]

A hóborította hegyek, a téli időjárás, a fokozódó utánpótlási nehézségek, az egyre hosszabban elnyúló arcvonal nem befolyásolta Potioreket. „Pihennünk... még nem szabad..." — mondotta, s tovább hajszolta csapatait, holott már ő is tudta, hogy az arcvonal áttörésére irányuló szándéka nem járt döntő eredménnyel, és a további üldözés anyagi feltételei sincsenek biztosítva. A december 7-i jelentések már ijesztő képet mutattak: a „legénység nagyon fáradt", az „erők elégtelenek", a „XIII. hadtest... kénytelen lesz a Kolubara mögé visszavonulni", a „zlj-ak állományai ijesztőek" — mire Potiorek is kényszerűséggel megállapította: „Az ellenség e pillanatban kétségkívül felülkerekedett..." Álláspontján ennek ellenére sem változtatott, ám a túlfeszített húr elpattant! A szerb hadsereg, amely a visszavonulás során is megőrizte erőit, hatalmas erőfeszítés árán ugyan, de ellentámadásba ment át, és ezzel megkezdődött a dicstelen kivonulás Szerbiából.

Stromfeldnek — mint a vezérkari főnök helyettesének — „igen jelentős szerepe volt... a XIII. hadtestnek a belgrádi állásokba való körülményes visszavonulásnál, a Száván történő átvonulás szervezésénél, ahol a visszavonulás vezetőjeként ritka körültekintésről tett tanúságot".[10] Végre „vezethetett" — bár ezt a szerepet nem így képzelte el. December 14-én Belgrád kiürítésének szükségessége ténnyé vált. Frank tábornok parancsában közölte, hogy a VII. és XIII. hadtest átszállítására rendelkezésre áll a hadihíd és a vasúti híd. Az utóbbi a gyalogság részére. A közelebbi szabályozást, valamint a hídrobbantást Rhemen tábornokra, illetőleg Rhemen Stromfeldre bízta.

Stromfeld a zavartalan átvonulás érdekében tiszteket és lovasjárőröket állított a hidakhoz. Mindez azonban nem sokat használt, mert a csapatok hirtelen és nagy számban gyűltek össze, a hidak és pontonok áteresztő képessége viszont kicsi volt. Ekkor elrendelte egyes vonatrészek félrevonását. Tizenegy órakor a környező magaslatokon már megjelent a szerb gyalogság. Az átkelést gyorsítani kellett. A rendőrök és gyalogosztagok parancsot kaptak, hogy az emberek megmentése érdekében minden felesleges terhet, vonatot állítsanak félre.

Késő délután a hadtestparancsnokság elrendelte a hadihíd lebontását és a vasúti híd felrobbantását.

A polgári hadtörténetírás az alábbi mérleget készítette a szerbiai hadjáratról: „Ez a második szerbiai hadjárat sok veszteséggel járt. Vesztettünk elsősorban betegekben, azután halottakban és sebesültekben össze-

9 Rhemen tábornok kitüntetési felterjesztése. HIL Stromfeld-gyűjtemény. I. világháborús kitüntetési javaslatok, 2772. sz.

10 Előző kitüntetési javaslatból.

sen 200 000 főt. Ezenkívül 70 000 emberünk fogságba került. Mintegy 80 ágyút és 120 lőszeres kocsit kellett a feneketlen utakon elhagynunk, minthogy azokat a kimerült lovak nem bírták elvonszolni. Nem csekélyebb jelentőségű volt az erkölcsi veszteség. A Monarchia tekintélye a Balkánon a legmélyebbre csökkent. Bulgáriának elment a kedve az oldalunkon való beavatkozástól. A két bűnbak, Potiorek és Frank a vezetéstől elmozdíttatott."[11]

„Wie anders war es, als vor wenig Zeiten die Stolze Truppe auszog aus Paris... man trägt, was man nicht ändern kann." Stromfeld emlékezik a „Goldenes Kreuz" című operett szövegének e néhány sorával az első háborús karácsonyra, a horvátországi Ruma községre, ahová a hadtestparancsnokság törzse visszavonulás után beérkezett. Ugyanezen a napon kelt a parancsnokság összefoglaló jelentése is a hadtest pillanatnyi állapotáról: „Saját benyomásaim — olvashatjuk a dokumentumban —, valamint az összes csapat- és magasabb parancsnokok jelentései alapján kötelességszerűen jelentem, hogy az alapos rendezkedéshez — és ez mind erkölcsileg, mind anyagilag okvetlen szükséges — feltétlen egy hónap szükséges."[12]

Hogy a szürke mondat és az operett néhány sora mögött valójában mi rejtőzött, arról Stromfeld csak önmagának beszélt: „Egy vert hadsereg hadtestparancsnoksága. Augusztus elején vonultunk háborúba. Én férfikorom delén fanatikusan híve abban az erőben, melynek egyik kis pontja magam is valék... A hadműveletek alatt ugyan eléggé láttam az első idők után, hogy sok az árnyékoldal. Láttam, midőn egyes osztagok a fehér zsebkendővel dolgoztak golyó helyett, de seregünk zöme az igazán »Katona« volt, a szó legnemesebb értelmében. S éppen a »szeretet« ünnepére fejeztük be ezt a hadjárati ciklust, elveszítve 280 000 embert, leverve, kiűzve."[13] Ez került végül is mérlegének egyik serpenyőjébe. De ő is „igazán katona" volt! „Nyomott hangulat — helyezte el a súlyokat a másik serpenyőben —, csalódás érzete, a családi kör hiánya, a fájdalom, hogy az ember szerettei közt nem lehet, ül az egész parancsnokságon... Engem is elővesz, de... átérzem, hogy az embernek nem szabad ölbe tett kezekkel állni, ha nagy csalódások érik... Ez a szomorú karácsonyi est acélozott, meghozta azt a jellemvonást, hogy »ne csüggedj«!"[14]

Talán a leglényegesebb ezúttal el is maradt. Mert ha le is tört, és le is gyűrte a letörtség érzését, azért a háború tartamáról alaposan megváltozott a nézete. „Mikor lesz végre döntés?" — kérdezte türelmetlenül október közepén. Az új év részben megadta rá a feleletet. Barátjának, Franz Beyernek azt írta, hogy 1918-ban, mire barátja így válaszolt: „... ha 1918-ig tart — ahogy Te gondolod — akkorra már csak egy brigáddal játszogathatunk."[15]

Az elégtelen felkészülés jelei is kézzelfoghatóan jelentkeztek, nemcsak ruházat és fegyverzet dolgában, hanem a gyenge minőségű tüzérségi felszerelésben is. Fel kellett figyelni azokra a hibákra is, amelyek abból fakadtak, hogy sem a tisztek, sem a legénység nem volt harcszerűen kiképezve. Ez is az árnyékoldalhoz tartozott. Mint „igaz katona" elítélte

11 *Julier:* i. m. 80. o.

12 A világháború, 1914—1918. V. köt. Budapest, 1929. 662. o.

13 Börtönnapló. *Stromfeld Aurél* válogatott írásai. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1959. 266. o.

14 Uo. 266—267. o.

15 *Franz Beyer* levele Stromfeldhez, 1915. február 24. HIL Stromfeld-gyűjtemény (filmen).

a „fehér zsebkendővel" „dolgozókat". Ezek azonban nemcsak „gyáva" emberek voltak, hanem felvilágosult, rokonnemzetiségű katonák is, és Stromfeld erre is felfigyelt. A katonák átlag hangulatáról a valóságnál pozitívabb képet alkotott, de ennek magyarázatát nemcsak abban kell keresni, hogy ő mégiscsak a vezérkari tiszt szemével nézte a háborút, hanem abban is, hogy a XIII. hadtest az átlagosnál többet nyújtott. Arra hivatkozott, hogy látta a „sok árnyékoldalt". Nagyon enyhe kifejezés, ami ebből a vezetésre vonatkozott. Stromfeld annyira kiábrándult volt, hogy „szökni" akart. „Kérem beosztásomat csapatszolgálatra — írta 1915. február 3-án kelt és a cs. és kir. Vezérkari Főnökének címzett levelében —, mint zászlóaljparancsnok, oly csapattesthez, melynek legénysége német, vagy magyar nemzetiségű", mert „az a meggyőződésem, hogy az osztály, vagy csapatparancsnok csak akkor tudja a csapattestre a szükséges erkölcsi befolyást gyakorolni, ha a legénység anyanyelvét tökéletesen bírja".[16] Irónia nélkül arra hivatkozott, hogy mint beosztott törzstiszt „eléggé megismertem ezt a szolgálatot". Valóban, és amíg ez ambícióit nem elégítette ki — mert most erről is szó volt —, addig egész beállítottságával ellenkezőnek érzett sok mindent, ami és ahogyan ott történt.

A kérés végighaladt a maga útján, egészen Pflanzer-Baltin hadseregcsoport-parancsnokig. Volt, aki egyetértett vele, és volt, aki elutasította, de alapjában véve nem tudtak mit kezdeni vele. Ismét aláhúzták Stromfeld „különös teljesítőképességét", az „erélyt" és másokat „befolyásolni tudó" képességét, akiben „egy jövendőbeli magasabb vezető tulajdonságai is megvannak". A hadseregcsoport vezérkari főnöke pedig — Soós ezredes — kívánatosnak tartotta, hogy „kimagasló tulajdonságait vezető állásban, a vezérkarban" értékesítse. Az ügy „evidenciában" maradt...

A szerbiai hadműveletekből kivont XIII. hadtest újjászervezése és kiegészítése gyors ütemben folyt — másfél hónap alatt be is fejeződött. A hadtestre a továbbiakban Conrad tartott igényt. Számításba vette az északi hadszintér új hadműveleti tervében, amely viszont a központi hatalmaknak az 1915. évre tervezett hadicélpontjaival állt összefüggésben. 1915-ben ugyanis a háború súlypontja keletre tolódott át: az orosz hadsereg térdrekényszerítése lebegett a hadvezetés előtt. Ehhez — Falkenhayn egyet nem értése és huzavona után — Conrad a németek közreműködését is megnyerte, a támadás tervét ennek figyelembevételével dolgozta ki.

A Kárpátokban álló erők — Boroevic, Pflanzer-Baltin és Linsingen hadseregcsoportja — előtt az a feladat állt, hogy a szembenálló orosz haderő szárnyára mért csapással Prsemysl, illetve ettől keletre irányuló hadműveletekkel törjenek előre. A jobbszárnyon a Pflanzer-Baltin csoportnak kellett a támadást a Tisza völgyéből a Tatár-hágón keresztül Stanislau felé és Bukovinán át észak felé támogatni.

A XIII. hadtestet a Pflanzer-Baltin hadseregcsoportnak rendelték alá.

Stromfeld — a véletlenek közjátéka folytán — hatáskörén és beosztásán felüli szerephez jutott. A hadtest törzse ugyanis az átcsoportosítás közben lemaradt, s ő, akit szállásmesterként előreküldtek, az anyagi előkészületeken kívül az első operatív rendelkezéseket is kiadni kényszerült. Éppen e kiválóan végrehajtott munkája miatt nem járult hozzá áthelyezéséhez Soós ezredes, a hadseregcsoport vezérkari főnöke, aki elutasító magatartását ekként indokolta: „Minthogy a XIII. hadtest hadtesttörzse elkésve érkezett meg, Stromfeld őrnagy majdnem egyedül gondoskodott

[16] Kriegsarchiv, Wien. Fasc. 2880. (Stromfeld Aurél minősítési iratai.) — Másolatban: HIL Stromfeld-gyűjteményben.

a hadműveleti előkészületekről a hadseregcsoport nyugati csoportjának támadására."[17]

1915. január 23-án kezdődött el a világháború egyik legnagyobb, rettenetes szenvedésekkel teli hadjárata, mely végül is a pusztulás szélére sodorta a hadsereget. Az egyetlen jelentős katonai sikert a jobbszárnyon harcoló Pflanzer-Baltin hadseregcsoport érte el. Átkelt a Kárpátokon, elfoglalta Bukovinát, Kolomeát és Stanislaut. Stanislaut ugyan később feladni kényszerült, mert a frissen bevetett 9. orosz hadsereggel ütközött meg, de az arcvonal — kelet felé — elérte a Dnyesztert. A hadműveletek során Stromfeld ismét tanúságot tett kitűnő szervezőkészségéről. „Nem ismer akadályt — írták róla —, példa erre a terep legyőzése a hadtápvonal kiépítésekor... A vezérkari főnök helyetteseként állandóan a helyén van..."

Május végén fényképet küldött feleségének, hátlapján ezzel a szöveggel: „Ma ismét egyszer röviden. Testileg jól vagyok. Tehát háború Olaszországgal; majd fog ez menni. Fejet fel!"[18] Vajon a szörnyű kárpáti csaták után pesszimista gondolatok közt egy optimista megjegyzés volt ez, vagy ellenkezőleg?

Stromfeld — a háború kitörése óta először — 1915 júliusában elment szabadságra, majd két, számára elsőrendű fontos eseménytől kísérve tért vissza a frontra. Kinevezték a von Henriquez csoportparancsnokság (hadtestnyi erő) vezérkari főnökévé, amelynek „felállításánál gyors és energikus tevékenységével elérte, hogy 48 óra után a szolgálat akadálytalanul működött". Ugyanakkor tervezés alatt állt a „rownói hadjárat", amelyben az ő csoportja is szerepet kapott.

Conrad az orosz erőket szerette volna a határ mögé visszavetni és elfoglalni a Luck—Dubnó—Rownó háromszöget. Hadseregeit ehhez csoportosította, a támadáshoz a déli szárnyon a Pflanzer-Baltin hadseregcsoportnak is csatlakozni kellett.

A hadműveletek eleinte sikerrel jártak. — a Henriquez csoport Stromfeld vezetésével átkelt a Dnyeszteren, majd délnek fordult és a Szereth folyó irányában támadott „A Dnyeszteren való átkeléskor és az azt követő előnyomuláskor a Szerethhez — jellemzi Stromfeld vezetését von Henriquez altábornagy —, amely valamennyi csapat jobboldali irányváltoztatásával volt egybekötve, Stromfeld alezredes kiváló képességről, energikus tényked ésről, gyors és világos parancsküldésről tett bizonyságot."[19]

Szeptember elején a hadműveleti helyzet válságosra fordult, a hadseregcsoport kénytelen volt visszavonulni. Ez a „rownói hadjárat" általános kudarca közepette történt. Conrad szeptember 12-i parancsa pontot tett a hadműveleti vereség végére, elrendelte, hogy a csapatok a Strypa mögött védelemre rendezkedjenek be. „A rownói kaland 230 000 főbe került és ebből 100 000 fő volt a fogoly."[20]

Stromfeld a sikeresen vezetett előnyomulás után a visszavonulás vezetésében és a megmerevedett front állásharcaiban csillogtatta képességeit. Zalescyki, Usciesko neve először került a jelentésekbe, újsághírekbe, hogy azután hónapokon keresztül szerepeljen. A csoport parancsnoka ki-

17 Uo. — Egyébként az előzőek során idézett kitüntetési javaslatban Rhemen tábornok is hivatkozott erre.

18 Stromfeld levele feleségéhez 1915. május 25-én. HIL Stromfeld-gyűjtemény (filmen).

19 v. Henziquez altábornagy kitüntetési javaslata. HIL Stromfeld-gyűjtemény, I. világháborús kitüntetési javaslatok, 21.434. sz.

20 *Julier:* i. m. 135. o.

emelkedő teljesítményéért a Lipót rend lovagkeresztjére terjesztette fel... a kitüntetés azonban egyelőre váratott magára! Pedig Henriquez áradozott vezérkari főnökéről: „A Szereth vonal és Zalescyki térségében lezajlott csatákban nyugodtságával, hidegvérűségével és bátorságával tűnt ki; kritikus helyzetekben sem vesztette el bátorságát, világos és érthető tanácsokat adott, rendkívül gyorsan juttatta el parancsait valamennyi csapathoz, ezeknek anyagi szükségleteiről is gondoskodott. Javaslatait tapintatosan, szerényen adja elő és a csapatokkal is igen tapintatosan érintkezik."[21]

1915. szeptember 25-én a csoportparancsnokságot Hadfy altábornagy, Stromfeld egykori kedvelt ludovikai tanára vette át. Együttműködésük 1918. januárig, vagyis Stromfeldnek az orosz harctéren való tartózkodásáig tartott. Kapcsolatukat, közös tevékenységüket rögtön az első tél próbára tette. A korán beköszöntött hideg maximális erőfeszítéseket követelt, majd december elején fellángolt az uscieskói hídfő, másképpen: a mihalczei hídsánc körüli harc.

Kegyetlen és embertelen presztízs cirkusz volt...

Stromfeld még az augusztus végi előnyomuláskor jelentette: „Személyes felderítésem alapján jelenthetem, hogy Uscieskónál a helyi viszonyok rendkívül nehezek ahhoz, hogy viszonylag kis erőkkel forszírozni lehessen." (tudniillik az átkelést — H. T.)[22] A visszavonulás után sehol a Dnyeszter keleti partján nem maradt hídfő — sokkal kedvezőbb helyen sem —, csupán Uscieskónál, amely egymagában azonban — mivel nagyobb támadás megkezdésére nem volt alkalmas — semmiféle komolyabb jelentőséggel nem bírhatott, mint ahogy nem is bírt. 1915 őszén kiépítették a hídfőt azért, hogy a „Dnyester északi partján levő fő és tábori őrseinknek támaszpontul szolgáljon és az egyedüli fából készült híd védelmét biztosítsa".[23] Ezt a hidat azonban december 5-én a jégzajlás elsodorta, s ily módon „a túlsó parttól az összeköttetést csak egy drótkötélpálya tette lehetővé". Ezekután minden tekintetben értelmetlenné vált a hídfő védelme.

December elején az orosz erők tervszerűen körülzárták a hídfőt, majd a hó végétől szünet nélküli éjjel-nappali támadások sorozata következett. Január elején — okulva a véres veszteségeken — kezdetét vette a várharc, árkásztámadások, majd később az aknaharc. Egyes helyeken az orosz árkászok 30 méterre (!) közelítették meg a magyar állásokat.

A cár melegen érdeklődött az uscieskói harcok iránt és a támadó hadosztálynak áldását küldte. Ferenc József még hallgatott, de a magasabb parancsnokságok kitartásra buzdították a védőket. Az orosz tüzérség amerikai lőszerrel lőtte az állásokat, francia gáz- és belga bűzbombákkal akarta állásaiból kivetni a katonákat. Szinte naponként nőtt a hídfő keletje, s hovatovább, mint hadászati jelentőségű kulcspontot kezdték emlegetni, ahol a „mesterien elsáncolt hídfő oltalma alatt meglepetésszerűen koncentrálhatunk". A sajtó elszánt és hősi küzdelemmé avatta ezt az öldöklést, miközben szidta az orosz hadvezetést: „a szünni nem akaró orosz támadás a bizonyítéka, hogy a háborút mégsem gépek vívják és mérnökök tervezik, hanem oly gyakran emberi vágyak, kívánságok, céltalanságok, konokság, őrület, gyűlölet, düh, beteg fantázia."[24] Mélyen és konokul hall-

[21] Henriquez idézett kitüntetési javaslata.

[22] HIL I. világháború iratai. 408. fasc. K. u. K. Gruppenkommandó Henriquez Op. Nr. 18/3., 1915. augusztus 30.

[23] *Suhay Imre:* Tüzérségünk szerepe az uscieskói hídsánc védelmében. Hadtörténelmi Közlemények, 1941. évf. 94. o.

[24] Pesti Napló, 1916. március 14.

gattak azonban arról, hogy Hadfy — és elsősorban vezérkari főnöke, Stromfeld — céltalannak, hiábavalónak tartotta a harcot, és ezt többször, nyomatékosan jelentette. Egy újságíró látogatást tett a csoportparancsnokságon, majd megtekintette a hídfőt. „Horodenka alatt — írta megjelent újságcikkében — másfél métert süpped alattunk a hófúvás és szánkóstól, lovastól szakadékba zuhanunk. Amikor eszméletre térek, két férfit látok az ágyam előtt. Az egyik magas, karcsú, sugárzóan elegáns altábornagy, panyókára vetett pirosbélésű bundában; a másik egy óriás, közlegény uniformisban, a vállán karabély. Hadfy altábornagy, vezérkari főnökével, Stromfeld alezredessel." — majd a cikket így folytatta: „Alattunk a Dnyeszter zajlik... A túlsó parton, a tél ártatlanságába öltözve Uscieskó. Vagy nyolcvan viskó, a hadvezetőség jelentései folytán világhíres Uscieskó... Stromfeld a földön fekszik és fülét szinte bevájja a fogas göröngyökbe. Egészen jól hallani az orosz árkászokat... Hajnalban térünk vissza Horodenkára. A négyórás úton egy szót sem szóltunk. Stromfeld dörmögött olykor és zseblámpája fényénél vázlatokat rajzolt... bakasapkáját gyulladt szemébe húzta, óriás válla megrándult, azután gépiesen ismételte: céltalan, tarthatatlan... A déli szakasz alá van aknázva..."[25]

Az előre látott befejezésről aztán a március 20-i hadijelentés számolt be: „Hősies védelmezés után kivonultunk az Uscieskótól északnyugatra levő romhalmazzá összelőtt hídsáncból... Az uscieskói hídsáncok körüli harcok emléke véderőnk történetének egyik dicső lapján fog örök időkig élni."[26] Most már megszólalt a császár is: „Szívből jövő szükségét érzem annak, hogy a hevesen támadott létesítmény védőrségének... tudomására adjam, mennyire méltányolom teljesítményüket..."[27]

A babért minderre a Pesti Napló 1916. március 28-i száma tette fel. Közölte azt a hírt, hogy a király elrendelte a legfelsőbb elismerés tudtuladását Stromfeld alezredesnek, akit egyébként a cikk az „osztrák—magyar hadsereg legképzettebb és legtehetségesebb tisztjei" egyikének nevez. A lapnak *ugyanebben a számában* — másutt — szükségét érezték, hogy az olvasókat a galíciai helyzetről tájékoztassák, mivel egyes jelentések orosz sikerekről tettek említést. Ennek ellenére — írták — „hangsúlyozni kell, hogy az Uscieskótól északnyugatra levő mihalczei sánccal... semmiféle híd nem volt védelmezve és az említett sáncnak *csak* az volt a célja, hogy a Dnyeszter északi partján levő földerítő osztagoknak... támaszpontot nyújtson..."

...Mégis csak jogosan írta Stromfeld a feleségének: „E hadjáratban hivatalosan és nem hivatalosan több valótlanságot mondanak minden oldalról, mint békeidőben 100 év alatt."

Stromfeld az uscieskói katasztrófát követően a 20. népfölkelő gyalogezrednél „pihente ki" fáradalmait. Április 20-a és május 20-a között, mint ezredparancsnok „az ezred parancsnokság körültekintő és erélyes gyakorlásában" tűnt ki, amelyért az 51. hadosztály parancsnoka teljes elismerését fejezte ki.[28] Egy visszaemlékezés, a maga érthető pontatlanságában,

25 A Reggel, 1936. április 6. *Lázár Miklós:* Búcsú a generálistól. — A cikk Hadfy halála alkalmával jelent meg.

26 A világháború naplója. XII. Az 1916 március-áprilisi események. Lampel, Budapest, 1916. 4—5. o.

27 HIL I. világháború iratai. 408. fasc. K. u. K. Gruppenkommando Fml. v. Hadfy. Res. Nr. 476.

28 Uo. M. kir. 51. honvéd gyaloghadosztály parancsnokság 56. sz. Eligazítás, 1916. május 27.

nagyon hihető és érdekes hangulati képet fest éppen erről a hat heti „kiruccanásról". „1916-ban a zalescyki hídfőnél ismeredtem meg Stromfelddel — írta George Avramescu. — Látogatást tettem nála és ebédre hívott meg... Ebéd után hazatérve kérdeztem magamtól, hogy mit csinálhatott Stromfeld, hogy vezérkari alezredes létére zászlóaljparancsnok lett? Csöndes állás volt. Stromfeld és az én alantos tisztjeim összejártak és kiderült, hogy Stromfeld összeveszett egy főherceggel és akkor jelentkezett a frontra... Lehet, hogy mese volt az egész, én sokkal nagyobb respektussal viseltettem iránta, semhogy megkérdeztem volna... Igen vitéz ember volt. A legénység és a tisztek úgy szerették, mint az apjukat. Tanúja voltam egy jelenetnek. Ebéd után egy tizedes jött be a fedezékbe és jelentette, hogy panasza van. Elmondta, hogy a feleségének nem fizetik ki a hadisegélyt és a jegyző »legelni« küldte. A segédtisztjét behívta és diktált egy éleshangú feljelentést. Azt fejtette ki, hogy hogyan küldje ő rohamra a legénységet, hogy tartsa ő a legénység harci kedvét, ha ilyen dolgok történnek odahaza."[29]

Május 25-e után visszatért a csoportparancsnokságra, akkor, amikor a szembenálló orosz arcvonalszakaszon már befejeződött az újabb támadó hadműveletek előkészítése. Bruszilov, aki március óta átvette az egész arcvonalszakasz felett a parancsnokságot, félmilliós seregével június 4-én kezdte meg hadműveleteit. Megkezdődött a Monarchia legveszteségteljesebb és az orosz haderő legnagyobb győzelmet jelentő csatája. Bruszilov négy ponton támadott: Luck, Lemberg, Buczacz és délen Oknán át Stanislau felé. Ez utóbbi ponton állt Pflanzer-Baltin serege — s a legkritikusabb pontok egyikén Hadfy csoportja. Bruszilov a tervezett pontokon, Pflanzer-Baltin előtt Buczacznál és Oknánál, június 8-án és 9-én áttörte az állásokat. Elkerülhetetlenné vált a visszavonulás.

A Hadfy-csoport a balszárnyon Stanislau irányában vonult vissza. „Stanislaunál — mondotta Stromfeld — igen súlyos vereséget szenvedett a hadtest; valószínűleg hibáztam én is — rá is jöttem hol —, hanem van-e valaki, aki künn volt, hogy egy csatát el nem veszített?"[30] E visszavonulás — az általános vereség és vezérkari főnök elhibázott hadműveleti lépése ellenére is — relatív sikert és fontos harcászati tapasztalatokat jelentett. Ilyen nagyerejű támadás kivédése a legjobb felkészülés mellett is problémák egész sorát veti fel, s ha a visszavonulás elkerülhetetlenné válik, korántsem mindegy, hogy az hogyan történik. Az ellenségtől való elszakadás, sikeres éjjeli manőverek, hátul jól előkészített állások csökkenthetik az ellenséges támadás sikerét, hatékonyságát és elkerülhetővé teszik a súlyos veszteségeket. A jó vezér higgadtsága különösen szükséges ilyenkor — és Stromfeld ilyennek bizonyult. Az „ellenségtől mindig éjszaka történő elszakadás — hála a körültekintően előrelátó rendelkezéseknek — mindig a legteljesebb sikerrel valósulhattak meg; mindig talált a csapat előre kiépített erős állásokat, amelyekből a védelmet fel lehetett venni. Külön ki kell emelnem Stromfeld ténykedését, amikor felsőbb parancs nélkül átvettem a déli csoportban visszavonulásban levő 42. és 51. (hadosztályok) parancsnokságát, amelyek elveszítették az összeköttetést elöl-

[29] HIL Stromfeld-gyűjtemény, *George Avramescu* visszaemlékezése. Avramescu részt vett a Tanácsköztársaság harcaiban. Amikor a proletár állam bukása után Stromfeldet Szegedre szállították a Tabódy-per tanújaként, a fogházban találkozott Avramescuval, aki vizsgálati fogoly volt. G. Avramescu 1964-ben halt meg a Román Népköztársaságban.

[30] HIL Stromfeld-gyűjtemény. Stromfeld Aurél 1920. évi perének jegyzőkönyve, 1920. július 13.

járó parancsnokukkal. Rövid idő alatt helyreállította a harcvezetés egységét..."[31]

Mindezt persze csak nagyon is relatív sikerként könyvelhette el a csoport és Stromfeld is — mint ahogy elejtett megjegyzése is inkább a vereség, semmint a benne található pozitívumra utalt. A reális valóság az volt, hogy a német segítség ellenére Bruszilov támadása több mint félmilliós veszteséget jelentett.

Azért a kitüntetések és előléptetések is potyogtak, immár Stromfeld is ezredes, s a Lipót rend lovagkeresztjének tulajdonosa. Hulltak az elismerő szavak, dicsérték kiváló hadvezéri tulajdonságait, amelyeknek ő kétségkívül a legteljesebb mértékben meg kívánt felelni. De, hogy belül milyen gondolatok kínozták, senki számára nem volt érdekes — tudni legfeljebb az tudott róla, akit bizalmával megajándékozott. Mindenekelőtt felesége, akivel levélben „kicseveghette" magát. A sorok közül aztán kibuggyantak a fájó gondolatok, a félmondatba sűrített hangulatképek „a júniusi hónap eseményei"-ről, amelyek „lidércként fekszenek az összes, harcképes lelkeken".[32] És nem ez volt az egyetlen! „Ehhez társul az a tény, hogy minket már teljesen német védelem és parancs alá helyeztek, és ha a nagy dolgot szem előtt tartjuk, és ezt helyesnek találjuk, úgy mégis 20 évi szolgálati idő után csapás az érzelmekre, amelyeket nem szabad mindig teljesen figyelmen kívül hagyni. Itt és ott ezen »érzelmi momentumok« összegeződnek olyannyira, hogy alig lehet őket leküzdeni." A levél így folytatódik: „Ameddig lehet, addig csinálom; ha érzem, hogy már nem tudom magam összeszedni, úgy innen lelépek és átadom valakinek, aki talán nagyobb bizodalommal tudja a dolgot megfogni."[33]

Körülbelül ez volt az az időpont, amikortól Stromfeld az egyes jelenségeket már összegezte és általánosította. A hibák tendenciákká, összefüggő jelenségekké váltak, ok és okozati viszony derült ki a békeévek és a háborúban tapasztalt jelenségek között. Baj, és szörnyű nehézségek közt nyilvánvalóbbá váltak a takargatott ellentmondások, amelyek ebben a miliőben politikai színezetet kaptak. Érezte, hogy a háború milliókra nehezedő terhe nem múlhat el nyomtalanul. Stromfeld egyik volt tisztikartársa írta visszaemlékezésében az 1916-os évről: „Rövid ideig beszélgettem vele a háború esélyeiről... Az aggálya az volt, hogy ha komolyabb idők következnek — melyek szerinte bizonnyal elkövetkeznek —, akkor a tisztek nem fogják tudni helyüket helyesen megválasztani. Én csak néztem, néztem és ő megértette, hogy én a beszédből semmit sem értek."[34]

Az 1916—17-es tél „a kétségek tele volt" — ahogy Stromfeld mondotta —, „minden ajkon az a kérdés lebegett, vajon képesek leszünk-e még egy hadjárati évet kibírni?"[35]

A hónapokig tartó állásharcok ideg- és anyagőrlő csatározásaiban kifáradt katonákat és tiszteket azután az oroszországi forradalmi események hírei és tapasztalatai rázták fel. A hadvezetés új problémákkal találta magát szembe: a politika kötelező tantárgy lett, a politikai eszméket, a gondolkodó katonát mindjobban számításba kellett venni. A katonák más szemmel és érzésekkel nézték a háborút, s ennek fokozódó mértékben hangot is adtak.

31 Hadfy kitüntetési javaslata. HIL Stromfeld-gyűjtemény, I. világháborús kitüntetési javaslatok, 23.728. sz.

32 Stromfeld levele feleségéhez, 1916. július 16-án. HIL Stromfeld-gyűjtemény (filmen).

33 Uo.

34 *Nyiri László* visszaemlékezése. HIL Stromfeld-gyűjtemény.

35 *Stromfeld Aurél* válogatott írásai, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1959. 281. o.

Az osztrák—magyar hadvezetés természetesen szerette volna megakadályozni a „romboló eszmék" terjedését, és ennek érdekében drákói rendelkezéseket bocsátott ki. E rendelkezések között olyanok is akadtak, amelyek kémek, szökevények, hadifoglyok, röplapok, sajtótermékek és más források felhasználásával az oroszországi események *katonai* hatását reálisabban elemezték, és a tapasztalatokat általánosított formában juttatták el a parancsnokságokhoz. Egyik-másik hallatlanul érdekes és Hadfy, valamint Stromfeld meglátásain túl arra is rávilágítanak, hogy *hogyan* szemlélték a forradalmi eseményeket. A következő részlet egy május 22-i tájékoztatóból való, amelynek címe: „Az ellenséges gyalogság harci értéke." Többek közt az alábbiakat tartalmazta: „Az a remény, hogy az orosz forradalom romboló hatással lesz a hadseregre, nem teljesült be. Bármennyire radikális és internacionális szocialista lett az orosz katona . . . fegyelmezetlenségről nem lehet beszélni az orosz hadseregben." Összefoglalták nézeteiket arról is, hogy a vezetés valamely határozatát, hogyan hajtják végre, majd következtetéseiket így összegezték: „Mármost, hogy az orosz katona az így létrejött határozatokat nagyobb ambícióval és energiával fogja-e végrehajtani, mint korábban a parancsokat, azt majd a jövő fogja megmutatni . . . Az önrendelkezésnek ez a módja nagyban emelte az orosz katonák öntudatát, s ezt nem lehet a forradalomnak a hadsereget érintő hátrányos következményei közé számítani."[36]

A tájékoztató kiadásának időpontjában az orosz front bomlásáról még nem lehetett beszélni, a választott katonatanácsok a fegyelmet fenntartották. Figyelemre méltó a forradalom „öntudat-ébresztő" voltára tett megjegyzés, amely arra utal, hogy imponáló hatása alól még ők sem tudták kivonni magukat.

A leszűrt tapasztalatok óhatatlanul befolyást gyakoroltak a saját hadseregre is, mégpedig elsősorban az új hadműveletek előkészületeiben. Stromfeld június elején általános tájékoztatót adott ki a hadtest helyzetéről,[37] majd június 29-én az orosz előmunkálatok reakciójaként meghatározta az *aktív védelem* feladatait.[38]

Tersztyánszky hadseregcsoportja, amelynek kötelékében a XXVI. hadtest is harcolt, a Kerenszkij-offenzíva centrumába, az orosz haderő főcsapási irányába került. Az orosz erőket Kornyilov vezényelte és háromnapos csatában áttörte az osztrák—magyar hadsereg állásait, elfoglalta Stanislaut és Kaluszt. E sikerek után azonban ereje megtört, további támadásait nem kísérte hadiszerencse. Néhány nappal később az osztrák—magyar erők a feladott területek egy részét visszafoglalták. Stromfeld ezekben a hadműveletekben, különösen az első három nap csatájában, annak köszönhette eredményeit, hogy az ellenség támadása az általa kitűnően kiépíttetett védelmi állásokba ütközött. „Az ezt követő körülményes visszavonulási harcokban Stanislaunál és Kalusznál a legdicséretesebb módon vált be a mozdulatok és a csaták irányításánál.[39] Stromfeld 1920. évi perében az egyik kihallgatott tanú megemlítette Kornyilov vereségét (tudniillik, ha az egész Kerenszkij-offenzíva sikertelenségét és Kornyilov visszavonulását vesszük alapul — H. T.), és arról beszélt, hogy „ezt a vereséget a hadtest vezérkari főnökének tulajdonítják".[40]

[36] HIL I. világháború iratai, 408. Fasc. K. u. K. XXVI. Korpskommando Na. Nr. 384.
[37] KA, Wien K. u. K. XXVI. Korpskommando, Op. Nr. 151/14—IV. Fasc. 179.
[38] Uo. Op. Nr. 180/6. Fasc. 181.
[39] Hadfy kitüntetési javaslatából. HIL Stromfeld-gyűjtemény, I. világháborús kitüntetési javaslatok. 35.850. sz.
[40] HIL Stromfeld gyűjtemény, Stromfeld 1920. évi perének jegyzőkönyve, 1920. július 13. *Molnár Dezső*, altábornagy vallomása.

Az év utolsó hónapjaiban ismét az oroszországi forradalom eseményei tartották izgalomban a katonákat, majd a novemberben aláírt fegyverszünet teremtett termékeny talajt a politizáláshoz.

Stromfeld heves politikai érdeklődését is figyelemmel követhetjük. Részint ő maga szorgalmazta azt a propagandatevékenységet, amellyel az orosz katonákra kívánt hatást gyakorolni. Utasításai szerint az „elvonuló, illetőleg újonnan állásba érkező csapattal parlamenterek, vagy a propagandaszolgálat megbízott szervei útján kell az érintkezést felvenni... figyelembe kell venni azt a célt, hogy a front mögötti viszonyokat tisztázni tudják".[41] Másrészt élénken érdeklődött a politikai kérdések iránt, főként az olyanok iránt, amelyek a háborút és a békét, az egyes országok magatartását, az orosz forradalom hatását, vagy visszahatását érintették. Két, egészen más természetű eset ebből az időből:

Az „Armia i Flot" című szovjet lap december 15-i száma cikket közölt arról a problémáról, hogy a hazájukba visszatérő hadifoglyok milyen kultúrbefolyást gyakorolnak az oroszországi viszonyokra annak révén, hogy idegenben fejlett mezőgazdasággal és technikával ismerkedtek meg. Stromfeld felhívta a figyelmet arra, hogy ezt „érintkezésnél értékesíteni kell".[42]

Még érdekesebb az alábbi. A genfi „Nation" című lap 31. számában megjelent Lenin nyílt levele, amely Herman Fernauhoz, a „Freie Zeitung" kiadójának szólt. Lenin e levélben kifejtette, hogy hiába keresnek ellentmondást „az orosz népbiztosoknak a hadviselő államok munkástömegeihez intézett felhívása és azoknak a német és osztrák kormányokkal, vagy katonai hatóságaikkal folytatott tárgyalásai közt", és többek között ezeket írta: „Kioktat engem, hogy nem a német nép, hanem császárja dönt a háború és béke ügyében. Ilyen ügyekben a német nép nem számít... Vegyük szemügyre ezt a tényt. Mindenekelőtt békére van szükségünk. Felszólítottuk az egész világot, hogy kössük meg a békét. Két kormány beleegyezik. Gondolja, hogy ez népeik kívánsága ellenére történik? És ha a többi kormányok nem akarnak belemenni, mit tehetünk?... Mások pedig majd megteszik ugyanazt, amit mi, lassanként, egyik a másik után, Románia, Portugália és aztán ki?"[43] Stromfeld a cikkrészletet Lenin nyílt leveleként ajánlotta a tisztek figyelmébe, azzal a megjegyzéssel, hogy az orosz katonákkal való érintkezésnél használják fel.

Ezekben és más hasonló esetekben felismerhető a béke gondolatának, a háború befejezésének előtérbe nyomulása, egy ösztönös gondolati törekvés, amely végső soron sürgető hatással volt a tisztekre. 1917—18 telén egyféle „belső-összeomlás" következett be Stromfeldnél, amelynek az a lényege, hogy ő, aki eddig vezetett, irányítója volt eseményeknek, most az erők vak sodrába került. Később — visszatekintve — ő is utalt a bekövetkezett állapotra, amikor ezeket írta: „Ilyen kétségek között természetes is, hogy azok a vezetők, akiket a hosszú háború szintén évek óta őrölt, az események tétlen szemlélőivé váltak, nem vezettek, hanem vezettettek."[44] A „ferde sík" elmélete — Stromfeld használta ezt a kifejezést feleségével való levelezésében és a lejtőre jutást akarta kifejezni — kezdte hatását éreztetni.

Amikor Stromfeld december végén hivatalos ügyben a hadseregfőparancsnokságon járt és az 1918. évi tervekről érdeklődött, minden

41 HIL Első világháború iratai, 408. Fasc. Gruppenkommando v. Heimerich, Na. Nr. 124.
42 Uo., 408. Fasc. K. u. K. XXVI. Korpskommando, Na. Nr. 1776.
43 Uo., Na. Nr. 1791. — A levél nem szerepel Lenin Összes Műveiben.
44 *Stromfeld:* i. m. 285. o.

felelős személytől ezt a választ kapta: „nem tudjuk"! „A hadvezetőség azzal már tisztában volt — emlékezett Stromfeld —, hogy az összeomlás előbb-utóbb bekövetkezik. Az egyetlen reménysugár csak az volt, hátha ez az összeomlás az antantnál következik be öt perccel hamarább, mint nálunk."[45] 1914, a szerbiai „kiűzetés" karácsonya után 1917 karácsonya már a végleges vereség gondolataival volt terhes. 1914 karácsonya után a „Ne csüggedj!" önbátorító jelszó dominált. Most csikorgó fogak közül tört elő a „Kitartani!"

Az új, s egyben a Stromfeld által megjósolt utolsó esztendő, mind a hadtest, mind Stromfeld életében jelentős változással köszöntött be. A legfelső hadvezetés igyekezett gyorsan kihasználni az orosz összeomlás katonai előnyeit, s erről a frontról kivonta nélkülözhető erőit. A XXVI. hadtestet is az olasz frontra szállították. A hadtest vezérkari főnöke továbbra is Stromfeld maradt, míg parancsnokká Ernst Horsetzky gyalogsági tábornokot nevezték ki, akivel együttműködése mindvégig kifogástalan volt.

A hadtest a Monte Grappától nyugatra fekvő hegylánc, a Brenta folyó két oldalán és a mögöttes részeken vonult állásba. Hadtápterülete messze hátra, Fonzason túl nyúlt, ahol a hadtestparancsnokság is székelt. Hónapokon keresztül megfeszített munka folyt azért, hogy a hadtest a júniusra tervezett újabb támadó hadműveletek megkezdéséig felkészüljön. E munka szervezője elsősorban Stromfeld volt. Furcsa, de a háborúnak ebben a szakaszában, ezen a terepen nagyobb és megoldhatatlanabb feladatot jelentett a természeti erők elleni küzdelem, mint az olasz hadsereggel folytatott állásharc. Ahhoz, hogy képet alkossunk erről, ismerni kell néhány adatot.

A hadtest fő állásai az Asolonen és Bassanóban voltak. Előbbihez egy ellenséges tüzérség által belőtt és felszaggatott út vezetett, míg az utóbbi helyre egy gyalogösvény. Naponta 1300 métert kellett megmászni embernek és állatnak, hogy az első vonalba jusson.

Stromfeld megpróbálta a kötélpálya kiépítését legalább a lőszerszállítás megkönnyítésére. A pálya működött is, de *naponta* tüzérségi tűz érte. Pedig a hadtest lőszerszükséglete egyetlen harci napra 2 200 000 kg volt. Ugyanakkor egy-egy ember élelme és vízszükséglete 2, lőszer- és erődítési anyag szükséglete 10 kilogrammot tett ki; egy ember 25 kg-ot, egy ló pedig 75 kg-ot tudott naponta egyszer felvinni! A júniusi offenzíva előtt két héten keresztül egész dandárok hordták éjjel-nappal az anyagi eszközöket.

A katonák elhelyezése, pihentetése még ennél is nagyobb nehézséget jelentett. Őszig 5300 m^2 tűzbiztos sziklabarlang — kaverna — készült el, amelyből 4000 m^2 állt a legénység rendelkezésére. Ez azt jelentette, hogy állva, néhány órára 12 000 ember, fekve kb. 3000 ember jutott pihenőhöz.

Az utánpótlás Vaniniből történt. „Itt — Horsetzky szavaival — a vezérkari főnök (Stromfeld ezredes) ... a Cismon torkolattól feljebb a szakadékban egész várost alakított ki sziklabarlangokból, amelyekben az élelmiszert és a lőszert gyűjtötték össze, kenyeret sütöttek és a frontcsapatok számára való szállítmányok berakodása folyt."[46] A csapatok ellátása ennek ellenére akadozott, bár az offenzíva előtt feljavították a kosztot, s valamelyest a ruházatot is.

Szinte elképesztő, hogy a negyedik háborús esztendő végén — kényszerű kötelességérzetből — ennyi energiával, leleményességgel végre tud-

45 Uo.

46 *Ernst Horsetzky:* Die vier letzten Kriegswochen. Verl. Harbaner. Wien u. Leipzig, 1920. 11. o.

jon hajtani egy olyan feladatot, amelyben már sem ő, sem a legfelső vezetés nem bízott. Horsetzky tábornok állapította meg kitüntetési javaslatában: „Az előkészítésben részt vevő parancsnokságokra, szervezetekre és alakulatokra gyakorolt személyes hatásának köszönhető elsősorban az a senkitől sem várt tény, hogy a XXVI. hadtest — az elgondolható legkedvezőtlenebb utánpótlási és megközelíthetőségi körülmények mellett — június 15-én teljesen készen állott a támadás megkezdésére."[47]

A nagy és valóban rendkívüli erőfeszítések mögött az utolsó kétségbeesett terv állt. A támadás gondolatát Conrad vetette fel, de a hadászati jelentőségű fellépés eszméje a német vezérkartól származott. Báró Arz, a Monarchia haderejének vezérkari főnöke pedig Hindenburgot már arról értesítette, hogy a „hadműveletektől, melyeknek az Etschig kell vezetniük, Olaszország katonai letörését várom"! De a Monarchiának az olasz fronton végrehajtott utolsó támadását sem kísérte szerencse és a vereség lényegében már az első napon bekövetkezett: „A visszavonulás, tekintettel arra, hogy az olaszok 20-a után támadásaikat beszüntették és csak tüzérségük működött tovább, simán ment... Ezzel ért véget a nagy támadás, amelyhez annyi reményt fűztünk... összesen 132 700 főt vesztettünk..."[48]

Az Asolonera vezető utat egy majdnem összefüggő sírkereszt- és tömegsírlánc szegélyezte, amelynek hatása alól senki sem tudta kivonni magát. Ez a lánc a júniusi offenzíva után még jobban megnyúlt. Ami pedig ezután következett, azt Stromfeld jogosan nevezte „agonizációnak", mert „a hadsereg felett meghúzták a lélekharangot és csak arról volt szó, mikor és milyen közvetlen ok váltja ki a külsőleg is látható összeomlást".[49] Az agonizáció látható jelei az offenzíva sikertelensége után mindinkább szembetűnőkké váltak. Érintette a hadsereg anyagi helyzetét, katonái és tisztjei morális arculatát, felszínre hozta az erőszakkal elnyomott szociális és nemzetiségi ellentéteket.

Stromfeld, több ízben kiújult fül- és torokbántalmaival a nyár folyamán hazautazott. Operációja nagyon elhúzódott, ezért négy hétig betegszabadságon volt. Horsetzky levélben érdeklődött hogyléte felől, mire ő így válaszolt: „Most lettem 40 éves, most már nyitott fejjel járok."[50] A „nyitott fej" persze korántsem a füloperációra vonatkozott, sokkal inkább visszaidézte a kriegsschulei éveket, ahol annyiszor hangzott el a „nyitott fej", mint a hallgatókkal szemben támasztott nevelési vezérelv. Nyitott fejjel járt ő, jól látta a helyzet alakulását, csak éppen az előtte zajló események *alapvető okainak* magyarázata hiányzott még.

Keserves tapasztalatokkal tért vissza a hadtesthez, hiszen érezte az otthoni helyzet ziláltságát, a gazdasági-politikai feszültséget, katonái családjának mérhetetlen nyomorúságát. „Mikor néha-néha a harctérről hazajöttem — emlékezett vissza —, csodálkoztam azon, mennyire romlott fél évről fél évre, vagy évről évre az emberiség. Önzés és önzés, a pénz után való vágy, ez töltötte be az embereket... Mi, kik a harctéren voltunk, ezt megérteni nem tudtuk..."[51]

A fronton a panaszok áradata jutott el füléhez, a hadtestparancsnokságon pedig végrehajtásra váró parancsok sora várta. Érezte, hogy malomkövek közé került. Hol az igazság, mit kell tenni, mit kíván a be-

47 *E. Horsetzky* kitüntetési felterjesztése 1918. június 28-án. HIL Stromfeld-gyűjtemény, Első világháborús kitüntetési javaslatok 42.023. sz.

48 *Zsedényi Zoltán:* 1918. június 15. Magyar Katonai Szemle, 1931. 6. sz. 45—47. o.

49 *Stromfeld:* i. m. 285—286. o.

50 A levél Stromfeld Aurélné birtokában.

51 *Stromfeld:* i. m. 202. o.

csület? Kérdések szakadatlan áradata, családi bajokkal tetézve, miközben a Monte Grappa felől vésztjóslóan meredtek az ágyúk csövei. „Most e pillanatban nem tudok elmenni — írta feleségének október 20-án —, mi talán e háború utolsó csatamenete előtt állunk és legalább a becsületet akarjuk megmenteni. Ha jönni tudnék, repülnék... Milyen vágy fog el, azt nem tudom leírni. E lelkiállapotban több száz kilométerre tőled elválasztva kell ülnöm..."

A zilált hangulatú levélben kuszán kavarogtak a gondolatok, egymást váltogatták a legszemélyesebb érzések és a politikai észrevételek. „Mindenki étkezésnél ül, mondtam fáradt vagyok, s most itt ülök és nem tudom, milyen gondolatokat közöljek veled, Szerelmem...", majd egy sortávolság után: „A kötelességérzet kényszerít, hogy összeszedjem magamat; mint egy álomban végeztem munkámat délután 8 óráig." Aztán egy választóvonal a levélben és a továbbiakban felesége kérdéseire válaszol: „Te helyzetünk felől kérdezel. »Fejet fel!« Igazad van. De ebben a zür-zavarban, ahol az események egymást üldözik, lehet is »fejet fel« tartani! Kellemetlen érzés, hogy mindent előre látni. Ami most bekövetkezett — emlékezz Szerelmem — évekkel ezelőtt megjósoltam. Naponta egy újabb erkölcsi vereség. Nem mondtam, hogy a második békeajánlatot egy harmadik fogja követni és a »ferde sík« elmélete igaznak bizonyul... A legközelebbi, ami következik, a N...-tól (Németországtól — H. T.) való leválás; mi nem húzzuk ki náluk a talyigát a sárból."[52]

A háború elvesztése, mikénti befejezése felől nem hagyott kétséget. A „háború utolsó csatamenete" négy nappal később úgyszintén bekövetkezett, s nem sokkal később a németektől való „leválás" is. A „ferde sík" a teljes lezüllés elmélete „igaznak bizonyult"! Stromfeld levele egyértelmű volt abban is, hogy őt a „kötelességérzet kényszere" hajtotta feladata teljesítésében. Még meg is magyarázta: „akinek egy evezőn húznia kell, annak az utolsó pillanatig a hajón kell kitartania, ha az el is süllyed. Akkor mint férfi merült el! Én mint férfi, mint becsületes ember akarok cselekedni és élni, vagy ha szükséges, meghalni."

Ez erkölcsi állásfoglalás, amelyet a „kötelességérzet kényszere" alatt ugyan, de vállalnia kell... és természetesen mindenekire kötelező. Nagyon nehéz körülmények közt született vallomás, amelynek szubjektív, morális értéke is igen nagy. De nem ugyanarról a tőről fakad, mint azoknak a katonatömegeknek, akik épp ezekben a napokban sokféle módon nyilvánították ki akaratukat. Stromfeld meglátása, felháborodása, kiábrándultsága nem változott szembefordulássá, de a katonatömegek hasonló érzései — különböző erővel és az öntudat különböző fokán — lángra lobbantották a lázadás szellemét. „Wir wollen nicht mehr an die Front!" — terjedt tova a jelszó, amint arról Horsetzky idézett könyvében is beszámol — „a főkolomposokat kivégezték, kb. 200 főt, akik tisztjeikkel szemben a parancsot megtagadták, rögtönítélő bíróság elé állították."[53] — mondja másutt. A katonák szembefordultak, mert nem akarták lemészároltatni magukat az utolsó pillanatban. Szembefordultak a különböző nemzetiségi ezredek katonái is, mint pl. a 26-os horvát honvéd gyalogezred, amely „önhatalmúan" elvonult a Primieróról észak

52 Stromfeld levele feleségéhez, 1918. október 20. HIL Stromfeld-gyűjtemény, (filmen).

53 *Horsetky:* i. m. 18., ill. 16. o. — Horsetzky az első lázadások kirobbanásakor nem volt a hadtestnél. Az erőszakos fellépést és kivégzést Le Beau altábornagy rendelte el.

felé, „hogy saját hazájukba jussanak". Ez 28-án történt és Horsetzky már más hangvételű megjegyzést fűzött hozzá: „Legalább utánuk küldtük hátrahagyott tisztjeiket, hogy a lehetőséghez mérten akadályozzák meg a kihágásokat."[54]

Stromfeld, mint katona elítélte a háború befejezésének ezt a módját. Mint ember megértette azokat, akik már csak egyet akartak: hazamenni. A haza iránti szeretet a katonák tudatában azzá zsugorodott, amit valójában jelentett: a családi tűzhely szeretetévé, az érte való aggódássá, legjobb esetben: Magyarország határainak védelmévé. Horsetzky értetlenül állt szemben azzal, ami történt — mert osztrák volt. „Az ember képtelen volt elhinni, hogy ez lehetséges." — kiált fel könyvében. Stromfeld megértette — mert magyar volt! — és néhány nap múlva ő maga is azzal indokolta távozását, hogy „Ő köteles erőit, veszedelemben forgó, szűkebb hazája rendelkezésére bocsátani." De közben az Osztrák—Magyar Monarchia szétesett és Stromfeld a legyőzöttek között maradt! Ami elválasztotta Horsetzkytől, az közelebb hozta katonáihoz; ami Horsetzky szemében szűklátókörűség, az Stromfeld előtt már egy újabb, magasabb összefüggés: keresztüllépés a kimúlt Monarchián és a jövendő Magyarország felé tekintés.

Közelről vizsgálva a helyzetet, az még ennél is bonyolultabb volt, mert Stromfeld ott állt 70 000 emberrel, akiken segíteni kellett. A háború folyt: néhány napos ellenállás után október 30-án azután megkezdődött a visszavonulás. Október 29-én adta ki irányelveit a további magatartásra,[55] majd ezt naponkint újabb rendelkezés követte.[56] „Erőteljes, fáradhatatlan, kitartó munkásságával a XXVI. hadtest visszavonulása közben, Asolonetól Fonzason, Primieron Rollehágón és a Pordoj nyergen át Bruneckbe, katonai képességeinek és tehetségének legragyogóbb emlékét állította. Célszerű és átfogó rendelkezéseinek sok ezer ember köszönheti a fogságból, vagy a biztos pusztulásból való megmenekülést. Ezeknek a nehéz heteknek zűrzavarában szilárd bástya volt."[57]

A háborút egy nagyszabású visszavonulás vezetésével, felbomlással befejezni nem volt dicsőség. De ebben a háborúban éppoly dicstelen lett volna, ha győztes katonák élén az ellenség fővárosába vonul be. Ebben a háborúban erénnyé vált a szembefordulás, s ami még elbírja az utókor ítéletét: ha valaki humanitásból, emberségből jól vizsgázott. Ez utóbbi magatartás jellemezte Stromfeld egész háborús működését, s utolsó három heti tevékenységével csak megerősítette azt.

Amikor a csapatok Lienzbe értek, biztonságba jutottak. Stromfeld és magyar katonái számára még egy lépés volt hátra: Magyarországra jutni!

54 Uo. 18. o.
55 KA, Wien, XXVI. Korpskommando, Op. Nr. 275/11.
56 Uo., Op. Nr. 279/3., 279/4., 284/3. Lásd még: Österreich—Ungarns Letzter Krieg 1914—1918. (Siebenter Band das Kriegsjahr 1918) Verl. der Mittärwissenschaftliche Mitteilungen, Wien, 1938. 745—746. o.
57 HIL Stromfeld-gyűjtemény, Stromfeld minősítési iratai.

ADALÉKOK A MAGYAR POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM ÉS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG LÉGIEREJÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ

Gellért Tibor

A magyar repülésügy az Osztrák—Magyar Monarchia keretei között jött létre, ily módon annak nemcsak eredményeit, hanem fogyatékosságait is magán viselte. A repülőgépek katonai alkalmazása az első világháború idején kezdődött. A háború alatt egyetlen fegyvernem sem fejlődött olyan gyors ütemben, mint a légierő, nem véletlenül, a hadviselő országok ugyanis hamar felismerték a repülőgépek nagy katonai jelentőségét.

A háború idején minden számottevőbb ország igyekezett korszerűsíteni s egyben növelni légierejét. Az Osztrák—Magyar Monarchia légiereje 1914-ben 65 db repülőgép volt, amellyel a háborúban részt vett országok között a negyedik helyet foglalta el...

1918-ban a központi hatalmak vereségével véget ért az első világháború. A Monarchia november 3-án feltétel nélkül letette a fegyvert — s széthullott alkotó elemeire. Magyarország közel négyszáz év után ismét önálló, független állammá vált.

Magyarországon új politikai helyzet alakult ki. A vesztes háború és a nemzetközi viszonyok hatására egyre forradalmibb lett a tömegek hangulata. A magyar nép október 31-én — vérontás nélkül — győzelemre vitte a polgári demokratikus forradalmat.

A polgári demokratikus forradalom légiereje

A győzelem kivívása után a forradalom vezetői nyomban megkezdték a független Magyarország közigazgatási és katonai újjászervezését. Az új hadsereg létrehozásával biztosítani kívánták a győztes polgári forradalom által létrehozott burzsoá rend belső megszilárdítását. Ez a katonai erő nem nyújtott kellő biztonságot külső támadással szemben — közvetlenül a forradalom győzelme után azonban ezzel nem is kellett számolni. A szervezés során egy időben két folyamat játszódott le: a régi hadsereg leszerelése és az új fegyveres erő megteremtése. Ez utóbbi keretében zajlott le a légierő újjászervezése is.

A légierő újjászervezését komoly nehézségek hátráltatták. Többek között a fegyverszünet értelmében az antant a központi hatalmakhoz tartozó államokban megtiltotta a katonai repülést. Ugyanakkor a Monarchia repülőgépeinek nagy része az olaszok birtokába került. A

Magyarországon visszamaradt 650 repülőgép[1] egy része a Monarchia repülőgép állományából, más része pedig a leszerelt Mackensen-hadseregtől[2] származott. Ezenkívül volt néhány zsákmányolt gép is. A gépállomány tehát különböző típusokból állt. Ezek közül csak a Monarchia légierejéből visszamaradt „Brandenburg" felderítő és a „Fokker D VII." típusú német vadászgépek voltak korszerűek. Adataikat az alábbi táblázat táblázat szemlélteti.

		Fokker D. VII.	Brandenburg Br. C. I.	Lloyd Ll. C. I.	Lloyd Ll. C. V.
Rendeltetés		vadász	feld.	feld.	feld.
Motor	darabszám	1	1	1	1
	lóerő	185	230	145	185
Ülések száma		1	2	2	2
Szárnyak (fedelek) száma		2	2	2	2
A gép méretei (m)	szárny	8,9	12,3	14,4	11,9
	hossza	6,9	8,25	8,9	7,22
	magassága	2,9	3,0	3,15	3,0
Sebessége km/ó		200	160	140	165
Emelkedése (1000 m/perc)		1,75'	3,75'	6'	4,1'
Repülési időtartama (óra)		1,5	5	4	3
Súlya (kg)	üres	688	880	720	741
	hasznos terhelés	218	240	220	220
Gyártási éve		1917	1918	1915	1917

A fegyverszüneti tárgyalások során létrehozott Ellenőrző bizottság korlátozó tevékenysége és a repülés anyagi követelményeinek elégtelensége kedvezőtlenül hatott a légierő újjászervezésére.

A forradalom vezetői 1918. november 18-án — első lépésként — felállították a Magyar Légügyi Kormánybiztosságot,[3] amely azonnal megkezdte munkáját. A Légügyi Kormánybiztosságot, a fegyverszüneti szerződés rendelkezéseinek és az Ellenőrző bizottság tilalmának kijátszása érdekében, kettős alárendeltségbe helyezték. (A Hadügy- és a Ke-

1 *Janner Ernő:* Adatok a repülőipar történetéhez. „Élet" Nyomda, Budapest, 1922. 26. o.

2 Az összeomláskor a Balkán félszigetről hazánkon keresztül vonuló Mackensen-hadsereget az antant követelésére a Károlyi-kormány részben lefegyverezte. A német eredetű hadianyag legnagyobbrészt innen származott.
Dömötör Gergely: A fegyvernemek szerepe a Tanácsköztársaság harcaiban. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK) 1954 3—4. sz. 350. o.

3 HIL Polgári demokratikus forradalom (továbbiakban PDF) iratai, 59/bk. sz. parancs. 22. csomó.

reskedelemügyi Minisztérium.) Ezzel akarták biztosítani a katonai repülés további fenntartását. Légügyi kormánybiztossá Hangay Sándort, titkárrá pedig dr. Varju Vilmost nevezték ki.

A Légügyi Kormánybiztosság a következő 4 osztályból állt:[4]

1. *Elnöki ügyosztály*
2. *Kísérleti- és fejlesztési ügyosztály*
   a) Aerodinamikai ügyosztály
   b) Aerológiai ügyosztály
   c) Rádiókísérleti- és üzemi ügyosztály
   d) Elméleti és oktatási ügyosztály
3. *Műszaki osztály*
   a) Ipari osztály
   b) Posta- és személyszállítási ügyosztály
   c) Építési ügyosztály
   d) Anyagbeszerzési ügyosztály
   e) Határrendőri ügyosztály
   f) Térképészeti ügyosztály
   g) Pilóta- és monitörképzés
4. *Számvivőség*

A Légügyi Kormánybiztosság a légügy területén dolgozó polgári szervekkel összekötő közegei útján kívánta a kapcsolatot fenntartani.[5] A kormánybiztosság közvetlen alárendeltségébe utalták a Légügyi osztályt, a Likvidáló bizottságot,[6] az 5. L. osztályt[7] és a három magyar repülőgépgyárat.[8] Közvetlenül a Légügyi osztályhoz tartoztak a vizirepülők, a Légi Csapatparancsnokság és a Repülő-anyagraktár.

A Légügyi osztály vezetője Thomka Zoltán alezredes, helyettese pedig Lukáts Károly százados volt. Az osztály négy csoportból állt:

1. Forgalmi csoport
   Vezetője: Pál Andor százados
2. Személyi csoport
   Vezetője: Csenkey Géza százados
3. Műszaki csoport
4. Gazdasági csoport

A Légügyi Kormánybiztosság által kiadott egyetlen átfogó szervezési rendelet[9] a magyar légi ügyek ideiglenes beosztását tartalmazta.

[4] HIL PDF iratai. 190/bk. sz. 22. csomó.

[5] Összekötők útján a következő polgári szervekkel tartották volna a kapcsolatot: a kereskedelem szerveivel, a Belügy- és Külügyminisztériummal, továbbá a Vasúti és Hajózási Főfelügyelőséggel, a Posta és Távirdával, az Országos Meteorológiai Intézettel.

[6] A bizottság székhelye Bécs. Feladata: a közös hadsereg maradványainak felszámolásánál a magyar érdekek képviselete. Tevékenységét gyakorlatilag 1919. április 23-ig folytatta, amikor „A Bécsben időző Likvidáló bizottság több tagját kommunista propaganda miatt letartóztatták. A letartóztatás alatt a gyűjtőfogházba zárták és kihallgatás után négyet Ausztriából kitiltottak, anélkül, hogy otthonukba visszamehettek volna és holmiaikból a legszükségesebb ruházati cikkeket elhozhatták volna". HIL Tanácsköztársaság (továbbiakban TK) iratai. 1037/bk. —37. o. 22. doboz.

[7] A Hadügyminisztérium bécsi kirendeltsége, a magyar kincstár érdekeinek képviseletében. Feladatát a Likvidáló bizottsággal szoros együttműködésben végezte.

[8] A repülőgépgyárak ismertetésére később részletesen kitérek.

[9] HIL PDF iratai. 1918. november 20. 94/bk. sz. rendelet 22. csomó.

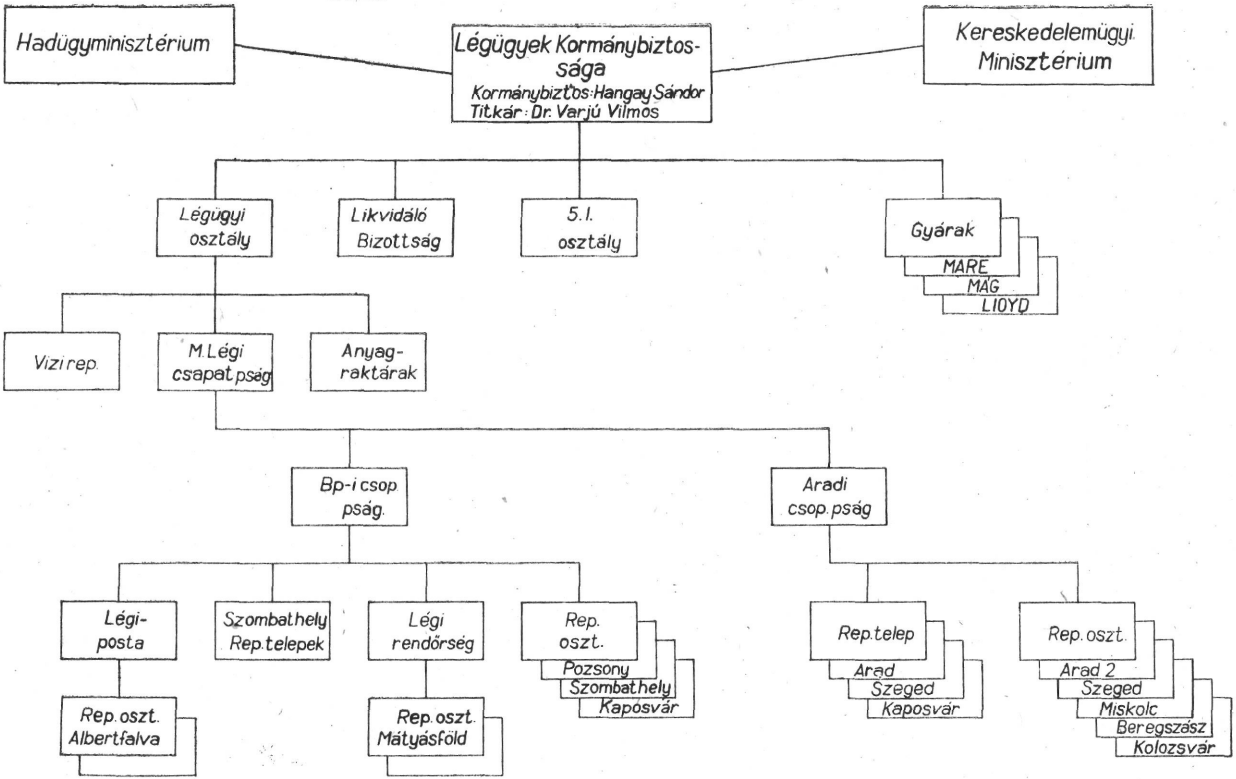
Hadügyminisztérium
Légügyek Kormánybiztossága
Kormánybiztos: Hangay Sándor
Titkár: Dr. Varjú Vilmos
Kereskedelemügyi Minisztérium
Légügyi osztály
Likvidáló Bizottság
5. I. osztály
Gyárak
MARE
MAG
LIOYD
Vizi rep.
M. Légi csapatpság
Anyag-raktárak
Bp-i csop. ság.
Aradi csop. ság
Légi-posta
Szombathely Rep. telepek
Légi rendőrség
Rep. oszt.
Pozsony
Szombathely
Kaposvár
Rep. oszt. Albertfalva
Rep. oszt. Mátyásföld
Rep. telep
Arad
Szeged
Kaposvár
Rep. oszt.
Arad 2
Szeged
Miskolc
Beregszász
Kolozsvár

A dokumentum szerint a Légi Csapatparancsnokság alárendeltségében két csoportparancsnokságot hoztak létre:

1. Csoportparancsnokság. Budapest.

Alárendeltségébe tartozott: a Budapesti Légi Rendőrség (Mátyásföld), a Budapesti Légiposta két repülőszázad erőben, a szombathelyi repülőtelep, valamint a pozsonyi és a kaposvári repülőosztályok. Ezenkívül még egy repülőosztályt terveztek felállítani Szombathelyen.[10]

2. Csoportparancsnokság. Arad.

Alárendeltségébe tartozott: Az aradi, a kaposvári és a szegedi repülőtelep. A rendelet idevonatkozó részéből kitűnik, hogy kisebb kirendeltségek létrehozását tervezték még Pozsonyban, Kolozsvárott és Beregszászon.[11]

Az aradi csoportparancsnokságot erősítette az alárendeltségébe helyezett 6 repülőosztály (Aradon 2, Szegeden, Miskolcon, Beregszászon és Kolozsvárott 1—1).

A rendelet 13 repülőosztályról tesz említést, amelyből a valóságban — 1918 novemberében — 8 állt fenn. A többi létrehozását csak tervezték. A 13 repülőosztály felállításának tervbevétele irreális volt, a gazdasági helyezet és a meglevő repülőgép állomány ugyanis kevés lett volna ennyi repülőalakulat szervezéséhez. Ily módon a tervben szereplő további 5 repülőosztály létrehozása nem is valósulhatott meg.

A vezetők gondoskodni kívántak a repülőalakulatok személyi feltöltéséről is. Ennek érdekében az általános leszerelési rendeletet a repülőalakulatoknál szolgálatot teljesítő tisztekre és legénységre nem terjesztették ki — ezek a hadügyminiszter parancsa értelmében „tovább szolgálatban maradtak".[12] Ezt a parancsot egészítette ki részletes utasítással az 1918. november 9-én kelt, a Légi Csapatok Kormánybiztosának szóló hadügyminiszteri rendelet, amelyben a hadsereg vezetője többek között a következőket írja: „... kiegészítésképpen elrendelem, hogy a légjáró csapatok kötelékében szolgálatot teljesítő, az 1895 és ennél idősebb születésű évfolyambeli nem tényleges havidíjasok, havidíjas jelöltek ... és a legénység továbbszolgálatra visszatartható."[13]

A fenti utasítások és parancsok eredményeként, 1918. december 2-ig a repülőalakulatok személyi állományát teljesen feltöltötték, szolgálatban tartásuk azonban nagy anyagi gondot jelentett. Ezt a Légügyi osztály külön átiratban[14] jelentette a Hadügyminisztériumnak. Eszerint a légi csapatok személyi állományának — kb. 300 tiszt, 1000 altiszt és katona — egyhavi fizetése másfél millió koronát tett ki, amely komoly anyagi terhet rótt a hadügyi tárcára.

Ezt az összeget növelték az 1918. november 13-án kiadott rendeletben szabályozott tiszti és legénységi pótdíjak. A rendelet november hó 1-től a következő pótdíjak havonkénti kifizetését engedélyezte:

Pilóták:	500 korona
Megfigyelők:	400 korona
Műszaki tisztek:	400 korona
Gépszerelők:	300 korona
Segédmunkások:	100 korona

10 Egy repülőosztály megfelelt a volt repülőszázadnak. Állományába 6 db repülőgép tartozott.

11 HIL PDF iratai. 190/bk. 22. csomó.

12 HIL PDF iratai. 40/bk. — 1918. november 9. 22. csomó.

13 HIL PDF iratai. 29.601/eln. 1/a. 22. csomó.

14 HIL PDF iratai. 729.754/10. 22. csomó.

Ezenkívül a repülőgép-vezetők és megfigyelők részére minden nagyobb repülés után — 200 km-en felül — 50—50 korona, kisebb repülés után pedig 30—30 korona pótdíj járt. Havonta 100 korona jutalomban részesítették azokat a pilótákat, akik amellett, hogy gyakran repültek, gépet nem törtek, továbbá a gépszerelőket, akik állandóan jó karban tartották gépeiket.[15]

A polgári demokratikus forradalom idején kiadott valamennyi katonai utasításból és szervezési okmányból kitűnik, hogy a hadsereget — ezen belül a légierőt is — elsősorban belső karhatalmi feladatok ellátására kívánták felhasználni. Ezt a burzsoá rend megszilárdításának szükségessége diktálta. A hadsereg felhasználásával kapcsolatos célkitűzéseket bizonyítja többek közt a Budapesti Légi Rendőrségnek 2 repülőosztály erőben — osztályonként 6 db repülőgép — való felállítása, továbbá a korabeli iratok közt található nagyszámú távirat, amelyekben a „rendzavarások elfojtására", illetve a forradalmi megmozdulások letörésére katonai erőt kérnek. Így például a marosvásárhelyi katonai készültség parancsnoksága két repülőgépet kért a Hadügyminisztériumtól „a környékbeli rendzavarások és fosztogatások meggátlására".[16]

A repülőjelentések bőséges adatokat szolgáltatnak annak igazolására, hogy a légi rendőrséget — feladatának megfelelően — gyakran vették igénybe karhatalmi repülés céljából. 1918. november 8-án végzett karhatalmi repülésekről a következő összefoglaló jelentés készült:

„A légi rendőrség a mai napon öt ízben végzett karhatalmi szolgálatot. Délelőtt 3, délután 2 együléses gép repült. A délelőtti cél Tápiószecső, a délutáni Örkény volt, ahová Pest vármegye főispánja kért repülőtámogatást. A megfigyelő tiszt, úgy Tápiószecsőn, mint Örkényen relatív nyugalmat észlelt."[17] Említést érdemel a Kecskeméti Városi Tanácsnak november 18-án a Hadügyminisztériumhoz írt kérelme, amelyben karhatalmi szolgálatra 2 db repülőgépet igényel, arra hivatkozva, hogy a közbiztonsági állapotok megvédésére és a környékkel való gyors összeköttetés biztosítására ez feltétlenül szükséges.[18]

A magyarországi repülés fejlesztését célozta a *légiforgalmi hálózat* megtervezése is. Az ezzel kapcsolatban készített terv pozitív vonása, hogy a légi-útvonalak kijelölésén kívül ésszerű elosztásban tartalmazták a különböző repülőalakulatok helyét is.

A légiforgalmi hálózat tervezetének alkotóit sűrűn érték jogos — és olykor jogtalan kritikák. Bírálták őket azért, hogy a tervezésnél nem vették figyelembe a nemzetközi helyzet és az ország védelmi szükségleteit. A Fővárosi Tanács polgármesteri átiratában hiányolja, hogy sem a Légügyi osztály szervezetéből, sem a légiforgalmi hálózat vázlatából nem tűnik ki, „vajon katonai szempontok, vagy polgári közérdek szolgálatában van tervezve".[19]

A dokumentumok tanulmányozása után minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy azt tulajdonképpen — ha burkoltan is — katonai s nem polgári felhasználásra készítették. Például a tervezet Hajmáskért elsőrangú közlekedési gócpontként jelöli. A légiforgalmi hálózat kidolgozása korai volt, az ország határai ugyanis még nem voltak véglegesen megállapítva. A tervezet gyakorlati használhatósága és légi

15 HIL PDF iratai. 30.202/eln. 10. 22. csomó.
16 HIL PDF iratai. 1918. november 8. 39/1ü. 22. csomó.
17 HIL PDF iratai. 30/10. 22. csomó.
18 HIL PDF iratai. 195/bk. 22. csomó.
19 Lásd a 9-es sz. jegyzetet.

közlekedésünk jövője a nemzetközi légiforgalomba való bekapcsolódástól is függött. A tervezet ezt az alapvető tényt nem tükrözi, illetőleg hallgatással mellőzi. Meglevő gazdasági és politikai problémáink fokozott mértékben akadályozták egy reális terv létrehozását és gyakorlati megvalósítását. Ilyen akadálynak tekinthető például, hogy a fegyverszüneti szerződés a magyar állam számára nem engedélyezte a katonai repülés fejlesztését. A nemzetközi polgári légiforgalomba való bekapcsolódást pedig gátolta, hogy az új magyar állam még nem építette ki diplomáciai és gazdasági kapcsolatait a környező országokkal.

A Légügyi Kormánybiztosságon 1919. január 18-án — a katonai légijáratokról tartott ankéton — ismertették a légiforgalom lebonyolításához rendelkezésre álló gépek adatait. A Légügyi osztály képviseletében Kenese Waldemár százados elmondta, hogy a légiforgalom megvalósításához 100 db kétüléses repülőgéppel rendelkeznek. Ezek a repülőgépek a volt császári és királyi hadseregnél használt típusú gépek voltak. Teherbíró képességük 160 kg, működési sugaruk 400 km, gyorsaságuk átlag 140/km óránként.[20] Nyilvánvaló, hogy ilyen teljesítményű gépeket gazdasági feladatok végrehajtásához csak igen korlátozott méretekben lehet felhasználni, tehát az ország rendelkezésére álló repülőgépparkot nem polgári, hanem elsősorban katonai célokra lehetett igénybe venni.

Külön problémát okozott a már fentebb említett ideiglenes határviszony, mivel a polgári demokratikus forradalom — a vesztes háborút, a nemzetközi helyzetet és más tényezőket figyelmen kívül hagyva — a területi integritás álláspontját képviselte.

Ma már látjuk, hogy a fegyverszüneti egyezmény sem adott jogot az akkori magyar kormánynak arra, hogy a demarkációs vonalon túl katonai erőket tartson — ehhez az említett országok sem járulhattak hozzá.

A polgári demokratikus forradalom nem volt képes sem a bel-, sem a külpolitikai problémákat megnyugtató módon megoldani. Ez volt az oka, hogy 1919 március közepére a koalíciós kormány hatalma már szétesőben volt. Az antantbarát külpolitika csődöt mondott. Március 21-én a Magyar Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi Pártja egyesüléséből létrejött az Egyesült Magyarországi Szocialista Párt, amely megalakította a Forradalmi Kormányzó Tanácsot. A Kormányzó Tanács elnöke a szociáldemokraták centrista csoportjához tartozó Garbai Sándor, tényleges vezetője Kun Béla külügyi népbiztos lett. A közigazgatás irányítását a munkástanácsok vették kezükbe.

A Magyar Tanácsköztársaság légügyi szervezete

A proletárforradalom győzelme után a repülésügy szervezésével, a Hadügyminisztérium helyébe lépett Hadügyi Népbiztosság 37. (Légügyi) osztálya foglalkozott. A Légyügyi osztály egyetlen pillanatig sem tétlenkedett, s már 1919. március 24-én tájékoztató rendeletet[21] adott ki, melyben ismertette a politikai helyzetet és utasítást adott a Vörös Hadsereghez tartozó magyar repülőalakulatok beosztására és hadihasználatra való felkészítésére.

A rendelet első pontjában a következőket olvashatjuk: „A párizsi békekonferencia Vyx ezredes útján folyó hó 20-án a Magyar Népköztársaság elnökének átnyújtott jegyzékében olyan követelésekkel lépett fel,

20 HIL PDF iratai. 74/bk. 22. csomó.
21 HIL TK iratai. 737/37. sz. 22. doboz.

hogy a Magyar Népköztársaság kormánya azokat nem teljesíthette és Károlyival az élen lemondott. Az uralmat Magyarországon a Magyar Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi Pártjának egyesüléséből keletkezett Magyarországi Szocialista Párt vette át. Az új párt folyó hó 21-én proklamálta a Magyar Tanácsköztársaságot, s a kinevezett Népbiztosok Tanácsa szövetséget kötött az orosz-szovjet kormánnyal.

Az összes repülőalakulatok mostantól kezdve az új Vörös Hadsereg szolgálatába állnak, s hadiállapotba helyezettnek tekintetnek."[22]

Amint a rendeletből kitűnik, a légierőnek a polgári forradalom ideje alatti kettős alárendeltsége megszűnt, egységes katonai vezetés alá került. Szervezésileg azonban komoly változások még nem következtek be.

A Tanácsköztársaság ideje alatt egyetlen szervezési utasítás sem tesz említést a légi rendőrségről. A proletárdiktatúra a hadsereget már nem elsősorban karhatalmi feladatok megoldására, hanem a forradalom vívmányainak és az ország megvédésére szervezte.

A repülőalakulatok gyors feállítása azt a célt szolgálta, hogy egy esetleges katonai támadással szemben (amire az akkori nemzetközi viszonyok között már lehetett számítani) a légierő azonnal bevethető legyen. A külpolitikai helyzetet értékelve, a rendelet 3. pontja[23] megállapította, hogy a délvidéki területekről repülőtámadás várható Budapest nagyobb üzemei ellen. Ez arra kényszerítette a Hadügyi Népbiztosságot, hogy már március 22-én parancsot adjon a katonai hatóságoknak, hogy Budapesttől 90 km-re délre, félkörben, Székesfehérvártól Kecskeméten át Szolnokig repülőmegfigyelő állomásokat állítsanak fel. A megfigyelő állomások észleléseiket a Légügyi osztálynak jelentették, amely szükség esetén riasztotta a budapesti repülőosztályokat a légitámadás elhárítására. A hajózó repülőegységeknél naponta reggel 7 órától alkonyatig egy repülőgéppel állandó riadókészültséget rendeltek el, hogy a gép a parancs vételétől számított fél órán belül felszállhasson. A rendelet utasította az összes repülőosztályokat, hogy mielőtt Budapestre repülőgépet indítanak, akkor ezt — a vakriadók elkerülése érdekében — a szándékukat előzőleg jelentsék. Ezt a célt szolgálta az a rendelet is, amely utasította az illetékeseket, hogy az összes repülőgépeket jól látható felségjelzéssel lássák el.[24]

A szóban forgó rendeletből megállapíthatjuk azt is, hogy a légierőn belül milyen alakulatok álltak fenn. (Lásd az 510. oldalon levő táblázatot.)

1919. április 8-án rendelet jelent meg a toborzás végrehajtására.[25] A toborzás vezetésével Fekete Örs tábori pilótát, a Hadügyi Népbiztosság Légügyi osztályának vezetőhelyettesét bízták meg. A toborzási feladatok végrehajtására minden repülőalakulatnál toborzó bizottságot választottak.

Egy későbbi rendelet változtatott a repülőcsapatok fenti tagozódásán is. A repülőosztályok helyett — ugyanabban az erőben — repülőszázadokat hoztak létre. Az 1—6. századot alárendelték az azonos számot viselő gyaloghadosztálynak, a 7. századot a Székely különítménynek, a 8. századot a Hadügyi Népbiztosság Légügyi osztályának, a 9. (vízi) repülő-

22 Uo.
23 Uo.
24 Uo.
25 HIL TK iratai. 7848/eln. 37. o. 22. doboz.

Repülőalakulat	Parancsnok	Elhelyezés
Magyar repülőcsoport-parancsnokság	Steiner József	Budapest
Magyar repülő-anyagszertár	Majtényi Gyula	Cinkota
1. Magyar repülőosztály	Háry László	Mátyásföld
2. Magyar repülőosztály	Csenkey Géza	Albertfalva
3. Magyar repülőosztály	Endresz György	Győr
4. Magyar repülőosztály	Kammerer Andor	Kaposvár
4. Különleges magyar repülőkülönítmény	Albrecht Alfréd	Szombathely
5. Magyar repülőosztály	Martinek Lajos	Szeged
5. Különleges magyar repülőkülönítmény	Haag Ágoston	Kecskemét
6. Magyar repülőosztály	Korbuly László	Békéscsaba
7. Magyar repülőosztály	Alexay András	Debrecen
8. Magyar repülőosztály	Hartzer Sándor	Rákos
Magyar repülőkiképző osztály	Horváth István	Szeged
Magyar repülőgépjavító-műhely	Fabinyi Árpád	Szeged
Magyar léghajós különítmény	Allersdorfer Ferenc	Székesfehérvár
Magyar repülő-anyagszertár	Ehlers Oszkár	Csót

századot a Hadihajós Főparancsnokságnak. Ezeket a repülőalakulatokat tábori alakulatoknak minősítették. Az 1—7. repülőszázadok csak hadi alkalmazási, fegyelmi és gazdászat-közigazgatási tekintetben voltak a hadosztályok és a Székely különítmény parancsnokságának alárendelve. Minden egyéb vonatkozásban (személyi, beosztási, anyagutánpótlási, kiképzési stb.) a Repülő-csapatparancsnokság útján a Hadügyi Népbiztosság Légügyi osztály alárendeltségébe tartoztak.[26] A repülőszázadoknak a hadosztályok alá való rendelése azt a célt szolgálta, hogy a repülők tevékenységükkel közvetlenül a harcoló csapatokat támogassák.

A tábori repülőalakulatokon kívül a következő hátországbeli repülőalakulatok álltak fenn, illetve tervezték felállítását:

1. *Cinkotai repülő-anyagszertár.*

Személyi, fegyelmi és közigazgatási szempontból közvetlenül a Hadügyi Népbiztosság 37. (Légügyi) osztályának rendelték alá.

[26] Uo.

2. *Székesfehérvári repülő- és léghajós anyagraktár.*

Az eddigi székesfehérvári anyagraktárból és a léghajós különítményből alakult.

A repülő-anyagszertár útján a Hadügyi Népbiztosság 37. (Légügyi) osztályának rendelték alá.

3. *Csóti repülő-anyagraktár.*

Alárendeltsége megegyezett a székesfehérvári anyagraktár alárendeltségével.

Szegednek francia megszállás alól való felszabadulása esetén tervbe vették a

4. *Szegedi repülőkiképző osztály* felállítását, amely a Repülőcsapatparancsnokság útján a Hadügyi Népbiztosság 37. (Légügyi) osztály alárendeltségébe tartozott volna.

5. *Szeged-Rókus repülő- és gépjavító műhely.*

A repülő-anyagszertár útján a Hadügyi Népbiztosság 37. (Légügyi) osztályának alárendeltségébe utalták.

Abban az esetben, ha Szeged felszabadítása és a két utóbbi alakulat felállítása rövid időn belül nem valósítható meg, úgy a repülőkiképző osztályt — a tervnek megfelelően — Szombathelyen kívánták megszervezni. Ugyanakkor előirányozták a cinkotai repülő-anyagszertárnak egy repülőgépjavító-műhellyel való kibővítését is.[27]

Intézkedtek a tekintetben is, hogy a repülőalakulatok személyi állománya csak szakképzett katonákból álljon. Ennek érdekében a sorra kerülő toborzás végrehajtását illetően a következő alapelveket rögzítették:

1. Azok a tényleges katonai szolgálatot teljesítő személyek, akik repülő szakképzettséggel rendelkeztek, kötelesek voltak a Vörös Hadsereg repülőcsapataiba átlépni.

2. Az újságok útján felhívták azokat a katonaköteles férfaikat, akik a fegyverszünet megkötése óta leszereltek, de előzőleg a repülőcsapatoknál hosszú időn át mint pilóták, megfigyelők, szerelők stb. teljesítettek szolgálatot, hogy jelentkezzenek valamelyik toborzó bizottságnál.

A toborzás eredményesen zárult: a repülőcsapatok személyi állományát feltöltötték, s ily módon lehetővé vált a légierőnek a tervezett módon való átszervezése.

A légierő átszervezésére az 1919. május 28-án kiadott rendelet[28] intézkedett.

Az okmányból kitűnik, hogy az 1—6. repülőszázad „1—6. vörös repülőszázad", a volt 7. székely repülőszázad a „7. vörös repülőszázad" elnevezést kapta. Az együléses 8. repülőszázad új elnevezése „8. vörös harci repülőszázad", a vízi repülőszázad pedig a „9. vörös vízi repülőszázad" lett.[29]

A repülőszázadokat — eltérően az eddigiektől — már nem a hadosztályokhoz szervezték, hanem közvetlenül a Repülő-csapatparancsnokság alá, melynek hatásköre megfelelt egy csapattest-parancsnokságának.

27 Uo.

28 HIL TK iratai. 10.756/eln. 37. o. 22. doboz.

29 Uo.

Vörös Repülőcsapat Parancsnokság
Hünb. 37.o.
1.v.rep. szd.
2.v.rep. szd.
3.v.rep. szd.
4.v.rep. szd.
5.v.rep. szd.
6.v.rep. szd.
7.v.rep. szd.
8.v.rep. szd.
9.v.vizi-rep.szd.
Repülőkeret
Repülő-anyagszertár
Repülőpótkeret-parancsnokság
Repülő-pótalosztály
Repülő-kiképző szd.
Repülő gépjav. műhely
Repülő és légi-hajós műhely
Repülő-anyagraktár
Repülő-telepek
Zalaegerszeg
Pándorfalu
Hajmáskér

A Repülő-csapatparancsnokság feladatát az alábbiakban jelölték meg: „... az összes alárendelt tábori repülőalakulatoknak személyi és anyagi tekintetben való nyilvántartása, központi vezetése és irányítása s azok harcképességéről való gondoskodás."[30] Ezt egészítette ki a Hadsereg-főparancsnokság 52/1201. sz. távirati rendelete, mely szerint a repülőszázadok taktikai vezetését a Hadseregparancsnokság utasításai alapján a Repülő-csapatparancsnokság vette át.[31]

A hátországi alakulatok — két csoportra osztva — a Hadügyi Népbiztosság alárendeltségébe tartoztak:[32]

I. Repülőpótkeret és

II. Repülő-anyagszertár.

I. A Repülőpótkeret-parancsnokság a Repülő-csapatparancsnokságból vált ki. Feladata volt:

1. Az összes repülőalakulatok személyi ügyeinek nyilvántartása.

2. A gazdasági-közigazgatási ügyek központi vezetése, személyi, felszerelési és anyagi — nem műszaki — pótlások eszközlése.

3. A kiképzés vezetése.

A Repülőpótkeret-parancsnokság székhelye Budapest volt, és közvetlenül a Hadügyi Népbiztosság 37. osztályának volt alárendelve. Hatásköre megfelelt egy kikülönített osztály parancsnokságának.

Repülőpótalosztály Budapest székhellyel a Repülő-csapatparancsnokság korábbi parancsnoksági alosztályából alakult. Közvetlenül a Repülőpótkeret-parancsnokságnak rendelték alá. Állományába tartoztak a tábori alakulatokhoz pótlásként vezényelt katonák és azok a személyek, akik kiképzés céljából a kiképzőszázadhoz való beosztásukra vártak.

Repülőkiképző század. Szombathelyen állították fel. (Ezzel egyidejűleg a szombathelyi 4. Különleges repülőkülönítmény megszűnt.) Feladata:

1. Gyakorlatlan pilóták és megfigyelők utóképzése és

2. szükség szerint mindenfajta repülő szakmabeli kiképzése.

II. *Repülő-anyagszertár.* A repülőcsapatok központi műszaki anyagintézeteként jött létre azzal a feladattal, hogy:

1. Az összes repülőalakulatok részére kiadott műszaki anyagokat nyilvántartsa.

2. A műszaki anyagok javítását és pótlását biztosítsa.

A Repülő-anyagszertár közvetlenül a Hadügyi Népbiztosság 37. osztályának volt alárendelve. Hatásköre megfelelt egy kikülönített osztályparancsnokságénak. Állandó székhelye Cinkota—Nagyitce volt.

A repülőgépek javítását a neki alárendelt cikotai repülőgépjavító-műhellyel végeztette, melyet időközben már felállítottak. A Repülő-anyagszertár alárendeltségébe tartozott még:

a) Csóti repülő-anyagszertár

b) Három repülőtelep:

1. Zalaegerszegen,

2. Pándorfalun és

3. Hajmáskéren.

30 Uo.
31 HIL TK iratai. 52/1201. sz. távirat. 22. doboz.
32 Lásd a 28-as sz. jegyzetet.

A repülőtelepeket nem helyezték üzembe. Őrzésükre telepgondoksá-gokat állítottak fel.

A rendelet III. részében részletesen kitért a *pilótakiképzés* rendsze-rére. Mivel a repülőszázadok személyi feltöltése befejeződött, a toborzó bizottságok működését május 28-i hatállyal megszüntették. A beosztott pilóták egy része azonban még nem szerezte meg a kellő gyakorlatot; szükségük volt néhány iskolafelszállásra. Ezek a pilóták mindaddig nem ülhettek hadirepülőgépre, amíg a kiképzőszázadnál a szükséges gya-korló repülést nem végezték el.[33]

A szakképzettség tekintetében meg nem felelő repülőkatonák név-sorát június 15-ig fel kellett terjeszteni a Repülő-csapatparancsnokság-nak. Ezeket az embereket más fegyvernemekhez helyezték át és helyükre máshol szolgálatot teljesítő, jobb képzettségű katonákat állítottak.

Hatályon kívül helyezték a 7848/eln. 37. sz. rendelet 14. és 15. pont-jait, amelyek a repülőcsapatoknál levő bizalmi rendszert szabályozták. Ugyanakkor elrendelték, hogy valamennyi repülőalakulathoz egy-egy po-litikai megbízottat kell kinevezni.[34]

Az intervenciós csapatok hazánk elleni támadása után ismét szük-ségessé vált a légierő tábori alakulatainak átszervezése és megerősítése. Tervbe vették egy új repülőszázad létrehozását. A Hadseregparancsnok-ság Légügyi osztálya táviratilag utasította a vörösrepülő-csapatparancs-nokságot, hogy Budapest védelmére sürgősen állítsa fel Mátyásföldön a 10. harci repülőszázadot. Ezt az alegységet — harcászati alkalmazását tekintve — a IV. hadtestnek rendelték alá.[35] Különben — mint a többi repülőszázad — a Repülő-parancsnokság útján a Hadseregparancsnokság alárendeltségében maradt.[36] Az idő rövidsége és technikai akadályok miatt azonban a 10. repülőszázad felállítása csak terv maradt.

A harci követelményeknek megfelelően, az 1919. július 18-i hadrend[37] a következőképpen szabályozta a repülőszázadok alárendeltségét:

A legnagyobb megerősítést (4 repülőszázad) az I. hadtest kapta, mi-vel ebben az időben a júliusi tiszai offenzívára készült. Három repülő-század közvetlenül a Hadsereg-főparancsnokság alárendeltségébe került. A 3. repülőszázad a 80. dandár kötelékében, a 6. repülőszázad pedig a II. hadtest kötelékében harcolt. A hadvezetőség a csapatok hadrendjét — a katonai helyzettől és a feladattól függően — többször változtatta. Mindig azokat a hadosztályokat erősítették meg repülőszázadokkal, ame-lyeknek a legnagyobb szükségük volt repülőtámogatásra.

A Hadsereg-főparancsnokság a támadó gyaloghadosztályok támoga-tására összevonta a repülőszázadok jelentős részét. Például az északi hadjárat kezdeti szakaszán a III. hadtestnek rendelték alá a 6. és a 8. századot, majd a főcsapás irányának megváltoztatásakor az V. hadtestet megerősítették a 2., a 4., később a 8. repülőszázaddal is.[38]

Az 515. oldalon látható táblázat szerint a harci repülőállomány jú-liusban 35 db gépből állt. Ebben nincs benne a kiképző alakulat gép-állománya, mely szintén állandóan változott.[39]

33 Uo.

34 A repülőcsapatoknál a bizalmi testület választás útján jött létre. A poli-tikai megbízottakat a Hadügyi Népbiztosság nevezte ki.

35 Későbbi terv szerint közvetlenül a Hadseregparancsnokság alárendeltsé-géhez akarták helyezni.

36 HIL TK iratai. 627/8. ikt. sz. 1537. 22. doboz.

37 HIL TK iratai. 718/209. sz. 22. doboz.

38 *Dömötör G.*: i. m. 351. o.

39 Május 15-én kiadott hadrend szerint 37, május 30-án 23 üzemképes repülő-gép volt. *Dömötör G.*: i. m. 350. o.

A század megnevezése	Parancsnokság, amelynek alá van rendelve	Állomáshely	Akcióképes gépek száma
1. repülőszázad	I. hadtest	Kecskemét	2
2. repülőszázad	I. hadtest	Cegléd	2
3. repülőszázad	80. dandár	Mezőtárkány + egy különítménye Rákoson	4
4. repülőszázad	Hadseregparancsnokság	Győr	6
5. repülőszázad	I. hadtest	Kecskemét	2
6. repülőszázad	III. hadtest	Onga	4
7. repülőszázad	Hadseregparancsnokság	Rákos	3
8. harci repülőszázad	I. hadtest	Újszász	9
9. vízi repülőszázad	Hadseregparancsnokság	Csepel	3
10. harci repülőszázad	Hadseregparancsnokság	Felállítás alatt	

A repülőszázadok 2—8 repülőgépből álltak, és bizonyos mennyiségű üzemanyag- és bombakészlettel rendelkeztek. A repülőterek védelmére, az alacsonyan támadó ellenséges repülők akcióinak elhárítására a repülőszázadok állományába 1—3 gyalogsági géppuska tartozott.

A repülőszázadokat a helyzettől függően több irányú feladatok végrehajtására használták fel. Harcászati alkalmazásuk központi irányítására a Hadsereg-főparancsnokságon belül repülő hadműveleti tiszti helyet rendszeresítettek.

A légierő legfontosabb feladata a *felderítés* volt. A Hadseregparancsnokság a rendszeres légi felderítés[40] május 8-án szervezte meg. A felderítő repülések átlagos időtartama 1—3 óra, az útvonal hossza 150—500 km, az átlagos magasság pedig 1000—1500 m volt.[41] 1919-ben a technika akkori állapotához viszonyítva ez komoly teljesítménynek számított.

Május hónapban kb. 120 alkalommal startolt repülőgép, s ebből 98 esetben felderítést végzett.[42] Az egyes repülőgépek pilótái és megfigyelői

40 HIL TK iratai. 508/206. lü. 51. doboz.
41 *Dömötör G.*: i. m. 351. o.
42 A repülőszázadok jelentései alapján a repülések eredményeiről a Légügyi osztályon összesítő nyilvántartás készült. Ezt azonban nem lehet teljesnek tekinteni. HIL TK iratai. 201.985/37. o. 22. doboz.

a felderítés eredményét írásban jelentették századparancsnokuknak, aki táviratilag vagy telefonon továbbította a Hadügyi Népbiztosságnak. A Hadsereg-főparancsnokság a felderítés eredményeit figyelembe véve készítette el, illetve módosította hadműveleti terveit.

A repülőszázadokat a gépek startolására a Hadsereg-főparancsnokság — a 37. osztályon keresztül — utasította, minden esetben megjelölve a repülés útvonalát, célját és időpontját.

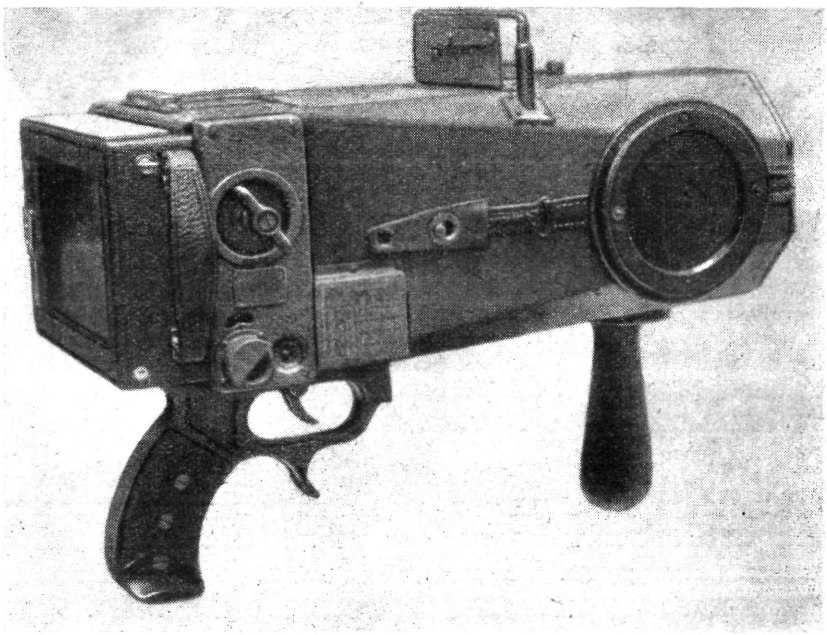

Az első világháború idején a repülőcsapatok által használt légi fényképezőgép

A felderítő repülőgépek az ellenség által megszállt területekről több esetben légi felvételeket is készítettek. Ezeket a fényképeket azonban hozzá nem értés miatt kezdetben nem tudták felhasználni. A Magyar Katonai Térképező Csoport behatóan tanulmányozta a légi fényképezés technikáját és a 37. osztály részére írt jelentésében feltárta a korábban elkövetett hibák okait és javaslatokat tett azok kijavítására.[43] A fennmaradt felvételek tanúsága szerint a szakszerű irányítás meghozta az eredményt.

A repülőalakulatok feladata nem merült ki a pusztán katonai jellegű harci repülések végrehajtásában, a felderítéssel egy időben ugyanis sokszor propaganda jellegű feladatokat is végeztek. Gyakran kaptak *propaganda célú repülést* önálló feladatként is. A repülőgépek ilyen irányú felhasználása lehetővé tette a Tanácsköztársaság politikájának nép-

43 HIL TK iratai. 237/Tcs. ikt. sz. 1378/bk.—1919. június 5. 22. doboz.

szerűsítését, az ország lakosságának felvilágosítását, elősegítette a szociális és egyéb intézkedések, továbbá a kül- és belpolitikai események széles körű ismertetését. A harcok megindulása után propagandatevékenységet kellett folytatni az intervenciós hadseregek katonái körében is. Ehhez a legbiztosabb lehetőséget a repülőgépekről az ellenség állásaira szórt röpcédulák nyújtották. A 3. repülőszázad áprilisban kb. 10 alkalommal végzett propaganda repülést. A 4. repülőszázad április 23-án Győr—

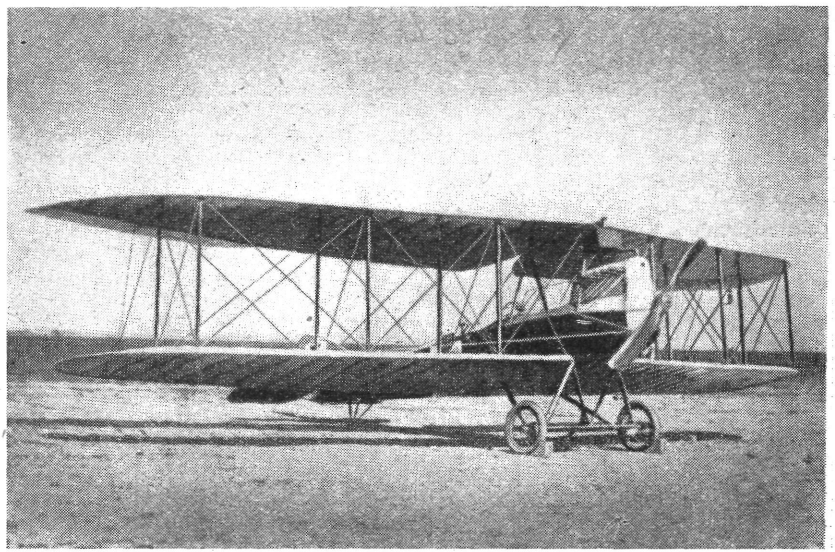

Fokker D—VII. típusú felderítő repülőgép

Komárom—Érsekújvár—Párkánynána útvonalon egyetlen repülés alkalmával 20 000 röpcédulát szórt le a városok, illetve a falvak felett.[44]

A légi felderítést időnként összekötötték *harci repülés*ekkel is. A 7. repülőszázad július 30-án kelt 51. számú repülőjelentéséből kitűnik, hogy Sandy Endre pilóta és Weisz László megfigyelő, repülőgépükkel 5—800 m magasságban felderítő repülést hajtottak végre Szolnok környékén, s a szerzett tapasztalatokról szóló jelentésben közölték az ellenség hadmozdulatait és a saját helyzetet.

A jelentés szerint az ellenség Fegyverneknél a Tiszán hidat épített, amelyen nagy tüzérségi és gyalogsági erők vonultak át. Tiszától Besenyszögig az összes utakon ellenséges csapatok haladtak és saját csapataink Besenyőtől nyugatra, Szolnok és Újszász felé visszavonulóban voltak.

A Hadseregparancsnokság a jelentésre gyorsan reagált: Sandy pilóta gépe még azon a napon újból startolt és az újabb jelentés már arról számolt be, hogy: „4 db 20 kilós bomba lett a fegyverneki hídra ledobva . . .”[45]

44 HIL TK iratai. Sz. n. 1919. április 23. 93. doboz.
45 HIL TK iratai. 730/205. 93. doboz.

A felderítő repülést tehát esetenként harci repülés, a fenti példa szerint *bombázás* céljából történő repülés követte. A Tanácsköztársaság honvédő harca során a leghasználtabb bombatípus a 12 kg-os volt, de többször alkalmaztak 20—50 kg-osokat is. A bombákat általában 6—800 m-ről dobták le az ellenséges ütegekre, csapatgyülekezésekre, vasútállomásokra. A légierő a bombázás mellett géppuska tűzzel is támogatta a harcoló gyalogságot. A géppuskázást kis magasságból (50—400 m) végrehajtott támadás során alkalmazták. A légierő harci alkalmazása jelentősen támogatta a saját földi csapatok harcát. Az ellenség gyenge légvédelme ezt nem tudta megakadályozni.

Repülőgépeink csak véletlenül találkoztak ellenséges gépekkel. Az ellenség légi tevékenysége hosszú ideig meglehetősen gyér volt, csak június és július hónapokban, az északi hadjárat idején élénkült meg, különösen a III. hadtest területe felett. Ekkor a Hadseregparancsnokság utasításának megfelelően a hadtest légvédelmének ellátására a 8. harci vadászrepülőszázadot osztotta be,[46] és június 10-én a hadtestparancsnok elrendelte, hogy a század két gépe állandó ügyeletként startrakész állapotban legyen.[47] Az ügyeletes gépek riasztásának meggyorsítására utasították a távbeszélő központokat, hogy a légiriadó jelzésre minden távíró és távbeszélő beszélgetést félbe kell szakítani.[48] A légvédelem jó megszervezésének az lett a következménye, hogy a 8. harci repülőszázad egyik jelentésében a következőképpen számolhatott be a győzelmes légiharcról:

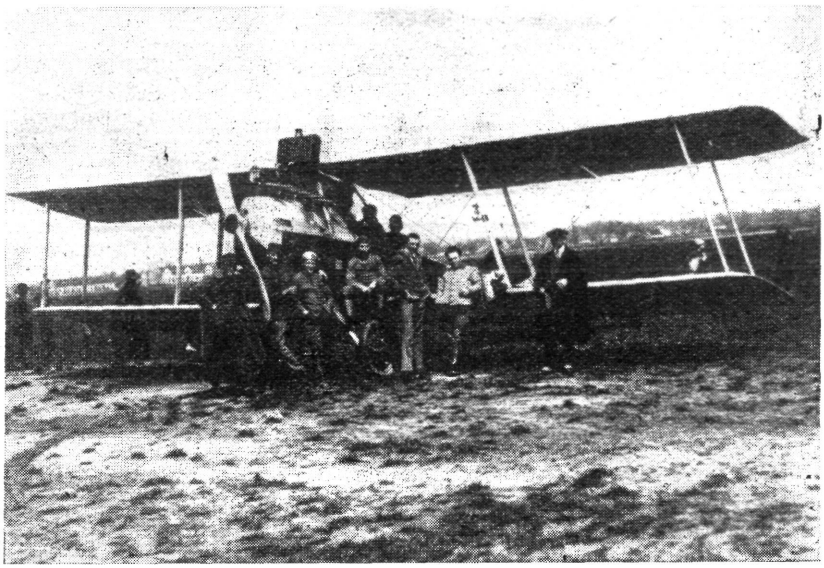

Brandenburg" Br—CI. típusú kétüléses felderítő repülőgép

[46] HIL TK iratai. 527/2. 47. doboz.
[47] HIL TK iratai. 610/13. 62. doboz.
[48] HIL TK iratai. 611/12.—1919. június 11. 62. doboz.

„VI. 12-én délelőtt 9 órakor Miskolc felett román repülő észleltetett. A 8. repülőszázad azonnal két harci géppel szállt fel. Ujvári László és Kreisz Géza pilóták a román gépet üldözőbe vették és lelőtték. Az ellenséges gép (kétüléses) Sajószöged (Sajó torkolat előtt) községbe zuhant le."[49]

A Tanácsköztársaság honvédő küzdelmei idején több légiharcra nem került sor. Az ellenség repülői többször behatoltak ugyan az ország légterébe, de a magyar repülők általában biztosították légi fölényünket. Például június 29-én a 6. repülőszázad egyik gépe üldözőbe vett egy 3 motoros repülőgépet, de nem érte utol.[50] Ilyen eset azonban fordítva is előfordult. Július 24-én a 2. század felderítő repülőgépét két ellenséges gép támadta meg. A pilóta kénytelen volt visszafordulni, s így feladatát nem oldotta meg.[51] Ebből okulva, a későbbiekben a repülőgépeket már nem egyesével, hanem kettes csoportokban vetették be.

Repülőink június hónapban 134 alkalommal startoltak, ebből 36 esetben harci feladatok végrehajtására.[52]

A Vörös Hadsereg harcai során légierőnk mindig fölényben volt az ellenség légierejével szemben. Ám az is tény, hogy a Vörös Hadseregnek csak a légiereje volt az egyetlen állandó túlerejű fegyverneme.

Az ellenség légi tevékenysége általában akkor élénkült fel, ha a Vörös Hadsereg jelentősebb hadműveletre készült. Így például nagyobb aktivitást az északi hadjárat megindulásakor a III. hadtest főcsoportosítása ellen, az V. hadtest felvonulásakor, valamint a tiszai támadás során tanúsított. A cseh repülők kísérletet tettek az ország haditermelésének megzavarására is. Budapest ellen ugyan nem mertek támadni, de a győri ágyúgyárat és az almásfüzitői olajfinomítót többször bombázták — lényeges kárt azonban nem okoztak.[53]

A Vörös Hadsereg légi fölényét annak köszönhette, hogy Magyarország — az akkori viszonyokhoz képest — erős harci repülőegységekkel rendelkezett, amelyeknek utánpótlását a magyarországi repülőgépgyártás, ha nem is teljes egészében, de biztosította. Az intervenciós csapatok légierő tekintetében közel sem rendelkeztek ilyen adottságokkal.

A légi fölény biztosításában és az ellenség repülőtevékenységének akadályozásában jelentős szerepet játszott a jól megszervezett légvédelem is.[54]

Repülőgépgyártás

A magyar katonai repülés szervezésénél figyelembe kellett venni a repülőgépek utánpótlásának és javításának, illetve a repülőgépipar kapacitásának lehetőségeit. Csak olyan méretekben lehetett reális alapon nyugvó repülőcsapatokat felállítani, amilyen mértékben az ipar biztosítani tudta a szükséges repülőgépeket. Önálló repülőipar nélkül — más államok termelésére utalva — rendszeres utánpótlás nagyon nehéz. A szomszédos államok ilyen támogatására nem is számíthattunk. A magyar repülés számára utánpótlásról a magyar iparnak kellett gondoskodnia.

49 HIL TK iratai. 612/11. 62. doboz.
50 HIL TK iratai. A 6. repülőszázad jelentése sz. n. 93. doboz.
51 HIL TK. iratai. A 2. repülőszázad jelentése sz. n. 93. doboz.
52 Június hónapban az 5. és a 7. repülőszázad tevékenységéről nincs összefoglaló adat.
53 *Dömötör G.*: i. m. 354. o.
54 *Dömötör G.*: idézett munkájában részletesen leírja a Tanácsköztársaság légvédelmét. Ezért e kérdéssel jelen tanulmányban nem foglalkozom.

A magyar repülőgépipar közvetlenül az első világháború kirobbanása előtt az Osztrák—Magyar Monarchia keretén belül fejlődött ki. A Monarchiának a mozgósítás időpontjában 7 repülőgépgyára volt, ebből kettő Magyarországon működött.[55]

Ezek az üzemek a háború idején — a megnövekedett szükséglet hatására — gyorsan fejlődtek, és új gyárak is alakultak. 1918 októberében a Monarchiának 8 osztrák, 3 magyar és egy orosz — összesen 12 repülőgépgyára és 11 repülőgépmotor-gyára volt (ebből 3 magyar).[56] A repülőgépipar 1914—18 közötti fejlődését világosan tükrözi a gyártott repülőgépek és motorok mennyiségének növekedése. A magyarországi repülőgépipar 1914-ben 30, 1918-ban már 778 repülőgépvázat gyártott. Ugyanezen idő alatt a repülőgépmotor-termelés 22-ről 450-re emelkedett.[57]

Ez a fejlődés a többi országokhoz viszonyítva mégsem volt kielégítő, Ausztria és Magyarország közös termelése ugyanis 1915-ben alig egytizenharmada, 1917-ben egy-tizennegyede, 1918-ban egyhatoda volt a németekének, és 1918-ban sem érte el az 1915-ös francia produkció háromnegyed részét. A gyengébben fejlett ipar magyarázata annak, hogy a teljesítmények állandó növekedése ellenére is a Monarchia csak az utolsó előtti helyet tudta elérni a hét nagyhatalom mérkőzésében.[58]

A háború után Magyarországon kb. 650 repülőgép maradt. Ezzel szemben a Tanácshatalomnak csak mintegy 300 db különféle típusú repülőgépe volt, vagyis nem egészen fele annak, amivel a Károlyi-kormány rendelkezett. Ez a különbség egyrészt abból adódott, hogy a polgári demokratikus forradalom ideje alatt a demarkációs vonal többször eltolódott, s ily módon a határhoz közel eső repülőterek gépállománya az egyes környező országok tulajdonába került, másrészt a fenti időszak alatt minimálisra csökkent a repülőgép-termelés, amely a gépfogyasztást nem tudta pótolni. A repülőgépek zöme 25—100%-os javításra szorult. A legtöbb ilyen repülőgép az Albertfalvai Repülő-anyagszertárban volt. A május 31-én kelt jelentés szerint 257 repülőgépet tartottak nyilván, ezek közül 87 hadihasználható, 127 gyengén, 43 erősen sérült.[59]

A helyzet ilyen alakulásának okait értékeli a Légügyi osztály a Minisztertanácshoz küldött felterjesztésében. A dokumentum szerint a magyar kincstár repülőgép-állománya volt cs. és kir. hadsereg tulajdonában levő, a forradalom napján Magyarország területén maradt repülőgépekből állt. Ez össze sem hasonlítható azzal a repülőgépparkkal, amellyel ugyanebben az időben Ausztria rendelkezett. Ennek az a magyarázata, hogy Bécs körül koncentráltak mindent, ami az aviatikához fontos és értékes volt. Ez az összpontosítás előkészítette Bécsnek a majd meginduló világközi légiforgalomba való azonnali bekapcsolását.[60]

A polgári kormány államtitkári utasítást adott ki a katonai felügyelet alatt levő üzemek összeírására.[61] Ebből kitűnik, hogy repülőgép-, illetve repülőgépmotor-gyártással a következő üzemek foglalkoztak:

55 Ausztriában a következő repülőgépgyárak voltak: 1. Lohner, 2. Weiser-Aviatik, 3. Albatros, 4. Thöne—Fiala, 5. Fischamend és két motorgyár (Daimler, Hieró) magyarországi repülőgyárak: 1. Mare, 2. Lloyd. *Janner* E.: i. m. 14. o.

56 Uo.

57 Uo.

58 Uo.

59 HIL TK iratai. sz. n. 93. doboz.

60 HIL PDF iratai. 361/37. 22. csomó.

61 HIL PDF iratai. 14/bk. 22. csomó.

Üzem megnevezése	Helye	Munkáslétszám
Magyar Repülőgépgyár	Albertfalva	1700
Magyar Általános Gépgyár	Mátyásföld	1100
Magyar Lloyd	Aszód	400
Magyar Automobil Rt.	Arad	680
Ganz—Fiat	Budapest	400
Első Magyar Légcsavargyár	Budapest	80
Automobil Hűtőgyár	Budapest	120

Ezek a gyárak — a Légügyi Kormánybiztosság alárendeltségében — közvetlenül a repülőcsapatok részére dolgoztak. A fentieken kívül még kb. 30—35 olyan gyár, illetve üzem volt, amelyek repülőgépalkatrészeket készítettek. Ezek nem tartoztak katonai felügyelet alá.[62]

A fenti üzemek 1918. november 8-án a repülőgépgyártás csökkentésére vonatkozóan rendeletet kaptak a Légügyi osztálytól. „A beállott békés időkben — olvashatjuk a dokumentumban — a repülőgépek és aeromotorok gyártása természetszerűleg lényegesen csökkentendő, addig is amíg a repülőgépek, mint légi közlekedési eszközök a normális viszonyok beköszöntésével újból szélesebb körű alkalmazást nyerhetnek... a repülőgépek és aeromotorok gyártását fokozatosan, de lehetőleg minél hamarabb legalábbis 75%-kal redukálja, s üzemének csak 25%-át fordítsa repülőgép, illetőleg aeromotor gyártására."[63]

Ezután a repülőgéptermelés gyors csökkenése következett be. Repülőgépgyáraink különböző mezőgazdasági gépek, karosszériák, bútorok stb. gyártására tértek át. Az aradi motorgyár a nemzetiségi területek elszakadásával elveszett. A polgári demokratikus forradalom ideje alatt repülőgépgyártásunk erősen lecsökkent, „1/10-re, sőt helyenként még alább süllyedt."[64] A termelés csökkenéséhez hozzájárult az is, hogy a repülőgépgyárakban nagy számban alkalmaztak idegen honos személyeket, akik szabotázsokat szerveztek.[65]

Lányi Antal „Az aviatika szociális kérdései"-ről írt cikkében kissé felmagasztalja a repülőgépiparunk fejlettségét, de ugyanakkor jogosan bírálja a hibákat és a polgári kormány repüléssel kapcsolatos politikáját. Azt mondja, hogy „olyan aeró iparunk van, amely bármely külföldi aeró iparral fölveheti a versenyt... ezt az aeróipart visszafejleszteni nagy bűn."[66] Jogosan bírálta azt is, hogy Nagyitcénél vagonokban rozsdásodtak a milliókat érő repülőgépek.

A Tanácsköztársaság győzelme után a proletárhatalom — a lehetőségek szerint — mindent megtett, hogy a repülőgépgyáraink biztosítani tudják a szükséges utánpótlást és a meghibásodott gépek javítását. Az üzemek vezetését munkástanácsok vették át, amelyek elsőrendű felada-

62 HIL PDF iratai. 149/bk. 22. csomó.
63 HIL PDF iratai. 82/bk.—10. — 1918. 22. csomó.
64 *Janner E.*: i. m. 26. o.
65 A Műszaki osztály 1918. november 7-én kelt jelentésében kérte a 37. (Légügyi) osztályt, hogy „... ezen nem kívánatos elemeket a gyárakból eltávolítsák". HIL PDF iratai. 81/10. 22. csomó.
66 Népszava, 1919. január 1. szám.

tuknak tartották a Vörös Hadsereg anyagi szükségletének zavartalan kielégítését. A katonai üzemekbe a munka ésszerű szervezésének és központi irányításának biztosítására kormánybiztosokat neveztek ki.

A Hadügyi Népbiztosság — felismerve a repülés fejlesztésének szükségességét — rendeletet adott ki, amelyben utasította a repülőgépgyárakat, hogy a repülőgépgyártás és javítás ütemét fokozzák. Március 26-án az Aszódi Repülőgépgyár Direktóriumának elrendelte, hogy a repülőgépgyár birtokában levő, addig még fel nem szerelt repülőgépeket, valamint a félkész gépeket azonnal vegyék munkába. A kész gépeket pontos leírással és leltárral kötelesek voltak bejelenteni.[67]

A határozott utasítások meg is hozták a kívánt eredményt. A Lloyd Repülőgépgyár már április 3-án jelentette, hogy elkészített és a Hadügyi Népbiztosság által kijelölt repülőgépátvevőnek átadott[68] 10 db. „Berg"-típusú együléses repülőgépet.

Miután a repülőgépgyárakban levő anyagot feldolgozták, a repülőanyagraktár anyagának a felhasználására került sor. A Légügyi osztály a repülőgépgyár munkástanácsából és a légügyi csoportok végrehajtó bizottságából csoportot szervezett annak megállapítására, hogy a cinkotai anyagraktárban melyek azok az anyagok, amelyeket a repülőszázadok minden további nehézség nélkül a sürgős javításoknál felhasználhatnak. A bizottságnak feladata volt továbbá megállapítani, hogy melyek azok a megsérült vagy átalakításra szoruló alkatrészek, illetőleg nyersanyagok, amelyek felhasználása csakis repülőgépgyárban oldható meg.[69]

A repülőgépek javítási munkálatait úgy osztották meg, hogy a motorjavítást a Ganz—Fiat, a gépjavításokat a Mátyásföldi Repülőgépgyár és az Aszódi Magyar Lloyd Repülőgép- és Motorgyár, a motorok beépítését pedig az albertfalvai javító üzem végezte. A századoknál levő repülőgépeken a kisebb javításokat helyben, saját erővel végezték el. A polgári demokratikus és a proletárforradalom ideje alatt a magyarországi gyárak kb. 123 gépet gyártottak.[70]

A repülőcsapatok szervezésénél nem kellően vették figyelembe a repülőgépgyárak termelékenységét. Repülőiparunk nem tudott kielégítően 9 repülőszázadot és egy repülőkiképző osztályt géppel ellátni és utánpótlásukat biztosítani. Ezt a tényt a Légügyi osztály felismerte és a szervezési főcsoportnak május 24-én jelentette. A jelentést adatokkal támasztotta alá, hogy az üzemben levő repülőgépgyárak csak 5 repülőszázad repülőgép-ellátását tudják biztosítani. Ezért a Műszaki osztály javasolta, hogy a repülőcsapatok nagyságának meghatározásánál a gyárak termelőképességét, illetve egy repülőszázad $^1/_4$-évi repülőgép elhasználását kell alapul venni. A gyárak havi termelése a következőképpen alakult:

Magyar Általános Gépgyár (Mag.)	havonta 6 repülőgépet
Magyar Repülőgépgyár (Máre)	havonta 10 repülőgépet
Lloyd Repülőgépgyár (Lloyd)	havonta 4 repülőgépet,

összesen 20 db repülőgépet gyártott. Negyedévenként tehát 60 db-ot. Egy 10 repülőgépből álló század átlag $^1/_4$ év alatt használja el teljes repülőgépállományát. A fenti 60 db-ból iskolai és biztonsági célokra 10 gépet kell levonni. Tehát az akkor üzemben levő repülőgépgyárak csak 5 század repülőgép-ellátását tudták biztosítani.[71]

67 HIL TK iratai. 647/1919. sz. 22. doboz.
68 HIL TK iratai. 847/bk.—37. 22. doboz.
69 HIL TK iratai. 191/III. 1919. április 16. 22. doboz.
70 *Janner E.*: i. m. 26. o.
71 HIL TK iratai. 1257/bk. 37. 22. doboz.

Így adódott, hogy a Tanácsköztársaság ideje alatt egyetlen repülőszázadnál sem tudták elérni a teljes feltöltöttséget. A repülőszázadok közül nyolc géppel csak a 8. század rendelkezett, a többi századnak legfeljebb 1—4 üzemképes repülőgépe volt. Az eddigiekből világosan kitűnik, hogy a repülőalakulatok szervezése és a repülőgépgyártás nem egymástól elkülönülő kérdés, hanem szorosan összefüggő, egymást befolyásoló tényezők. Ugyanakkor az is tény, hogy a repülőcsapatok jó vagy rossz szervezése, a repülőgépgyártás termelékenysége, erősen kihat a repülők harctevékenységére.

A Magyar Tanácsköztársaság egy időre megakadályozta, hogy az antant megsemmisítse a magyar repülést. A proletárállam bukása után az antant arra törekedett, hogy a fennmaradt katonai eszközeinket, ezenbelül a légierőt felszámolja.

A Vörös Hadsereg kb. 750 db repülőgépéből 640 db-ot a megszálló csapatok elhurcoltak vagy elpusztítottak, a fennmaradó 110 db-ot pedig a légügyi Ellenőrző bizottság parancsára romboltak szét.[72]

Ezzel a magyarországi repülés hosszú időre lehanyatlott.

72 *Janner E.*: i. m. 26. o.

KÜLFÖLD HADTÖRTÉNELMI IRODALMÁBÓL

LENIN SZEREPE A SZOVJET PARANCSNOKI ÁLLOMÁNY MEGTEREMTÉSÉBEN*

L. Szpirin,
a történelemtudományok kandidátusa

A szovjet állam a forradalom védelmére tervbe vett saját fegyveres erő megszervezése során eredményesen megoldotta a hadseregépítés egyik fontos problémáját, a parancsnoki állomány megteremtését is. E jelentős feladat megoldásával kapcsolatos tapasztalatok — ugyanúgy mint a fegyveres erők szervezése terén — nem álltak rendelkezésre.

A szovjet történészek erre a problémára nagy figyelmet fordítottak[1] a Vörös Hadsereg fejlesztésével foglalkozó általános és speciális műveiben. Mindezek ellenére a téma néhány fontos oldala még mindig nincs megfelelően feltárva. A legtöbb munkának alapvető hiányossága az, hogy a Vörös Hadsereg parancsnoki állományának megteremtésére vonatkozó lenini gondolatokon kívül csak korlátozott mértékben támaszkodnak tényanyagokra.

A jelen cikk szerzője azt a célt tűzi maga elé, hogy új levéltári anyagok alapján — amennyire ezt a tanulmány és a dokumentumok kerete megengedi — bemutassa Lenin katonapolitikai tevékenységének egyik kiemelkedő oldalát, a lenini eszmék megvalósulását és a parancsnoki állomány problémájának megoldását az 1918—20-as években.

Az októberi forradalom utáni első években a Szovjet Fegyveres Erők parancsnoki állományának megteremtése három úton valósult meg:

— szovjet parancsnokok képzése katonai tanintézetekben;

— a régi hadseregben szolgált, háborús tapasztalatokkal és vezetői ké-

* A cikket a Voenno Isztoricseszkij Zsurnal 1965. 4. számából vettük át.

1 *Мовчин Н.:* Комплектование Красной Армии (исторический очерк.). М., 1926, стр. 54—55; Статья Ефимова Н. Командный состав Красной Армии. Гражданская война 1918—1921, том 2. М., «Военный вестник», 1928. стр. 91—109; Мурахвер Н. Подготовка командных кадров Красной Армии в годы гражданской войны. «Военно-исторический журнал» № 6 (11), 1940, стр. 72—88; Шатагин Н. И. Организация и строительство Советской Армии в период иностранной военной интервенции и гражданской войны, 1918—1920 гг. М., Воениздат, 1954. стр. 220—226; История гражданской войны в СССР, т. 3. М. Госполитиздат, 1957. стр. 219—227; 320—326; т. 4. 1959. стр. 394—399; Кузьмин Н. Ф. В. И. Ленин во главе обороны Советской страны (1918—1920 гг.). М. 1958, стр. 73—88; Найда С. Ф. О некоторых вопросах истории гражданской войны в СССР. М. Воениздат, 1958. Кляцкин С. М. Из истории строительства Красной Армии в 1919 году. «Военно-исторический журнал» № 3. 1959; Воропаев Д. А. Иовлев А. М. Борьба КПСС за создание военных кадров, изд. 2. М. Воениздат, 1960, стр. 11—60; Лобова В. Ф. Командные кадры и их законодательство о кадрах в развитии Вооруженных Сил СССР. М. Воениздат, 1960, 12—39; Гринишин Д. М. Военная деятельность В. И. Ленина, изд. 2. М. Воениздат, 1960: Петров Ю. П. КПСС — руководитель и воспитатель Красной Армии (1918—1920 гг.). М. 1961, стр. 37—60, 265—306: Федюкин С. Об использовании военных специалистов в Красной Армии. «Военно-исторический журнал» № 6, 1962, стр. 32—44: КПСС и строительство Советских Вооруженных Сил 1917—1964. М. Воениздат 1965.
Lásd: Гражданская война 1918—1921, том 2, стр. 96.)

pességekkel rendelkező katonáknak és tiszthelyetteseknek parancsnoki beosztásba való helyezése;

— régi tisztek és katonai hivatalnokok alkalmazása a politikai biztosok ellenőrzése mellett.

A forradalmi hadsereg létrehozása — tanítja Lenin — azt követeli, hogy a parancsnoki állomány a nép közül kerüljön ki. „Csak a vöröstiszteknek lesz tekintélyük a katonák között — mondotta — és csak ők tudják majd megszilárdítani hadseregünkben a szocializmust. Az ilyen hadsereg legyőzhetetlen lesz."[2]

Lenin különös figyelmet fordított arra, hogy a szovjet tiszteket mindenek előtt munkásokból és dolgozó parasztokból neveljék ki. A Vörös Hadsereg parancsnokképző tanfolyamát 1918 őszén elsőként elvégző leningrádi munkásokhoz küldött üdvözletében ezt írta: „Az oroszországi szocialista forradalom és a szocialista világforradalom azon áll vagy bukik, hogy a munkások milyen erélyesen látnak hozzá az állam igazgatásához, és a tőke jármának megdöntéséért harcoló dolgozók és kizsákmányoltak hadseregének vezetéséhez."[3] Lenin kifejezte mély meggyőződését, hogy ilyen „parancsnokokkal a kommunizmus győzelme biztosítva lesz."

A lenini eszmének az a tétele, hogy a parancsnokokat a nép közül kell kiválasztani, tükröződik a párt programjában is, amelyet 1919 márciusában a VIII. kongresszuson fogadtak el. A dokumentum kimondja: „A zömében munkások és élenjáró parasztok köréből létrehozandó új tiszti állomány kiképzése és nevelése a hadsereg létrehozásának egyik legfontosabb feladatát alkotja."[4]

A lenini útmutatást és a kommunista párt határozatait követve, a szovjethatalom évről-évre bővítette a katonai tanintézetek — tanfolyamok, katonai főiskolák, akadémiák — hálózatát, ahol a polgárháború éveiben a szovjet parancsnokokat képezték ki. Az első években mindenek előtt a tanfolyamokat fejlesztették, amelyek a Vörös Hadsereg vörösparancsnokainak mintegy 97%-át adták. Az első tíz tanfolyam — ebből hét Petrográdon működött — 1918 februárjában nyílt meg. 1919. január 1-én a Hadügyi Népbiztosság Katonai Tanintézetei Főcsoportfőnökségének alárendeltségében már 63 ilyen tanfolyam volt, 1919. szeptember 1-én 107, 1920 októberében pedig 153.[5]

A Katonai Tanintézetek Főcsoportfőnökségének (GUVUZ) parancsnoki tanfolyamain kívül a frontok és a hadseregek törzsei mellett is működtek tanfolyamok, amelyeken mintegy 20—25 000 parancsnokot képeztek ki.[6] A polgárháború végéig ezek több parancsnokot bocsátottak ki, mint a Katonai Tanintézetek Főcsoportfőnöksége alá tartozó tanfolyamok. Így például a 3922 vörösparancsnok közül, amit a Vörös Hadsereg 1920 októberében és novemberében kapott a front és a hadsereg törzseitől, 2583 főt képeztek ki.[7]

A tanfolyamokra mindenek előtt azokat a munkásokat és parasztokat irányították, akik már a régi hadseregben részesültek katonai kiképzés-

2 *Lenin:* Válogatott Művei II. köt. Szikra, Budapest, 1949. 414. o.

3 *Lenin:* Katonai levelezés. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1959. 115. o.

4 Az Orosz Kommunista (bolsevik) Párt VIII. kongresszusa, 1919 március. Jegyzőkönyvek. Moszkva, 1959. 418—419. o. (oroszul)

5 A polgárháború évei alatt a tanfolyamok 38 017 parancsnokot adtak a Vörös Hadseregnek. Ebből 1918-ban 1773, 1919-ben 10 918 és 1920-ban 25 326 főt. A 38 017 parancsnok közül kb. 17 780 (46,8%) fő a gyalogsági, 3842 (10,1%) fő a tüzérségi, 3021 (7,9%) fő a géppuskás, 3224 (8,5%) fő a lovassági, 1444 (3,8%) fő a mérnöki és 9706 (22,9%) fő pedig a speciális tanfolyamon végzett.

6 Шатагин Н. И. Организация и строительство Советской Армии в период иностранной интервенции и гражданской войны (1918—1920 гг.), стр. 220.

7 A Szovjet Hadsereg Állami Központi Levéltára (a továbbiakban SZHAKL) fond (f.) 11, leltár (lt.) 6, őrzési egység (őe.) 393, lap (l.) 10; őe. 406, l. 38—39.

ben és alapfokú ismeretekkel rendelkeztek. A tanfolyamok ilyen hallgatóinak létszáma egész idő alatt nőtt. Számuk 1918-ban 59,5%, 1919-ben pedig már mintegy 79% volt.[8]

A tanfolyamhallgatók többsége munkások és parasztok soraiból került ki. A petrográdi körzet katonai megbízottjának adatai szerint 1918 decemberében a parancsnoki tanfolyamok személyi állományának 70—80%-a munkás volt. A 20—30% pedig megoszlott — körülbelül egyenlő arányban — a parasztok és az értelmiségiek között.[9] Moszkvában 1919 őszén a hallgatók 41%-a munkás, 47%-a paraszt és 12%-a alkalmazott és értelmiségi volt.[10]

A munkások és parasztok megoszlása tanfolyamonként és tanintézetenként különbözött. Arányuk — különösen a munkásoké — a géppuskás, a tüzér és a páncélgépkocsi parancsnokok tanfolyamain, vagyis az elsőrendű katonai jelentőségű iskolákban volt a legnagyobb. Az 1. Moszkvai Géppuskás-parancsnokképző tanfolyamon például 1920. december 1-én a munkások és parasztok aránya 85% volt, míg a páncélgépkocsi-parancsnokképző iskolán kb. 80%.[11]

A hallgatók között jelentős százalékban voltak párttagok és szimpatizánsok. Ez látható az alábbi táblázatból.[12]

A géppuskás, tüzér és más speciális tanfolyamokon a kommunisták aránya jóval nagyobb volt. Az 1. Moszkvai Géppuskás-parancsnokképző

	1918. október 1-én	1919-ben	1920. dec. 1-én
	(százalékban)		
Kommunisták	29,3	22,4	28,4
Tagjelöltek és szimpatizánsok	25,4	63,9	12,9
Komszomolisták	—	—	2,2
A szovjetek platformján állók	20,7	—	—
Baloldali eszerek	2,8	—	—
Egyéb kispolgári pártok, illetve velük szimpatizálók	0,6	0,7	—
Pártonkívüliek	21,2	13,0	56,5

8 SZHKÁL f. 33 987. lt. őe. 332. 1, 9. Érdemes megfigyelni a tanfolyamra menők katonai előképzettségét. 1919-ben 5144 hallgató közül — akik már korábban is szolgáltak a hadseregben, s ily módon a róluk szóló feljegyzések megmaradtak — 217 (4,2%) fő régi tiszt, 36 (0,7%) régi katonai hivatalnok és 2017 (39,0%) tiszthelyettes, 1727 (33%) fő pedig sorkatona volt a régi hadseregben. 1129 (22,0%) fő vöröskatona volt és csak 18 (0,5%) fő teljesített előzőleg szolgálatot parancsnoki beosztásban a Vörös Hadseregben.

9 SZHÁKL f. 11, lt. 5, őe. 939, l. 200.

10 SZHÁKL f. 33 987, lt. 1, őe. 158. l. 111.

11 SZHÁKL f. 62. lt. 1, őe. 138, l. 36—64.

12 1918. október 1-én 3239, 1919-ben 31 285, 1920. december 1-én pedig 12 782 hallgatóról van jelentés. Lásd: SZHÁKL f. 33 987, lt. 1, őe. 332, l. 42, 45; f. 62, lt. 1, őe. 138, l. 1, 11, 17, 22, 28, 30, 36, 47, 64, 72.

tanfolyamán 1920 végén a párttagok és tagjelöltek aránya elérte a 87%-ot, az 1. Moszkvai Tüzér-parancsnokképző tanfolyamon pedig 48%-ot.[13] A párt és vezére gondoskodott arról, hogy minél több olyan proletárparancsnok legyen — és köztük minél több kommunista —, akik elsajátították azoknak a fegyvereknek a kezelését, amelyeknek a harcban nagy jelentőségük volt. „A kommunistáknak különösen a géppuskák, ágyúk, páncélosok stb. kezelésében kell buzgalommal képezniök magukat — írta Lenin 1919 nyarán —, mert ezen a téren elmaradottságuk érezhetőbb, az ellenség fölénye a tisztek nagy létszámánál fogva jelentősebb, a megbízhatatlan katonai szakember ezen a téren nagy kárt okozhat, itt rendkívül nagy szerepe van a kommunistáknak."[14]

Lenin nemcsak megjelölte a szovjet parancsnokok kiképzésének fő irányát, hanem figyelemmel is kísérte a Katonai Tanintézetek Főcsoportfőnökségének gyakorlati munkáját. Tájékoztatást kapott a katonai tanintézetek mennyiségéről, a hallgatók számáról, szociális megoszlásáról, a kibocsátottak létszámáról stb., és ő maga közvetlenül is részt vett annak vezetésében. Meglátogatta a tanintézeteket és ott politikai előadásokat tartott. 1919. április 15-én Lenin Kalinyinnal együtt megjelent az 1. Moszkvai Nehéztüzérségi Parancsnokképző tanfolyam ünnepi ülésén. Az itt tartott beszédében kijelentette, hogy a Vörös Hadsereg ereje a munkások és parasztok saját céljaikba vetett mélységes hitében gyökeredzik, és kifejezte azt a reményét, hogy a vöröstisztek minden tudásukat latbavetik Kolcsak szétverése érdekében, aki ebben az időben az Uraltól a Volgáig nyomult előre.[15] Lenin egy hónap múlva már az 1. Moszkvai Lovas-parancsnokképző tanfolyam hallgatóinak kibocsátásán vett részt.

1919. szeptember 3-án pedig felszólalt a pártonkívüliek konferenciáján, ahol a munkásokkal és a vöröskatonákkal együtt részt vettek a tüzértanfolyamok végzős hallgatói is. 1920. május 12-én jelen volt az első moszkvai géppuskás vörösparancsnokok kibocsátásán és búcsúbeszédet intézett a Nyugati Frontra irányított tisztekhez.[16]

A kommunista párt és Lenin nagy figyelmet fordítottak a dolgozó tömegek közötti széles propagandára. Igyekeztek megértetni, hogy a saját katonai kádereiket nekik kell megteremteni, valamint azt, hogy a párt- és szovjet szervek gondoskodjanak a szovjet tisztek kiképzésének erősítéséről. Ezért 1918. november 24-ét a „Vöröstiszt Napjává" nyilvánították. A Vörös téren megrendezték a hallgatók díszszemléjét. A demonstráció után a katonai tanfolyamok hallgatóit a Moszkvai Szovjetek épületéhez irányították, amelynek erkélyéről Lenin beszédet intézett hozzájuk.[17] A párt fokozta a vörösparancsnokok politikai nevelését. 1919. február 7-én a Pravda közölte a Központi Bizottságnak a pártszervezetekhez intézett körlevelét. Ebben a Központi Bizottság a bolsevikok helyi bizottságaitól követelte, hogy a legjobb előadóikat küldjék a parancsnoki tanfolyamokra és ott azonnal kezdjék meg a kommunista sejtek létrehozását. „A Vörös Hadsereg politikai nevelése, az öntudatos kommunista parancsnokok kiképzése — mutatott rá a párt Központi Bizottsága — elsőrendűen fontos ügy."[18] A tanfolyamokon a katonai tantárgyak mellé bevezették a társadalompolitikai kérdések oktatását is. A hallgatóknak magasbeosztású párt- és állami funkcionáriusok tartottak előadásokat. 1919-ben az összes katonai tanintézetekben megalakultak a pártsejtek.

13 SZHÁKL f. 62, lt. 1, őe. 138, l. 28, 36.
14 *Lenin:* Katonai levelezés. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1959. 279. o.
15 *Lenin:* Művei 38. köt. 299—300. o. (oroszul)
16 К новой армии, 6. sz. 1920. június 1.
17 *Lenin* a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról. II. köt. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1958. 464. o.
18 Pravda, 1919. február 7.

Politikailag a munkások közül kikerült hallgatók voltak a legerősebbek. A petrográdi körzet megbízottjának 1918-ban készült jelentésében ez áll: „A munkásokból kikerült hallgatók azok, akik a tanfolyamokon a legjobban megfelelnek mind politikai, mind az általános fejlődés és a fegyelem tekintetében is. Öntudatosan megbékélnek — az elégtelen ellátás mellett is — a megfeszített munka nehéz körülményeivel. A parasztthallgatók ezen a téren jelentősen alattuk maradnak."[19]

Sok hallgatónak nem sikerült befejezni a tanfolyamot. Az arcvonalon kialakult nehéz helyzet ugyanis arra kényszerítette az illetékeseket, hogy elszakítsák őket a tanulástól és vöröskatonákként az arcvonal legveszélyesebb szakaszaira irányítsák őket, 1919 szeptemberében a tanfolyamhallgatók közül 12 755 fő harcolt az arcvonalon, mint sorkatona.[20] Guszev írta: „Egyhangú vélemény, hogy a hallgatókból sebtében összeállított dandárok és hadosztályok, a harcképesség és a hősiesség szempontjából, a legjobb hadosztályainkkal — a 21., a 28., a 30. és az 51.-el voltak egyenlőek . . ."[21]

A tanfolyamok közepes felkészültségű embereket adtak, a Vörös Hadsereg azonban egyre több, magasabb beosztás ellátására is alkalmas, jól képzett parancsnoki állományt követelt. E nélkül ugyanis nem lehetett befejezni a több millió fős állandó hadsereg szervezését. Lenin nagy figyelmet tanúsított az ilyen szakemberek kiképzése iránt is. Amikor 1918 márciusában tudomást szerzett arról, hogy meg akarják szüntetni a Nyikolajevi Vezérkari Akadémiát, azonnal átiratot küldött a katonai tanintézetek főbiztosához, amelyben a következőket írta. „Mivel a Katonai Akadémia megszüntetése, illetve civil típusú főiskolává való átalakítása egyáltalán nem felel meg sem a kormány terveinek, sem az idő szükségleteinek, javaslom Önnek, hogy haladéktalanul vonja vissza a Nyikolajevi Katonai Akadémia parancsnokának 2735 szám alatt folyó év március 9-én adott rendeletét, s előzetesen nyújtsa be a Népbiztosok Tanácsához a Nyikolajevi Katonai Akadémia átszervezésére vonatkozó javaslatát. Ennek végrehajtását jelentse a Népbiztosok Tanácsa elnökének."[22]

1918 őszén hirdették meg a Vörös Vezérkari Akadémiára való felvételt. Ugyanez év decemberében 183 hallgató meg is kezdte a tanulást a nyolchónapos alaptanfolyamon, később azonban egy részüket eltávolították. 1919 nyarán és őszén az alaptanfolyam 135 hallgatóját, 1919 őszén pedig a paralel tanfolyam hallgatóit is az arcvonalra irányították. Az alaptanfolyamról 47 fő a Keleti, 60 a Déli, 20 a Nyugati, 2 pedig az Északi Frontnál tartózkodott.[23] Többségükben operatív csapatokat vezettek, illetve dandárok és hadosztályok törzseiben dolgoztak. Lenin nagy érdeklődést tanúsított az akadémia tanulmányi terve, a politikai tantárgyak tanítása és a pártmunka menete iránt. 1919. április 19-én Kalinyinnal és Dzerzsinszkijjel együtt részt vett a Keleti Fronthoz irányított akadémiai hallgatók búcsúztatásán. Lenin keresetlen szavakkal fordult a harcoló hadseregekhez induló elvtársakhoz.[24] Május 20-án, amikor a Déli Fronthoz induló hallgatókat búcsúztatták, Lenin újból meglátogatta az akadémiát. Beszélgetett az előadókkal és felszólalt a gyűlésen. 1920 elején a hallgatók döntő többsége ismét visszatért az akadémiára, s egy haladóbb csoportban még egy fél évet tanultak. 1920 nyarán megkapták az akadémia elvégzését

19 SZHÁKL f. 11, lt. 5, őe. 939. l. 200—201.
20 SZHÁKL f. 33 987, lt. 1, őe. 332, l. 8.
21 Гусев С. И. Гражданская война и Красная Армия, M. Воениздат. 1958, стр. 100.
22 *Lenin:* Katonai levelezés. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1959. 46—47. o.
23 SZHÁKL f. 11, lt. 5, őe. 123, l. 73—74.
24 *Lenin:* Művei 38. köt. 539. o. (oroszul)

tanúsító okmányt és beosztásukat. 1919 februárjában megkezdődött a hallgatók második kiválogatása, ősszel a harmadik, egy év múlva pedig a negyedik, amely egyben az utolsó is volt a polgárháború éveiben.

A Vezérkari Akadémia hallgatói között alacsonyabb volt a munkások és parasztok aránya, mint a többi katonai tanintézetekben.[25] Ennek az a magyarázata, hogy azok az akadémián való tanuláshoz nem rendelkeztek megfelelő általános előképzettséggel.

A hallgatók többsége az értelmiség soraiból került ki. Sokan közülük az első világháború alatt elvégezték a katonai iskolát és zászlósokká, valamint hadnagyokká nevezték ki őket. A Vörös Hadsereg szervezésének első napjaiban azonban önként léptek annak soraiba és részt vettek a polgárháborúban. Jelentős részük a bolsevik párt tagja lett. Az első kiválogatásnál a kommunisták aránya 60%-ot, a szimpatizánsoké 20%-ot, míg a többi pártok képviselői 6%-ot tettek ki. A hallgatói állomány 65%-a régi tiszt, 5% vörösparancsnok, 18%-a katona, 12%-a pedig olyan személyek voltak, akiket a polgári életből küldtek az akadémiára.[26] A Vezérkari Akadémia elsőként kibocsátott hallgatói között volt Triandafillov, aki később jelentős katonai szakember és teoretikus lett, továbbá Mereckov, Szokolovszkij, Tjulenyev és mások.

Az akadémia kibocsátott hallgatóinak 57%-a az arcvonalon dandár- és hadosztálytörzsekben, 30%-a a hadseregek és 6%-a a frontok törzseiben dolgozott.[27]

A Vezérkari Akadémián kívül magas képzettségű tiszteket képeztek ki a Vörös Hadsereg számára a tüzér, a mérnöki, az egészségügyi, a hadsereg-gazdálkodási akadémiákon, valamint a tüzérségi, a lovassági, a lövész, a páncélgépkocsizó, elektrotechnikusi főiskolákon és a katonapedagógiai tanfolyamokon is.

Az 1918—1920-as években a Vörös Hadsereg kb. 60 000 olyan vörösparancsnokot kapott, akiket katonai tanintézetekben képeztek ki. Ezek voltak a szovjetállam első proletár katonai káderei, állhatatos, őszinte hívei a szocialista forradalomnak. Ők voltak a Vörös Hadsereg fő támaszai és a továbbiakban ők viselték vállaikon a Szovjet Fegyveres Erők megerősítéséért vívott harc fő nehézségeit.

A szovjet parancsnokok előkészítésének másik útja a tömeges kiegészítés volt.

A régi hadseregben az imperialista háború végén több százezer tiszthelyettes szolgált. Ily módon a szovjethatalom 1919. október elsején mozgósítani tudott 180 500 volt zászlóst és tiszthelyettest.[28] 1920. augusztus 15-én pedig 215 000-et.[29] Közülük 1919. október 1-én csak a katonai körzetek 32 507 főt neveztek ki parancsnoki (szakaszparancsnoki) beosztásba.[30] Az arcvonalban több tízezer zászlós és tiszthelyettes látott el parancsnoki beosztást. Ez a forrás adta a Vörös Hadseregnek az alsó- és középfokozatú parancsnoki állományt. Az egyszerű katonák közül is — akik nem végeztek ugyan semmilyen katonai iskolát, illetve tanfolyamot, de volt katonai tapasztalatuk — szintén sok szovjet parancsnok került ki.

25 A négy kiválogatás közül az elsőn és az utolsón a munkások és a parasztok százalékban az állomány felét tették ki, a másodikon és a harmadikon számuk nem volt jelentős.

26 Два года Красной академии Генерального штаба (1918 г.—сентябрь 1920 г.), Госиздат 1921, стр. 31.

Lásd még: Мурахвер Н. Подготовка командных кадров Красной Армии в годы гражданской войны. «Военно-исторический журнал» № 6. 1940, стр. 85.

27 Два года Красной академии Генерального штаба (1918 г.—сентябрь 1920 г.) стр. 48.

28 SZHÁKL f. 11, lt. 6, őe. 223, l. 16.

29 Гражданская война 1918—1921, том 2, стр. 95.

30 SZHÁKL f. 11, lt. 6, őe. 223, l. 55.

Lenin igen magasra értékelte a katonából lett parancsnokokat, különösen kiemelte politikai állhatatosságukat és nagy befolyásukat a vöröskatonákra. A Vörös Hadsereg megerősítésének útját abban látta, hogy a szovjet tisztképzéssel párhuzamosan a parancsnoki beosztásokba a régi hadsereg katonáit és tiszthelyetteseit a legszélesebb körben alkalmazni kell. 1918 őszén, a szovjet csapatok első győzelmeiről megemlékezve, Lenin kijelentette: „Tudjuk, hogy a Vörös Hadsereg öntudatában beállott a fordulat, már elkezdődtek győzelmei, soraiból ezrével kerülnek ki a tisztek, akik az új, a proletár katonai iskolákban végezték tanulmányaikat, és ezrével kerülnek ki más tisztek, akik a háború kegyetlen iskoláján kívül semmiféle iskolát nem jártak ki."[31]

A parancsnoki állomány kiegészítésének harmadik útja — a régi hadsereg katonai szakembereinek igénybevétele. Lenin szerepe e probléma megoldásában igen jelentős volt. Korábban ezt a kérdést a marxisták nem vizsgálták. „Nem emlékszem — mondotta Lenin 1919-ben —, hogy a szocializmus korábbi tanítómesterei, akik igen sokat előreláttak a közelgő szocialista forradalomból és sok mindenre rámutattak ezzel a forradalommal kapcsolatban, nem emlékszem, hogy nyilatkoztak volna ebben a kérdésben."[32]

A régi szakemberek igénybevételének problémája az októberi forradalom után került előtérbe, amikor a szovjetállam hozzáfogott a szocializmus építéséhez és a Vörös Hadsereg szervezéséhez. Lenin azt tanította, hogy a szocializmust és a kommunizmust csak azon tudomány, technika és kultúra széleskörű felhasználása alapján lehet felépíteni, amelyet a kapitalizmus hagyott ránk. Mivel ezeknek az ismereteknek és tapasztalatoknak a hordozói a régi szakemberek — ilyen tapasztalatokkal ugyanis a munkások és parasztok nem rendelkeztek —, elkerülhetetlen a burzsoá szakemberek alkalmazása. Ez a kérdés ugyanúgy vonatkozott a Szovjet Fegyveres Erők fejlesztésére is. „Természetes, hogy ez a kérdés a Vörös Hadsereg fejlesztésénél — mutatott rá Lenin — alapvető jelentőségű, és a helyes felvetése meghatározza a hadseregfejlesztés sikerét."[33] A Vörös Hadsereget katonai ismeretek nélkül nem lehet megteremteni. A hadtudományt pedig — húzta alá Lenin — csak a régi hadseregből visszamaradt tisztek — az ezredesek és tábornokok — ismerik. Igénybe kell venni őket, hogy megtanítsák a munkásokat és a parasztokat a hadművészetre.

Lenin arra is rámutatott, hogyan kell ezeket a proletariátustól többségükben idegen, vele ellenséges osztályokból származó szakembereket alkalmazni. Többek között ezt írta: „... a proletariátus ellenőrzése alá vonva meghatározott keretek közé kell őket állítani. Meg kell őket bízni munkával, ezzel együtt azonban nyomon kell őket követni, biztosokat kell mögéjük állítani, lehetetlenné téve ellenforradalmi elképzeléseiket."[34]

Lenin azt tartotta, hogy a politikai biztosoknak a katonai szakemberek fölötti ellenőrző tevékenysége csak az egyik, bár igen nagyon fontos oldala a munkának. Ő azonban a dolog másik oldalára is ráirányította a figyelmet, amely ettől az időtől kezdve egyre nagyobb és nagyobb jelentőséget kapott. „Körül kell őket venni elvtársi légkörrel — mondotta Lenin —, a kommunista munka szellemével, és elérni azt, hogy ők is a munkás-paraszt hatalom soraiba meneteljenek."[35]

31 *Lenin* a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról. II. köt. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1958. 458. o.
32 Uo. 514—515. o.
33 *Lenin:* Művei 38. köt. 6. o. (oroszul)
34 Uo. 7. o.
35 Uo. 314. o.

A kommunista párt sokat tett azért, hogy ezeket a katonai szakembereket átneveljék.

A régi tisztek igénybevételének lenini gondolatát a szovjetek V. összoroszországi kongresszusának határozataiban (1918 július), valamint a kommunista párt dokumentumaiban megerősítették. A régi katonai szakemberek alkalmazása annyira új és bonyolult probléma volt, hogy nem minden kommunista értette meg azonnal. A hadseregben dolgozó néhány bolsevik párttag lebecsülte a régi tisztek jelentőségét a Vörös Hadsereg fejlesztésében. Ezért keveset vontak be közülük a szovjetállam szolgálatába. A „katonai ellenzék" a bolsevik párt VIII. kongresszusán bírálta a pártnak a régi katonai szakemberek irányában folytatott politikáját: fellépett a vasfegyelem megteremtése ellen, védelmezte a partizánkodást.

Abból a célból, hogy bebizonyítsa az ellenzék mélységesen hibás nézeteit, Lenin felszólalt a kongresszus katonai szekciójának ülésén. A küldöttek támogatták a Központi Bizottság politikáját, jóváhagyták a Vörös Hadsereg fejlesztésének lenini elveit. A párt programja hangsúlyozta a katonai szakemberek igénybevételének szükségességét.

A régi hadsereg tisztikarának többségét a földesurak alkották.[36] A tisztikar összetétele azonban az imperialista háború alatt mennyiségileg és minőségileg egyaránt változott, főleg a tisztikar alsóbb rétegeiben (1915—1917-es években mintegy 220 000 zászlóst képeztek ki). Lenin rámutatott arra, hogy az első világháború alatt a tisztikar bizonyos demokratizálódási folyamaton ment keresztül, mivel soraiba léptek a kispolgárság és az értelmiség alsóbb tagjai közül is. Ez a körülmény a továbbiakban nagyon megkönnyítette a szovjethatalom számára a régi katonai szakemberek alkalmazását. A tisztikar felső rétege azonban — a tábornoki kar és a vezérkari tisztek — szociális helyzetükből adódóan a régi maradt.[37]

36 1912-ben a cári hadseregben 43 582 tiszt volt. Ebből 968 tábornok, 6725 törzstiszt és 35 889 főtiszt volt. A tiszteken kívül a katonai hivatalnokok száma megközelítette a 10 000-et. A tábornokok közül 840 (85%) földesúr volt, 75 fő, akik régi származásukból eredően örökölték a tábornoki rendfokozatot, 13 egyházi méltóságoktól, 8 kereskedő, 32 pedig városi kispolgár és paraszti családból származott. A törzstisztek, azaz ezredesek, alezredesek és kiemelt katonai települések parancsnokai közül a földesurak aránya 71%, a burzsoázia aránya 17%, a főtisztek között (azaz alezredesnél alacsonybb rendfokozatúak) a földesurak aránya 50%, a burzsoáziáé pedig 22% volt. (Hadsereg-statisztikai évkönyv 1912. év, a Vezérkar kiadása, Szt. Pétervár, 1914. 228—229. o.) (oroszul)

37 Az 1914. évi nyári mozgósítás és a tartalékos tisztek behívása következtében a tisztek és katonai tisztviselők létszáma elérte a 98 900 főt. [A tisztek száma meghaladta a 8000 főt.] (Központi Állami Hadtörténelmi Levéltár — a továbbiakban KÁHL — f. 2000, lt. 2, őe. 6, l. 132.) A hadsereg szétbontakozása és az arcvonalon elszenvedett veszteségek egyre több tisztet követeltek. A szükséges pótlások miatt a tiszti iskolák kiképzési idejét lerövidítették, új katonai tanintézeteket állítottak fel, a zászlósok képzésére sok 4 hónapos tanfolyamokat szerveztek. 1914 végén 14, 1917 elején pedig már 38 ilyen iskola volt. A háború alatt ezekben mintegy 130 000 zászlóst képeztek ki; 1915-ben 38 828 főt. Lásd: KÁHL f. 2003, lt. 2, őe. 115, l. 6.); 1916-ban 50 350 főt (KÁHL f. 1, lt. 2, őe. 179, l. 10.) bocsátottak ki, 1917-ről nincs adat Az 1916. évi adatokat figyelembe véve, szinte pontosan megállapíthatjuk, hogy 1917. év 10 hónapja alatt iskolára 40 000 főnél kevesebb nem ment. A zászlósok zöme a közép- és kisburzsoázia, a tanítók és hivatalnokok közül került ki. Voltak közöttük parasztok és munkások is, bár az utóbbiak igen kevesen. A zászlósok jelentős része a háború végéig elérte az alhadnagyi, hadnagyi, sőt a stabsz-kapitán — a százados és főhadnagy között volt — rendfokozatot is.

A katonai iskolák — a lerövidített tanév eredménye képpen — a háború ideje alatt mintegy 90 000 tisztet képeztek ki. Ilyenformán az 1915—1917-es években a hadsereg tiszti állománya mintegy 220 000 fővel emelkedett. (A háború kitörésével az összes akadémiák — a katonaorvosi akadémia és a tisztiiskolák kivételével — beszüntették munkájukat. Csak 1916-ban indítottak néhány akadémián tanfolyamokat.) Ha úgy számolunk, hogy a háború kezdetén a tisztek létszáma

A februári forradalom a tisztikarban szakadást idézett elő. A tábornokok és a törzstisztek ellenségesen fogadták a cárizmus megdöntését. Velük tartott sok hivatásos főtiszt — a háború előtti is. A háborús évek tisztjeinek túlnyomó többsége — mindenekelőtt a zászlósok — támogatták az ideiglenes kormányt.

Az októberi forradalom tovább mélyítette a tisztikar rétegeződését. A földesurakhoz és a burzsoáziához tartozó hivatásos tisztek többsége — mint ahogy várni lehetett — a szovjethatalom ellen fordult. Ezek a tisztek a polgárháborúban a fehérek hadseregének gerincét alkották. Nincsenek teljes ismereteink a szovjetellenes csapatokban résztvevő tisztek mennyiségéről. A rendelkezésre álló adatok azonban arra engednek következtetni, hogy a hivatásos tisztek többsége — mindenek előtt a tábornokok és törzstisztek — Gyenyikinnél, majd Vrangelnél szolgált. A vrangelisták likvidálása után egy évvel, 1921 őszén, külföldön számba vették a menekült tiszteket. Nyugaton több mint 10 000 emigráns tiszt került nyilvántartásba, akik közül mintegy 600 tábornok volt.

1920 őszén azonban a krimből annak a hadseregnek — köztük a tiszteknek is —, amelyet Vrangel kapott Gyenyikintől, csak egy részét evakuálták. Sokat a Vörös Hadsereg foglyul ejtett, bizonyos részük pedig szétszóródott. Elég talán annyit mondani erről, hogy 1920 márciusában, amikor a gyenyikinisták menekültek Novorosszijszkból, a Vörös Hadsereg kb. 10 000 tisztet ejtett fogságba.

A Kolcsak-féle hadsereg tiszti állománya soha nem haladta meg a háromezer főt.[38] Kolcsakék egész idő alatt azon bánkódtak, hogy kevés hivatásos, mindenekelőtt kevés tábornokuk és törzstisztjük van. A többi fehér hadseregben a régi tisztek létszáma elérte a 10 000 főt.

Az önkéntesség alapján történő kiegészítés időszakában a Vörös Hadseregbe mintegy 8000 régi tiszt jelentkezett,[39] főképpen zászlóstól századosig. Ez azt jelenti, hogy a szovjethatalom felhívására a régi hadsereg tisztikarából mindenek előtt azok léptek be a Vörös Hadseregbe, akik szociális helyzetüket tekintve közelebb álltak a néphez.

A katonai szakemberek — régi tisztek, hivatalnokok és egészségügyi dolgozók — igénybevételéről szóló első dekrétumot Lenin 1918. július 22-én írta alá. A súlyos katonai helyzetből kifolyólag elrendelték a behívásukat. Ennek alapján 1918 őszén a Vörös Hadseregbe mintegy 10 000 régi tisztet hívtak be.[40] A tömeges mozgósítás az év őszén kezdődött,

elérte a 80 000 főt, a háború során pedig a veszteség kb. 60 000 ember, akkor a hadseregben 1917 őszén 240 000 tiszt volt. A katonai hivatalnoki kar létszáma megközelítette a 60 000 főt. A Honvédelmi Minisztérium adatai szerint a háború kezdetétől 1917. április 1-ig a tisztikar vesztesége 62 847, a katonai hivatalnokoké pedig 1683 fő volt. 1917. január 1-vel 16 126 tiszt tért vissza a csapatokhoz (KAHL f. 1, lt. 2. őe. 179, l. 11). A tisztikar 1916. évi kb. 19 000 fős veszteségét számításba véve, feltételezhető, hogy az 1917-ben elérte a 14—15 000-et. Ahhoz, hogy tiszta képet kapjunk a tisztek és a katonai hivatalnokok arányáról, az alábbiakban közöljük az 1917. január 1-i adatokat, amelyek szerint a működő hadseregben a rendszeresített állomány 145 916 tiszt és 48 047 tisztviselő és alkalmazott (altiszt) volt. (SZHÁKL f. 1, lt. 2, őe. 179, l. 4.)

A háború alatt a tiszti állomány vesztesége 208 tábornok és 368 törzstiszt volt. A többi veszteség a középfokozatú parancsnokokból adódott. Abból, hogy a tábornokok és törzstisztek a háború előtti tisztek sorából, azaz azokból kerültek ki, akik befejezték a katonai tanintézetek teljes tanfolyamát, láthatjuk, hogy a tábornoki kar létszáma nagyon keveset változott, a törzstisztek között pedig megnövekedett a burzsoázia aránya. Ez azt jelenti, hogy a tisztikar felső rétege a háború végéig elsősorban földesúri maradt. A tisztikar alsóbb rétegeit illetően — mint már utaltunk rá — nagyobb változások történtek.

38 A régi hadsereg tisztjeiről van szó. Kolcsak alatt mintegy 5000 tisztet képeztek ki.

39 История гражданской войны в СССР, т. 3. М., Госполитиздат, 1957, стр. 226.

40 *Мовчин Н.* Комплектование Красной Армии, стр. 54—55.

amikor a kispolgárok és az értelmiség alsó rétegeinek nagy részében a szovjethatalom iránti viszonyt illetően fordulat következett be. 1918 nyarától őszéig a Vörös Hadseregbe behívott régi tisztek száma 22 315, 1919. október 1-ig 35 502, 1920. augusztus 15-ig pedig 48 409. Ezenkívül ugyanez alatt az idő alatt mozgósítottak 10 339 katonai hivatalnokot, 13 949 orvost — általános és állatorvost —, valamint 26 766 alsóbbfokú képzettséggel rendelkező egészségügyi dolgozót.[41]

1919 őszén a Vörös Hadseregben mintegy 200 régi tábornok és kb. 400 régi ezredes és alezredes volt.[42] Ez azt jelentette, hogy a régi tábornoki karnak kb. egyötöde, a törzstiszteknek pedig mintegy tizenötöd része a szovjethatalmat szolgálta. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy néhány történésznek az az állítása, hogy a polgárháború idején mintegy 1000 régi tábornok szolgált a Vörös Hadseregben, nem felel meg a valóságnak.[43]

A Vörös Hadseregben teljesített szolgálatot a cári hadsereg vezérkarához tartozó tisztek nagy létszámú csoportja is. Ezek a régi tiszti állomány legnagyobb képzettségű, legértékesebb részét alkották. Számuk a csapatoknál igen jelentős volt. A régi vezérkari tisztek példáján lehet leginkább megfigyelni, hogy a kommunista párt és a szovjethatalom, hogyan követte Lenin útmutatását — harcolva a régi katonai szakembereknek a Vörös Hadseregbe való bevonásáért. A vezérkariak között századosnál alacsonyabb rendfokozatú tiszt nem teljesített szolgálatot. Többségükben tábornokok, ezredesek és alezredesek voltak.

1917 őszén a régi hadseregben a vezérkari tisztek száma elérte az 1350 főt. Köztük 500 tábornok, 580 ezredes és alezredes, 270 százados volt.[44] 1918 elején még vagy száz fő fejezte be az akadémia tanfolyamait. Ilyenformán a vezérkari tisztek létszáma megközelítette az 1450 főt.

1918 nyarán 98 vezérkari tiszt vetette nyilvántartásba magát a szovjet szerveknél, kifejezve óhajukat, hogy a Vörös Hadseregbe kívánnak szolgálni.[45] Számuk június 30-án 232-re nőtt. 1918 őszére a Szovjet Fegyveres Erőknél a vezérkar tagjainak száma elérte az 526 főt,[46] s ebből 160 tábornok, 200 ezredes és alezredes, a többi százados és hozzájuk hasonló beosztású személy volt.

1919 közepére a vezérkariak száma a Szovjet Fegyveres Erőknél csökkent. Egy részük egészségi állapotukra való tekintettel vagy más okból önként távozott, másokat ellenforradalmi tevékenységük miatt eltávolítottak, illetve megtorlást alkalmaztak ellenük, többen átálltak a fehér hadseregek oldalára. Az Összoroszországi Főtörzs közlése szerint 1919. július 15-én a Vörös Hadseregben kb. 417 régi vezérkari tiszt szolgált, köztük 178 tábornok, 130 ezredes és alezredes, 109 százados, illetve velük egyenlő rendfokozatú személy.[47] 1920. augusztus 7-én a vezérkariak létszáma 407 fő volt.[48]

A vezérkariak között voltak sokan olyanok, akik önként léptek a Vörös Hadseregbe. Nagy részük kezdetben kijelentete, hogy csak a németek

41 Гражданская война 1918—1921, т. 2, стр. 93, 95.

42 SZHÁKL f. 1, lt. 3, őe. 439, l. 1—133; őe. 440, l. 1—219; őe. 441, l. 1—194; őe. 442, l. 1—218; őe. 443, l. 1—177.

43 Ez a hiba mágtalálható *Fedjukin*-nak a „Katonai szakemberek felhasználásáról a Vörös Hadseregben" című cikkében is. „Hadtörténelmi folyóirat" 6. szám. 1962. 39. o. (oroszul).

44 Список Генерального штаба. Петроград, 1917, стр. 1—158.

45 SZHÁKL f. 11, lt. 5, őe. 122, l. 102.

46 Uo. l. 1—300.

47 SZHÁKL f. 4, lt. 3, őe. 1609, l. 1—48. A 178 tábornok közül 9 gyalogsági tábornok, 42 altábornagy és 127 vezérőrnagy volt.

48 Uo. őe. 1659, l. 1—54.

ellen hajlandó harcolni, a polgárháborúban viszont semmilyen mértékben nem vesz részt. Szemléltető példája ennek a felfogásnak Grigorjev, volt százados távirata, amelyet Vlagyimirból küldött a katonai hatóságoknak. „Ha a most alakuló állandó hadseregnek a külső ellenség elleni harcra vezérkari tisztre van szüksége, kérem állományba vételemet a vezérkarhoz bármilyen beosztásba."[49] Parszkij altábornagy 1918 őszén a németek ellen szintén felajánlotta szolgálatait a haza védelmére. Később a tábornok parancsnoka lett az Északi Front szovjet alakulatainak, amelyek az intervenciós antant csapatok és az orosz fehérgárdisták ellen harcoltak. Hasonló történt több régi tiszttel is.

A régi hadsereg sok hivatásos tisztje összekötötte egész életét a szovjethatalommal és végig becsületesen szolgálta azt. Ilyenek voltak: Boncs-Brujevics, Novickij, Saposnyikov, Karbisen, Taube, Sztankevics, Kamenyev és mások.

Természetesen voltak közöttük olyanok is, akik azért léptek a Vörös Hadseregbe, hogy elárulják azt és adandó alkalommal átálljanak a fehérekhez. Sztogov ezredes például, akit kineveztek az Összoroszországi Főtörzs Főnökének, átállt a fehérekhez. Mahin ezredes, aki 1918 nyarán az Ufa körzetében levő szovjet csapatokat vezette, szintén elárulta a szovjethatalmat. Jaroszlávban hasonló eset történt. Több tiszt, akik önként léptek a szovjet csapatok soraiba, átálltak a lázadók oldalára. Cseljabinszkban a fehércsehek lázadása idején a szovjet csapatoknál szolgáló 120 tisztből csak 8 maradt hű a szovjethatalomhoz, 112 átment az ellenséghez.[50] 1919-ben Leningrád alatt a Krasznaja Gorka-i erődben követtek el árulást a tisztek. Bár ebben az évben a tisztek árulása jóval ritkább, 1920-ban pedig már egészen kevés volt. Azoknak a tiszteknek a száma, akik becsületesen szolgálták a szovjethatalmat és tudásukat a nép rendelkezésére bocsátották, évről évre nőtt. Lenin 1919 őszén azt mondotta: „A szakemberek közül sokan váltak árulókká, ezeket kidobtuk a Vörös Hadsereg sorai közül. A katonai szakemberek ezrei, tízezrei azonban becsületesen teljesítették vállalt kötelezettségüket s megmaradtak a munkások és parasztok Vörös Hadseregében."[51]

1919 júliusában a katonai szakemberek igénybevételének tapasztalatait összegezve, az OKP(b) Központi Bizottsága a párt tagjaihoz intézett körlevelében a következőket írta: „Másfél év alatt a tisztek közül egyéni kiválogatás alapján kialakult a katonai szakemberek egy olyan csoportja, melynek nagy része odaadóan és felelősségteljesen szolgálja a munkás-paraszt Oroszország ügyét. Ezek közül a tisztek közül százak és százak haltak meg az első sorokban, velünk együtt váll-vállvetve harcoltak a fehérgárdisták ellen. Száz és száz ilyen tiszt maradt meg a Vörös Hadsereg soraiban és szolgálja azt igaz hűséggel. Magától értetődik, hogy a tiszteknek ez a része megérdemli a munkások legmagasabb elismerését és azt, hogy részükre olyan életfeltételeket teremtsünk, ahol minden lehetőség megvan a proletár hadsereg fejlesztésére szolgáló képességeik kibontakoztatására."[52]

A régi tisztek jelentős számának megnyerésében nagy szerepet játszottak a politikai megbízottak, akik ingadozás nélkül valósították meg Lenin útmutatását és a kommunista párt politikáját a katonai szakemberek vonatkozásában. Tekintélyüket a csapatoknál erősítve arra nevelték a vöröskatonákat, hogy bízzanak bennük.

49 SZHÁKL f. 11, lt. 5, őe. 122, l. 62.
50 „Az Uralterületi Szovjet Hírei", 1918. június 22. (oroszul)
51 *Lenin:* Művei 39. köt. 178. o. (oroszul)
52 Из истории гражданской войны в СССР. Сборник документов и материалов, т. 2. М., «Советская Россия», 1961, стр. 794.

Lenin nagyra értékelte a régi hadsereg tisztjeinek szerepét a Szovjet Fegyveres Erők fejlesztésében, a munkások és parasztok nagylétszámú ellensége fölötti győzelemben. „Önök a Vörös Hadsereg egy sor dicső győzelméről hallottak — mondotta 1919 végén. — A Vörös Hadseregben sok tízezer régi tiszt és ezredes dolgozik. Ha mi nem vontuk volna be őket a munkába és nem szolgáltak volna nekünk, nem tudtunk volna hadsereget teremteni."[53] Lenin főképpen azt húzta alá, hogy a kommunista pártnak sikerült meggyőzni sok katonai szakembert a szovjethatalom politikájának igazságos voltáról, és megtartani őket szilárdan a proletariátus oldalán. „Abban az időben, amikor a fehértisztek, régi cári tisztek — jegyezte meg Lenin 1920 tavaszán — harcoltak ellenünk az ellenségeink oldalán, e szakemberek tízeit és százait vontuk be a saját munkánkba. Ők segítettek nekünk dolgozni a komisszárokkal együtt. Ők maguk is tanultak a mi munkánkból és cserébe adták technikai ismereteiket. A Vörös Hadsereg csak az ő segítségükkel tudta kiharcolni azokat a győzelmeket, amelyeket kivívott."[54]

Lenin nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy a parancsnoki állomány egyes rétegei között, milyen az egymáshoz való viszony, hogy az egyes rétegek, milyen helyet foglalnak el a Vörös Hadseregben. E fontos probléma megoldásától függött a hadsereg erőssége, harckészültsége és erkölcsi állapota. Vlagyimir Iljics érdeklődött az iránt is, milyen a vörösparancsnokok minősége, milyen beosztásokban vannak és hogyan alkalmazzák a katonai szakembereket.

Az első szovjet tisztek csak 1918 őszén jelentek meg a hadseregben — de ekkor még nagyon kevesen voltak. S habár 1919-ben már jelentős szerepet játszottak, létszámuk még mindig elmarad a tiszthelyettesekből, katonákból és a régi tisztekből lett parancsnokok mögött. A polgárháború végére a vörösparancsnokok száma az arcvonalakon 1919 őszéhez viszonyítva megkétszereződött. Az esetek többségében szakasz- és századparancsnokok voltak. A szovjethatalom iránti odaadásuk és a harcban tanúsított hősiességük minden dicséretet megérdemel. Ez sok esetben meghatározza a Vörös Hadsereg alegységeinek állhatatosságát a küzdelemben. Az ellenség nem ejtett fogságba vörösparancsnokokat. Később Gyenyikin ezt írta: „Ami a fiatal vörösparancsnokokat, azaz a vöröstanfolyamistákból lett parancsnokot illeti — féltek a fogságbaeséstől, mert tudták, hogy mi vár rájuk, ezért inkább vállalták az elkeseredett, az utolsó töltényig menő harcot, vagy az öngyilkosságot."[55]

A régi hadsereg tiszthelyetteseit és katonáit a Vörös Hadsereg megalakulásának első napjától bevonták a parancsnoki beosztásokba. A polgárháború kezdetén, amikor még nem voltak vörösparancsnokok és kevésbé alkalmazták a régi katonai szakembereket, az arcvonalakon a parancsnoki beosztások többségébe tiszthelyetteseket és katonákat neveztek ki. Ezek a parancsnokok osztagokat, majd — miután az osztagokat reguláris alegységekbe és egységekbe vonták össze — szakaszokat, századokat, ezredeket és egy sor esetben hadosztályokat és hadseregeket is vezettek. Ez volt a helyzet 1918 őszéig. Ettől az időtől kezdett jelentősen csökkenni a parancsnokok eme kategóriájának létszáma. 1919-ben a tiszthelyetteseket és katonákat általában már csak közép- és alsófokozatú parancsnokká nevezték ki. Ezredek és zászlóaljak élére egyre kevesebben kerültek. Ezeket a beosztásokat régi tisztekkel töltötték be. Ennek ellenére a tiszthe-

53 *Lenin*: Művei 39. köt. 313. o. (oroszul)
54 Uo. 40. köt. 199. o. (oroszul)
55 *Деникин А. И.* Очерки русской смуты, т. 4. Берлин, 1925, стр. 92—93. Lásd: Гражданская война 1918—1921, том 2, стр. 96.)

lyettesekből és katonákból lett parancsnokok — 1920 végén — a parancsnoki állománynak több mint a felét tették ki.

A polgárháborúban a régi hadsereg tiszthelyetteseiből és katonáiból sok kiváló hadvezér és parancsnok formálódott ki, olyanok mint Bjelov, Bljuher, Bugyonnij, Gorodovikov, Fabriciusz, Csapajev, Dumenko és mások.

1918 nyarán az arcvonalon alig voltak régi katonai szakemberek, és nagyon korlátozott mennyiségben vettek részt a fehérgárdisták elleni harcban a háborús idők tisztjei. A régi katonai szakemberek nagyobb számban csak 1918 nyarán kezdtek megjelenni az arcvonalakon. A magasabb rendfokozatúak többségükben a hátországban maradtak, a különböző katonai intézményeknél általános katonai kiképzés rendszerében dolgoztak. A Keleti Front 3. hadseregének példáján látható, hogy milyen volt a parancsnoki állomány összetétele. Meg kívánjuk jegyezni, hogy e hadsereg iránt Lenin igen nagy érdeklődést tanúsított, mivel ez főirányban tevékenykedett, ezért minden segítséget megadott részére. A hadsereg 61 fős parancsnoki állományából — a hadseregparancsnoktól a zászlóaljparancsnokig bezárólag — 3 ezredes volt, 10 százados, kozákkapitány, alkozákkapitány, 34 hadnagy, alhadnagy, zászlós, 10 tiszthelyettes, 3 közkatona és 1, aki ezelőtt nem szolgált a hadseregben. A hadsereg parancsnoka, Lasevics, régi tiszthelyettes volt; az októberi forradalom előtt lépett be a bolsevik pártba. A hadsereg törzsfőnöke, Alafuzo hadnagy pedig a Verzérkari Akadémia hallgatója volt. A 30. lövészhadosztály parancsnoki teendőit Kasirin kozákkapitány látta el, tagja volt a pártnak is. A hadosztály törzsfőnöki beosztásába Leontyev alkozákkapitányt nevezték ki. A 29. lövészhadosztályt Vasziljev zászlós vezette, törzsét pedig Macjuk vezérkari ezredes. A nyolc dandárparancsnok közül egy alkozákkapitány (Kasirin), egy stabsz-kapitány, két zászlós (Grjaznov és Akulov), három alhadnagy és egy lovassági őrmester volt. Az ezredparancsnokok pedig zászlósok, tiszthelyettesek és katonák voltak.[56] A hadseregtörzs valamennyi fontos beosztásában régi tisztek szolgáltak.

1919-ben a fronton levő régi katonai szakemberek száma megnőtt. Általában valamennyien a hadsereg- és dandártörzsekben kaptak beosztást. Sok tiszt szolgált csapatbeosztásban is.

Érdekes nyomon követni a vezérkari tisztek igénybevételét. 1919 nyarán 178 tábornokból 37 (21%) az arcvonalon volt, a többi hátországi csapatoknál és intézményeknél teljesített szolgálatot. A 130 ezredes és alezredes közül az arcvonalon harcoló csapatoknál 54 (41%), 109 százados közül pedig 65 (60%) tevékenykedett.[57] Ebből látható, hogy az arcvonalon az alacsonyabb rendfokozatúaknak, a fiatalabb korosztályba tartozóknak nagyobb volt a számuk.

Mint már mondottuk, az idősebb korosztályhoz tartozó régi katonai szakemberek száma — a hátország parancsnoki és az adminisztratív állományban lényegesen nagyobb volt, mint az arcvonalon. A nagy létszámú központi és helyi intézményekben dolgozó katonák többségükben tisztek és katonai hivatalnokok voltak. Létszámukról a következő adatok beszélnek. A Vörös Hadsereg Tüzérségi Főcsoportfőnökségén 1919 májusában 184 katonai szakember szolgált, köztük 29 tábornok, 66 ezredes és alezredes, 35 százados, 54 hadnagy, alhadnagy és zászlós volt.[58] A Katonai

[56] SZHÁKL f. 176, lt. 3, őe. 562, l. 136—137.
A feljegyzésben foglaltak nem vonatkoznak minden ezred- és zászlóaljparancsnokra.
[57] SZHÁKL f. 4, lt. 3, őe. 1069, l. 1—48.
[58] Uo. f. 4. lt. 10, őe. 265, l. 107—116.

Főtanácsban 86 tiszt, köztük 10 tábornok, 26 ezredes és alezredes, 22 százados és 30 hadnagytól alacsonyabb rendfokozatú személy tevékenykedett.[59] A katonai szakemberek nagy szerepet játszottak a Vörös Hadsereg mozgósításában, kiképzésében és felkészítésében. A helyi katonai biztosságban, a tartalékcsapatoknál az új egységek és alegységek szervezésén dolgoztak.

A polgárháború végén (1920 vége) a Vörös Hadsereg parancsnoki állománya a következő képet mutatta: 31%-át a vörösparancsnokok és a régi hadsereg katonai szakemberei alkották (kb. fele-fele arányban), 22%-a régi tiszthelyettes, ebből 35% katonákból és azokból a személyekből került ki, akik nem végeztek katonai iskolát vagy tanfolyamot, 12%-át régi katonai hivatalnokok adták. Általános műveltség tekintetében a parancsnoki állomány 39%-a felső és közép, 61%-a pedig alsó fokú végzettséggel rendelkezett. Szociális megoszlás: 67,3%-a paraszt, 12%-a munkás, 20,7%-a értelmiségi származású volt. Az állomány 20%-a volt kommunista.[60] A parancsnoki állomány magas paraszti származását az magyarázza, hogy a régi tiszthelyettesek és katonák vezető tömegei a falusi lakosság közül kerültek ki.

Ilyenformán tehát a Vörös Hadsereg parancsnoki állományának minden negyedik-ötödik tagja munkás vagy paraszt volt. Soha a világ egyetlen hadserege sem rendelkezett ilyen osztályösszetételű parancsnoki gárdával. A vöröskatonákat a harcban ugyanolyan parancsnokok irányították, mint amilyenek ők maguk voltak. A szakasz- és századparancsnokok (de még a zászlóaljparancsnokok között is) vörösparancsnokok, a régi hadsereg tiszthelyettesei és katonái voltak. Ez volt a Vörös Hadsereg erősségének egyik tényezője. Ugyanakkor a parancsnoki karban helyet kaptak a régi hadsereg tisztjei is, akik a politikai tisztek ellenőrzése alatt jelentős szerepet játszottak a reguláris fegyveres erők fejlesztésében.

Így hozta létre a kommunista párt és a szovjet kormány a világ első szocialista állama fegyveres erőinek parancsnoki karát. Ezt azért sikerült megvalósítani, mert helyesen használták ki e bonyolult probléma megoldásának az összes lehetséges útjait. Leninnek hatalmas érdeme van e nagy feladat megoldásában.

59 Uo. őe. 216, l. 1—11.

60 Az SZKP KB mellett működő Marxizmus—leninizmus Intézete Archívumának polgárháborús szektora, f. 1—2, lt. 5, őe. 16, l. 3.

VITA

NÉPI DEMOKRATIKUS FORRADALMUNK ÉS A HADSEREG

Dr. Mucs Sándor,
a történelemtudományok kandidátusa

Népi demokratikus forradalmunk feltételei érlelődésének, majd e forradalom kibontakozásának és végbemenetelének kérdéseiről az utóbbi időben széles körű vita bontakozott ki a különböző folyóiratok hasábjain. A felsőoktatási intézmények marxizmus—leninizmus tanszékei és a Magyar Történelmi Társulat pedig április hónapban háromnapos vitaülést szenteltek e kérdésnek. Bár a vitának még nincs vége, de az eddigiekről is elmondhatjuk, hogy a vitapartnerek többségükben igényesen, mély tudományos felelősséggel elemezték Magyarország 1944 végi belső helyzetét, a felszabadult országban kibontakozó népi demokratikus forradalom fejlődésének problémáit s alakították ki véleményüket. Mégis azt kell mondanom, hogy az eddigi vita — minden erénye és sokoldalúsága mellett is — komoly hiányérzetet kelt bennem. Ha figyelemmel kísérjük a vita alakulását, szembetűnő hiányosságként tapasztaljuk, hogy a vitatkozó felek nagy többsége egyáltalán nem, vagy csak igen felszínesen vizsgálta a fegyveres erők, ezen belül a hadsereg helyzetét a forradalom menetében. Sipos János például megemlíti a hadsereget, hiszen érzi: a forradalomban azzal számolni kell. „Megkezdődött a hadsereg felbomlása is — írja —, nagy méretűvé vált a fegyverek eldobása, a szökés..."[1] de ő sem lép tovább, nem vizsgálja ennek szerepét, jelentőségét, ilyen vagy olyan hatását, befolyását a forradalmi helyzet alakulására. Ságvári Ágnes—Balogh Sándor tanulmányukban az uralkodó osztály válságáról szólva a következőket írják: „A háborús vereség az uralkodó osztályokat is mind gyorsabban sodorta a válság felé. Ennek kifejezői a Kállai-kormány hintapolitikája, az uralkodó osztályok politikai egységének mind szemmelláthatóbb bomlása. Horthy és a mögötte felsorakozó csoportok felemás kiugrási kísérletei és azok csődje csak növelte a válságjelenségeket. A végső vereség küszöbén a hitleri Németország legszélsőségesebb nyílt ügynökének, Szálasi csoportjának uralomra jutása, a nyilas hordák leplezetlen terrorja az uralkodó körök gyengeségét is érzékeltette; az uralkodó osztályok képtelenek voltak a régi eszközökkel, a régi módon a hatalmat gyakorolni."[2] A szerzők tehát sokoldalúan érzékeltetik az uralkodó osztály válságát, ám a hadseregről, amely az uralkodó osztály egyik legjelentősebb fegyveres szerve — ők sem szólnak. A forradalmi helyzet, vagy a forradalom vizsgálatánál a hadsereg helyének és szerepének figyelmen kívül hagyása — úgy

[1] *Sipos János:* A népi demokratikus forradalom magyarországi sajátosságaihoz. (Magyar Filozófiai Szemle, 1964. 1. sz.) 24—25. o.
[2] *Ságvári Ágnes—Balogh Sándor:* A népi demokratikus forradalom magyarországi győzelmének történetéhez. Századok, 1963. 6. sz. 1325. o.

vélem — a teljes kép kialakításának és a helyes következtetések levonásának rovására megy. Erről beszéltem az említett vitaülésen, s a jelen fejtegetésemmel a felszólalásomban felvetett gondolatokat szeretném tényekkel kiegészítve bizonyítani.

*

I.

Ismeretes, hogy a marxizmus—leninizmus milyen nagy jelentőséget tulajdonít a fegyveres erők magatartásának a forradalom érlelődése idején, majd a forradalom egész menetében. A kommunisták számára e tekintetben is — mint sok más kérdésben — az első tapasztalatot a Párizsi Kommün adta, amit Marx tömören úgy fogalmazott meg, hogy a proletariátus nem veheti át a kész burzsoá államgépezetet, hanem azt össze kell törnie. Marxnak ez a megállapítása nyilván nem egyedül a hivatalnoki gépezetre, hanem elsősorban az államgépezet erőszakszerveire — rendőrség, hadsereg — vonatkozott.

A bolsevikok pártja nyilván a marxizmus eme tanításából indult ki, amikor az 1905-ös és az 1917-es forradalmak előkészítése idején a cári hadseregben folyó politikai felvilágosító munkát egyik alapkérdésnek tekintette. Ez a munka arra irányult, hogy a katonaruhába bújtatott munkás és paraszt tömegekkel megismertessék az uralkodó osztály népellenes politikáját, elfogadtassák a bolsevikok programját, s ezáltal az uralkodó osztály számára lehetetlenné tegyék, hogy a hadsereget — vagy annak nagy részét — felhasználhassák a munkások és parasztok ellen. A cél természetesen nemcsak a hadsereg ilyen passzív magatartásának az elérése volt, hanem az is, hogy annak jelentős részét megnyerjék a forradalmi erők aktív — tehát fgyveres — támogatására. Idézzük Lenin néhány útmutatását ebben a kérdésben. Az 1917. március 4-i tézisek fogalmazványában kifejti: „A falu és város dolgozó tömegeinek, valamint a *katonaságnak* (kiemelés tőlem — M. S.) feltétlenül meg kell tudnia az igazságot a jelenlegi kormányról és a lényeges kérdésekben elfoglalt igazi álláspontjáról... a proletárszervezeteket ki kell terjeszteni a hadseregre".[3] „A válság megérett" című cikkében ugyancsak visszatér erre a gondolatra: „...a *hadseregben* pedig olyan agitáció fog folyni, hogy *nem* lehet majd harcolni az ellen a kormány ellen, amely meghozza a békét, a parasztoknak odaadja a földet stb."[4] S még egy gondolat: „Minden erőt mozgósítanunk kell, hogy a munkásokba és a *katonákba* (kiemelés tőlem — M. S.) beolthassuk a Kerenszkij-kormány megdöntéséért való elkeseredett, végső, döntő harc feltétlen szükségességének gondolatát."[5] A forradalmi erők számára a hadsereg magatartása soha nem volt másodrangú kérdés, s nem lehetett az különösen az imperializmus korában, amikor a hadseregek tömeghadsereggé váltak.

Történelemtudományunk még adós annak mélyreható vizsgálatával, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártjának programjaiban és gyakorlati tevékenységében, milyen helyet foglalt el a hadseregben folytatott munka az ellenforradalom huszonöt éve alatt.

Az azonban megállapítható, hogy e tekintetben a párt igen nehéz helyzetben volt. Közvetlenül a hadseregben végzendő munkát két tényező szinte lehetetlenné tette. Az egyik az volt, hogy az illegális pártot időről-

3 *Lenin* a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1958. 4. o.
4 Uo. 230. o.
5 Uo. 242. o.

időre nagyon érzékeny veszteségek érték, így erőket erre a munkára nem tudott csoportosítani. A másik tényező maga hadsereg zártsága s az a szellem, amely ezt a hadsereget jellemezte. Az uralkodó osztály mindenkor megkülönböztetett figyelemmel vigyázott fegyveres erejének — különösen a tisztikar — egységére, s a legdrasztikusabb eszközökkel számolt fel minden olyan jelenséget, amely a számukra szükséges erkölcsi-politikai állapotot veszélyeztethette. S ha a legénység egy bizonyos része hozott is magával otthonról demokratikus eszméket, amelyek a szolgálati idő alatt továbbra is éltek benne, a hivatásos tisztikar nevelése és osztályhelyzete következtében ellenségesen viseltetett az ilyen eszmék iránt.

A párt valószínűleg számolt ezzel a helyzettel, s véleményem szerint a hadsereg felé a munkát a háborút megelőző, majd annak első éveiben inkább indirekt módon végezte.

Ezt látszik megerősíteni az, hogy a háború előkészítése idején, majd a háború első éveiben a párt dokumentumaiban és röplapjain központi helyet foglaltak el a tömegek háború elleni mozgósításának gondolatai. Az ilyen jelszavak, mint: „Egy katonát sem Hitlernek!" „Hozzák haza honvédeinket!" „Azonnali különbékét!" a legszélesebb tömegek érdekeit fejezték ki. Ezek a jelszavak ugyanakkor nemcsak a dolgozó tömegek háborúellenes mozgósítását szolgálták, hanem közvetve a katonatömegek demoralizálását is elősegítették.

Úgy vélem nem követünk el hibát, ha a párt háborúellenes propagandájáról szót ejtve itt beszélünk a Vörös Hadseregnek a magyar hadsereg irányában végzett politikai felvilágosító munkájáról is. Annál is inkább nem, mert mindkét tevékenység egy tőről fakadt, s a Vörös Hadsereg szava olyan helyekre jutott el, ahová az illegális kommunista párté képtelen volt eljutni.

A Vörös Hadsereg részéről folytatott propagandamunka tartalmának meghatározásánál mindenek előtt figyelembe kellett venni a Horthy-rezsim kegyetlen és hamis szovjetellenes propagandájának célját, tartalmát és hatását. Ezért a Vörös Hadsereg röplapjainak mondanivalói az első időszakban főképpen arra irányultak, hogy megmagyarázzák a magyar katonáknak a szovjet társadalmi rendszer lényegét, hangoztassák a két nép közötti barátságot és felszítsák a magyar katonák hazafiságát és a német fasiszták elleni gyűlöletét. Az egyik ilyen röplapon ez olvasható: „A Szovjetunióban a föld, a gyár, az üzem és a bánya, minden a dolgozó nép tulajdona... Az orosz munkás és földműves barátja a magyar népnek. Mi nem ellenetek, hanem Hitler és magyar bérencei ellen viseljük a háborút."[6] Röplapon magyarázták a magyar katonáknak azt is, hogy; „A szovjet partizánok éppoly hősiesen küzdenek a német elnyomók ellen, mint ahogy Rákóczi kurucai, vagy mint az 1848-as magyar szabadságharc dicsőséges harcosai küzdöttek."[7]

Felmerülhet a kérdés: vajon a párt követeléseinek és a Vörös Had-

6 *Árokay Lajos:* Felszabadulásunk a Szovjet Hadsereg röpcéduláinak tükrében. — Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK) 1955. 2. sz. 106—111. o. A szerző munkájában végigkíséri a Vörös Hadseregnek a magyar hadsereg felé végzett politikai felvilágosító munkájának történetét a háború kezdetétől a felszabadító harcok megindulásáig.

Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a cikkemben szereplő idézeteket csupán szemléltetésként használom, mivel az általam említett forrásokban nagyon sok hasonló jellegű tényanyag van. Cikkem terjedelmének korlátai nem engedték, hogy azokból többet használjak fel.

7 Uo.

sereg felvilágosító munkájának milyen eredményével lehetett számolni. Az 1941—1942-ben még intakt hadsereg képes volt-e befogadni ezen igazságoknak legalább egy kis részét? Volt-e erre a hadseregben megfelelő talaj?

Véleményem szerint a hadsereg a háború kezdetén még nem volt „megfertőzve" háborúellenes gondolatokkal. A visszacsatolások virágos bevonulásai, a német fasiszta hadsereg addigi gyors győzelmei a Szovjetunió elleni háború kimenetelével kapcsolatban is táplálták az illúziót. Bár a hadseregnek háborús létszámra való feltöltése is járt bizonyos belső változásokkal — ti. a tömeges behívások nyomán egyre több demokratikus eszmét valló egyén került a hadseregbe, azonban a háború első két évében a hadseregben mutatkozó ellentétek nem voltak nagyobbak, mint a társadalom egészében. A katonatömegek még messze voltak az adott háború tudatos tagadásától, különösen messze attól, hogy a háború elleni fellépését összekapcsolják az adott rendszer megdöntésével. Ebben az időben még az egyéni elégedetlenség dominált, nem látták, hogy e személyes elégedetlenségük gyökere a rendszer lényegében van. Minden esetre azok az ellentétek, amelyek a hadseregben — annak osztályjellegéből adódóan — megvoltak, jó alapul szolgáltak a politikai felvilágosító munka számára. Néhány adat annak a szemléltetésére, hogy *volt mire építeni* ezt a munkát. Már 1941-ben a gyorshadtest 2. gépkocsizó dandár parancsnoka a következőket jelentette: „A 12. kp. zlj-tól jött egy olyan helyzet- és hangulatjelentés, amely meglehetősen szomorú fényt vet úgy az erkölcsi, mint az anyagi helyzetre... A legénység átoknak tartja, hogy a gys. hdt-hez tartozik, mert az összes harcokat ő csinálja végig, emellett elveszítette a múlt őszi, az ez év tavaszi—nyári és őszi kereseti lehetőségeit, míg a többiek otthon jól keresnek és az állam nem kárpótolja őket. E tekintetben a tisztikar nem tud kézzelfogható érvekkel ellenkező irányban befolyást gyakorolni. Mindenki azt várja, mikor kerülhet haza. Végeredményben leszögezi, hogy a zlj. nem ütőképes és javasolja hazavitelét."[8] Ugyancsak ez év őszén már mutatkoznak jelek arra is, hogy hadműveleti területről hazatérő katonák körében szimpátia nyilvánul meg a szovjet nép iránt. Erre a belügyminiszter egyik körrendelete utal, amelyben arra hívja fel a hatóságok figyelmét, hogy a hadműveleti területről hazatérő katonák propaganda-szerűen különféle szovjet jelvényeket osztogatnak. Utasítja a hatóságokat, hogy „...a jelvények viselőivel, valamint azok propagandaszerű terjesztőivel szemben a vonatkozó jogszabályok teljes szigorát alkalmazza."[9] 1942-ben ezek a jelenségek már határozottabban jelentkeznek a hadseregen belül. Ennek nyilvánvaló oka az volt, hogy azoknak az illúzióknak egy része, amelyek a háborúba lépésnél még megvoltak, már megkopott, vagy egyszerűen semmivé lett. A Szovjetunió elleni háború nem fejeződött be hat hét alatt, a szovjet rendszer a súlyos katonai csapások ellenére sem omlott össze, s a német fasiszta hadsereg 1941—42 telén a második világháború első nagy vereségét szenvedte el. Ha a magyar katonák megingott hitén valamit erősítettek is az 1942. évi nyári német sikerek, katonai nyelven szólva, az eredeti helyzetet már nem sikerült visszaállítani. Erre utalnak az alábbiak. Az 1942. szeptember 3-án megtartott sajtóértekezleten részt vett Kovács ezredes, a 2. Magyar Hadsereg vezérkari főnöke is, aki felszólalásában kijelentette:

8 *Tóth Sándor:* Magyar katonák a német fasizmus ellen. HK 1957. 1—2. sz. 97. o.

9 Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához V. 1939. szeptemberétől 1945. áprilisáig. 72. o. (A továbbiakban Dokumentumok) Szikra, Budapest, 1955.

„Meg kell szerveznünk a gyűlölet propagandáját, mert a magyar nép — sajnos — nem gyűlöli eléggé az oroszokat."[10] Minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy Kovács ezredes nem a hátország, hanem az arcvonalon tapasztalt jelenségekből vonta le ezt a következtetést. A csapatoktól befutott jelentésekben ugyanis ilyen sorok olvashatók: „A legénység között igen sok szóbeszéd tárgyát képezi az is, hogy miért éppen nekik kell a harctéren lenni, amikor a saját falujából barátainak nagy része otthon van." „Hiába volt minden meggyőzés a parancsnok részéről, hiába akartak lelkes hangulatot, harcos szellemet, a legénység csak fagyott ujjait mutogatta és a lelkesedésnek semmi jelét sem adta."[11] A katonáknak a lakossághoz való viszonyát szemlélteti olyan tény is például, hogy a VIII. kerékpáros zászlóalj, miután elfoglalta várakozási körletét Melachinón — 1942. augusztus 2-án —, még aznap kijavítottak egy megrongált kombájnt és egy arra alkalmassá tett Botond gépkocsival elkezdték csépelni a lakosság gabonáját. Másnap megjavították a szélmalmokat és segítettek a gabona őrlésénél.[12] De ismeretesek előttünk olyan esetek is, hogy magyar alegységek megtagadták a partizánok elleni harcot, s ezért a német fasiszták tüzérséggel lőtték és repülőkkel bombázták a magyar zászlóaljat.[13] Ugyancsak tudunk arról is, hogy 1942-ben már harcoltak — átállt, vagy fogságba esett — magyar katonák szovjet partizánosztagokban.[14] Kovács ezredesnek tehát volt bőven miből meríteni tapasztalatait. Ezek a jelenségek azonban — bár számuk egyre szaporodott — még mindig messze voltak az általánostól. A magyar kommunisták,[15] a Vörös Hadsereg felvilágosító munkája, de főképpen a Vörös Hadsereg 1943 januárjában a 2. Magyar Hadsereg ellen indított támadása csak tovább mélyítette a hadsereg egésze hitének megingását a háború győztes befejezésében. Loskay ezredes a katonák hangulatát a Vörös Hadsereg támadása után így jellemezte: „...a doni összeomlás után a magyar katona felszerelését eldobta, botot vett a kezébe, és ment, ment nyugatnak, gondolván, tavaszra csak eléri a Kárpátokat! Ha a doni vereség minket a Dnyeszteren ér, akkor az emberek fellázadnak és fegyveresen fordulnak ama pár tiszt ellen, aki útjukat merte állni."[16] Jóllehet, ez az értékelés még ebben az időben eltúlzott, azért mutat valamit abból a változásból, ami a katonák gondolatában a háború kezdete óta végbement. Ahhoz, hogy a katonák gondolatában ez a változás bekövetkezzék, a Vörös Hadsereg győzelmei, a politikai felvilágosító munka mellett szükség volt arra is, hogy a német fasiszták „szövetsége" is a maga meztelenségében mutatkozzon meg a katonák előtt. Erre is 1943 első hónapjai szolgáltak példával. Néhány adalék ahhoz, hogy a Vörös Hadsereg csapásai alatt visszavonulni kényszerülő csapatok milyen segítséget kaptak a „szö-

10 *Gindert Károly:* Az 1. páncélos hadosztály harcai a 2. Magyar Hadsereg doni hídfőcsatáiban. 1942. július—október. HK 1961. 2. sz. 494. o. — Kovács ezredest később vezérőrnaggyá léptették elő.

11 *Tóth Sándor:* i. m. 100—101. o.

12 Közli *Gindert Károly:* i. m. 495. o.

13—14 Az erre vonatkozó dokumentumokat közli *Harsányi János:* Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen című dokumentumkötetében. A kötet jelenelg sajtó alatt van.

15 Az illegális kommunista párt a kegyetlen terror és az arcvonal nagy távolsága miatt a katonák között nem tudott *közvetlenül* munkát végezni. A kommunista párt Külföldi Bizottsága viszont helyzeténél fogva képes volt erre, és igen jelentős eredményeket ért el, közvetlenül az arcvonalon is, de különösen a hadifoglyok körében. E munka eredményének egyik mutatója, hogy már 1942. januárjában megtartották a hadifoglyok első konferenciáját, amely felhívással fordult a harcoló katonákhoz, hogy szüntessék be a harcot, menjenek haza, vagy álljanak át a Vörös Hadsereg oldalára.

16 *Tóth Sándor:* i. m. 101. o.

vetségestől". Martsa Sándor ezredes jelentésében a következőket olvashatjuk: „A németek egyelőre hallani sem akarnak arról, hogy D felé menjünk, pedig látom, hogy ők arra mennek, tehát valószínű arrafelé volna a kivezető út. A németek túlkapásai mind aggasztóbb méreteket öltenek. Ez ellen csak úgy tudok védekezni, hogy 3—400 méterrel arrább megyek a házaktól... február 2-án virradó éjszakát Udobnojeban a házak mellett töltöttük a szörnyű hidegben. A legénység sírt és jajgatott a hidegtől. Ismét többen megőrültek."[17] „Az Orlovkára 1943. február 1-én, elővédként beérkezett 22. gyalogezred nem tudott beszállásolni, mert azt a helyi német állomásparancsnok nem engedélyezte. Ezen az éjszakán magának a III. magyar hadtest parancsnokának, gróf Stomm altábornagynak is a szabadban kellett éjjeleznie, mert a német csapatok Krasznoje-Olymban, ahol a német Siebert tábornok is tartózkodott, nem adtak át egyetlen házat sem részére."[18] Hozzá kell tennem, hogy az idézett adatok csak a magasabb parancsnokok jelentéseiből valók. Elképzelhető, hogy ha a parancsnokok ilyen élesen tették szóvá ezeket az atrocitásokat, milyen mélyen érintették azok a katonatömegeket.

Igaz, a bomlási folyamat ekkor még csak az arcvonalon levő csapatok között mutatkozik, a hátországi alakulatok e tekintetben még szinte teljesen érintetlenek, csupán az arcvonalról hazakerültek „sugdolózásai" nyomán kezd a pesszimizmus elterjedni. A következő időszakban (1943 eleje — 1944 vége) a hadseregben is viszonylagos egyhelyben topogás van az addig tapasztalt erjedéshez képest. Ennek magyarázata nemcsak abban van, hogy a forradalmi fellendülés az országon belül is alábanyatlott, hanem abban is, hogy ezen időszak alatt magyar egységek és magasabbegységek nem tartózkodnak *közvetlenül* az arcvonalon. Miután 1943 április első hetében a 2. Magyar Hadsereg megmaradt részeit hazahozták, 1944 április első feléig magyar erők csak megszállókként tartózkodtak a Szovjetunió területén.

Úgy gondolom, nem szükséges ecsetelni, hogy a katonák hangulata szempontjából mit jelentett az a különbség, hogy a hadsereg csupán megszállási feladatokat kapott, s nem került arcvonalbeli alkalmazásra. Ezt még többé-kevésbé elviselhetőnek tartották. Itt csak a partizánok tevékenységétől kellett tartani, azonban okos politikával azt is el lehetett hárítani. Jó néhány adat mutat arra, hogy esetenként a megszálló erők csapatparancsnokai is megegyeztek a partizánokkal a „békés egymás mellett élés"-ben. A 19. gyalogezred parancsnoka például rendszeresen tárgyalt partizánokkal, írásbeli engedélyt adott nekik halászatra, viszont megegyezett velük, hogy az ezrede által használt utakra nem raknak aknát.[19] Ugyancsak ezen időszak eseményei közé tartozik, hogy a Kommunista Párt Külföldi Bizottságának munkája nyomán a hadifoglyok között egyre szélesedik az antifasiszta mozgalom, megindulnak a partizániskolák, egyre több magyar katona harcol szovjet partizánosztagokban és 1944 második felében megkezdődik a magyar partizáncsoportok bevetése az itthoni fegyveres partizánharc bázisainak létrehozása érdekében.

A fentiekből, úgy gondolom, levonhatók az alábbi következtetések. A párt tevékenységében helyesen számolt, hogy a hadseregben is megvan a talaj a háborúellenes propaganda kifejlesztéséhez. A Vörös Hadsereg

17 Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Levéltára (Továbbiakban HIL) VKF 4. oszt. anyaga. 1942. *Martsa Sándor* ezredes jelentése. 23—24. o.

18 *Adonyi Ferenc:* Magyar katona a második világháborúban. Kleinmayer, Klagenfurt, 1954. 114. o.

19 Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és tevékenységének tanulmányozásához (1938—1945). — A továbbiakban: Adalékok. — Összeállította: *Dr. Csima János,* Honvédelmi Minisztérium, Központi Irattár, Budapest, 1961. 146. o.

sorozatos győzelmei 1943 januárjától, a politikai felvilágosító munka, valamint a német szövetség tekintélyének megtépázódása 1944 közepére a hadseregben, a katonatömegek között olyan helyzetet teremtettek, amely még inkább lehetővé tette az addig végzett munkának nagyobb hatásfokkal való folytatását.

1944-ben a Vörös Hadsereg sorozatos győzelmei és a kommunista párt felvilágosító munkája mellett még két igen jelentős tény szélesítette tovább a hadsereg bomlási folyamatát. Az egyik, a március 19-én bekövetkezett német megszállás, amely az egész ország közvéleményét és a hadsereget is mélyen érintette. Az 1944-ben bekövetkezett események — a fegyveres ellenállás megindulása, s ebbe a hadsereg vezető tisztjeinek és alegységeinek közvetett, vagy közvetlen bekapcsolódása — arra engednek következtetni, hogy az év végén nemzeti alapon a hadsereg tekintélyes részét szembe lehetett volna állítani a német megszállókkal. A másik tény pedig az volt, hogy a magyar uralkodó osztály prominens képviselői, Horthyval az élükön, beismerték, hogy a fasiszta Németország az adott háborút elvesztette. Ismeretes, hogy e tény első hivatalos elismerése az október 15-i kormányzói szózatban hangzott el, majd követte ezt Dálnoki Miklós Béla vezérezredes, az 1. Magyar Hadsereg volt parancsnokának a hadsereg katonáihoz, és Vörös János vezérezredesnek, a vezérkar volt főnökének felhívása a hadseregheZ. Ezek a felhívások, amelyeket tízezer számra szórtak le a magyarok által megszállt arcvonalszakaszok és a német megszállás alatt levő magyar területek fölött, nemcsak a legénységre voltak nagy hatással, hanem a tisztikarra általában, s ezen belül a hivatásos tisztekre is. A vezető katonai személyiségek átállása a Vörös Hadsereg oldalára, tovább differenciálta a tisztikart is, sokukban megerősítette a már korábban is érzett, de még ki nem mondott tényt, hogy a háborút elvesztették.

E kérdés kapcsán még egy jelentős tényt kell figyelembe vennünk. Azt, hogy 1944 őszén az arcvonal elérte hazánk akkori határait, a kommunista párt újjáalakult, s az általa vezetett ellenállási mozgalom megerősödött, igen aktív politikai felvilágosító munkát fejtett ki a hadsereg felé. Lássunk erre vonatkozóan is néhány példát.

A kommunista párt újjáalakulását bejelentő röplap már harci felhívással fordult a hadseregheZ. „Honvédek! Tisztek, altisztek, legénység! Fordítsátok fegyvereiteket a németek ellen! A Vörös Hadsereggel együtt szabadítsátok fel országunkat!"[20]

Hasonlóképpen fokozták a felvilágosító munkát a Vörös Hadsereg alakulatai és a partizáncsoportok is.

Nincs teljes képünk még a mai napig sem, hogy e felhívásoknak milyen konkrét eredményük volt, hatásukra hány magyar katona állt át a Vörös Hadsereg oldalára.[21] Annyi bizonyos, hogy számuk tetemes volt. Miklós Béla átállása utáni néhány nap alatt több ezer magyar katona és tiszt ment át a Vörös Hadsereg oldalára, s igen tekintélyes létszámban csatlakoztak a szlovákiai partizánokhoz is.

A nyilas fővezérség már október 29-én kénytelen rendeletet kiadni a „harcos szellem megóvására", amelyben többek között ez olvasható: „Egyes csapatok igen gyenge helytállást tanúsítottak. Könyörtelen rendszabályokkal is biztosítani fogjuk, hogy a honvédség minden tagja meg-

20 Dokumentumok, 203. o.

21 Erre vonatkozó korántsem teljes adatokat találunk *Nemes Dezső:* Magyarország felszabadulása, *Tóth Sándor:* A Szovjet Hadsereg felszabadító hadműveletei hazánkban, *Mucs Sándor:* A Magyar Néphadsereg megszervezése és fejlődése című monográfiákban, továbbá *Pintér István:* Magyar antifasisták részvétele a szlovákiai partizánharcokban. Párttörténeti Közlemények, 1959. 3—4. sz.

tegye kötelességét... Kik beosztásukban nem a súlyos helyzetben megkívánt eréllyel vezetnek és nem tudják megakadályozni, hogy csapatuk szét ne essék, azonnal fel kell váltani és ellenük hadbírói eljárást meg kell indítani."[22] Erre a rendeletre mindenekelőtt azért is érdemes felfigyelni, mert a harcos szellemet nemcsak a katonáknál hiányolja, hanem a parancsnokoknál is. Csak a hadsereg nagyfokú dezorganizálódásával magyarázható Friessnernek, a német „Dél Hadseregcsoport" parancsnokának parancsa is, amelyet a magyar egységek számára Hindy altábornagy 1944. december 2-án továbbított. A parancsban többek között a következők olvashatók: „Aki a harcban gyávának mutatkozik, akár német, akár magyar az illető, az rendfokozatára, vagy szolgálati állására való tekintet nélkül eljátszotta életét és ezeket *azonnal a helyszínen,* rögtönítélő bíróság által el kell ítélni. Az ítéletet *azonnal* végre kell hajtani..."

„Az a benyomásom, hogy nem minden alsó és felső vezetőben és a katonák zömében van meg az a meggyőződés, hogy állásainkat okvetlenül tartanunk kell."[23]

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása, amelynek kiáltványát és szózatát szintén több százezer példányban szórták le a magyar állások és a még németek által megszállt országrészek fölött, szintén nem volt hatástalan a magyar katonákra. Tudjuk például, hogy a Budai Önkéntes Ezred megalakulásában e felhívásoknak alapvető szerepük volt. Nem véletlen dolog az sem, hogy Vajna nyilas belügyminiszternek 1945. február 2-án kelt, Szálasihoz írott jelentésében kénytelen beismerni, hogy csupán egyetlen napon 7643 olyan egyént állítottak elő a nyilas belső szervek, akik valamilyen formában ki akarták vonni magukat a katonai szolgálat alól. E jelentés beszámol arról is, hogy az említett napon 150 ilyen egyént koncoltak fel.[24]

A hadseregnek ezt az állapotát figyelembe véve, úgy vélem, jogos az a következtetés, hogy *ezzel a hadsereggel 1944 végén az uralkodó osztály már nem tudott volna fellépni egy szervezett forradalmi mozgalommal szemben.* Ez a tény pedig a forradalmi helyzet elemzése szempontjából egyáltalán nem másodrangú kérdés.

A forradalmi erők, több más tényező segítségével együtt (ezek közül a Vörös Hadsereg győzelmeit emelném ki elsősorban) a hadseregben megtették a forradalom előkészítése érdekében az *első lépést,* azaz lehetetlenné tették, hogy az uralkodó osztály annak többségét saját osztályérdekei védelmében a siker legkisebb reményében is felhasználhassa. A *második lépéshez,* azaz a hadsereg többsége aktív támogatásának megszerzéséhez a forradalmi erők tevékenysége kevésnek bizonyult. Ez a kérdés azonban már nem a forradalmi helyzet meglétének vagy hiányának a kérdése, hanem a forradalom *győzelmének* a feltétele.

A hadseregnek a fentiekben vázolt állapota tehát, véleményem szerint, a forradalmi helyzet egyik ismérve!

Abban, hogy a hadsereg felbomlása az ismertetett helyzet ellenére mégsem volt gyorsabb ütemű, *mindenekelőtt a német fasiszták és nyilas*

22 Adalékok... 295. o.

23 *Gazsi József:* Adatok és dokumentumok a Szálasi-hadsereg történetéhez. HK 1960. 2. sz. 237. o.

24 *Gazsi József:* Uo. 228. o. A hadsereg 1944. végi, 1945. eleji erkölcsi állapotára vonatkozó adatokat lásd még: *Tóth Sándor:* Magyar katonák a német fasizmus ellen, HK 1957. 1—2. sz. *Mucs Sándor:* A Magyar Néphadsereg megszervezése és fejlődése 1945—1948. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1963. *Pintér István:* i. m. *Korom Mihály:* A fasizmus bukása Magyarországon, *Tóth Sándor:* A Budai Önkéntesek. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1963.

kiszolgálóik által alkalmazott kegyetlen terror és a még hellyel-közzel mindig ható demagógia játszottak meghatározó szerepet.

Itt is csupán szemléltetésként idézünk Friessner december 15-én kiadott parancsából. Ebből ugyanis kitűnik, hogy a német parancsnokság már ekkor számolt azzal, hogy magyar egységek harcolni fognak a német és magyar fasiszták ellen. A parancs, amelyet alosztályig bezárólag minden parancsnokságnak kihirdetés kötelezettsége mellett megküldtek, el akarta rettenteni a magyar katonákat attól a lépéstől, amitől a német parancsnokság félt. „Egy magyar katona — hangzik a parancs —, aki fegyverét hazája ellen fordítja, az mint hazaáruló eljátszotta életét és nem remélhet kegyelmet. Akit fegyverrel a kézben, vagy harcban elfognak, árulóként kivégzendő.

Ugyanez vonatkozik mindazokra, akik az ellenséghez átszöknek, hogy a hazájukért vívott harcból kivonják magukat... Az általuk végrehajtott nagyobb támadások alkalmával az ellenség oldalán talált magyar katonák, amennyiben beigazolódik, hogy átszöktek, agyon lesznek lőve, vagy felakasztva."[25] Úgy vélem, e parancsrészletben is egészen világosan kirajzolódik mind a demagógia, mind a terror. A német fasiszták terrorját bizonyítja továbbá az is, hogy a hadsereg csapatainak éléről eltávolították még azokat is, akik a Horthy-féle proklamáció eredményeképpen némi ingadozást tanúsítottak. A nyilas Számonkérő Szék teljhatalmat kapott a hadsereg felett.

Azt, hogy valóban a terror akadályozta elsősorban a katonatömegek valódi érzelmeinek a felszínre törését, igazolja az a korántsem mellékes jelenség, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány programjának megjelenése után — amelyben szó van a német és a magyar fasiszta csapatok elleni harcról és egy új hadsereg szervezéséről — egyrészt a hadifogolytáborokban tömegessé vált az önkéntes jelentkezés az új hadseregbe, másrészt, egyes csapatok az átállásuknál feltételként szabták, hogy azonnal harcba vessék őket a német fasiszták ellen. Úgy vélem e jelenség egyik alapvető oka az, hogy a katonatömegek a hadifogságban megszabadultak a kegyetlen terrortól, s szertefoszlott a demagógia addigi hatása, felszínre törhettek az emberek valódi érzelmei. Ezen érzelmek kibontakozását és megerősödését természetesen elősegítette az, hogy az Ideiglenes Kormány programja világos választ adott a katonatömegek addig nem teljesen tisztázott kérdéseire is.

Az utóbbi időben végzett kutatások során vált ismertté, hogy a Budai Önkéntes Ezreddel párhuzamosan (sőt, alakulását tekintve még előbb) egy vasútépítő hadosztály működött együtt a szovjet csapatokkal, később alakult még egy vasútépítő dandár és egy híradó építő zászlóalj is.[26] Ezek az alakulatok *önkéntes* jelentkezés alapján szerveződtek meg.

Önkéntes jelentkezés alapján szerveződött az a négy hadosztály is, amelyből kettő 1945 áprilisában el is vonult a hadműveleti területre.

1945 első negyedében tehát a következő alakulatok szerveződtek önkéntes jelentkezés alapján:

Az 1. Magyar Vasútépítő Hadosztály	4000 fő
A Budai Önkéntes Ezred	2500 fő
A 3. magyar vasútépítő dandár	4000 fő
Az 1. magyar híradóépítő zászlóalj	400 fő
Az 1—4. magyar gyaloghadosztály kb.	50 000 fő
Összesen:	60 900 fő

[25] Adalékok... 301. o.

[26] *Dr. Mucs Sándor:* Magyar műszaki csapatok a német fasizmus elleni harcban. HK 1964. 4. sz., 1965. 1. sz.

Ezt az adatot véleményem szerint nagyon komolyan kell vennünk, amikor a régi hadsereg 1944 végi erkölcsi állapotát vizsgáljuk. Az emberek ugyanis nem egyik napról a másikra jutottak el arra a gondolatra, hogy a német fasizmus ellen harcoljanak. Ez hosszabb folyamat volt, amelynek gyökerei 1944 végére vagy még előbbre nyúlnak vissza, s ezért kijelenthetjük: az önként jelentkezés ezeknek az embereknek a többségénél *politikai állásfoglalás volt.*

Az ilyen jellegű vitában sokszor elhangzott már az az ellenvetés, hogy az önkéntes jelentkezést nem politikai okok, hanem mindenekelőtt a hadifogolytáborból való szabadulni akarás vágyai diktálták.

Az érzelmi indítékokat nem lehet pontosan felmérni. Nem tagadom, hogy emberek csoportjánál a hadifogságból való szabadulás is jelentős szerepet játszott, de véleményem szerint nem ez volt a döntő! Álláspontom bizonyítására néhány megjegyzést feltétlenül meg kell tenni. Először: korántsem *minden* hadifogoly jelentkezett az arcvonalra, másodszor: azok, akik önként jelentkeztek, nagyon jól tudták, hogy mi az arcvonal és mi a hadifogság. Nehezen hihető, hogy a többség politikai meggyőződés nélkül vállalta volna az arcvonalszolgálatot a többé-kevésbé veszélytelen hadifogság helyett, harmadszor: jelentős volt azok száma is, akik nem a hadifogolytáborokból jelentkeztek az új demokratikus hadseregbe.

Az eddigiek során a tisztek megítélésénél is figyelmen kívül hagytunk egy momentumot. Azt, hogy a háború folyamán a tisztikar bizonyos demokratizálódási folyamaton megy keresztül. Ez pedig abban áll, hogy a háborús létszámú hadsereg parancsnoki szükségleteit, valamint az arcvonalon elszenvedett tiszti veszteségeket az uralkodó osztály képtelen hivatásos tisztekkel — azaz olyan emberekkel, akiket a legszigorúbb osztályérdekei védelmezőinek nevelt — pótolni. A háborús évek során az uralkodó osztály kénytelen a tisztikarba bevonni a középrétegek, de a munkások és parasztok azon elemeit is, akik iskolai végzettségüknél fogva már előbb is tartalékos tisztek voltak. Az ügyvédek, hivatalnokok, tanítók stb. munkakörüknél fogva ténylegesen ismerték a néptömegek valóságos helyzetét, s ezért fogékonyabbak is voltak a demokratikus eszmék iránt. Másrészt a tartalékos tisztek zöme osztályhelyzeténél fogva sem volt annyira érdekelt az adott háborúban, mint a hivatásos tisztek. Ezért hamarabb fel is ismerték a háború osztályjellegét. E tény, úgy gondolom, szintén figyelmet érdemlő momentum, amikor a hadsereg helyét vizsgáljuk a forradalmi folyamatban.

Történelemtudományunk még adós azzal, hogy megmutassa a Horthy-tisztikar ilyen irányú polarizálódását a második világháború éveiben. Én csupán ízelítőül mutatok be néhány erre vonatkozó adatot. A tisztikar összlétszáma 1944 áprilisában 36 604 fő. Ebből 16 602 a hivatásos, és 20 002 a tartalékos tiszt. Ugyanez év decemberében az arányok a következőképpen alakulnak: össztiszti létszáma 57 030 fő, ebből 19 735 a hivatásos és 37 295 a tartalékos. Ezek magukban is figyelemre méltó adatok az említett kérdés szempontjából. Még érdekesebbek azonban az arányok, ha azt nézzük, hogy a hadsereg egyes területein milyen volt a megoszlás. Erre csupán a decemberi számokat idézzük. A záróvonalon túl (azaz a hadműveleti területen — M. S.) alkalmazott alakulatoknál 7754 fő a hivatásos és 26 959 fő a tartalékos tiszt. Hátországi „M" alakulatoknál 1804 fő a hivatásos, 4923 fő a tartalékos. Pót- és békealakulatoknál 10 177 fő a hivatásos és 5413 fő a tartalékos.[27] Ezek az adatok világosan mutatják, hogy

27 HIL HM — 1945 — t. K/6313/eln.; HM 1944. — 6. K. szám nélkül. A csapatoknál levő megoszlás tekintetében áprilisban is kb. hasonlóak az arányok.

az arcvonalon levő vagy oda irányítandó alakulatoknál a tartalékos tisztek aránya messze meghaladja a hivatásosokét és fordítva. Ennek van bizonyos katonai magyarázata is, amelynek vizsgálata a jelenleg felvetett kérdés szempontjából nem jelentős kérdés.

A tartalékos tisztek ilyen nagy arányával, illetve a náluk fokozottabban jelentkező demokratikus, antifasiszta vagy egyszerűen németellenes állásfoglalásokkal magyarázható, véleményem szerint, elsősorban, hogy amikor 1945 tavaszán az önkéntes jelentkezések az előbb említett egységek, magasabbegységek létrehozására a szervezési munkák megindulnak, *a tisztikar igen tekintélyes része az ún. tartalékosokból adódik.* Itt csupán egy tényre hivatkozom, arra, hogy az 1. Vasútépítő Hadosztály törzsében mindössze két hivatásos tiszt volt (egy százados és egy főhadnagy), a többi pedig, a parancsnokot is beleértve (az is százados volt) tartalékos tiszt, vagy csak hadapród őrmester volt.

Úgy vélem, hogy az önkéntes jelentkezésről elmondott tények és gondolatok tovább erősítik azt a megállapítást, hogy a hadsereg állapota 1944 végén a forradalmi helyzet meglétére utal hazánkban.

II.

A vita másik fő kérdése népi demokratikus forradalmunk szakaszossága, illetve az a kérdés: lehet-e és kell-e egyáltalán 1945—1948 között olyan csomópontról — esetleg többről is — beszélni, amely arra mutat, hogy a kommunista párt politikájában új formában vetődnek fel kérdések, olyan új elemek kerülnek felszínre, amelyek a stratégiai cél, a szocialista forradalom elérése érdekében megváltoztatják a párt taktikáját. Ismereteim szerint a vitában két ellentétes álláspont van. Az egyik, amely az 1945—48 között lezajlott forradalmi folyamatot egységes egésznek tekinti, a másik pedig az, hogy ezalatt a három év alatt van bizonyos fordulópont a párt taktikájában. Ez az utóbbi nézet még azzal bonyolódik, hogy a vitapartnerek egy része 1945 nyarára, a másik része 1946 tavaszára teszi ezt a fordulópontot.

Mind a két álláspont képviselői azonban szintén elkövetik azt a hibát, hogy vizsgálódásaik során figyelmen kívül hagyják a hadsereget, amely véleményem szerint ebben az esetben sem engedhető meg.

A hadsereg vizsgálatának ez a fél kézzel való kezelése a személyi kultusz idejéből maradt ránk. Rákosi Mátyás is, de különösen Farkas Mihály az 1945—1948 közötti hadseregről, annak egyes problémáiról mindig lekicsinylően nyilatkoztak. Rákosi állásfoglalása ebben a kérdésben egyébként is ellentmondásos. A Pártfőiskolán 1952. február 29-én megtartott „Népi demokráciánk útja" c. előadásában egyik helyen pl. a következőket mondotta: „Amíg mindkét kezünk el volt foglalva a munkás és paraszt tömegek megnyerésével ... addig a honvédség megnyeréséért folyó harcot úgyszólván elnapoltuk." Ezt követően pedig kifejti: „De ebben a kis hadseregben is késhegyig menő harc folyt minden parancsnoki helyért, kezdve a tisztektől fel a tábornokig."[28] Ebből a részből viszont az derül ki, hogy a párt mégsem „napolta el" a hadseregért folyó harcot. Farkas Mihály az MDP II. kongresszusán tartott beszédében a fő gondolat az, hogy a párt 1945—1948 között azért nem volt a hadsereg fejlesztése mellett, mert „... a hadsereg, ha kicsi is volt és azokban az időkben lényegében szervezett hadsereggel nem is rendelkeztünk, az csaknem teljesen

[28] *Rákosi Mátyás:* Népi demokráciánk útja. Előadás a Pártfőiskolán, 1952. február 29-én. Szikra, Budapest, 52—53. o.

a reakciós, az imperialisták szolgálatában álló tábornokok és tisztek kezében volt".[29]

Ma már világos, hogy ezt azért tették, hogy szerepük a Magyar Néphadsereg létrehozásában szinte kizárólagosnak lássék. Megtagadtak jóformán minden közösséget az 1948 előtti hadsereg tevékenységével és problémáival.

Egyszerűen ferde beállítás az, hogy a párt politikája a hadsereg felé csak abban merült ki, hogy minimumra csökkentsék annak létszámát. Nem fogadható el egyedüli magyarázatként az sem, hogy a fegyverszüneti szerződés alapján hazánkban tartózkodó Vörös Hadsereg lehetetlenné tette az ellenforradalmi erők számára a fegyveres felkelésnek még a gondolatát is.

Ez utóbbi csak részben igaz! Adott esetben a Vörös Hadseregre ugyanis csak a népi baloldal támaszkodhatott volna, a reakció erői pedig elsősorban a magyar hadseregre számíthattak terveik keresztülvitelében. Éppen ezért nem lehetett és nem is volt mindegy a párt és a népi baloldal számára, hogy a hadsereg, a maga csekély létszámával is, milyen álláspontot foglal el a forradalmi fejlődést illetően. A nagy politikai harcban a párt és a népi baloldal megfelelő lépéseket tett, hogy a hadsereg ne váljék a reakció eszközévé. Nézzük a tényeket, s ezek vizsgálata során választ kapunk arra is, hogy a hadsereg története a forradalom menetének vitatott kérdésében, melyik állásfoglalást támasztja alá.

A kommunista párt a hadsereg szervezésénél, helyesen, a népfrontpolitika alapkérdéséből indult ki, abból, hogy lehetőleg bevonni minden erőt, amely hajlandó a német fasizmus elleni fegyveres harcra. A párt határozottan fellépett az olyan nézetekkel szemben, amelyek a magyar Vörös Hadsereg létrehozását sürgették. Révai József a szegedi pártszervezet taggyűlésén 1944. november 19-én az ilyen hangok ellen a következőket mondotta: „Ha mi most magyar Vörös Hadsereget szerveznénk, akkor nem nemzeti szabadságharcot indítanánk, hanem felidéznénk a polgárháborút, és a német fasizmus malmára hajtanánk a vizet. Ma nem a vörös, hanem a nemzeti hadsereg szervezése van napirenden. Ezt mi hirdetjük, akik részt vettünk az 1919-es Vörös Hadseregben. Dálnoki Miklós Béla és Vörös János vezérezredes, ha későn ugyan, de belátták, hogy mit kell csinálni. Mi, kommunisták, igen sokban nem értünk velük egyet, de szem elől tévesztenénk a németek elleni harc mindenekfelett való fontosságát, ha nem állnánk szóba velük."[30]

A párt határozottan fellépett az ellen is, hogy a népfront elvei alapján szerveződő hadseregben bárki, bármilyen formában is egyenetlenséget szítson. 1945 március elején, amikor néhány tiszt különböző okok miatt Vörös János elmozdítására lépéseket kívánt tenni, a párt elítélte ezt a fellépést. Erre utal Révai József, Vörös Jánoshoz írott levele, amelyet szó szerint idézünk.[31]

„Igen tisztelt vezérezredes úr!

Engedje meg, hogy a mai események ügyében forduljak Önhöz. A dolog fontossága indokolja, hogy ilyen későn még zavarom.

Ne vegye rossznéven, ha azt a tanácsot merészelem adni, hogy az egész ügyet a lehető legsürgősebben jelenteni kellene a Nemzetközi Ellenőrző Bizottságnak. Ha ez a dolog kipattan, anélkül, hogy az illetékes tényezők jelentették volna az Ellenőrző Bizottságnak, meg merem jósolni,

29 A szocializmus építésének útján. A MDP II. kongresszusának anyaga. Szikra, Budapest, 1951. 83. o.

30 Felszabadulás 1944. szeptember 26—1945. április 4. Dokumentumok 176—177 o. Szikra, Budapest, 1955.

31 A levél eredetije Vörös János személyi naplójában van. HIL.

hogy a benyomás több lenne, mint kínos és a Miniszter Úr személyes presztízsének is ártana az oroszoknál. Ennek pedig nem szabad megtörténnie, miután Miniszter Úr személyes presztízse ma közérdek.

Ezért megismétlem tanácsomat és kérésemet: szíveskedjék Miniszter Úr, ha érveimet helytállónak tartja, a dolgot jelenteni az Ellenőrző Bizottságnak.

Kiváló tisztelettel

Révai József"

A párt ugyanakkor tisztában volt azzal, hogy a hadseregben a demokratikus fejlődést a népfrontpolitika egyszerű hangoztatása egyedül nem biztosítja. Ennek tényleges megvalósításához az is szükséges volt, hogy a hadseregen belül a népi baloldal olyan pozíciókat birtokoljon, amelyeken keresztül biztosítani tudja e politika következetes végrehajtását. Ilyen helyek elsősorban a katonapolitikai osztály és a kulturális nevelő osztályok voltak. Ezeket viszont a párt a hadseregszervezés kezdetétől a kezében tartotta. A katonapolitikai osztály feladata a reakciós erők elleni adminisztratív harc, míg a kulturális nevelő osztály feladata pedig a hadsereg állományának demokratikus szellemben való nevelése, a nevelőtiszti intézmény munkájának összefogása és irányítása volt. Hozzá kell tenni, hogy ennek az osztálynak nemcsak a felső — tehát a HM-ben levő vezetése —, hanem a hadosztályoknál is a vezetés a kommunista párt kezében volt. Sőt, tovább megyek, a nevelő tisztek zöme is a kommunista pártnak volt a tagja. Igaz, hogy a népi baloldal kezdetben a parancsnoki posztokra nem tudott saját politikájának megfelelő tiszteket állítani. Azonban a nevelő tisztek — és ezt végre ki kell mondanunk — *nevelőmunkájuk mellett elvégezték a régi katonai szakemberek ellenőrzésének feladatát is.* Így azok nyílt ellenséges munkája szinte lehetetlenné vált, s a legénységre gyakorolt befolyásuk a minimumra csökkent.

Egy hadsereg jellege tükröződik annak szabályzataiban. 1945 elején, amikor a legfontosabb feladat a hadsereg gyors megszervezése volt, nem volt idő alapvetően új szabályzatok kidolgozására. Ebben a vonatkozásban csak azt lehetett csinálni, hogy a régi szabályzatokat alkalmassá kellett tenni az új hadsereg számára, azaz meg kellett fosztani reakciós jellegétől. A két munkáspárt erre is közösen tette meg javaslatát, meghatározva ebben az új hadsereg jellegét is.[32] Ezzel kapcsolatban a közös javaslat többek között ezeket mondotta: „A honvédség néphadsereg, amelyet a nemzet akarata hív életre... A honvédség hivatása tehát a Németország elleni szabadságharc folytatása a végső győzelemig, az ország határának megvédése a külső támadással szemben és a *belső demokratikus rend* biztosítása." (Kiemelés tőlem — M. S.) Nyilvánvaló, hogy ezek az elvek meghatározták a hadsereg fejlesztésének az irányát és a nevelők számára pedig a politikai felvilágosító munka alapelveit jelentették. Egy sor változtatást hajtottak végre a szabályzat egyes pontjain is.[33]

A fenti intézkedések még a háború befejezése előtti időszakra esnek. Hozzá kell tenni, hogy ezek még csak az első lépések voltak a hadsereg demokratikus fejlődésének biztosítása érdekében. A fő kérdés még ebben az időben az volt, hogy egyáltalán megszerveződjenek-e azok a magasabbegységek, amelyeket el lehet küldeni a hadműveleti területre, hogy ott még bekapcsolódhassanak a német fasizmus elleni harcba.

A két politikai pólus, a reakció és a demokratikus erők között a harc

32 MSZMP Párttörténeti Intézet Archivuma 1/13. 216. öe.

33 Az erre vonatkozó részletesebb feldolgozást lásd: *dr. Munk Károly:* A fegyverszüneti szerződéstől a szocialista hadseregig. *Mucs Sándor:* A Magyar Néphadsereg megszervezése és fejlődése 1945—1948.

a hadseregért a háború befejezése után bontakozott ki teljes erővel. E harc, véleményem szerint, azonban nem akörül a kérdés körül forgott, hogy milyen létszámú legyen a hadsereg. Az adott nemzetközi helyzet, de különösen az ország belső helyzete ugyanis szükségtelenné, de egyben lehetetlenné is tette, hogy nagy létszámú hadsereget tartsunk fegyverben. De a létszámkérdés fel sem merülhetett sem a népi baloldal, sem a reakciós erők részéről, hiszen a fegyverszüneti szerződés világosan kimondta: „A Németország elleni hadműveletek beszüntetésével a magyar fegyveres erők leszerelendők, és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság felügyelete alatt békeállományba helyezendők."[34] A fegyverszüneti szerződés nem határozott meg békelétszámot, így annak nagysága a Szövetséges Ellenőrző Bizottság határozatától függött. Nem helytálló tehát az, a még ma is elfogadott nézet, mi szerint a hadsereg létszáma egyik vagy másik politikai erő törekvésétől függött volna. A hadsereg kisebb vagy nagyobb létszáma azonban jelenthetett kedvező, vagy kevésbé kedvező feltételeket egyik vagy másik politikai erő számára.

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság két ízben élt a fegyverszüneti szerződésben biztosított jogával. Először 1945 nyarán, amikor a két szervezés alatt levő hadosztály (az 5. és 7. hadosztály) feloszlatására adott utasítást. Ugyanakkor 1945 őszén a Szövetséges Ellenőrző Bizottság engedélyt adott a műszaki hadosztály megszervezésére, s ez azt jelentette, hogy a létszámban lényeges változás nem következett be. A második nagyobb arányú csökkentésre 1946 tavaszán került sor, amikor is az addigi 35 658 főről 20 000 főre csökkentették a hadsereg létszámát.[35]

Ez a létszámcsökkentés ugyanakkor jelentős minőségi változással is együttjárt. Ez elsősorban abban állt, hogy a határőrséget, amely eddig alegységenként az egyes kerületi parancsnokságok alárendeltségébe volt utalva, most egységes parancsnokság alá vonták, s parancsnokává Pálffy Györgyöt, a kommunista párt tagját, a tehetséges katonai vezetőt nevezték ki. Ugyanakkor felemelték a határőrség létszámát, s ez azt jelentette, hogy a hadsereg egészének felét a határőrség állománya tette ki. Megszervezték a határőrség nevelőtiszti rendszerét és megalakult a pártbizottság is. *Ennek következményeként a hadsereg állományának a fele közvetlenül a kommunista vezetés alá került.*

A hadseregben végbement minőségi változásnak ezenkívül még egyéb mutatója is volt. Ez abban nyilvánult meg, hogy 1946 tavaszán került sor a tisztikar felülvizsgálására és a „B" listázás végrehajtására. E két intézkedés során 1947. augusztus 31-ig a hadseregből kizártak 64 tábornokot, 5990 tisztet (hadnagytól ezredesig) és 824 tiszthelyettest.[36] Kétségtelen, hogy nem minden „B" listázottat politikai magatartása miatt zártak ki a honvédségből, de az is bizonyos, hogy ezen intézkedés végrehajtása során a reakció legexponáltabb képviselői előtt is elzárult az út a hadseregbe.

A kommunista párt ugyanakkor saját vonalán is egyre határozottabb lépéseket tett a hadsereg *politikai megnyerése és megtartása* érdekében. E lépések zömére 1946 tavasza és nyara között került sor.

A Politikai Bizottság határozata értelmében életre hívták a párt Katonai Bizottságát, amely mint tanácsadó szerv tett javaslatokat a Politikai Bizottság felé a katonapolitika helyes kialakítására, melyek egyaránt érintettek szervezeti és politikai kérdéseket is. A Politikai Bizottság ilyen

34 Felszabadulás . . . 222. o.
35 Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1946. május 14.
36 A létszámban azok is bennfoglaltatnak, akik ugyan a demokratikus hadseregben nem teljesítettek tényleges szolgálatot, de mint hivatásos tisztek és tábornokok a HM nyilvántartásában szerepeltek.

jellegű határozatait viszont a Katonai Bizottság a lehetőségekhez képest igyekezett meg is valósítani, s erre az adott lehetőséget, hogy tagjai a hadseregben kulcsbeosztásban levő elvtársak voltak.

Ugyancsak 1946 tavaszán került sor a kommunista párt honvédségi szervezeteinek megalakítására is. Erre az időre már a kommunista párttagok száma annyira megnőtt, hogy a területi pártszervezetek nem tudták összefogni munkájukat. De a hadsereg teljes megnyeréséért folytatott politikai harc követelte is az önálló honvédségi pártszervezetek megalakítását. A pártszervezetek irányítására megalakultak a hadosztály-pártbizottságok is.

A honvédségi pártszervezetek megerősödését és általában a kommunistáknak a hadseregben elért nagy befolyását tükrözte a párt 1946 júniusában megtartott II. katonai konferenciája, amely az adott helyzetnek megfelelően megszabta a kommunista pártszervezetek és a párttagok munkájának további irányvonalát.[37]

A népi baloldal nyomására 1946 nyarán, több mint egy éves huzavona után törvényesítették a nevelőtiszti intézményt is, amely ez ideig csak ideiglenes szervi határozvánnyal dolgozott. E tény jelentősége abban mutatkozott meg, hogy a reakció kénytelen volt elismerni: a hadseregből már nem lehet száműzni a politikai nevelőmunkát, hogy ez a hadsereg pedig politizálni fog. Az, hogy ez a politizálás milyen irányú lesz, arra a reakció a nevelőtisztek összetételéből, pártállásából minden nehézség nélkül következtethetett.

Ez ideig csak a kommunista párt és a népi baloldal erőfeszítéséről szóltunk, amelyek a hadsereg politikai megnyerésére irányultak.

De a hadsereg története azt is megmutatja: a reakciós erők sem tétlenkedtek, hogy a hadseregben állami funkcióban levő embereiken keresztül ők is kiterjesszék befolyásukat a hadseregre, s legalább annyira kézben tartsák, hogy a békeszerződés után alkalmas legyen restaurációs terveiknek erőszakkal való alátámasztására.

Jelen cikk terjedelme nem teszi lehetővé, hogy a reakciónak a hadsereggel kapcsolatos terveit részleteiben ismertessem. Annyit azonban el kell itt is mondani, hogy a reakció, a párt népfrontpolitikai célkitűzéseit kihasználva, a hadsereg szervezésének kezdetétől igyekezett kulcspozíciókra szert tenni. Erre a parancsnoki és a katonai közigazgatás vezető posztjait tudták elsősorban felhasználni. Ehhez a népfrontpolitika mellett az adott reális alapot, hogy a népi baloldal ezekre a posztokra jóformán nem tudott megfelelő embereket javasolni a saját soraiból.

Ez az objektív helyzet aztán egy sor lehetőséget adott a reakciós elemeknek ahhoz, hogy a hadsereggel kapcsolatos elképzeléseiknek megpróbáljanak érvényt szerezni. Ez olyan jelenségekben nyilvánult meg, mint a nyugatosok visszavétele a hadseregbe, az infláció adta objektív gazdasági nehézségek elleni semmittevés, ami a hadsereg amúgyis nehéz anyagi helyzetét tovább mélyítette, a hadsereg demokratikus szellemű nevelése elé számtalan akadály emelése stb.

Amikor pedig kénytelen volt azt tapasztalni, hogy a népi baloldal említett tevékenysége eredményeként bűnös terveik nem valósulhatnak meg a kívánt mértékben, az illegális szervezkedés módszeréhez folyamodtak.

Az összeesküvők okmányaiban a hadsereggel kapcsolatos terveket már egészen világosan megfogalmazták. „... a magyar földalatti fegyveres erők

37 Erről a kérdésről bővebben szól *dr. Munk Károly:* A fegyverszüneti szerződéstől a szocialista hadseregig című munkájában. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1964. 135—140. o.

fővezérsége megalakult, a parancsnokságot a mai napon átvettem. A földalatti fegyveres erők részei: a *jelenlegi honvédség és rendőrség* (kiemelés tőlem — M. S.), a volt honvédség és rendőrség, a csendőrség tagjai, a honvédség még nyugaton levő részei..."[38] A földalatti fővezérség tehát számolt a honvédség alakulataival, s e számítást mindenekelőtt a reakciós erőknek a hadseregben levő embereire építette.

A reakció tevékenységének e néhány gondolati felelevenítése is, úgy vélem, igazolja azt az állítást, hogy a hadseregért folyó harcban elsősorban nem a hadsereg mennyisége dominált, hanem az, hogy *az adott létszámú hadsereget politikailag kell megnyerni.*

Az előbbiekben a népi baloldal befolyásának megerősödéséről elmondott tények pedig igazolják, hogy *népi demokráciánk 1945—1948 közötti történetében egy fordulópont világosan megfigyelhető, s ez az 1946 tavasza — nyár eleje időszakára esik.*

A hadseregben ez az eredmény, ti., hogy a népi baloldal döntő fölényre tesz szert, nem választható el a népi demokratikus forradalom általános menetétől. A Baloldali Blokk megalakulása és fellépése 1946 tavaszán meghozta a népi baloldal első nyilvános győzelmét a reakciós erők fölött. Ez a tény jelentősen megkönnyítette a hadsereg további demokratizálásáért folyó harcot is.

Dinnyés Lajos kinevezése honvédelmi miniszterré 1947. március 14-én már nem egyszerűen személycserét jelentett a hadsereg vezetésében, hanem Vörös, Tombor és Bartha miniszterségéhez képest minőségi változást. Minisztersége alatt indult meg többek között az új tisztikar kiképzése munkás, paraszt és értelmiségi fiatalokból.

1948 tavaszára pedig a népi baloldal megerősödését világosan szemlélteti a hadsereg párttagság szerinti megoszlása. Íme az adatok. A hadsereg összlétszáma 1948 áprilisában 14 272 fő.

Ebből:	MKP tag	7727 fő = 53,1%
	SZDP tag	1149 fő = 7,9%
	NPP tag	637 fő = 4,4%
	KGP tag	328 fő = 2,3%
	Pártonkívüli	4431 fő = 32,3%[39]

Erre az időre a népi baloldal betör a tábornoki és a tisztikarba is. A kommunista párt tagjai voltak a tábornoki karban többek között: Pálffy György, Sólyom László, Illy Gusztáv, Szalvai Mihály. Jelentősen megnőtt a párttagok aránya a tisztikarban is. Erre világosan mutat az a tény, hogy a nevelőtisztek, akik 1945-ben még zömmel tisztesek és tiszthelyettesek voltak, 1948-ban már valamennyiüknek tiszti, sőt néhánynak már főtiszti (őrnagy, ezredes) rendfokozatuk volt.

Mindezek a tények arról tanúskodnak, hogy a hadsereg megnyeréséért folytatott küzdelem végül is a népi baloldal ragyogó győzelmét hozta. Ez a harc 1945—1948 között nem öltött olyan impozáns méreteket, mint a földreform megvédéséért, a bányák államosításáért folyó küzdelem. A hadseregért folyó harc része volt az egésznek, s nem foglalt el központi helyet ebben az egészben. *De nem is volt mindegy egyik politikai centrum számára sem, hogy a hadsereg milyen irányban fejlődik.* Éppen ezért népi demokratikus forradalmunk fejlődésének elemzése során a hadseregért folyó küzdelem vizsgálatának az elhanyagolása, ha akaratlanul is, de bizonyos torzulást okoz a megrajzolt képen.

[38] Fehér könyv, a Magyar Köztársaság és demokrácia elleni összeesküvés okmányai. II. kiadás, 22—23. o.

[39] HIL a Honvédség Felügyelőjének okmányai 1946—1948. Az április 26-i jegyzőkönyv melléklete.

NÉHÁNY GONDOLAT A HADÁSZATI HADMŰVELETEK POLITIKAI CÉLJÁRÓL*

Ölvedi Ignác,
a hadtudományok kandidátusa

Aradi elvtárs opponensi véleményében bírálta a iași-kisinyovi hadművelettel kapcsolatban tett ama megállapításomat, hogy annak politikai célja Romániának a háborúból való kiléptetése volt. Idézem véleményét: „A iași-kisinyovi hadművelet egyik célkitűzéseként Ölvedi elvtárs Romániának a háborúból történő kiléptetését jelöli meg. Ez a megállapítás véleményem szerint hibás, mert egy hadművelet céljaként nem lehet egy ország kiléptetését meghatározni".[1] A következő mondatában azonban már beismerte, hogy ez igenis lehetséges. „A háború célkitűzése, ezen belül egy-egy hadművelet célkitűzése lehet egy-egy ország kikapcsolása a háborúból. Ilyen a második világháborúig és a második világháborúban is csak úgy volt elérhető, hogy az adott ország fegyveres erőire olyan döntő katonai vereséget mértek, amelynek következtében azok képtelenné váltak a további jelentős, szervezett harccselekmények folytatására".[2] Ezzel a saját maga által bírált megállapítás helyességét igazolta. Hozzáteszi ugyan, hogy ez hadműveleti célkitűzésként a tervekben nem szerepelhet. Ezzel egyet lehet érteni. Hadműveleti feladatként valóban nem, de politikai célkitűzésként egy hadászati hadműveletben már igen. Ha Románia kiléptetését a háborúból hadműveleti célként jelöltem volna meg, bírálatát minden további nélkül helytállónak tartanám. Idézem disszertációm idevonatkozó részét: „Ez a hadászati jelentőségű harccselekmény, amely a Nagy Honvédő Háború legeredményesebb tá-

* A megjelent tudományos munkákban és szóbeli vitákon gyakran olvasunk, illetve hallunk és beszélünk a háború és a politika, a politikai és a hadászat, a hadászat és a gazdaság kapcsolatáról, valamint a háború, a fegyveres harc törvényeiről és a győzelem kivívását meghatározó törvényszerűségekről.

A marxizmus—leninizmus tanítása ezekben a kérdésekben ismert és elfogadott, mégis gyakran előfordul, hogy egyes írásainkban, vitáinkban és állásfoglalásainkban figyelmen kívül hagyjuk, helytelenül alkalmazzuk, illetve értemezzük azokat. Otta István: „A háború fogalmának és jellegének néhány kérdéséről" írott vitacikkében hasonló jellegű problémákra hívja fel a figyelmet. A cikk időszerűségét — a benne tárgyalt okok mellett — a közelmúltban lezajlott vita és a vitatott kérdésben elfoglalt különböző álláspontok is alátámasztják. A szóban forgó vita Ölvedi Ignácnak a „Tiszántúl felszabadítása" című kandidátusi értekezésén a disszertáns és Aradi Ede opponens között a hadászat és a politika viszonyának értelmezésével kapcsolatban bontakozott ki. Úgy véljük, nem lesz érdemtelen a vita ama részének közlése, amely adalékul szolgálhat a problematikus kérdések helyes értelmezéséhez. — a Szerk.

1 Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Tud. Kut. O. Iratanyaga. „Tiszántúl felszabadítása" c. kandidátusi értekezés. 1. sz. opponensi vélemény. 3. o.
2 Uo.

madó hadműveleteihez tartozik, Iasi—Kisinyov körzetében bontakozott ki és a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport bekerítésére, megsemmisítésére, valamint Romániának a háborúból való kiléptetésére irányult".[3]

Úgy gondolom, a meghatározásból érthető, hogy Romániának a háborúból való kilépését politikai-hadászati és nem hadműveleti célnak tekintem.

A problémát tovább fejtegetve Aradi elvtárs a következő megállapításra jutott: „Jóllehet, a hadászatnak figyelembe kell venni a politikai helyzetet befolyásoló hatását is, de — mivel ott nagymértékben érvényesülhetnek a szubjektív hatások —, a hadműveleti-hadászati célkitűzéseknél elsősorban a katonai lehetőségekre kell a terveket felépíteni".[4] Ez úgy értelmezhető, hogy nem a politikai helyzetet és a politikai célt kell először figyelembe venni „... mivel ott nagymértékben érvényesülhetnek a szubjektív hatások...", hanem a katonai lehetőségeket.

Ezzel a véleménnyel nem lehet egyetérteni. A marxizmus—leninizmus tanítása, hogy a háború a politika folytatása erőszakos eszközökkel. A munkás és katonaküldöttek I. összoroszországi kongresszusán a háborúról mondott beszédében Lenin a következőket hangsúlyozta: „A háború, minden ízében politika, ami azt jelenti, hogy az uralkodó osztályok más úton folytatják ugyanazoknak a céloknak a megvalósítását."[5] Ez a marxizmus—leninizmus sarktétele a fegyveres harc értelmezésében is. Azt jelenti, hogy a háború csupán eszköz a politikai célok eléréséhez. Vagyis, ahogy Lenin tanította, „A háború az egésznek a része, az egész a politika."[6] Ezzel a megállapításával a proletárforradalom nagy vezére rámutatott arra a történelmi igazságra, hogy a társadalmak fejlődése során a háború a politikához viszonyítva mindig alárendelt helyzetben volt. Ennek a viszonynak alaptétele „... a háborúkra alkalmazva az, hogy a „háború egyszerűen a politika folytatása, más" (mégpedig erőszakos) „eszközökkel"[7] — írta Lenin.

Ebből az következik, hogy a katonai vezetés mindenkor alá van rendelve a politikának, vagyis hogy utóbbinak a fegyveres harc vezetésére meghatározó befolyása van, azaz a hadászat függ a politikától. Természetesen ez a függőség nem egyoldalú, mert a hadászat eredményei visszahatnak a politikára, továbbá a politika nemcsak feladatot állít a hadászat elé, hanem *aktívan közreműködik a kitűzött feladatok megvalósításához szükséges feltételek megteremtésében.*

Századunk fegyveres harcát tömeghadseregek vívják, bonyolult haditechnikai eszközök segítségével. A fegyveres küzdelem, amellyel napjainkban a filozófusok, katonai teoretikusok, történészek oly sokat foglalkoznak, az emberi tevékenység különleges fajtája, melynek sajátos törvényszerűségei vannak. Ezeket a törvényszerűségeket és sajátosságokat természetesen a politikának is figyelembe kell venni és ennek megfelelően irányítani a háborút, azaz megteremteni a győzelem kivívásához szükséges gazdasági és politikai feltételeket. Az állam rendelkezésére álló erőforrások és anyagi eszközök a politika kezében összpontosulnak. Ezért csak a politika képes mozgósítani a fegyveres erők működéséhez szükséges erőtartalékokat és anyagi készleteket. E feladata teljesítése során a politika természetesen köteles figyelembe venni a hadászati

3 Uo. „Tiszántúl felszabadítása" c. értekezés. I. köt. 48. o.
4 Uo. 1. sz. opponensi vélemény. 3. o.
5 *Lenin:* Művei 25. köt. Szikra, Budapest, 1952. 20. o.
6 Leninszkij szbornyik (Lenini gyűjtemény) XII. köt. 433. o. (oroszul).
7 *Lenin:* Művei 21. köt. Szikra, Budapest, 1951. 214. o.

követelményeket és megfontolásokat, továbbá számot vetni az állam lehetőségeivel és arra is törekednie kell, hogy a rendelkezésre álló erők és eszközök megfeleljenek a kitűzött céloknak.

Ha a politika nem teremti meg az ezek eléréséhez szükséges gazdasági, diplomáciai és ezzel karöltve a katonai feltételeket, a hadászat megbukik. Jó példa erre Németország esete a második világháborúban. Hitler politikai étvágya nem volt arányban a német állam gazdasági és katonai lehetőségeivel. A hitleri politika a hadászat számára a győzelemhez szükséges feltételeket nem tudta megteremteni, a Wehrmacht vereséget szenvedett.

A háború céljait mindenkor a hadviselő államok politikai szervei, azaz a kormányok határozzák meg. A politika dönti el, kik az ellenségek és kik a szövetségesek, továbbá milyen a viszony a szövetségesekkel. Ugyancsak a politika határozza meg azt is, hogy feladat-e elérni az ellenség teljes és feltételnélküli megadását, vagy a feladat lehet korlátozottabb jellegű is. Hasonlóan a politika határozza meg azt is, milyen intézkedéseket kell tenni, esetleges újabb szövetségesek megnyerésére és az ellenséges koalíciók egyes tagjainak leválasztására, átállítására a saját oldalra. A hadászat tehát ezeknek a céloknak a messzemenő figyelembe vételével kapja meg a feladatát, sőt ha a helyzet követeli, a politika a már megkezdett hadjárat és hadművelet során is rendelhet el módosításokat.

Jó példa erre a 2. Ukrán Front 46. és 53. hadseregei támadásának leállítása 1944. október 11-én. A Debrecentől délre dúló harcok és a Szolnoktól délre a Tiszán átkelt szovjet csapatok sikerei hatást gyakoroltak a fegyverszünet kérdésében még mindig ingadozó Horthyra. Annak ellenére, hogy a kormányzó a Németország elleni hadüzenettel, a német csapatok megtámadásával nem értett egyet, a hadiesemények hatására megváltoztatta október 8-i álláspontját és azt táviratozta Moszkvába, hogy „Magyarország az előzetes fegyverszüneti feltételeket elfogadja".[8] Horthy ebben a sürgönyében, ami 11-én 09,30-kor érkezett meg Moszkvába, kéréssel fordult a szovjet kormányhoz. Kérte a teljes titoktartást addig, amíg a túlerőben levő németek ellen csapatokat hozhatnak a fővárosba. „Hogy az átállást megtehessük — mondja a távirat — és hogy biztosíthassuk a fegyverszüneti feltételek végrehajtását, kérjük a Budapest felé nyomuló orosz csapatokat megállítani".[9]

Mivel politikai szempontból Magyarország háborúból való kiléptetése döntő volt, a szovjet kormány Horthy kérését elfogadta és a 2. Ukrán Front parancsnokát a Tiszán átkelt csapatok támadásának pár napos leállítására utasította. Malinovszkij marsall október 11-én 16,25-kor ezzel kapcsolatban a 46. és az 53. hadseregeknek a következő parancsot adta: „Erősítsék meg a Tisza nyugati partján elfoglalt hidfőket. A Tisza keleti partján menjenek át védelembe. További előremozgást nyugatra külön intézkedésemig ne folytassanak".[10]

A támadás megállítását nem a hadműveleti helyzet követelte. A Duna—Tisza közére a 20., a 8. magyar póthadosztály, a 23. tartalékos hadosztály szétvert egységei vonultak vissza. Ezenkívül itt gyülekezett Kecskemét körzetében az 1. huszár hadosztály. A Tiszán átkelt szovjet

8 *Gr. Teleki Géza:* A moszkvai fegyverszüneti tárgyalások. Amerikai magyar Népszava, 1955. szeptember 3.

9 Uo.

10 A Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Levéltára, fond 240, leltár 2779, ügyirat 1190, lap 51.

csapatokat tehát nagy ellenséges erők esetleges ellencsapása nem fenyegette. Az „F" hadseregcsoport erőit Belgrád térségében a 3. Ukrán Front lekötötte. Így a 2. Ukrán Front balszárnyát sem fenyegette támadás. A „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága minden valamirevaló egységet Debrecenhez irányított. Számára a debreceni—nyíregyházi irány volt a döntő. Friessner visszaemlékezésében azt írta: azért, hogy Debrecennél minél erősebbek lehessenek, kénytelenek voltak elnézni, illetve tudomásul venni a Tiszánál kialakult hátrányos helyzetet. A Tiszán átkelt 297. lövészhadosztály egyik ezrede például október 10-én betört Kecskemétre. Ez is arról tanúskodik, hogy a Duna—Tisza közén az ellenség nehéz hadműveleti helyzetben volt. A támadásban levő csapatok megállítását tehát nem a hadműveleti helyzet követelte, a szovjet főparancsnokság azt tisztán politikai meggondolásokból rendelte el. A politika tehát még a hadműveletek vezetésébe is beleszól.

A hadászat a háború politikai céljait nem egycsapásra, hanem a hadjáratokban és a hadászati hadműveletek során valósítja meg. A nagy politikai célt tehát részekre bontja. Ebből következik, hogy minden hadjáratnak, minden hadászati hadműveletnek megvan a maga politikai célja. Az ellenség, vagy az ellenséges koalíció elleni csapások sorrendjét, erejét, az igénybevehető erők számát és azt, hogy milyen célokat kell a hadászati csapások során elérni, minden esetben a politika határozza meg.

A hadászat a politikától kapott feladat és célkitűzés figyelembevételével jelöli ki a hadjáratokban vagy a hadműveletekben résztvevő erők és eszközök mennyiségét. Nem úgy van tehát, ahogy ezt Aradi elvtárs állította, hogy „... a hadművelet és a hadászati célkitűzéseknél elsősorban a katonai lehetőségekre kell a terveket felépíteni." Ez a megállapítás figyelmen kívül hagyta, hogy egy hadászati hadművelet katonai lehetőségei, az ország általános gazdasági és katonai potenciálja mellett a politikai céloktól függenek. A hadviselés folyamán találunk olyan harccselekményeket is, amelyek jellege tisztán hadműveleti, vagy harcászati. Itt valóban a parancsnok csupán a katonai lehetőségek felmérése után hozza meg elhatározását. Hadászati-hadműveletek előkészítése és megszervezése során azonban alapvető a politikai cél, a katonapolitikai helyzet figyelembevétele.

A világtörténelem két nagy háborújából egyetlen olyan hadászati hadműveletet sem említhetünk, aminek ne lett volna politikai célja. Sőt a fegyveres harc hadászati irányítása rendszerint nemcsak politikai meggondolásokból indul ki, hanem számításba veszi a gazdasági viszonyokat is. 1941-ben például Hitler a Moszkva ellen támadó „Közép" hadseregcsoportból a 2. páncélos csoportot délkeletre fordította a déli hadászati irány továbbfejlesztésére. Ennek a döntésnek főleg gazdasági meggondolás volt az alapja: Ukrajna ipari, nyersanyag- és élelemtartalékban gazdag vidékének birtokbavétele. A másik példaként a német hadvezetés 1942. évi nyári hadjáratának tervét említhetjük, amelyben szintén jól kidomborodnak a gazdasági és politikai célok. Az 1941—42-es téli vereség után Németország a gyors győzelem helyett kénytelen volt hosszú, elhúzódó háborúra berendezkedni. Ehhez mindenekelőtt hadászati nyersanyagok (olaj, vas, gabona, stb.) kellettek, amelyek hiányát már 1941 végén érezték. Ezért a háború folytatásához mindenekelőtt a nyersanyagokban gazdag területek (a Kaukázus olajforrásai, a Don és Kubán vidéke) birtokbavételét tervezték.

Hitler a „Dél" hadseregcsoport törzsénél tartott értekezleten ismer-

tette a tábornoki karral az 1942-es nyári hadjárat alapvető feladatait. Utalt arra, hogy a támadás főirányát délre helyezték át. A hadászati cél: elfoglalni a Kaukázust, az olajvidéket és a lehetőségekhez képest szétverni az orosz erőket. „Ha nem kapom meg Majkop és Groznij olaját, úgy kénytelen leszek ezt a háborút befejezni"[11] — hangsúlyozta.

A megbeszélésen egyes tábornokok a tervvel kapcsolatban kifejezték ellenvéleményüket és a főcsapást Moszkva irányába javasolták. Hitler a tábornokok véleményét kategórikusan visszautasította. Kijelentette, hogy a politika nem a tábornokok dolga, az ő dolguk, hogy harcoljanak, hogy őt nem Moszkva érdekli, hanem dél és ott is a kőolaj. A hadjárat politikai célja: Törökország bevonása a háborúba és a Közel- és Közép-Keletre tartó útvonalak megnyitása volt.

Nézzünk a szövetségesek tevékenységéből is egy történetet. Az amerikai—angol csapatok partraszállása nyugaton 1942-ben politikai és katonai okokból, 1943-ban pedig csak politikai okok miatt maradt el. 1944 nyarán viszont már politikai meggondolásokból hajtották végre. Akkor, amikor világossá vált, hogy a Szovjetunió egymaga is képes szétzúzni Németország fegyveres erejét, megtörtént a partraszállás. Itt is a politika döntötte el a kérdést.

Így lehetne sorolni a példák sokaságát, amelyek bizonyítják, hogy minden hadjárat és hadászati hadművelet előkészítésénél a politikai célok elsődlegesek és hogy nincs hadászati hadművelet politikai cél nélkül.

Ezekután térjünk vissza a vita kiinduló pontjához. A szovjet politikai vezetés még 1944 tavaszán megfelelő lépéseket tett annak érdekében, hogy Németország csatlósait leválasszák. A szövetséges hatalmak — szovjet kezdeményezésre — 1944. május 13-án felszólították Bulgária, Finnország, Magyarország és Románia kormányát, hogy szakítsanak Hitlerrel. Tudomásukra adták, hogy a háborúból való kilépéssel és Németország ellen való fordulással hozzájárulhatnak a háború befejezéséhez.

A diplomáciai lépések nem hoztak eredményt. A szovjet főparancsnokság a kialakult katonapolitikai helyzetből megértette, hogy a kiléptetéshez katonailag olyan csapást kell mérni a szóban forgó országok haderejére, amely előmozdíthatja leszakadásukat Németországról. A feladatot tehát a hadászat eszközeivel kell megoldani. Az első csatlós állam, amely ellen ilyen mérvű csapás irányult, Románia volt. A szovjet főparancsnokság Románia katonapolitikai helyzetét úgy értékelte, hogy a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport (melynek állományába két román hadsereg tartozott, közel 300 000 ember) szétverése, bekerítése előidézheti Románia kiválását a fasiszta blokkból. Itt jól megfigyelhető a hadászat visszahatása a politikára is. Románia hadseregének döntő veresége, hadászati lehetőségeinek úgyszólván nullára csökkentése, visszahatott a politikai helyzetre, a háborúból való kilépéshez vezetett.

A történelem igazolta a szovjet főparancsnokság előrelátását. A hadászati hadművelet eredményeként a politikai célt sikerült megvalósítani. Románia területén — Észak-Erdélyt nem számítva — a harcok mindössze 12 napig tartottak. Viszont a majdnem háromszor kisebb Magyarországon, ahol a politikai célt, a kiléptetést nem sikerült végrehajtani, a hadműveletek több mint 6 hónapig folytak.

[11] Paulus vallomása a Nemzetközi Katonai Bíróságon. A nürnbergi per. Válogatott cikkek. I. köt. Moszkva, 378. o. (oroszul).

Ez a hadművelet abban is különbözik 1944 más nagyszabású haditevékenységétől, hogy távolabbi politikai célokkal is rendelkezett. Románia, Bulgária és Magyarország kiléptetése után a délnyugati hadszíntéren a szovjet csapatok tevékenységének távolabbi politikai célja az angol imperialisták Balkánra és Közép-Európára vonatkozó terveinek a meghiúsítása volt. Ezt a politikai célt a 2. és 3. Ukrán Front végérvényesen 1944 októberében a belgrádi, illetve a debreceni hadművelettel megvalósította.

Ezekkel a példákkal kívántam bizonyítani, hogy a politika nemcsak a háborút megelőzően irányítja a hadászatot, hanem annak folyamán is döntő hatást gyakorol a fegyveres harc vezetésére és mindvégig megtartja irányító szerepét a hadászattal szemben. Ezt Frunze így fogalmazta meg: „A hadászat a szó szorosan vett katonai értelmében a politikai stratégia része."[12] A hadviselő államok politikája tehát a legfelsőbb katonai vezetésen, azaz a hadászaton keresztül befolyásolja a fegyveres harcot, a hadviselés menetét. Abból, hogy a háború a politika folytatása erőszakos eszközökkel, törvényszerűen következik a hadászat alárendelése a politikának és a hadászati hadműveletek politikai célja.

12 *Frunze:* Válogatott művei. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1950. 322. o.

KÖZLEMÉNYEK

A MI MAGYAR BARÁTAINK*

A. M. Szagyilenko

1944—1945-ben szlovák földön harcoltam partizánként.

Kislétszámú, mindössze 40 főt számláló légideszant-osztagunk hamarosan több partizándandárból álló magasabbegységgé nőtt.

Az a tevékenység, amelyet szlovák földön Kassától Breznóig folytattunk — ismert, de azt már kevesen tudják, hogy magasabbegységünkben volt egy dandár, amely teljes egészében magyarokból tevődött össze.

Nos, ez a dandár létezett és magyar partizánjai nem harcoltak roszszul. Szeretném elmondani, hogy szerveztük meg ezt a dandárt.

Még megalakulásakor bevettünk osztagunk állományába két magyart is: Weisz Ernőt és Horváth Ferencet.

Az első bevetés alkalmával Horváth ugrás közben, földetéréskor, mindkét lábát eltörte. Fennakadt egy magas fán, amely egyedül állt a hegyoldalon. Akárhogy is himbálódzott, a fa törzsét sehogy sem tudta elérni. Ekkor elvágta az ejtőernyő zsinórját és esés közben a kövekre zuhant. A mieink csak reggel találták meg eszméletlen állapotban azon a helyen, ahol leesett.

Az egészségügyiek, Zina Tyitova és Grigorij Csernyjahovszkij elsősegélyben részesítették. Nehéz munkával sínbe rakták a lábait és eszméletre térítették.

Úgy döntöttünk, hogy magyar barátunkat nem visszük a táborba. Óvatosan, ölben átvittük egy kis erdészházba, amely nem volt messze innen. Betegágyánál éjjel-nappal tartózkodott valaki az erdész családjából, Tyitova és Csernyjahovszkij pedig, egymást váltva, naponta kétszer is meglátogatta őt.

Amikor az osztag portyára indult, készítettünk két hosszú rúdból egy rögtönzött hordágyat, ezt rákötöztük két lóra, majd elhelyeztük rajta Ferencet és útnak indultunk.

Majdnem két hétig hordoztuk őt magunkkal, és csak akkor küldtük el repülőgéppel a „nagy földre" — ahogy ezt akkor mondták —, vagyis az arcvonal mögöttes területére, amikor kiértünk a felkelők által felszabadított körzetbe.

* A. M. Szagyilenko és Simko Sándor elvtársak hazánk felszabadulásának 20. évfordulója alkalmából Budapestre látogattak. A visszaemlékezést Szagyilenko elvtárs a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztősége felkérésére írta.

A. M. Szagyilenko, a partizán-magasabbegység parancsnoka és Simkó Sándor, a parancsnok politikai helyettese

Emlékszem, Horváth a búcsúzáskor bevallotta nekem: ő mindig attól félt, hogy ledobjuk valahol a hegyek között, sőt mi több, agyonlőjjük, csakhogy megszabaduljunk egy ilyen tehertől.

„Furcsa ember" — gondoltam —, mintha mi szovjet emberek el tudtunk volna követni ilyen aljasságot!...

Weisz mindaddig velünk harcolt, amíg nem egyesültünk a szovjet hadsereg egységeivel.

Weisz kitűnő elvtársnak bizonyult. Magas, szélesvállú és — mint minden magasnövésű ember — kissé hajlott, nyíltarcú, jószívű férfi volt.

Ernő gyorsan összebarátkozott deszantistáinkkal. Kineveztük őt az osztag tolmácsává, mivel az orosz és a magyar nyelven kívül tökéletesen tudott németül, franciául és angolul.

— Weisz! hogyan tudtál te ennyi nyelvet megtanulni — kérdezték tőle gyakran a fiúk.

— Ülj le néhány évet a börtönben és megtanulod még a kínai írás-olvasást is, válaszolta mindannyiszor, széles mosollyal az arcán.

Valóban, még a háború előtt leült néhány évet a magyar börtönökben forradalmi tevékenység miatt.

Jóllehet kitűnő tolmács volt, mégsem korlátozta tevékenységét csak erre a munkára, hanem szabad idejében gyakran ment felderítésre és részt vett más harccselekményekben is, ahol bátor, kezdeményező és leleményes harcosnak bizonyult.

Az egyik alkalommal megtámadtunk egy határőrsöt és fogságba ejtettünk két magyar katonát.

Weisz az egész éjszakát velük töltötte. Reggel odajött hozzám és határozottan kijelentette:

— Parancsnok, vedd be őket az osztagba, jó emberek és becsületesen fognak harcolni.

— És te jótállsz értük? — kérdeztem bizalmatlanul.

— Mint magamért — válaszolta habozás nélkül, magabiztosan, kissé nyersen.

Nem tudtam nem hinni neki, s a két új magyar fiút bevettük osztagunkba.

December első napjaiban felderítőink jelentették, hogy Ózdon a vasgyárban kb. 300 magyar munkaszolgálatos katona dolgozik és a hitlerista parancsnokság határozata alapján Németországba akarják őket szállítani.

Gyorsan összeállítottunk egy speciális csoportot azzal a céllal, hogy szétszórjuk és elfogjuk őket azon az útvonalon, amelyen közlekednek.

A csoport parancsnokává Alekszandr Simkót, egy magyarul kitűnően beszélő szlovák partizánt neveztük ki. Meg lehetett bízni benne, mert nagyszerűen harcolt már a felkelő hadsereg soraiban is, mint aknavetős részt vett egy páncélvonat felrobbantásában, és nálunk is nemegyszer kitűnt a hadműveletek során.

Vele ment Andrikovec és Litvin deszantista és Csernyjahovszkij, mint komisszár.

Rajtuk kívül a csoportban volt a már „régi" partizánnak számító egyik volt magyar határőr is.

Cinobaňán (Szinóbánya), ahol a magyar munkaszolgálatos zászlóalj nagyobb része tartózkodott, partizánjaink bementek egy boltba, amely a „Zacskó" feliratot viselte. Az üzletben kb. tizenöt magyar katona volt.

Amikor ezek meglátták a partizánfelderítőket, minden felszólítás nélkül, jobban mondva, mintha parancsra tennék, valamennyien magasba emelték kezüket és félénken a falhoz húzódtak.

Simkó és a „határőr" azonnal nekikezdtek, hogy megmagyarázzák — ahogy mondani szokás — a „szituációt". Néhány percre volt csak szükség ahhoz, hogy megtalálják a közös nyelvet. Hamarosan egymás kezét rázták és vidáman veregették egymás vállát.

Kiderült, hogy a magyarok át is akartak menni a partizánokhoz, de féltek is tőlük. Néhány perc múlva valamennyien elhagyták az üzletet és a község központjába mentek. A tisztek, amikor tudomást szereztek a partizánok érkezéséről, azonnal elmenekültek.

Simkó és Csernyjahovszkij rögvest gyűlést tartottak. Kijelenteték, hogy a partizánok senkit nem vesznek erőszakkal maguk közé, csak önkénteseket fogadnak be. A többieknek igazolást adnak arról, hogy a Magyar Kommunista Párt felhívására dezertáltak Szálasi hadseregéből, s most mennek haza.

Körülbelül nyolcvan ember nyomban elindult a partizánokhoz a hegyekbe, néhányan pedig a partizáncsoporthoz csatlakoztak, hogy segítséget nyújtsanak a további agitációs munkában.

A törzsnél megtudták, hogy a németek általában minden magyar egységet ki akarnak vonni Magyarországról Németországba, és hogy a magyar katonák nem akarnak oda menni.

Nos, ez volt az a pillanat, amikor a mi Weiszünk működésbe lépett.

Azonnal magyar nyelvű röplapokat szövegeztek. Ezeket Weisz és segítői éjjel-nappal másolták indigóval és az egyetlen latinbetűs írógépen.

Felderítőink és illegális munkatársaink, összekötőik segítségével — szó szerint — teleszórták a röplapokkal azokat a közlekedési útvonalakat, amerre a magyar egységeket vitték ki a Wehrmacht utasítására Németországba.

Minden harci csoportban mindig volt néhány magyar ember, vagy olyan partizán, aki tudott magyarul.

Amikor megtámadták a magyar csapatok szekéroszlopait és menetoszlopait, magyarul kiabálták:

— Üsd a fasisztákat!
— Üsd a hitleristákat!
— Ne hagyjátok magatokat Németországba hurcolni!
— Meneküljetek a hegyekbe!

Magyar egyenruhába öltözött csoportjaink a szó szoros értelmében le s föl futkostak a hegyi utakon, magyar katonákat keresve.

Gyakran nemcsak egyes embereket, hanem egész csoportokat is találtak.

Mindnyájukat egy helyre, a Vepor alatti Kiszucába gyűjtöttük össze. Itt Weisz — torkát nem kímélve — agitálta a fasiszták által megijesztett, megfélemlített magyar katonákat. Órák hosszat foglalkozott velük, mintha gyermekekkel beszélt volna.

Valamennyiüket beszerveztük az osztagba, az osztagot pedig hamarosan dandárrá alakítottuk át.

A dandár parancsnokává deszantistánkat, Andrej Futyjánovot neveztük ki, politikai biztos Alekszandr Simkó lett, Grisa Csernyjahovszkij pedig a dandár törzsének élére került.

A magyarok körében végzett agitációs munkában, amely arra irányult, hogy álljanak be partizánnak, a helybeli lakosok nagy segítséget nyújtottak, többek között: Pupak Jevgenyij Malinecről (Málnapatak), az öreg Kosztka tanító Ozdinból, a nemzeti bizottságok tagjai és a malineci üveggyár munkásai.

A magyar dandár egyik csoportjának első harci feladata az volt, hogy vágja el a visszavonuló magyar csapatok útját, szórja szét őket és agitálja meg a magyar katonákat, hogy menjenek a hegyekbe a partizánokhoz.

Néhány főből álló csoportokban kimentek az utakra és azt a látszatot keltették, mintha elmaradtak volna egységüktől és várják az újabb magyar menetoszlopokat. Majd elvegyültek köztük, hamarosan megtalálták a közös nyelvet és az első alkalmas helyen a hegyeknek fordultak.

A dandár nem napról-napra, hanem a szó szoros értelmében óráról-órára nőtt. December végére már két zászlóaljat hoztunk létre és néhány önálló harci csoportot. Kezdetben a harci csoportokat szabály szerint a dandárparancsnokság valamely tagja vezette — Futyjánov, Csernyjahovszkij vagy Simkó.

Ezek a csoportok nemcsak agitáltak, hanem ténylegesen harcoltak is, megtámadtak egyes gépkocsikat és a hitleristák vonatoszlopait.

Látni kellett volna, milyen büszkén jelentette Simkó a magasabbegység törzsének, hogy csoportja végrehajtotta első harcfeladatát:

— „A magyar dandár speciális csoportja, parancsnokságom alatt, Cinobaňa mellett aknarobbantással megsemmisítette a hitleristák egy

tehergépkocsiját. Három katonát megöltünk. Kb. 1 t élelmiszert zsákmányoltunk, amit a magasabbegységnek beszállítottunk . . ."

A tekintély emelése végett magasabbegység-parancsot adtunk ki, amelyben a csoport egész személyi állományának köszönetünket fejeztük ki. A parancsot minden osztagban felolvasták.

Alekszandr nagy mellénnyel járt-kelt. Már addig ment a dolog, hogy versenyre hívta ki a csehszlovák partizándandárt; ki semmisít meg több fasisza harceszközt és előerőt?

December végére a magyar dandár harcoló zászlóaljában már kb. 300 ember volt. A munkászászlóaljban őszintén szólva nehéz volt összeszámolni valamennyi katonát, ugyanis sokan csak néhány napot töltöttek itt, azután igazolást kértek arról, hogy ők Szálasi hadseregéből megszöktek és hazafelé tartanak. Volt, aki egyedül vágott neki az útnak, mások csoportosan, alegységkötelékben. Partizánjaink ellátták az útra őket élelemmel, kísérőket adtak mellékjük.

Így Csernyjahovszkij és Simkó csoportja csak Losoncon keresztül több mint 300 magyar katonát indított útnak hazafelé.

A magyar dandár harci csoportjaiból a következők tűntek ki különösen az első hadműveletek során: Tindur Ferenc, a Szmolnyik alatti Pacsáról (jelenleg Kassán dolgozik a rendőrségen), Ilko Kárpátaljáról, Veszprémi József, Cifra Joachim, Kun Imre és Kun Ferenc, a két testvér és még sokan mások.

Január közepén Polhora körzetében, Brezno és Tiszovec (Tiszolc) között a magyarok egy csoportja Ilko vezetésével felrobbantott két, hitleristákkal megrakott gépkocsit, megsemmisített több mint 30 katonát és két tisztet.

Simkó csoportjával december és január folyamán négy gépkocsit és több motorkerékpárost semmisített meg, eközben ő maga 10 katonát és két tisztet elpusztított, kettőt pedig fogságba ejtett.

Január végén megkezdtük az utak eltorlaszolását, hogy elvágjuk az „Edelweiss"-ezred útját és ne adjunk lehetőséget arra, hogy új védővonalat foglaljon el Brezno — Čierny-Balog (Fekete-Balog) — Lom (Forgácsfalva) — Griňeva vonalában. Ebbe a munkába nemcsak partizánjainkat vontuk be, hanem mozgósítottuk a helyi lakosságot is.

Látni kellett volna, micsoda lelkesedéssel dolgoztak a magyar dandár partizánjai *kivétel nélkül valamennyien* az akadályok építésénél. Két nap és két éjjel alvás és pihenés nélkül építették a torlaszokat, amelyek közé aknákat is telepítettek.

A magyar dandár több mint harminc kilométer utat zárt le.

Amikor a hitleristák a korábban eltervezett védelmi vonal felé húzódtak, a magyarok harci csoportjai, a többi partizánhoz hasonlóan, harcba bocsátkoztak a sokat magasztalt „Edelweiss"-ezred alegységeivel.

Kemény harcok bontakoztak ki Griňeva—Lom körzetében és Cierny-Balog alatt, csoportjaik ugyanis innen fedezték a Valaskától (Garamolaszka) és Breznótól vezető utakat.

Ezekben a harcokban a magyarok igazi partizánoknak bizonyultak. Így például ebben a harcban, amely a Zsabka-háznál folyt Čierny-Balog környékén, ismét kitűnt Tindur Ferenc géppuskás, Patkan Zsigmond és Finály harcos.

Maga a dandár politikai biztosa, Simkó is megsebesült — a lábán —, de folytatta a harc vezetését a szovjet hadsereg felderítőinek megérkezéséig, akiket egy Oresin nevű tiszt vezetett.

A magyar dandár harcosai rövid idő alatt több mint 150 hitlerista

katonát és tisztet semmisítettek meg és több mint 60 főt fogságba ejtettek, köztük 21 tisztet.

Rendkívül nagy érdemei vannak a magyar dandár megszervezésében a mi szovjet deszantistáinknak: Andrej Futyjánovnak, Grigorij Csernyjahovszkijnak és Nyikolaj Kulikovicsnak, továbbá Weisz Ernőnek, valamint Alekszandr Simkó, Ilko, Tindur elvtársaknak és másoknak.

Február első napjaiban partizán-magasabbegységünk egyesült a szovjet hadsereg csapataival.

A törzs beosztottjai számára fáradságos napok kezdődtek — hiszen mindenkinek igazolást és jellemzést kellett kiadniuk.

Nem lehetett meghatottság nélkül nézni, milyen óvatosan vette kezébe minden egyes magyar partizán ezt a két papírdarabkát.

Talán nem egy magyar munkás vagy paraszt őrizte sokáig ezeket a dokumentumokat, vagy lehet, hogy még a mai napig is őrzi, mint a legértékesebb ereklyéit, szeretettel emlékezve partizánparancsnokaira, akik kiszabadították őket a fasiszták karmaiból és egy új útra: a szocializmus építésének útjára irányították.

Hol vagytok most, „ezredtársaink", ahogy mondani szokás, hogyan alakult a sorsotok a háború után?

Nos, én biztos vagyok abban, hogy a háború után is megtaláltátok a helyeteket az életben és az új szocialista Magyar Népköztársaság építőinek soraiban vagytok.

Dicsőség és tisztelet nektek, harcostársak, magyar elvtársak!

37 NAP A KOLOZSVÁRI „FŐHADISZÁLLÁSON"

(Egy segédtiszt naplója)*

1944. június 2-án Kolozsvárt nagyerejű angolszász légitámadás érte. Ennek során elpusztult a vasútállomás és az azt környező, sűrűn lakott városnegyed is. A bombázásnak — a tetemes anyagi kár mellett — igen sok ember is áldozatul esett.

Kolozsvárott korábban csak légiriadók voltak. Miután a németek Észak-Erdélyt is megszállták — 1944 április — egyre sűrűbben szólaltak meg a szirénák is. Ezeket a légiriadókat azonban sosem követte bombázás, ami az óvatosság jelentős mértékű csökkenéséhez vezetett.

Bár korszerű óvóhelyek építéséről az illetékesek nem gondoskodtak — vagy csak igen kis mértékben és akkor is inkább csak a közintézmények épületeiben —, a hatóságok és intézmények mellett a magánosok is igyekeztek a légoltalmi intézkedéseket betartani — legalábbis a kezdeti légiriadók alkalmával.

Ezek a légoltalmi intézkedések a lakosságnak igen sok kényelmetlenséget okoztak, s miután a riadót soha nem követte támadás, az emberek belefáradtak a „hiábavaló" hurcolkodásba. A légitámadások elmaradása meggyőződéssé érlelte azt a korábbi feltételezést, hogy Kolozsvár nem hadicél, nem vasúti csomópont, nem is ipari centrum — így hát nincs mitől félni.

A harcok akkor még elég messze folytak a Kárpátoktól, ahol — a hírek szerint — a hadvezetőség *„áthatolhatatlan és bevehetetlen"* erődrendszert épített ki. A város lakói így nyugodtan ringatták magukat a békés élet illúziójában — és ha felzúgtak a veszélyt jelző szirénák, egyre kevesebb ember kémlelte aggódó tekintettel az eget.

A békés élet hangulatában élő lakosságot csak a június 2-i vijjogó, süvítő és halált osztogató bombák ébresztették rá a totális háború kegyetlen valóságára.

Amit az emberek eddig csak a szűkszavú, nem egyszer a való helyzetet szépítő hadijelentésekből tudtak — békés városok megsemmisítése stb.

* A naplót feljegyezte Welser Tibor, aki 1944. augusztus 24-től szeptember 29-ig Dálnoki Veress Lajos altábornagynak, a IX. hadtest, később a 2. Magyar Hadsereg parancsnokának 2. számú segédtisztje volt. (Welser, művésznevén Vitéz Tibor Kolozsvárott született. Gimnáziumi tanulmányai után Budapesten jogot hallgatott, majd elvégezte a Zeneművészeti Főiskola operai szakát. Ezt követően a Városi Színház, illetve az Operaház magánénekese, később rendezője, 1941-ben pedig a Kolozsvári Nemzeti Színház főrendezője lett. A felszabadulás után a Kis Színpad, majd a debreceni színház, végül az egri Gárdonyi Színház vezető rendezője volt.)

—, íme valósággá lett. A háború, átlépve az arcvonalakon, a magát biztonságban hivő lakosságon vágott végig kegyetlen ostorával.

Ettől kezdve az addig nyugodt város, amelynek külső képén, de az életén is alig látszott meg, hogy háború van, ideglázba esett és a legképtelenebb rémhírre is pánikszerű rettegéssel reagált.

Rémhír pedig akadt bőven. Szaporán termelték a kávéházak törzsasztalai és „József testvér"[1] végpusztulást jósló látomásai.

Ha megszólaltak a város légiveszélyt jelző szirénái, nyomban pánik tört ki: az emberek fejvesztve rohangáltak oltalmat keresni egy olyan város falai között, amely igen kevéssé — de inkább sehogyse volt felkészülve a légitámadásra.

Emlékszem, a június 2-i légitámadást követő második, vagy harmadik napon tele volt az utca járókelő emberekkel, amikor a szirénák — légiveszélyt jelezve — megszólaltak. Az emberek ezt hallva, meggyorsították lépteiket. Ekkor egy gépkocsizó zászlós motorkerékpáron elkezdett keringeni a tömeg között és torkaszakadtából ordította:

— Borzalmas tömegű ellenséges repülőgép közeleg a város felé, mindenki meneküljön!

Erre aztán hatalmas riadalom tört ki, a nép egymást taposva futkosott, hogy minél hamarabb fedél alá kerüljön. A légiveszély elmúltával a mentőknek kellett elsősegélyben részesíteni azokat, akik nem voltak elég gyorsak, illetve elég erősek.

A város régi borpincéiből hevenyészve átalakított óvóhelyek vajmi kevés védelmet nyújthattak. A júniusi légitámadás ezt be is bizonyította. Ily módon hiába voltak a katonai hatóságok megnyugtatást célzó közleményei, mindenki tudta: a hadvezetőség nem tudott, vagy elmulasztott gondoskodni a hatékony légvédelemről és elhárításról. Hisz a júniusi támadás is lezajlott anélkül, hogy legalább egy vadászgép felszállt volna, illetve egy légvédelmi löveg tüzet nyitott volna a támadókra. A város minden polgára szinte az összes idegszálában érezte a végzetes védtelenséget, aminek ki volt szolgáltatva.

Az idegesség, a nyugtalanság nőttön-nőtt, a kedélyek egyre rosszabbodtak, oly annyira, hogy végül a német hadvezetőség cselekvésre szánta el magát.

Egy szép nyári napon Kolozsvárra érkezett egy német légvédelmi tüzérüteg. Miután a város utcáin parádés felvonulás keretében bemutatta irdatlan hosszú csövű ágyúit, a temető fölött elfoglalta tüzelőállását.

A Német—Magyar Baráti Társaság az üteg tisztjeinek a tiszteletére pazar estélyt rendezett, akik a jófajta Küküllő-menti borok jótékony hatására hajnalig fogadkoztak, hogy ők most már megvédik a várost.

Valóban, a minden este menetrendszerű pontossággal Jugoszlávia felé igyekvő szovjet szállító repülőgépre a szentistvánnapi tűzijátékra emlékeztető pufogtatást rendeztek — minden eredmény nélkül.

Majd egy hét elteltével — zaj és feltűnés nélkül — az éj leple alatt úgy eltűntek a városból, mintha ott sem lettek volna. Csak az tűnt fel, hogy az esténkénti lövöldözések teljesen elmaradtak.

Ám ennek a suttyomban, tolvajmódra való ellopakodásnak a híre hamarosan szárnya kelt és az alig egy hetes, önszuggerálta biztonságérzését a még fokozottabb idegesség váltotta fel, amit már alig választott el valami kis szálacska a teljes kétségbeeséstől és rémülettől.

1 „József testvér" egy igen primitív kültelki iparosember, a város legkeresettebb jövendőmondója volt. Később a rendőrség internálta, hogy véget vessen rémhírterjesztő üzelmeinek.

Mindenki tudta ugyanis, hogy a román hadsereg egy jelentékeny részét a „bécsi" határ mentén összpontosították és a várostól az alig öt kilométerre levő feleki tetőn tüzelőállásokat építettek. Mindezt nem lehetett titokban tartni, hisz ezen a határszakaszon legálisan és csempészutakon az emberek százai-ezrei járogattak át és vitték-hozták a híreket.

Az aggódó tekintetek mind gyakrabban kémleltek dél felé, ahol — hírek szerint — az ágyúk százai tátották torkukat Szent Mihály temploma felé. Ide ugyanis még repülőgép se kelletik, elég egy kurta parancs és máris a gránátok százai záporoznak a város főterére.

De a nyugalomnak egyre ritkuló óráiban voltak még bizakodók, reménykedők, akik nem tudták, nem akarták elhinni, hogy Románia — a német hadsereg árnyékában — valamit is kezdhetne a „bécsi" határok ellen.

A kétség és remény között tévelygő város idegei már a pattanásig voltak feszítve, amikor lakói augusztus 24-ére virradtak, és futótűzként terjedt el közöttük az a hír, hogy Románia kiugrott a német szövetség kötelékéből és megnyitotta határait a szovjet hadsereg előtt.

Ettől a naptól kezdve lettem én is szemlélő részesévé azoknak a naplómban feljegyzett katonai eseményeknek, amelyek ezután következtek. Naplómnak hadtörténeti szempontból talán nincs sok jelentősége, de úgy vélem, hasznosítható, mert híven érzékelteti azt a környezetet, ahol az események lejátszódtak.

Ez a napló — húsz év múltán újra átolvasva magam is látom — nem katonaember, hanem egy katonaruhába kényszerített civil feljegyzése, akit a sors véletlen szeszélye olyan helyre állított, ahol nyitott szemmel és füllel járva, látni és hallani lehetett egyet s mást.

Az események egy része annyira elmosódott emlékezetemben — s ez nem is csoda, hisz azóta annyi mindent átélt az ember —, hogy naplóm rövidítéseinek egy kis hányadát nem tudtam megfejteni, a történetek más része viszont oly elevenen él ma is bennem, hogy a velük kapcsolatos rövidítéseinek egy kis hányadát nem tudtam megfejteni, a történtek más oldható rövidítéseket meghagytam eredeti alakjukban, véleményem szerint ugyanis nem hatnak zavarólag, mert legtöbb esetben személynevekre vonatkoznak — olyan személyek neveire, akik a katonai események során csak alárendelt szerepet játszottak.

A visszapillantást, az emlékek hitelességét és az események összképét aligha teszi homályossá az, hogy ezt vagy azt a parancsot ki kapta, ki hajtotta végre, illetve ki nem teljesítette. Ebben a háborúban, amely Erdélyben 1944. augusztusa után kezdődött — leszámítva a vezérlő tábornokokat és a vezérkari tiszteket, akik a tervezés részesei voltak — csupán a tényeknek van történelmi jelentősége.

*

A NAPLÓ

1944. augusztus 24. Hajnalban a rendőrség felvert álmomból. A háziasszonyom fiát, dr. Socol Aurélt keresték.

— No, ez megint belekeveredett valami politikai dologba — gondoltam.

Dr. Socol nyughatatlan fiatalember. A jó múltkor pedig megmagyaráztam neki, hogy ezzel az ostoba heccelődéssel semmire sem megy. Magának bajt, szegény anyjának meg csak szomorúságot szerez...

Az esemény után már nem tudtam újra elaludni, felkeltem és elmen-

tem otthonról. A városban szájról-szájra járó hír fogadott: *az éjszaka folyamán összeszedték a vezető román közéleti férfiakat és internálták őket, mert a románok kiugrottak a háborúból.* A kora reggeli óra ellenére tele voltak az utcák nyüzsgő emberekkel. Olyan volt a város, mint egy megbolygatott hangyaboly. Lépten-nyomon izgatottan beszélgető csoportokba ütköztem. Mint megtudtam, mindenki attól retteg, hogy a románok esetleg megtámadják a várost. A feleki tetőről ugyanis puskával is ide lehet lődözni...

Betértem a Belvárosi Kávéházba reggelizni. Tele volt emberekkel — a beszédtéma ugyanaz. Mindenki tudott valami újabb hírt, és aki meghallotta, rögtön tovább is adta. Egyesek már csapatösszevonásokról tárgyaltak és tudni vélték, hogy a magyar hadsereg elébe fog vágni az eseményeknek. De tulajdonképpen senki se tudott semmi biztosat azonkívül, hogy összeszedték a román vezetőket és hogy a románok kiugrottak a háborúból...

A hivatali szobámban felhívott Bodrogi Gyula[2] és kért, hogy azonnal keressem fel.

— Sürgős! — mondta.

Kérdésemre, hogy mi az a sürgős ügy, nem adott választ, csak erősködött, hogy azonnal menjek...

Tüstént el is indultam és hamarosan meg is érkeztem a hadtestparancsnokság épülete elé. A kapu előtt egy pillanatra megtorpantam, mert ismét elfogott az a furcsa, kellemetlen érzés, ami három évvel ezelőtt, az épület ünnepélyes felavatásakor vett először erőt rajtam...

*

Úgy érzem — a teljesség kedvéért — itt meg kell szakítanom naplómat, hogy néhány mondatban tájékoztassam az olvasót a szóban forgó épület felavatásával kapcsolatos emlékeimről, az itt szerzett benyomásaimról. Ezt azért tartom fontosnak, mert az a rossz érzés, ami akkor elfogott, egész másfél hónapos katonai szolgálatom alatt útitársam maradt.

Ma már tudom, mi váltotta ki rossz érzésemet: az épület láttán az építészeti-stílusbeli ellentmondások, a hamis és öncélú pompa, majd a szolgálatom során itt tapasztalt kapkodás, tudatlanság és a Monarchia szoldateszkájának kései csökevénye, amely ellentmondása volt a való életnek és követelményeinek.

A hadtestparancsnokság új épületét 1942. január 19-én avatták fel ünnepélyes külsőségek között.

Csúnya, borús és nagyon hideg idő volt. Táray Ferenccel mentem az Árpád utca 27. szám alatt levő *„új"* épület avatóünnepségére. Ám, ha jobban utánanézünk, megtudjuk, hogy az objektum nem is volt olyan új, ugyanis — ipariskolának szánva — még a román hatóságok kezdték el építeni. De jött a bécsi döntés és a munka abbamaradt. Ennek a kis földszintes viskók között meredezett vakolatlan, ablaktalan háznak az építését később a Horthy-hadsereg katonái fejezték be.

Az objektum környezete sem volt alkalmas az ünnepélyes érzés felkeltésére.

A Szamos hídja után felállított katonai kordonon csak meghívóval lehetett átmenni.

A ház előtt díszszázad, lobogók, kürtösök és fényesre glancolt rohamsisakok. Az épület előkertjében piros bársonyszőnyegek, karosszékek és

2 Dálnoki Veress Lajos altábornagy parancsőrtisztje a IX. hadtestparancsnokságon.

kétoldalt tribünök — a kordonon kívül pedig a meg nem hívott szájtátiak serege.

Én a tribünön — a hidegtől topogva — bámészkodtam: de volt is mit. A kapu felett valami furcsa alakú tető, előtte székely kopjafák — kőből. Az emeleti ablakok megmaradtak a román építészet által annyira kedvelt bizánci félkörös formájukban, de az ornamentikájuk székelyes motívumokat idéz. Fából vaskarika — bizánci ablakon székely díszítés. Megborzadtam — elsősorban ettől, nem pedig a hidegtől. Nem nézelődtem tovább, mert egymásután jöttek az előkelőségek: a főispán kocsiján Bánffy földművelésügyi miniszter, utána a polgármester, majd a képviselők és a felsőházi tagok. Éppen, hogy elfoglalták helyüket, máris felharsant a kürtszó, jelezte, hogy megérkezett Bárdossy miniszterelnök. Az autója pont a piros szőnyeg előtt állt meg, ahol már vigyázzállásban várakozott Stirling László altábornagy, hadtestparancsnok. Tisztelgett és jelentést tett, majd együtt a tribün elé tett karosszékekhez mentek. Bárdossy mosolygott — de nagyon elkínzott arccal. Néhány nappal ezelőtt Ribbentroppal és Cianóval tárgyalt...

Miután Bárdossy miniszterelnök elhelyezkedett a kényelmes karosszékben, megkezdődött az ünnepség. Előbb Stirling beszélt, illetve olvasott fel valamit egy cédulárói. Egy szót sem értettem belőle. Utána Borbánszky katolikus tábori esperes emelkedett szólásra. Nem sokat értettem ebből sem, de a befejező részt igen, mert emelt hangon mondta:

— Legyen ez az épület szimbóluma a csodálatos székely erényeknek!

Tekintetem önkéntelenül is a bizánci ablakokra tévedt.

A beszédek elhangzása után Ormay János mérnök főhadnagy, Rácz Mihály felsőházi tag, építőmester és Ormay Ildikó iparművész léptek Stirling elé. A főhadnagy valamit mondott és feszes vigyázzban átadta az épület díszesen kovácsolt kulcsát a tábornoknak.

Na végre be lehet menni a fűtött házba! — gondoltam.

Az előcsarnokban Árpád, Horthy, Görgey és Simonyi óbester mellszobra. Ennek a „galériának" nem sok nézője akadt, az előcsarnokban ugyanis nagyon hideg volt és mindenki igyekezett volna valami fűtött helyre jutni, de nem lehetett, mert Ormay főhadnagy beszédet akart tartani — és tartott is. Előadásából a hallgatóság megtudhatta — ha odafigyelt —, hogy a kapu előtti furcsa tetőféle hasonlatosságot mutat Attila sátorházával, a bécsi múzeumban levő leletek bika és lófej alakú kiképzésében.

A főkapu előtti két szobrot Borsodi Bindász Jenő alkotta. Az egyik Attila hun harcosa, a másik Árpád korabeli magyar vitéz.

Székely kopjafa, Attila hun harcosa, Árpád, Görgey — van itt mindenből egy kevés, ami „szimbóluma lehet a csodálatos székely erényeknek."

Végre bevezették a meghívottakat a parancsnoki előterembe — a notabilitásokat a parancsnok szobájába —, ahol volt hideg büfé, székely stílusban faragott igen kényelmetlen székek, és amire legjobban vágytam — meleg.

Jól esett a forró tea, de azután még jobban a friss levegő... Valahogy úgy éreztem magam, mintha tejszínes tortára töltöttkáposztát ettem volna.

Az épületből kilépve, még egyszer visszanéztem, nem tévedtem: a hun harcosok szobrai most is ott álltak, ám a bizánci ablakokat a gipszornamentika — mégha székely is — nem tudta eltakarni.

De egyáltalán miért kellett ide székely stílust zagyválni? — dühöngtem magamban hazafelé tartva. Kolozsvár ugyanis nem a székely főváros. Itt semmi sincs, még egy apró kövecske sem, ami arra emlékeztetne,

hogy itt valaha székelyek laktak volna. Milyen célt kívánt szolgálni ez a stílustohuvabohu ebben a szegényes környezetben? Egy katonává sikeredett építész és iparművész történetése, vagy csak tudatlanság? Kérdések, amelyek válaszra várnak. Még Marosvásárhelyen, illetve Csíkszeredán valahogy csak megértené az ember, de itt... ?

Nem tudtam elnyomni a kellemetlen érzést, amit ez a sok ellentmondás keltett bennem...

Nem én voltam az egyetlen, akit gyötört, kínzott és zavart ez a sok kőbe épített ízléstelenség. A hangulat sem volt ünnepélyes. Kolozsvár ugyanis sohasem volt katonaváros, érzéktelen az ilyen K. u. k.-ízű csinnadrattás hajcihőhöz.

Az avató ünnepségről távozva Almay Bélával[3] találkoztam, egészen kétségbe volt esve. Az ő véleménye is az volt, hogy amit itt összehordtak, annak semmi köze sincs Erdélyhez, a székelységhez — főképpen Kolozsvárhoz. Mégha nem is ide, a perifériára építették, helyesebben alakították volna át hadtestparancsnoksággá ezt az ipariskolát, hanem valahová a város belső részébe, még akkor is kirína a XVII. századbeli patrícius házak sokaságából. Itt a viskók között pedig egyenesen hivalkodó. Jobb lett volna ezt meghagyni iskolának és újat építeni, modernet, a katonai szükségleteknek megfelelőbbet — álszékely sallang nélkül. Az sem került volna többe. Ez volt a véleménye egy vezérkari tisztnek.[4]

*

Az Árpád harcos által őrzött kapun közel három év után léptem be újra, amikor már nyoma sem volt az ünnepélyességnek — és én sem tartoztam már a meghívott előkelőségek közé.

De erről az időszakról beszéljen tovább az imént abbahagyott naplóm.

*

1944. augusztus 24. A hadtestparancsnokság épületének kapuja előtt nem nézelődhettem sokáig, mert ott olyan sürgés-forgás volt, hogy szinte elsodortak fontosságuk tudatát az arcukon hordozó különféle rendű és rangú katonatisztek.

Felmentem Bodrogihoz, aki azzal fogadott, hogy a parancsnokságon előreláthatóan annyi sok munka lesz, hogy azt egy segédtiszt nem tudja ellátni. Miután engem úgyis be fognak hívni — mondta —, arra gondolt, legyek én a másik segédtiszt. Ez azért vetődött fel benne — folytatta —, mert tudomása szerint németül és románul egyaránt jól beszélek, és itt szükség *lesz* mindkét nyelvre.

Erre csak egyet felelhettem, és pedig azt:

— Hogyha behívnak, természetesen be fogok vonulni oda, ahova a behívóm szól.

Erre azon melegében kezembe nyomta a „SAS" behívómat, ami már készen várt az íróasztalán. Ebből aztán láthattam, hogy az egész bevezetés csak udvariassági formula volt, ami nem a hadapródőrmesternek, hanem a korábbi ismeretségünknek szólt.

Miután mindez megtörtént, felszólított, hogy menjek haza, öltözzem egyenruhába és tüstént jöjjek vissza.

[3] Vezérkari ezredes, a IX. hadtestparancsnokság anyagi osztályának vezetője.

[4] Az épület felavatásának történetét — némi stiláris módosítástól eltekintve — szinte szószerint másoltam ki az egykori, ún. civil naplómból.

Még tartott a szabadságom, így különösebb gondot nem okozott a behívás, tehát hazamentem és átöltöztem, de korántsem a kívánt sietséggel, mert többszöri katonáskodásom alatt megtanultam, hogy ilyenkor a „tüstént" csak olyan szólás-mondás.

Előbb megebédeltem és csak azután mentem vissza a parancsnokságra, ahol Bodrogi megismertetett a segédtiszt-társammal, báró Wass Alberttel, akit a regényeiből már ismertem és igen nagyra becsültem.

Bodrogi jelentkezés végett bevitt Veress altábornagyhoz. A tábornok úgy fogadott, mintha soha életében nem látott volna, pedig társaságban nem is egyszer találkoztunk. Alig méltatott egy pillantásra — szóra még kevésbé.

Egy fejbiccentés és már vége is volt a jelentkezésnek, mehettem vissza. Ezt követően leváltottam Wasst.

Az íróasztalom a Veress előszobájában volt, innen nyílt a vezérkari főnök[5] irodája is, akit szintén ismertem. Nála is jelentkeznem kellett. Ez az aktus már valamivel barátságosabb volt.

Egyelőre, a kapott feladatomnak megfelelően, figyeltem Bodrogit, hogy beletanuljak a mesterségbe. Ültem az íróasztal mellett és ismét megállapítottam: a székely faragású székek igen kényelmetlenek. Egyéb dolgom nemigen volt ennél, pedig egész délután igen nagy volt a nyüzsgés. Egymás után jöttek: a főispán, a polgármester, majd képviselők szép számmal, de szerencsére Bodrogi foglalkozott velük. Volt, akit bejelentett a „kegyelmesnél", másokat viszont udvariasan elutasított azzal, hogy „őnagyméltósága igen el van foglalva". Késő délután jött Teleki Béla, akit csak látásból ismertem. Veress azonnal fogadta, és igen sokáig tárgyaltak, öreg este lett ugyanis, amire kijött. Igen rossz kedvűen távozott — még köszönésre is alig méltatott bennünket.

Utána Bodrogi is elment „valamit enni" — egyedül maradtam. Szorongó érzés fogott el, mert fogalmam sem volt arról, hogy mit fogok csinálni, ha valami olyasmi adódik, amiben önállóan kell intézkednem. Szerencsére semmi ilyen nem történt, ily módon semmi érdemlegest nem is végeztem — csak felálltam és bokáztam. Itt ugyanis nem úgy van, mint a csapatoknál. Itt még akkor is fel kell állani és bokázni, ha történetesen olyan tiszt jön be, aki csak az imént ment ki.

Ki kell találnom valami ügyes mimikrit, mert ez a folytonos ugrálás nincs az ínyemre...

A vonatosztálynál jobb volt...

Nyolc óra tájban jött egy öreg német tábornok a segédtisztjével. Bejelentettem Veressnek, aki nem nagyon örült a késői látogatónak, de azért fogadta. A segédtiszt — Zimmermann százados — kint maradt nálam és hosszasan elbeszélgettünk. Egy idő után Veress áthivatta magához Fónagyot is.

Zimmermann igen gondterhelt volt. Civilben nagykereskedő valahol Bajorországban, olyan jó ötvenes férfi, aki már az osztrák „Anschluss" óta szolgál, de fronton még nem volt. Nagyon nem tetszik neki a helyzet. Mint elmondta, semmi értesülésük sincs a Romániában rekedt német erőkről. Attól tart, hogy elveszettnek kell tekinteniük őket. Majd váratlanul — nekem kissé érthetetlenül — rátért a magyar viszonyokra.

— Tudja — mondta —, hogy itt csak egy kis réteg van a németek pártján és az egész ország torkig van a háborúval. Ne higgyem, hogy Németországban másként van, de hát... — és elhallgatott. Majd így folytatta:

5 Fónagy László vezérkari ezredes.

— Ha most Magyarország is kiugrana, semmit sem tehetnénk ellene, mert a Romániában rekedt hadsereg akcióképtelen, pedig annak szánták azt a feladatot, hogy a magyarokat féken tartsa.

Nem szóltam semmit, mert még nem ismertem a századost, és nem tudhattam, hogy vajon nem az SD[6] beugrató ügynöke-e, bár igen jó benyomást tett rám.

Megkérdezte, hogy mit tudok.

— Semmit — feleltem, amit szemmelláthatóan nem hitt el. Erre megmagyaráztam neki, hogy csak ma reggel óta vagyok ezen a helyen, íly módon nem is tudhatok semmit.

A német tábornokra sokat kellett még várnunk. Ezt az időt valahogy el kellett töltenünk, hát beszélgettünk. A százados beszélt ellátási nehézségeikről, majd váratlanul ismét a bukaresti eseményekre tért vissza. Nemrég járt ott — mesélte —, annyi ott a német katona, mint égen a csillag, hatalmas apparátussal dolgozó követség, gazdasági bizottság, Gestapo, SD és a hadseregbe beépített temérdek „Volksdeutsch".

Érthetetlen, hogy ezek semmiről se szereztek tudomást és szinte a szemük láttára történt meg a kiugrás.

Egy jó órája beszélgettünk már így kettesben, amikor végre feltárult az ajtó és kilépett a tábornok. Nekem kurtán odabiccentett, s én bokáztam egyet, Zimmermann kezet fogva búcsúzott tőlem. Távozóban kért, hogy felejtsem el, amiket mondott. Arra is megkért, ha valamit megtudnék, ami személy szerint őt érdekelhetné, közöljem vele, de ne telefonon, mert azt lehallgatja az SD, ő akármikor eljön ide — még a lakásomra is. Megígértem neki.

Tíz óra tájban Bodrogi visszajött és hazaküldött azzal, hogy másnap hét órára jöjjek, egésznapos leszek, mert Wass csak este fog leváltani. Ebből tudtam meg, hogy éjszakai szolgálatra is van kilátás.

A sok bokázás és a kincstári atmoszféra után jól esett a friss levegő. Lassan sétáltam hazafelé. Teljes elsötétítés volt, de az utcán léptennyomon izgatottan tárgyaló emberekbe ütköztem.

Otthon kiültem a kertbe. Nemsokára meglátogattak B-ék, de alig pihentek meg, máris megszólalt a légiveszélyt jelző sziréna. Kis vártatva hallani is lehetett a „varrógép"[7] hangját. A repülőgép Szamosújvár felől jött, majd Arad irányában távozott. Ez a szokásos esti műsor szinte percnyi pontossággal megismétlődik.

B-ék mesélték, hogy Torda felől nagyobb német kötelék érkezett halálos fáradtan. Valahonnan a Maros mellől jöttek és sok helyen verekedniük is kellett. Sehol nem tudtak élelmet szerezni. Állítólag megegyezés történt, hogy a város fogja élelmezni a Romániából érkező németeket.

Lehet, hogy éppen ebben az ügyben tárgyalt ma a német tábornok Veressel? — gondoltam. Érdekes, hogy én a szomszéd szobából nem tudok meg semmit, s a városban már mindent tudnak.

Egy határvadász századostól szerzett információ szerint — állítólag — a feleki tetőn nagyobb román katonai mozgolódás észlelhető.

Kicsit összevissza írtam le ezeket a dolgokat, de szolgáljon mentségemül, hogy még szokatlan a hely és a zűrzavar, nehézséget okoz este összeállítani a nap eseményeit — főleg időrendben. Elhatároztam, hogy holnap beviszem a naplómat és amennyire lehet, azonnal beírok minden jelentős eseményt.

6 SD = Sicherheitsdienst (biztonsági szolgálat), az SS egyik különleges feladatokkal megbízott osztálya.

7 A szovjet szállítógépet furcsa zörgős hangjáért a katonahumor varrógépnek keresztelte el.

Augusztus 25. Korán reggel telefonáltak a színházból és közölték, hogy Farkas[8] kéret... Az új műsorról tárgyaltunk, mire végeztünk kilenc óra lett. Eljövet elcsípett Mihályfi Béla.[9] Igen pesszimista, azon töri a fejét, hogy itthagy csapot-papot és visszaköltözik Pestre. Kérdezte, hogy mi a vélemény a parancsnokságon?

— Nem tudok semmi véleményről, velem azt nem közlik — feleltem. Megkért, ha valami fontosat megtudnék, feltétlenül tudassam vele.

Megígértem neki is. — Miért ne?

Tíz óra körül járt már az idő, mire beértem, de a kutya sem vette észre, hogy három órát késtem. Igaz, Wass ott volt, így nem is tűnhetett fel, hogy egy segédtiszt hiányzik. Megkérdeztem Wasst, miért jött be. Elképedésemre azt válaszolta, hogy Bodrogi azt mondta neki, hogy reggel jöjjön be, mert én csak este fogom őt leváltani. Jót nevettünk ezen az összevissza intézkedésen, s maradtunk mindketten, azzal a felkiáltással, hogy így hamarabb múlik a nap.

Wass mesélte, hogy a németek már összeszedték az egész román inteligenciát, és túszokként tartják őket arra az esetre, ha a Romániában rekedt németeknek netalán valami baja esnék. Tudtommal a szóban forgó személyeket a magyar rendőrség szedte össze, ily módon a túszokat mi tartjuk fogva a németek számára? Nem értem ezt az ellentmondást. Wass szerint az egész csoportot már átvette az SD. Úgy látszik Wass tájékozottabb mint én, vagy már érti az itteni zsargont — de lehet, hogy valamivel jobban tud fülelni.

Ma ismét nagy volt a forgalom. Hárman is alig győztük a bokázást: a főispán, a polgármester, képviselők és mindenki, aki valami fontosságot tulajdonít magának, bebocsátást kért. Veressnek ma jó napja lehetett, mert mindenkit fogadott. A kint várakozók tőlem is folyton hírek után érdeklődnek. De én valóban semmit sem tudok s ha tudnék sem mondanám el, mert Bodrogi külön felhívta figyelmemet a legszigorúbb hallgatásra. Nem is strapálom magam. A városban úgyis megtudnak mindent. A nagy titoktartás ellenére ugyanis minden kiszivárog. Ha fel is nagyítják, valami igaz marad az alján.

Ebédnél felváltva mentünk le a tiszti étkezdébe. Ebéd után Bodrogi szólt, hogy ma éjjeli ügyeletet tartunk. Megállapodunk Wassal, hogy éjfélig én, azután pedig ő marad benn. Bodrogi bent alszik, meghagyva, hogy keltsük fel, ha Budapestről távmondat érkezik.

Öt óra tájban Hughes-táviratot hoztak, estére futár érkezését jelezték benne. Egyedül lévén, bevittem Veressnek.

— Egy gépkocsi este 19-től várja a futárt a szamosfalvi reptéren! — adta ki a parancsot.

Intézkedtem — ez volt az első önálló ügyködésem, mert Bodrogi elment Wassal feketézni —, de majdnem felsültem, mert alig tudtam gépkocsit szerezni. A parancsnokság minden gépkocsijára igényt tartottak a vezérkariak, ugyanis mindegyiknek valami rettentő fontos dolga volt, amihez autó kellett.

A gépkocsik egész nap itt ácsorognak a ház előtt, csak az a dolguk, hogy behozzák és hazavigyék a vezérkariakat.

Szerencsére Novák alezredes[10] barátságból ideadta a kocsiját és így nem sültem fel.

Bodrogi visszajött, Wass meg hazament. Jelentettem a futár-dolgot. Bodrogi elment lefeküdni, de meghagyta, hogy azonnal költsem fel, ha megjön a futár.

8 Farkas Ferenc a Kolozsvári Nemzeti Színház zeneigazgatója.
9 Mihályfi Béla a drámai igazgató.
10 A IX. gépkocsizó vonatosztály parancsnoka Szászfenesen.

Egész csendes este volt, csupán egy-két tiszt kukkantott be az ajtón, de nem jöttek be. Nyugodtan írhattam a naplómat.

Már 10 óra is elmúlt, de a futárnak se híre, se hamva nem volt. Wass már tizenegyre bejött. Azt mondta, nem találja seholse a helyét. Így hazamehettem.

Az egész Árpád út kihalt volt, alig láttam egy-két járókelőt. Megnyugodtak volna a kedélyek — vagy csak beletörődés ez?... Kíváncsi vagyok, vajon az éjjel megjön-e a futár, s ha igen, mit hoz?

Augusztus 26. A megállapodás szerint ma nyolcra mentem be. A futár hajnalfelé jött meg. (Mit fogok én kapni Nováktól, hogy az autója fél éjszakát várakozott Szamosfalván?) Wass mesélte, hogy a futár, egy vezérkari százados, írtó nagy aktatáskával érkezett. Veressnek azonnal jelentették telefonon és ő igen hamar be is jött. Kb. másfél órát tárgyaltak, majd Fónagyot is behivatták. A futár most alszik a vezérkari főnök szobájában, kilenckor kell felkelteni. Wass szerint arról van szó, hogy a németek követelik a Románia elleni támadást, hogy kiszabadíthassák az ott rekedt erőiket. A magyar kormány elvetette ezt a követelést. A futár állítólag azért jött, hogy kipuhatolja Veress véleményét a támadás lehetőségéről, ha a németek követelésének mégis eleget kellene tenni. Wassnak az a véleménye, hogy Veress ellene van a támadásnak, de vezérkara más véleményen van.

Úgy látom, hogy a tábornok és vezérkara között minden tekintetben ellentét van. Azt tapasztalom, hogy a vezérkariak lenézik Veresst, mert ő huszártisztből lett tábornok — a kormányzó barátságából —, és nem végzett annyi iskolát, mint ők. Itt különben is a legszigorúbb osztályelkülönülés van. A vezérkariak: az arisztokrácia, a huszárok és a tüzérek: a középosztály, a csapattisztek: kispolgárok, a gazdaságiak és egyéb hivatali beosztásúak: a népség-katonaság. A repülők nem tudom hova tartoznak, mert én még itt nem láttam belőlük egyet sem. Szinte rossz nézni azt az alázatot, ahogy egy bakaezredes beszél a vezérkari századossal és még rosszabb látni azt a leplezetlen gőgöt, lenézést, ahogy az kezeli a nálánál rangban magasabban állót...

Délelőtt megint búcsújárás volt Veressnél. Nem érdekes emberek, inkább csak fontoskodók.

Zimmermann is telefonált, hogy beszélni szeretne velem. Ha Bodrogi visszajön — mondtam —, majd felhívom — kíváncsi voltam mit akar?

Ismét megjelent Teleki Béla, Veress azonnal fogadta. Közben Strack német konzul érkezett. Őt is bejelentettem, de várakoznia kellett — talán többet is, mint amennyit illenék. Elég bosszúsnak is látszott a várakozásért. Végre kijött Teleki és bement a konzul. Alig csukódott be mögötte az ajtó, von Haag német százados lépett be. Az olasz—német katonai bizottsághoz van beosztva. Rendkívül elegáns, sötétbarna, ún. férfiszépség. Egyesek szerint az angolok kémje. Ő is Veressel szeretett volna beszélni.

— Ha nem lehet — mondta —, akkor a főnökkel. Bejelentettem Fónagynak. Jó egy óra múlva szinte egyszerre léptek ki a két szembenlevő ajtón. Üdvözölték egymást, de szemmelláthatóan nem volt kellemes nekik a találkozás.[11]

Végre bejött Bodrogi. Felhívtam Zimmermant és a színházi szobámban adtam neki találkát.

[11] Mint utóbb kiderült, Strack már akkor gyanússá vált a német kormány előtt, később le is váltották és visszarendelték. A százados valóban az Intelligence Service embere volt.

Mire a színházhoz értem, már a kiskapuban várt. Nagyon rossz kedvűnek látszott, és feltétlen diszkréciót kért. A háborút elveszettnek tartja. Mint mondotta: ő már régóta így gondolkozik. De most már drámai gyorsasággal fogják az események egymást kergetni. Elmondta, hogy OKW[12] őket semmiről sem tájékoztatja. Csupán az a feladtuk, hogy a Romániából érkező egységeket, vagy akár egyes német katonákat is, élelmezzék és a legnagyobb gyorsasággal nyugatnak irányítsák. Nyugaton is gyalázatosan mennek a dolgok. Arra volt kíváncsi, mit tudok a tegnapi minisztertanácsról.

— Hallottam róla, hogy volt ilyen, de semmi határozottat nem tudok — feleltem.

Ő úgy tudja — újságolta —, hogy a magyar kormány elutasította a Románia elleni támadás tervét.

Én is hallottam ilyesfélét, de csak úgy félfüllel. Látta, hogy bizalmatlan vagyok vele szemben. Kért, hogy higyjek neki és tartsuk fenn a kapcsolatot. Ha megtud valamit, ő is tájékoztatni fog engem. Szégyelltem bevallani, hogy én a kávéházból szerzem az értesüléseimet. Úgyse hitte volna el. Azzal búcsúzott, hogy legalább mi „civilek" tartsunk össze ebben a nagy katonai zűrzavarban...

Távozása után még vártam egy negyedórát és csak azután mentem vissza a parancsnokságra. A Tordai út felől hosszú sorokban jöttek a legkülönfélébb német járművek — katonákkal megrakva. Zimmermann erről nem tudott? Vagy, csak elhallgatta? — gondoltam magamban.

Útközben találkoztam Botár Istvánnal[13], most érkezett vissza Budapestről. Pontos értesülései voltak a tegnapi minisztertanácson történtekről.

Mint elmondotta, a tanácskozáson minden miniszter ott volt — Vörös János vezérkari főnök is. Ezenkívül tanácskozási, de nem szavazati joggal Bonczos Miklós belügyi államtitkár és Kolozsvári Borcsa, a sajtókamara kormánybiztosa. A tanácskozás tárgya a németeknek az a követelése volt, hogy támadjuk meg Romániát. A minisztertanács hangulata a támadás mellett nyilvánult meg. Különösen Bonczos és Borcsa agitáltak a támadás mellett. Úgy határoztak, hogy a szavazás előtt meg kell hallgatni a vezérkar hírszerző osztálya román ügyeinek a vezetőjét. Hívásra egy vezérkari ezredes jelent meg, aki úgy tájékoztatta a minisztereket, hogy a román hadsereg a teljes felbomlás állapotában van, a katonák elszökdösnek, rabolnak — sőt a kaszárnyákra vörös zászlókat tűznek ki. Az idő tehát — véleményük szerint — alkalmas a támadásra. A szavazás előtt azonban szólásra jelentkezett Vörös János, aki addig csak hallgatott és közölte, hogy

— Nincs értelme a szavazásnak, mert „a Kormányzó úr már döntött, nem támadja meg Romániát". — Erre nagy kiabálás kezdődött, a miniszterek felháborodva támadtak neki Vörösnek, hogy miért nem ezzel kezdte, egy egész délelőttöt töltöttek el hiábavaló tanácskozással.

Ha valóban így volt, akkor tényleg érthetetlen a vezérkari főnök magatartása — gondoltam magamban.[14]

12 A német hadsereg főparancsnokságának a rövidítése.

13 Imrédy-párti országgyűlési képviselő volt.

14 Nemrég beszéltem Antal István volt miniszterrel, aki jelen volt ezen a minisztertanácson. Ő is pontosan így mondta el a történteket. Ezt még azzal egészítette ki, hogy a kormányzó azért döntött így, mert már akkor előkészítette a fegyverszüneti kérelem megvalósítását. A németek — Aradról kiindulva — a Maros völgyében kívánták a támadást. A Torda irányában végrehajtandó harctevékenységet viszont ellenezték.

Visszatérve a parancsnokságra, a délután már nyugodtan telt el. Úgy látszik híre ment a minisztertanácson lezajlott eseményeknek és a kormányzói döntésnek...

A parancsnokságról távozhattam. Hazafelé tartva ismét betértem a kávéházba, ahol többen is elmesélték a minisztertanács „hiteles" történetét, s kérdezősködtek, mit tudok még.

— Semmit — feleltem és láttam az arcokon, hogy fontoskodónak tartanak, aki tud valamit, de nem akar beszélni...

Majd elfelejtettem; eljövetelem előtt Bodrogi szólt, hogy az eligazításokon nem kell részt vennem. Eddig azt sem tudtam, hogy egyáltalán van ilyen, nemhogy részt vettem volna rajta...

Augusztus 27. Reggeli jelentés: zászlóaljnyi román erő a Csikszereda melletti „Kőkert" települést megtámadta. Az ellenséget (sic!) visszaverték és a határon túlra üldözték. 25-én Ilyefalvánál, 26-án hajnalban Mezőhegyesnél román granicsár kötelékek támadtak. Makónál kb. századerejű román támadást vertek vissza határvadászaink.

Kolozsvár térségében viszont teljes a nyugalom, sőt a feleki tetőn át egyre jönnek a németek. Gépjárműveiket, páncélosaikat a sétatér fái alá rejtik. Az egész sétatér nagy katonai tábor képét mutatja. A fáradt katonák a füvön heverésznek, mert nem tudják őket másutt elhelyezni. Mint hallottam, jelen pillanatban a legnagyobb gondot a továbbirányításuk okozza, mert akkora tömegben jönnek. Nehezíti elszállításukat az is, hogy a mai nappal megindultak a mi csapatszállításaink is. A Dunántúlról töltik fel az itteni kereteket. A KSZV[15] folyton panaszkodik, hogy a németek terrorizálják, de nem tud segíteni, örül, ha a két kis kapacitású vasútvonalon le tudja bonyolítani a mi szállításainkat...

Úgy látszik mégis készül valami. Megkérdeztem Bodrogit, mit tud róla:

— Ezek a csapatszállítások csupán védelmi jellegűek, amit az egyes román támadások tettek szükségessé — mondta.

Délután, mivel más dolgom nem volt, Pogány ezredessel[16] kikocsiztunk a feleki vámhoz. Egész a sorompóig mentünk. Igen sok civil — főleg román parasztok — ácsorgott ott: várva a románok beszélgetési engedélyét. Közben állandóan jöttek — oszlopokban — a német egységek. A románok udvariasan nyitották meg előttük a sorompót. Beszéltem egy német századossal, aki elmondta, hogy Ploestiből jönnek. Útközben semmi bajuk sem esett, csak az élelmezés ment nehezen. Úgy tudja, hogy az enyedi román parancsnok biztosította őket, hogy simán átjöhetnek Magyarországra.

Pogány ezredes hazafelé tartva újságolta, hogy holnaptól kezdve megszűnünk IX. hadtestparancsnokságnak lenni: átalakulunk 2. hadseregparancsnoksággá. Csudajó!... és én erről a kegyelmes előszobájában mégcsak nem is hallottam. Majd a kávéházban megtudok mindent — gondoltam.

Pogány beszélt arról is, hogy az SD azt követeli a nemzetvédelmi osztálytól, adja át nekik az őrizetben levő román vezetőket. Veress ezt kereken megtagadta és most igen feszült a helyzet Veress és a németek között.

A parancsnokságra visszaérve újabb jelentést találtam az asztalomon: Székelykeresztúr térségében román erők támadást kíséreltek meg, amit a határvadászok visszavertek. — Ez ma már a negyedik vagy ötödik ilyen jelentés.

15 Központi Szállításvezetőség. Katonai szerv volt.
16 A IX. hadtest nemzetvédelmi osztályának a parancsnoka.

Megkérdeztem Bodrogit, mi a véleménye?

— Bűzlik — felelte —, aligha kerüljük el a háborút...

Késő délután repülő felderítő jelentés érkezett: Az ojtozi és a tömösi szoroson nagy szovjet gépesített kötelékek haladnak észak felé. Ugyanekkor gyalogmenetben nagyobb embercsoportokat kísérnek dél felé.

Este kilenckor, hazafelé tartva, bementem a kávéházba — hírekért. Ott már arról is tudtak, hogy napokon belül megindul a támadás Románia ellen. Faggattak, hogy mi igaz ebből? Mit tud egy irodaszolga? — gondoltam. Tíz órakor légiriadó volt. A szokott varrógép. Nyugodtan átmentem az Amerika Étterembe vacsorázni. Ott a pincér kérdezte:

— Igaz az, hogy megtámadjuk Romániát?

— ?...

Éjfél után gépfegyverropogásra ébredtünk. Álmosan nem tudtam pontosan megállapítani, honnan jön a kattogás, csak azt, hogy egész közelről. Lakásunktól ugyanis még két kilométernyire sincs a román határ. Lehet, hogy onnan puskáznak? — tettem fel magamnak a kérdést...

Kinéztem a Monostori út felöli ablakon. Kisebb csoport német katona vonszolta magát fáradtan a város felé. Ezek biztos itt, a bükki erdőn jöttek át a határon, lehet, hogy rájuk lőttek — vontam le a végkövetkeztetést és lefeküdtem újra.

Augusztus 28. Az éjszakai esemény után úgy elaludtam, hogy csak kilencre értem be. Bodrogi már bent volt, de egy szót sem szólt. Kezdetben csendes nap ígérkezett, délfelé azonban megélénkült az előszoba és a vezérkari tisztek egymásnak adták a kilincset. Ma még rátartibbak voltak mint korábban.

Érdekes, hogy ezek egyáltalán nem fogadják az ember köszönését!

Újabb jelentés: a románok az Úz völgyében támadtak sikertelenül.

A mi határszakaszunkon teljes a csend — és ez engem megzavar. Itt lehetne a legkönnyebb és leglátványosabb sikert elérni, ha a „Clujul nostru"-t megtámadnák és elfoglalnák. A hegytetőn ugyanis ők vannak kedvezőbb hadászati helyzetben, mi itt alig rendelkezünk említésre érdemes erővel. Ezt nyilván ők is tudják. Nem értem...

Wass két napra hazament Czegére, most egyedül maradok, amit nem szeretek, bár a bokázást ügyesen leépítettem...

Jó lenne teljes képet kapni a helyzetről, de én csak részleteket ismerek — sajnos még ezeket sem tudom képpé formálni, mert rendkívül hiányosak a katonai ismereteim.

Délfelé Zimmermann állított be, Veress támogatását akarta megszerezni ahhoz, hogy a város nagyobb segítséget adjon az özönlő németek élelmezéséhez. Bodrogi udvariasan bár, de elutasította. Erre engem kért meg, hogy próbáljak valakivel beszélni ebben az ügyben. Felhívtam a vásárfelügyelőt, hogy tanácsot kérjek.

— Szó sem lehet róla! — felelte határozottan, majd még hozzáfűzte. — Még a város ellátását is csak úgy-ahogy tudom biztosítani. Legfeljebb zöldséget tudnék adni.

Közöltem a választ Zimmermannal.

— Köszönöm, zöldséggel magunk is tele vagyunk — mondotta kajánul rámmosolyogva és eltávozott.

Délután sem történt semmi említésre méltó. A délelőtti rumlira nagy csend következett. Bodrogi is elment feketézni. Azt mondta, hogy hamarosan visszajön és akkor én menjek haza aludni, mert éjjelre be kell jönnöm.

Alig lépett ki az ajtón, behivatott Fónagy. Látszott rajta, hogy éppen akkor ébredt délutáni álmából. Itt nagy baj nem lehet — gondoltam —, ha a vezérkari főnöknek van ideje szunyókálásra.

Leültetett és megkínált cigarettával. Az ajtót nyitva hagytam, hogy lássam, ha valaki bejön. Színházi dolgokról érdeklődött. E szokatlan barátságos beszélgetés hatására bátorságot vettem: megkérdeztem, mi a véleménye az általam feltételezett Kolozsvár elleni támadásról.

Csodálkozásomra nem utasított rendre, hanem nyugodt hangon beszélni kezdett: úgymond, ők is számoltak ezzel a lehetőséggel, és ezért is folyik most a keretek feltöltése. De erre talán nem lesz szükség, mert láthatóan a román hadvezetésben meghasonlás következett be. A tisztikar egy része fél a bolsevista veszélytől és ezért nem szeretné, ha kenyértörésre kerülne velünk a dolog. Példának hozta fel az enyedi parancsnoknak a németekkel szembeni magatartását. Azután — fűzte tovább a szót — ebben a tekintetben még van egy nagy kérdője, éspedig az: mit tartalmaz a szovjet—román fegyverszüneti szerződés katonai záradéka? Könnyen lehet, hogy a szovjetek sem bíznak a román hadseregben és csak ott engednek kisebb határsértéseket, ahol már az ellenőrzésük alatt tartják a románokat. Ez pedig csak jóval a Marostól délre lehetséges — egyelőre. Valószínű, hogy az ellenünk irányuló hadműveleteket — ha egyáltalán sor kerülne rájuk — maguknak tartották fenn és azokban a románoknak csak alárendelt szerepet szánnak. De ő azt hiszi, hogy erre nem fog sor kerülni.

— S ha mégis sor kerülne — kérdeztem?

— Akkor harcolni fogunk! — felelte, s ezt úgy mondta, mint aki pontot tett a beszélgetés végére.

Azzal az érzéssel jöttem ki a szobájából, hogy hadvezetőségünk nem számol azzal, hogy Erdélyben háborúra kerülhet sor. De vajon mire alapíthatják ezt a hitüket? Talán mi is kiugrásra készülünk és fegyverszünetet kérünk? — kérdeztem magamtól. S ekkor eszembe jutott az, amit a minap Zimmermann mondott. Valóban itt nincs a németeknek számottevő és harcképes ereje, itt lehetne valamit kezdeni. De mi van Budapesten és az ország többi részén? Csupa olyan kérdés, amire én nem tudtam még magamnak sem feleletet adni...

Bodrogi hamar visszajött, ekkor nekiduráltam magam és megkérdeztem, hogy neki mi a véleménye. Tettem ezt abban a hiszemben, hogy az ő véleménye, mivel sokat érintkezik Veressel, a parancsnokló tábornok véleményét is tükrözi. Majdnem ugyanazt mondta, amit Fónagy. Erre kereken megkérdeztem.

— Elképzelhető az, hogy fegyverszünetet kérünk?

— Egy háborúban minden lehetséges — felelte és felhúzta a vállát, mint aki ezt a lehetőséget sem tartja kizártnak.

Hazafelé tartva ezeken a dolgokon járt az eszem, és az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy mi is a kiugrás előtt állunk.

Otthon Demeter Béla[17] várt rám. Igen megörültem neki, mert a bevonulásom óta nem láttam, de azért is, mert mindig kitűnő információi voltak.

A beszélgetés során elmondtam a kiugrással kapcsolatos gondolatomat. Ő ezt — sajnos — kizártnak tartja, mert a tények éppen az ellenkezőjét bizonyítják. Éjjelente katonai teherautók gördülnek egyes házak elé és a tiszti családok holmiját pakolják fel. A tisztek menekítik családjukat. Ez pedig azt jelenti, hogy inkább háborúra számítanak mint fegyverszünetre. Pedig erre most lenne a kedvező alkalom, amíg a szovjet erők felvonulása be nem fejeződik. Teleki Bélának is — aki

17 A kolozsvári Estilap főszerkesztője. Kitűnő szimatú újságíró és politikus. A felszabadulás után a koalíciós kormány erdélyi szakértője volt.

most Pesten van — ez a véleménye. Így maga próbált Veressel beszélni, de nem fogadta.

— Próbáld meg te — ajánlotta.

— Teljesen félreértitek a helyzetemet — válaszoltam —, a segédtiszt, legalábbis itt, senki, átnéznek rajta és csak az ügynek ártanék, ha szólnék.

Demeter Béla a további beszélgetés során elmondotta, hogy igen rossz hírei vannak a dél-erdélyi magyarság helyzetét illetően. Napirenden vannak a letartóztatások, internálások és az üldözések.

— Ez ellen is kellene valamit tennünk — mondta, de hogy mit, arra nem tudott feleletet adni.

A lakásról együtt jöttünk el s csak a hídnál vettünk egymástól búcsút.

Augusztus 29. Egész éjjel aludtam a főnök díványán. Semmi dolgom sem volt. Nem tudom, mire is kellett ez az éjjeli szolgálat. Mondtam is reggel Bodroginak, aki csak nevetett és azzal „vigasztalt",

— Lesz még eseménydúsabb éjszakád is, csak várj!

Délelőtt jött egy tüzérszázados és jelentette Bodroginak, hogy megérkezett a tüzérosztály trénje, s mivel nem tudták a szászfenesi laktanyában elhelyezni, most a Monostori úton táboroznak. Bodrogi azonnal beszélt valakivel telefonon és elküldte a századost, hogy rövidesen intézkedés történik.

Jelentések: hajnalban az Uz völgyében és Kézdivásárhely térségében támadtak a románok, sőt, repülőtámadásokat is intéztek az Alföldön. Későbbi jelentés szerint Ilyefalvánál is betörtek és ott csak hosszas harcok után sikerült őket a határon túlra visszaszorítani. Nem tetszett nekem a dolog és ezt meg is mondtam nyíltan Bodroginak, mire ő dalban válaszolt:

— Piros a paroli, nem kell be...

— Te könnyen beszélsz, mert a tied piros, de az én parolim barna — feleltem. Jót nevetett. Erre elmeséltem neki a Demeterrel folytatott beszélgetésemet. Azt mondta, szóba hozza Veressnél ezt a költözködés ügyet.

Közben a vezérkariak állandóan sürögtek. Szakadatlanul folyt a tanácskozás. A megbeszélést később a térképszobában folytatták, még ebédszünetet sem tartottak.

Wass is megjött. Mesélte, hogy a Mezőségen igen nyugtalanok az emberek. Attól félnek, hogy egy szép napon ott is betörnek a románok és vérfürdőt rendeznek. A határ ott teljesen nyitott és alig van valami határvédelem.

Bodrogi bement Veresshez, majd behívott engem és Wasst is. Wassnak el kellett ismételnie a mezőségi tapasztalatait, nekem pedig a Demeterrel folytatott beszélgetésemet. Veress csak annyit jegyzett meg, hogy a Mezőség védelme biztosítva van, a fegyverszünet pedig nem az ő dolga, neki ebben a kérdésben csak akkor lehet véleménye, ha azt a kormányzó kikéri.

Amióta itt vagyok, ilyen baráti hangnemben még nem beszélgetett velünk. A tábornok szemmelláthatóan igen gondterhelt volt, s annyira megfeledkezett a helyzetről, hogy még hellyel is megkínált bennünket.

Délután Veress váratlanul — legalábbis nekem — Budapestre repült. Ez még Bodrogi számára is meglepetés volt. Egyikünk sem tudta ugyanis, ki és mikor intézkedett a repülőgép iránt. Biztos a vezérkar. Most aztán ők uralják a helyzetet. Veress távolléte óta mindegyikük parancsnoknak játssza még magát. Kemecsei alezredes le is szidott, mert nem jelentkeztem nála, amikor bejött a szobába. Eddig sohasem tartott rá igényt.

Wass hazament pihenni, így én maradtam bent ismét. Ez már a

második éjszakám volt. Estefelé elcsendesedett a ház, csak hughes-jelentéseket hoztak a távírászok. Ezeket Fónagynak adtam át. Mintha kicserélték volna, egy szót sem szólt, csak a térképet nézte szüntelenül.

Augusztus 30. Wass reggel hétkor végre leváltott. A reggeli jelentéseket még én vettem át: Mezőhegyesnél, Makónál, Csanádpalotánál, Előpataknál és Illyefalvánál jelentenek visszavert román támadásokat.

— Hát mi ez, ha nem háború?

Telefonon közölték, hogy Veress délután visszaérkezik és Atzél Edelegyen kéznél. Itt valami készül, mert Atzélt csak akkor veszik elő, ha kalandra van kilátás.

Bodrogi átfutva a jelentéseket, kért, ne menjek el addig, amíg a tábornok meg nem jön, mert lehet, hogy szükség lesz mindkettőnkre, feküdjek le és aludjak a „kegyelmes" szobájában. Mivel ilyen helyzetben úgysem tudtam volna rendesen aludni, megborotválkoztam és maradtam.

Közben újabb jelentések érkeztek: Székelyzsombornál, Budatelkénél, Felsőrákosnál, Barótnál, Köpecznél, Miklósvárnál és Nagyajtánál próbálkoztak a románok. A támadásokat sorra visszaverték. Egyik-másik jelentésben már kisebb szovjet erők részvételéről is szó esett.

15 h-kor megjött Atzél és azonnal bement Fónagyhoz. 16 óra tájban megérkezett Veress is és azonnal összeült Atzéllal. Kb. három óra hosszat tárgyaltak — hogy miről, nem tudni, mert semmi sem szivárgott ki. Atzél igen derűs arccal jött ki, ebből arra következtettem, hogy csak kalandról lehet szó, ez az ő éltető eleme.

Atzél távozása után Bodrogi hazaküldött azzal, hogy huszonnégy óra szabadságot is ad.

— Pihenj — mondta, s erre valóban szükségem is volt.

Szeptember 1. Másfél napi „civil" élet után ismét bementem a parancsnokságra. A városban egyébként teljes a fejetlenség. A tisztek költözése érezteti is hatását: aki csak teheti máris menekül — vagy legalábbis menti az értékesebb holmiját.

Az egész Monostori út tele van különféle katonai alakulatokkal. Ezt a saját szememmel láttam. Bent tudtam meg, hogy ezek egy részét a Székelyföldre, kis részét a Mezőségre irányították. A többi Kolozsvár térségében marad. Közben egymást követik a román támadások. Csak Feleknél nem történik semmi — sőt ott egyre-másra jönnek a németek, akiket most már megállás nélkül zavarnak tovább nyugat felé.

Ma érkezett hozzánk egy tábori csendőrszázad. Ebből tizenkét főt Veress személyes szolgálatára rendeltek. — Egyelőre csak pipázgatnak...

Megjött a kormányváltozás híre. Lakatos tábornok lett a miniszterelnök. Vajon ez a katonai megoldás előtérbehelyezését jelenti?...

Tegnap a román rádióban királyi proklamációt olvastak fel, felszólítva a román csapatokat a határ átlépésére. A román kormány tehát elhatározta: visszaszerzi a magyaroktól Erdélyt.

Itt erről az a vélemény, hogy ez a proklamáció csak a Szovjetunió beleegyezésével hangozhatott el, ami azt jelenti, hogy támogatják Romániát Észak-Erdély visszaszerzésében, ez pedig nagyon is komplikálja a helyzetet — katonai és politikai szempontból egyaránt...

Mivel a politikusok egymásnak adták a kilincset, Veress kiadta a parancsot: Senkit sem fogad, csak a közvetlen munkatársait.

— No lesz itt rumli, felháborodás — gondoltam magamban. Nem tévedtem.

Mától kezdve — ez a parancs — a két segédtiszt csak éjjelre váltja egymást, nappal mind a kettőnek bent kell lennie.

Jelentések: a déli Kárpátokban csupán egyes román kötelékek kísé-

relték meg a hágók megszállását — sikertelenül. Viszont a keleti Kárpátokban egyre fokozódik a szovjet hadsereg nyomása. Sepsiszentgyörgy ellen erős román támadás indult, amit sikerült meghiusítani. Marosvásárhelytől északnyugatra határvadászaink román felderítő vállalkozásokat akadályoztak meg.

Szeptember 2. Az éjszaka aránylag csendesen telt el, csak a távírászok panaszkodtak, hogy megszakadnak a munkától — a vezérkar ugyanis ontja a parancsokat.

Ma még arra is volt időm, hogy a lapokat átnézzem. Mulatságos, hogy azokat a harci eseményeket, amelyeket a városban már mindenki ismer, csupán két-három nap múlva közlik.

Egy német vezérkari ezredes vezetésével kisebb tiszti csoport jelentkezett Veressnél. Már tudhatott a jövetelükről, mert azonnal fogadta őket. Hosszasan tárgyalt az ezredessel, majd Fónagyot is bevonták a megbeszélésbe...

Mint hallottam, a német tisztek itt kapnak helyiséget az épület balszárnyán.

— No, ebből kalamajka lesz, mert mindenki félti az oduját! — mondtam magamban.

Egész nap hordtuk a „Szigorúan bizalmas!" iratokat egyik szobából a másikba. Ezeket ugyanis csak segédtiszt kézbesítheti! Véleményem szerint ez ostobaság, mert amíg felkerülnek az első emeletre, legalább tízen is elolvassák. Aztán a kávéházban hallom meg, hogy mi volt abban a papírban, amit kézbesítettem.

Ma éjjel Wass az ügyeletes... Hétkor távozhattam. A kapuban megállított az ügyeletes tiszt és megkérdezte, miért nincs a kezemen kesztyű!

— Mert nincs kesztyűm — feleltem.

A tiszt megcsóválta a fejét, biztos nem ment a fejébe, hogy kesztyű nélkül, miként lehet hadat viselni... Hát még, ha azt is tudta volna, hogy a pisztolytáskámban csak cigaretta volt.

Útbaejtettem a kávéházat, ahol Suba[18] megkérdezte, mi az igaz abból, hogy egy-két napon belül megtámadjuk Romániát?

Ezek mindig jobban vannak értesülve, mint én!...

Szeptember 3. Ma korán mentem be... Az egész Monostori út még mindig tele volt katonákkal és járművekkel. A parancsnokságon aztán megtudtam, hogy ezek nem a tegnapiak, hanem az éjjel érkeztek és rövidesen mennek is tovább.

Az éjszaka érkezett jelentések ott feküdtek az asztalomon: Sepsiszentgyörgyről, Békásszorosról, Kézdiről, szinte az egész Székelyföldről jelentettek újabb és újabb román támadásokat — elvétve kisebb szovjet erők támogatásával.

Korán érkezett Fónagy is — vele a német vezérkari ezredes. Borzasztóan elhanyagolt külsejű ember. Bezárkóztak Fónagy szobájába és hosszasan tanácskoztak, majd amikor Veress is bejött, együtt átmentek hozzá. Rövidesen behívatták Kemecsei alezredest is.[19]

Az iroda olyan volt, mint egy átjáró ház: civilek, katonák egymásnak adták a kilincset. Bodrogi hamar megunta a sok jövés-menést és elhívott ebédelni, meghagyva Wassnak, hogy üzenjen értünk, ha van valami. (Most elég az egy segédtiszt? — gondoltam.) Nyugodtan megebédeltünk, majd utána még egy kicsit el is beszélgettünk... Bodrogi szerint a támadás valóban hamarosan megindul három irányban: 1. Tordán át, 2. Maros-

18 Kolozsvár alpolgármestere.
19 A hadseregpararncsnokság hadműveleti osztályának a vezetője.

vásárhely térségéből nyugati irányban, 3. a 3. hadsereg Aradon át a Maros völgyében. Mindhárom támadásnak az iránya Nagyenyed.

— Mi értelme van ennek? — kérdeztem.

— A Maros az a természetes vonal, amit védeni lehet, s talán ennek a birtokában kedvezőbb fegyverszüneti feltételekkel lehet Észak-Erdélyt biztosítani — válaszolta.

Civil agyamnak kissé furcsának tetszett ez az okfejtés, hirtelen nem is tudtam eldönteni, hogy ez Bodroginak vagy a vezérkarnak a véleménye-e? Aligha lehet csak egyéni elgondolás — gondoltam magamban. Meg is mondtam Bodroginak, hogy nézetem szerint elképzelhető, hogy a marosvásárhelyi és a tordai támadás eléri Nagyenyedet, de vajon tudjuk-e addig tartani, amíg az Aradon át előretörő hadsereg oda megérkezik? A mai technikai fejlettség mellett ugyanis a Maros csak kis patak.

— A zászlósok csak viselik a háborút, de nem vezetik! — válaszolt tréfásan és jót nevetett.

Nem állhattam meg, hogy ne mondjam:

— Úgy is néz ki!...

Majd elfelejtettem: tegnapelőtt óta zászlós vagyok...

Kemény[20] felhívott, hogy kérjek legalább két nap szabadságot, mert annyi a munka és a probléma, hogy nem nélkülözhetnek.

Wass jóvoltából Bodrogi hallgatólagosan tudomásul vette, hogy két napig nem jövök be, de azzal a kikötéssel, hogy telefonhívásra tüstént jelentkeznem kell...

Szeptember 4. Wass délután telefonált, hogy sürgősen jöjjek be a parancsnokságra. Útközben — szokásomhoz híven — betértem a kávéházba egy feketére. Meglepődésemre ott újságolták a nagy hírt: holnap hajnalban indul a támadás!

Bent aztán megtudtam, hogy a hír igaz.

A támadás itt Felek irányában 5-én hajnali 4.15-kor indul. Este 20 órakor óraösszeigazítás!

A fogason géppisztolyok lógtak. Egy az enyém. Nem mertem bevallani, hogy nem értek a kezeléséhez. Majd hazaszaladok a revolveremért, azzal legalább tudok bánni, ha netán szükség lesz rá — gondoltam.

Otthon már a támadás pontos idejét is tudták. Megfoghatatlan, hogy ez a fontos adat, miként juthatott a polgári lakosság fülébe. Ily módon erről a városban élő románok is tudomást szerezhettek és nem szükséges különösebb ügyesség ahhoz, hogy ezt a hírt átjuttassák a határon — ami véleményem szerint már meg is történt.

Este nyolc órakor összeigazítottuk az órákat. Kiosztották a rohamsisakot és a gázálarcot is. Én is kaptam, bár nem látom az értelmét, mert, ahogy én nézem, ebből az épületből senki se fog kimenni az arcvonalba.

Utána Bodrogi közölte velünk, hogy a főhadiszállás ma este átköltözik Bethlenbe. Ő is. Mi ketten itt maradunk és Wass intézkedik, mint rangidős.

Este kilenc óra volt már, de Veress még mindig nem ment el, Bodrogi sem. Nem értettem, de nem kérdezősködtem... Wassal latolgattuk a lehetőségeket. Nagyon borúlátó volt, de most már Bodrogi is. Veress parancsot adott, hogy fél négykor keltsük fel. Vass lefeküdt az íróasztal mögött a földre és nyomban el is aludt.

Bodrogi lement az étkezdébe. Egyedül maradtam a két tábori csend-

[20] Báró Kemény János, a Kolozsvári Nemzeti Színház főigazgatója.

őrrel, akik a szoba sarkában egykedvűen pipáztak. Határozottan ideges voltam, mert még sose kerültem ilyen közel a háborúhoz.

Úgy tűnt, mintha az egész épület kihalt volna, olyan nagy volt a csend, hogy szinte már fájt.

Bodrogi visszajött és elküldött aludni. Mivel az a felzaklatott idegállapotom miatt meddő kísérlet lett volna, lementem az étkezdébe és — idegcsillapítónak — megittam néhány feketét. Az étkezde tele volt csendesen beszélgető emberekkel. Három óráig társalogtam velük — színházról, sportról s ezer más apró semmiségről —, hogy eltereljem a gondolataimat.

Amikor visszamentem, Wass még mindig aludt. Felkeltettem.

Szeptember 5. Csigalassúsággal haladt az óra mutatója. Fél négy tájt benyitottam Veresshez, már az íróasztalánál ült és írt. Csak egy fejbólintással jelezte, hogy tudomásul vette a parancs teljesítését. Láttam rajta, ő sem hunyta be a szemét egész éjszaka.

3.45-kor jelentkezett egy határvadász százados — a nevét nem értettem — a feleki tető oldalából és jelentette, hogy tőle északra mozgolódást tapasztalt, érdeklődött, hogy mitévő legyen. Bodrogi kivette a kezemből a kagylót s leszidta, mondva, tartsa magát a kapott parancshoz és ne kérdezősködjön.

Most hirtelen megélénkült az egész ház. Négy órakor már mindenki a helyén volt. Feszült várakozás csendje ülte meg az egész épületet. 4.15-kor megszólaltak a szirénák. Kimentünk az erkélyre és tácsővel kémleltük a feleki tetőt, amit igen jól lehetett látni. Szép, tiszta idő volt. Nem láttunk semmi mozgást, a harc zaja sem hallatszott. Jó negyedóra múlva elszórt puskalövések és ágyúzás hangját hozta felénk a szél.

4.36-kor újra jelentkezett az előbbi százados — nevét most sem értettem meg, mert igen furcsán hangzik — és jelentette, hogy tőle északra a rendőrtartalék támad, előtte két német páncélos cirkál és lassan nyomulnak a tető felé. Ellenállást még sehol sem tapasztalt.

Öt óra tájban sűrű ágyúzás hallatszott. Bodrogi azt mondta:

— Ezek a rohamtüzérek.

Ő a tüzér, csak tudja!

A szóban forgó százados jelentette, hogy ellenállás nélkül felértek a hegytetőre és a kiépített állásokat üresen találták. Rengeteg az elszórt fegyver és lőszer, mind vadonatúj. Össze kellene szedni — mondta. Jelentettem a dolgot Bodroginak, ő tovább jelentette.

A százados tíz percenként jelentkezett és mint egy haditudósító, úgy számolt be a feleki tető eseményeiről. Legutóbb azt jelentette, hogy egy elhagyott csűrben három román katonát talált fegyvertelenül, érdeklődött, mit csináljon velük, kísértesse be őket?

— Ne kísértessen be senkit — förmedt rá Bodrogi —, végezze a dolgát a kapott parancs szerint, minket pedig hagyjon békében.

Igaza van. Éppen elég ideges az ember ahhoz, hogy folyton ezt a locsogást hallgassa.

10-kor jelentették, hogy a feleki tetőt teljes szélességében elfoglalták. Parancsot kért egy alezredes, hogy mi történjék az ott talált fegyverzettel és lőszerrel?

— Idejében intézkedés történik — válaszolta Bodrogi...

Elolvastam a mai lapok hadijelentéseit. Azt írják, hogy a Székelyföld hadászatilag fontos területe csorbítatlanul és szilárdan a magyar és a német csapatok kezén van. A szovjet—román támadás súlypontja az ojtozi és gyimesi szorosok vidéke és a Bisztrica völgye...

Ez legalábbis a két nap előtti helyzet, de arról semmit sem írnak, hogy ma reggel megindult az egész arcvonalon a támadás Románia ellen.

Délben jelentés érkezett: a szovjet—román csapatok betörtek az ojtozi szoroson és több székely falut elfoglaltak. A román csapatok rabolni és gyilkolni akartak, de a szovjet hadsereg ebben meggátolta őket...

Itt járt látogatóban Almay Béla.[21] A barátságunk a régi, akárcsak a gimnáziumban volt. Megkértem, tájékoztasson a helyzet jelenlegi állásáról. Pontosan ő sem ismeri a terveket, de amennyire tudja a 2. és a 3. hadsereg ma reggel együtt kezdte meg a támadást, ebben részt vesz a székely hadtest, a rendőrtartalék és a tábori csendőrség is. Német részről szinte jelentéktelen a részvétel. A kolozsvári térségben mindössze egy gyalogzászlóaljról, két SS századról, egy tábori csendőrszázadról, egy csonka páncélos alkalulatról és a székely hadtestnél egy rohamosztagról tud.

A reggel megindult támadás tervszerűen halad. A jelentések szerint a rohamtüzérek már Torda környékén járnak. A marosvásárhelyi ék is elérte a tervben kitűzött célokat. Ellenállás jóformán sehol sem volt. Szovjet alakulatokkal eddig nem kerültek a csapataink érintkezésbe.

Almay általában pesszimista és gondterhelt. Szerinte minden attól függ, hogy az aradi támadás, hogyan halad előre. Ha ez nem járna sikerrel, úgy a Nagyenyed irányában indított kétirányú előnyomulás értelmét veszti, azáltal, hogy könnyen bekeríthetik, mert nincs biztosítva a nyugati oldala. De talán van tartalékban erre az esetre olyan politikai terv, ami alkalmas a helyzet megoldására...

— A fegyverszünetre gondolsz? — kérdeztem.

Nem felelt, de az az érzésem, hogy tudott erről valamit, csak nem akart beszélni...

Délutáni jelentések: a rohamtüzérek — jóformán semmi ellenállásba sem ütközve — Tordát megkerülték, nehogy utcai harcokba bonyolódjanak és már Miriszló környékén járnak.

A szemben álló román katonaság önként megadja magát. Egy részük — fegyverüket, sapkájukat eldobálva — a környező falvakba menekül. A rohamtüzéreknek nincs idejük a foglyokkal bajlódni, ezért összeszedésére gyorsan mozgó gyalogos alakulatokat vezényelnek oda. A rohamtüzérek előrehaladása olyan gyorsütemű, hogy a híradók nem tudják követni őket. A jelentéseiket futárok hozzák a hozzájuk legközelebb eső híradókig és azok juttatják el ide.

Veress délelőtt egy páncélautón négy géppisztolyos tábori csendőr kíséretében kiment az arcvonalba és még nem jött vissza. Fónagy sincs itt, tudomásom szerint Bethlenben sem tartózkodik senki sem. Tehát mégsem ott van a főhadiszállás.

Egy elkésett jelentés szerint: a rohamtüzérek trénje Bányabükknél német légitámadás következtében teljesen megsemmisült. Sürgősen pótlást kérnek. Hát ez, hogyan történhetett? Irtózatos kapkodás, hogy ki miben intézkedjen. Most derült ki, hogy itt bent alig van valaki. Majdnem mindenki kiment a vonalakba.

A fárasztó nap után pár órára lefeküdtem...

Szeptember 6. Öt órakor Wass felébresztett és közölte a parancsot: azonnal induljak egy német tehergépkocsi oszloppal Torda irányába összeszedni az eldobott lőszert és fegyvereket. Legénység a Wesselényi Lövészegylet kétszáz lövésze lesz.

Éppen csak lehörpintettem egy csésze kávét, máris jelentkezett az

[21] Ekkor már nem tartozott a 2. hadsereg kötelékébe.

oszlop rangidős gépkocsivezetője. Átmentünk G. német főhadnagyhoz, aki úgy beszélt magyarul, akárcsak én. Majd kurta német parancsok hangzottak el:

— Stahlhelm... Handgranaten... Maschienenpistolen! — Az őrmester bokázott és máris indultunk. Én lettem az oszlop parancsnoka. Tizennyolc tehergépkocsi és ugyanennyi német sofőr, semmi több. Acélsisakról, kézigránátokról és géppisztolyokról szó sem volt.

A színház előtt jó másfél órát kellett várnunk, amíg megjöttek a lövészek. Csupa 16—17 éves gyerek. Arcuk tüzelt a várható „kaland" izgalmától. Nagy nehezen felpakoltuk őket a kocsikra. Én a legelső kocsiba ültem, amelynek vezetője a szóban forgó őrmester volt, aki Sztálingrád alól „jött" Kolozsvárig.

Az úton Felekig sűrű sorokban jöttek velünk szemben a román foglyok. Elnyűtt, fáradt emberek voltak, arcukon leplezetlen ijedtség.

Feleken megálltunk. Az egész falu kihalt volt, a lakosságot kitelepítették. A házak üresek, ajtajuk tárva-nyitva, némelyik tűzhelyen még ott volt a kihűlt étel: a váratlan és gyors kiürítésnek a nyomai. Éhes kutyák, malacok és kecskék kószáltak a házak között, eleség után kutatva.

Amerre szemünk ellátott, gazdátlan fegyverek és lőszer hevert. Vadonatúj lövegek, géppisztolyok, kézigránátok — valamennyi német gyártmány. A közelben 15—20 román katona üldögélt. A rajtuk levő ruhán kívül nem volt semmijük. Amikor hozzájuk értem, egyszerre felugrottak.

— Hová valók? — kérdeztem.

— Nagyszalontára — felelték.

Itt találkoztam M. zászlóssal, ő volt a foglyokat összeszedő különítmény parancsnoka. Hívott, hogy nézzem meg a lőállásokat. A hegy peremén méteres földhányás, tele lőréssel. Itt is temérdek fegyver volt. Az ágyúk csöve a város felé meredezett...

Továbbmentünk. Egy kövön, teljesen elhagyottan egy román alezredes ült. Jöttünkre felállt és tisztelgett, nyilván nem ismerte rangjelzéseinket. Jól beszélt németül. Leültünk mellé a kőre, cigarettával kínáltam. Lassan feloldódva eleredt belőle a szó. Regáti,[22] s mint fiatal hadnagy részt vett Erdély megszállásában. Jó román hazafi, akinek Nagyrománia megszületésével megvalósult az álma. Most — mondta elkeseredett hangon — már nincs semmi értelme az életének. Előbb Beszarábia, aztán Erdély, most pedig egész Románia elveszett, mert ami megmarad belőle az is bolsevista lesz. Feleségét és két gyermekét hagyta Cimpolungban, s ha azok nem lennének, főbelőné magát. Ebben a nagy zürzavarban szinte el sem tudja képzelni, hogy valaha is hazakerülhet... Szerettem volna neki valami vigasztalót mondani, de nem mertem, attól féltem, hogy az őszinte emberi részvét hangja hamissá válik az „ellenség" szájából.

A lövészeim szétszéledtek, s mint láttam, válogatás nélkül felszedtek minden fegyvert s lőszert. Ez nem vezet jóra — gondoltam —, mert a tudatlan gyerkőcök kezében még felrobbanhat egy kézigránát. Nagy nehezen összeszedtem őket és megbeszéltem a német őrmesterrel, hogy addig megyünk előre, amíg csak lehet, és majd visszafelé haladva szedjük össze a fegyvereket.

A románok a feleki tetőről lefelé kanyargó aszfaltutat nagy beton, vas és fa útelzáró akadályokkal tűzdelték tele. Ezek már mind le voltak bontva, fűrészelve, illetve robbantva, úgy, hogy akadály nélkül haladhattunk. Bányabükkig egy katonát sem láttunk.

Bányabükknél találkoztunk egy távíróvezetéket szerelő híradó cso-

22 Az 1919. előtti Romániát nevezték regát-nak, királyságnak.

porttal. Szerintük Torda már a mienk, ily módon nyugodtan mehetünk tovább, ők is Tordáig szerelik a vonalat.

Nem messze innen, a nyílt mezőn furcsa romhalmazra lettem figyelmes. Odamentünk. Kifordult belű marhák, szétroncsolt szekerek, szétszóródott konzervek, kenyér és más élelmiszerek maradványai. A rohamtüzérek trénje. Egy vonatosztályos őrmester őrizte, aki elmondta, hogy nem tudtak hajnalban lépést tartani a lövegekkel, lemaradtak és akkor egy 10—12 gépből álló német kötelék támadta meg őket és tíz perc alatt ripityára lőtte az egész trént. Szerencsére emberéletben nem esett kár. Őt itt hagyták és nem tudja, hogy mitévő legyen. Parancsra vár.

Ronda, elgondolkoztató látvány volt. Hogyan történhetett meg ilyesmi?

Leérve az Aranyos völgyébe, a túri hasadék irányából aknatüzet kaptunk. A becsapódások még elég messze estek tőlünk. A német őrmester mégis azt tanácsolta, forduljunk vissza, mert az út még nincs biztosítva:

— Ő csak tudja, ő járt Sztálingrádnál — gondoltam és parancsot adtam a visszafordulásra.

Hazafelé tartva, egész estig gyűjtöttük a fegyvereket. Lőszerhez nem engedtem nyúlni — a gyerekek miatt. Mind a tizennyolc gépkocsi tele lett fegyverekkel és még rengeteget ott is hagytunk férőhely híján.

Késő este lett, mire visszatérhettem a parancsnokságra. Ott tudtam meg, hogy a bányabükki légitámadás a rohamtüzérek túl gyors előnyomulása miatt történt. A Debrecenből felszálló vadászoknak azt mondták, hogy a Bányabükktől délre fekvő rész még a románok kezén van. A sajnálatos eset tehát tévedésből történt.

Hír szerint a parancsnokló román tábornok is fogságba esett. Szegény Wass a fejebúbjáig tele volt jelentéssel, távirattal, azt sem tudta, hogy mihez kapjon. Segíteni akartam neki, de Bodrogi hazaküldött aludni.

Elmenőben Wass odasúgta nekem, hogy az aradi támadás még nem indult meg. — Mintha fejbevertek volna...

Szeptember 7. Korán jöttem be, hogy leváltsam Wasst, aki immár 36 órája virrasztott. Az éjszaka olyan mozgalmas volt, hogy le sem hunyták a szemüket. A gyalogság éjjel megszállta Tordát, a rohamtüzérek pedig Miriszlónál elérték a Maros vonalat. Ott parancsot kaptak, hogy álljanak meg és várják be a marosvásárhelyi éket.

A Székelyföldről csupa riasztó jelentést kaptunk. Egyre erősödő szovjet nyomás, súlyos elhárító harcok vannak szinte az egész vonalon. Veress és Fónagy odarepültek. A Fónagy szobájába beköltözött a német vezérkari ezredes. Csendes embernek látszik, a térképet nézi szüntelen s közben folyton rátenyerel a csengőre, mire én bemegyek s ő értetlenül néz rám, hogy mit akarok.

Bekötött fejű tüzérszázados kopogtatott be. Miriszlónál sebesült meg. Elmondta, hogy semmi német segítséget nem kaptak. Azt a kevés németet is, ami az arcvonalban volt, folyton ide-oda mozgatták, de úgy, hogy egyszer sem kerültek harcba. Rettenetesen szidta a németeket. Miriszló előtt súlyos harcba keveredtek, ott találkoztak az első komoly román ellenállással. Jelentékeny veszteséget szenvedtek. A tiszt vissza akar menni alakulatához, Bodrogi próbálta erről lebeszélni, de láthatóan nem sok sikerrel.

10-kor parancsot kaptam, hogy a tegnapi oszloppal újra mennem kell, ezúttal Tordáig. Ugyanaz az őrmester, ugyanaz a legénység.

Ma zavartalanabbul haladtunk, 11 óra után néhány perccel be is futottunk Torda főterére, ami tele volt emberekkel. Jóformán egész Kolozsvár itt nyüzsgött, jöttek megölelni a rég látott rokonokat, ismerősöket. A

katonaságnak nagyobb gondja volt, semhogy megakadályozza ezt a civil özönt.

Visszaindulás előtt rövid pihenőt tartottunk. Én bementem egy főtéri vendéglőbe ebédelni. A tulajdonos regáti volt, egy szót sem tudott magyarul, de nagyon előzékeny és igen jó ebédet adott, hozzá pompás enyedi bort is. Fizetéskor jó borsos árat számított, amire megkérdeztem:

— Mennyi ez leiben?

— Leit nem fogadok el, csak „pengo"-t — mondta, elhárítva minden további kísérletet...

Késő délután lett, mire visszaértünk.

Jelentések: a marosvásárhelyi ék találkozott a tordaival. Az aradi támadás még mindig nem indult meg, viszont a szovjet hadsereg nagy erőkkel átlépte a Marost Déva térségében.

Budapesten ma koronatanács volt. Estére futárt várunk repülővel. Küldönc ment Atzél Edéért. Wass holtfáradtan hazament, Bodrogi is...

20 óra tájban megeérkezett a futár — kis alacsony termetű vezérkari százados. Csak úgy sugárzott róla küldetésének a tudata. Hóna alatt nagy karton henger, a kezében pedig egy degeszre tömött aktatáska volt. Veress azonnal fogadta és az összes vezérkari tiszteket behívatta. Nemsokára megjött Atzél is — turista öltözékben. Jelentettem Veressnek, aki rögtön kérette. A tiszteket viszont kiküldte. Ezek az előszobában maradtak és suttogva beszélgettek. Bármennyire is füleltem, egy szót sem sikerült elcsípnem. Keresés ürügyével a fogashoz mentem és ekkor megütötte egy szó a fülemet: *fegyverszünet!* Nem volt időm tovább hallgatózni, mert a vezérkari százados kiszólt:

— Telefonáljon Szamosfalvára, hogy a gép álljon készen, mert azonnal indulok vissza.

Jó félóra telt még el ezután, míg végre a százados elment. Atzél még bent maradt Veressnél, csak jóval a százados után távozott.

Rossz érzésem volt. Amiben ugyanis Atzél benne van, az csak kalandos dolog lehet, a fegyverszüneti ajánlatot azonban mégsem tudom elképzelni. Ilyet csak a kormányzó tehet, mint az összes fegyveres erők főparancsnoka.

Tíz óra tájban Demeter Béla kopogtatott be. Teleki Géza megbízásából akart Veressel beszélni. Bejelentettem, de várnia kellett. Bizalmasan megkérdezte, hogy mit tudok Atzél küldetéséről?

— Semmi pozitívat — feleltem. Erre elmondta saját értesüléseit: Veress fegyverszüneti kéréssel küldte Atzélt a szovjet hadsereghez, aminek az volt az alapgondolata, hogy a jelenlegi kedvezőbb földrajzi pozícióban esetleg olyan feltételekkel lehet megkötni a fegyvernyugvást, ami a jelenlegi határt épségben hagyja. Úgy tudja, hogy ez a kormányzó tudtával történt, aki a mai koronatanács után határozott így. Szerinte — folytatta — reménytelen kísérlet, mert a szovjet túlerejével szemben nem állhat meg a mi hadseregünk, különösen azután, hogy az aradi támadás elmaradt és el is fog maradni...

Bámultam a jólértesültségét!...

Amikor Demeter Béla kijött Veresstől és elbúcsúzott, a kérdő tekintetemre csak legyintett. Ebből aztán megértettem, hogy az ő értesülései jók, következtetései pedig helyesek.

Igen vegyes érzésekkel kezdtem az éjszakát. Egyedül voltam és záporoztak a jelentések. Szovjet támadás itt is, ott is, jóformán mindenütt. A Déva térségében átkelt szovjet erők észak felé nyomulnak. Ez már a nagyváradi összeköttetésünket fenyegeti. Ezen a szakaszon semmi erőnk nincsen, majdnem teljesen nyitott a határ.

Éjfél után jelentette Miriszló, hogy Nagyenyed térségében nagy szovjet páncélos erők gyülekeznek. Mielőtt bevittem Veressnek a jelentést, egy pillantást vetettem a térképre:

— Ezek egycsapásra levághatják a Székelyföldet — állapítottam meg magamban...

— Tehát a Dévánál áttört sereg kettévált — mondta halkan Veress a jelentésbe pillantva, s ami eddig még nem történt meg soha, a térképre mutatva folytatta —, az egyik szárny Arad, a másik pedig Enyed felé fordult. Így legalább csökken az enyedi nyomás — majd váratlanul elhallgatott s én szótlanul távoztam.

Hajnalban újra jelentkezett Miriszló és jelentette, hogy az ott gyülekező szovjet erők zöme északnyugatnak fordult, Enyed térségében csak kis erő maradt és teljes a csend. Kezdeményezés nincs egyik fél részéről sem...

Szeptember 8. Most már az éjszakák egybefolynak a nappalokkal. Csupán rövid órákra lehet hazaszaladni fehérneműt váltani és fürödni.

A ma reggeli lapok közölték a vezérkari főnök jelentését az 5-i támadásról, mint a sorozatos román provokációk reakcióját. *„A Kolozsvár ellen felvonult erőcsoportot részben megsemmisítettük, részben Tordán túlra vetettük vissza."*

Nem értem, hogy miért kell ezt így beállítani? Kolozsvár ellen ugyanis jelentős román erőcsoport nem vonult fel — Olberg német hírmagyarázó szerint a magyar csapatok német rohamosztagok támogatásával stb., stb. —, hát ebből egy szó sem igaz. A Torda elleni hadműveletekben német erők nem vettek részt, leszámítva azt a két páncélost, amely 5-én hajnalban a feleki hegyoldalban keringett. Ez a magyarázat is csak abban a gondolatban erősített meg, hogy a támadás politikai elgondolás alapján indult meg, s talán már kezdetben is kísértett az a lehetőség, amit tegnap Demeter mondott az Atzél küldetéséről.

Ma egy vezérkari ezredes érkezett a parancsnokságra. Az egyik Szovjetunióból visszairányított hadosztály vezérkari főnöke. Marosvásárhelyről jött át, a hadosztályát levitték a Székelyföldre, ott várják a feltöltést, mert nagyon megfogyatkoztak. A kiegészítést Muraközből, Tolnából és Zalából kapják. Panaszkodott, hogy olyan fegyvereket kaptak, amelyeknek a kezelésére a legénység nincs kiképezve, ebből zavar lesz. Mindezt az előszobában és jó hangosan mondta el Kemecseinek...

Parancs ment a csapatokhoz, hogy nem szabad harccselekményeket kezdeményezni, csupán védekezni és azt is a legnagyobb lőszertakarékossággal. Állítólag a gyalogságnál napi húsz töltény a megengedett fejadag...

Az állomásfőnök kopogtatott be, Veressel akart beszélni. Persze hiába. Az előszobában panaszolta el, hogy olyan nagy mértékű a menekülés és a poggyászfeladás, hogy a napi egy vonattal azt nem győzik lebonyolítani. Szucság állomáson kb. 500 német páncélos rakodott ki és ez órákra megbénította az egész forgalmat. Intézkedést kér arra is, hogy az állomáson felhalmozott lőszert szállítsák végre el, mert nem lehet tőle mozogni, de a folytonos légiveszély miatt sem tanácsos tovább ott tárolni. Bevittem az 1. C. osztály főnökéhez, nem tudom mit végzett.

A Székelyföld keleti részétől eltekintve, mindenütt csend van. A Déva térségében átkelt szovjet erők Enyedtől északnyugatra való húzódása tovább tart. Legsúlyosabb a helyzet a háromszéki medencében. Szovjet erők kisebb egységei beszaladtak a határmenti székely falvakba...

Népes civil társaság gyűlt össze Veressnél. Főispánok, képviselők, írók stb. — csupa tollforgató ember. Veress kiáltványt akar intézni Erdély népéhez és ezt tárgyalták meg. A megbeszélés majdnem négy óra

hosszat tartott. Időnként igen szenvedélyes vitává vált, ami még az előszobába is kihallatszott.

Amikor kijöttek, megkérdeztem Botárt, hogy min volt a vita. Ideadott egy gépelt papírt, hogy olvassam el, de ne itt, mert egyelőre titok. Estére találkát beszéltünk meg a Belvárosi Kávéházban, akkor kell, hogy visszaadjam az átadott kiáltványtervezetet. Rögtön elolvastam. Meghűlt bennem a vér, ez képtelenség! Megmutattam Bodroginak is. Ő már tudott róla. Készen kapták Budapestről. Gyorsan lemásoltam, hogy megmaradjon arra az esetre is, ha nem adnák ki, amire Bodrogi szerint — erős remény van, mert egyhangú tiltakozás fogadta a tervezetet. Veress Pestről kért utasítást, hogy mitévő legyen.

FELHÍVÁS ERDÉLY NÉPÉHEZ!

Az ország biztonsága, az ezeréves föld védelme parancsolólag megkövetelte a magyar haderő védelmi harcát. A honvédség csapatai a Legfelsőbb Hadúr parancsára harcban állnak az ország elpusztítására felvonult szovjet és az áruló román haderővel. Hogy a kapott feladatok megoldására készen vagyunk, máris megmutattuk: azóta is hatalmas német és magyar erősítések érkeztek. Minden erő és reménység megvan a honvédségben, hogy akaratát az ellenségre kényszerítse.

Az arcvonal esetleges hullámzása, egyes területek átmeneti kiürítése senkit sem tévesszen meg. Erre főképpen egyes harcok eredményes vezetése érdekében van szükség. Erdélyt megtartjuk és meg is fogjuk tartani. Kötelez erre az ezeréves múlt, támogat ebben a harcban a történeti jog és diadalra vezet a magyar katonai ősi erény. Nem állunk ebben a harcban egyedül, mellettünk van a német birodalom harcban edzett hatalmas ereje.

E harcot azonban csak akkor tudjuk eredményesen végigharcolni, ha Erdély lakossága nemre, korra és egyéb körülményre való tekintet nélkül támogatja a harcoló honvédeket és hős szövetségesünket. Csak így győzhetünk!

Félelemre, aggodalomra nincsen ok; csak azt a népet lehet megtörni, amely elvakult, siránkozó, anyagias és önvédelmi harcra képtelen. Erdély lakossága a történelem során számtalanszor tanújelét adta harcos szellemű, vitéz magatartásának. Mint a keleti bástya hős katonái nemegyszer történelmi mértékkel mérve is csodálatosan cselekedtek.

Sajnos ez a szellem — főképpen a megszállás alatt folytatott magyartalanítás eredményeképpen — megkopott.

Az ellenség ezt a magyartalanítást tudatosan, minden eszközt felhasználva és bármennyire is sajnálatos bár, de eredményesen végezte. Ma, amikor a Dunántúl, a Duna—Tisza-közének fiai vérüket ontják a szent erdélyi föld védelmében, addig itt Erdélyben valami, az összmagyarságtól különálló különleges szellemiség szemlélete alakult ki, ami idegen a magyarság öntudatától.

A magyaros gondolkozáson kívül az önbizalom szenvedett erős csonkítást; ha élni akarunk, akkor ezt a lelkiállapotot azonnal le kell vetnünk. Minden erdélyi magyar férfi, nő a szennyes kötelék alól felszabadulva, új lélekkel, minden erejével, minden eszközzel, fizetséget nem kérve álljon a harcoló hadsereg sorába. Kapott feladatát vonakodás nélkül, azonnal hajtsa végre, ha nem kapott, akkor keressen magának, mert van elég.

Ne engedje senki az árulók szájából harsogó hamis híreket a lelkéhez! A rémhírterjesztőket a törvényes módon juttassa a megérdemelt sor-

sukra. A vakrémület az ellenség szövetségese s a legnagyobb veszedelem. Tekintsen Budavára felé, kövesse az emberfeletti munkát végző parancsnokokat, akiknek egy feladata van: Erdélyt, ős örökségünket minden erővel, minden eszközzel megtartani. Így éljetek, így gondolkozzatok és így cselekedjetek!

Dálnoki Veress Lajos vezérzeredes,
a 2. hadsereg parancsnoka.

Elszomorító írásműve ez a butaságnak és a gőgnek. Így megsérteni az erdélyi magyarságot, méghozzá egy kiáltványban — megbocsáthatatlan...

Az állomáson két székely szekeres szállítja csigalassúsággal a lőszert, mert a honvédségi teherautók a tisztek bútorait menekítik, s ezért a honvédeknek csak napi 20 töltényt szabad ellődözniük. „... Erdély lakossága nemre, korra és egyéb körülményekre való tekintet nélkül..." álljon helyt és ugyanakkor vérig sértik...

A KSZV jelentette, hogy a Szucságon kirakott német páncélosok ismét bevagonírozták és Várad irányában távozni akarnak.

— Na tessék, itt a német segítség!

Estefelé megjött Atzél is. Holtfáradt, piszkos és sáros volt. Veress azonnal fogadta, de tíz perc sem telt el, már jött is ki. A tábornok ezután Kemecseit hivatta be, a nyitvafelejtett ajtón keresztül hallottam, hogy reggelre szovjet támadás várható. Nagy sürgés-forgás támadt...

Egy altábornagy jött. Ha jól értettem a nevét, Kovács hadosztályparancsnok. Bodrogival tárgyalt arról, hogy szeretné az öreg szüleit elhozatni Miriszlóról, ehhez kér segítséget. Bodrogi nem tudott mit csinálni, mert nem volt embere. Végül Wass vállalkozott, hogy elmegy az öregekért, ha kap gépkocsit. Bodrogi szerzett egy Polszki Fiátot a vonatosoktól. Wass nemsokára el is indult két tábori csendőrrel. Én bent maradtam.

Jelentés: Gyalu és Körösfő között kisebb támadás volt, amit egy német gyalogszázad segítségével visszavertek. Ezek szerint az Enyed felől kanyarodó erők már elértek ide...

Wass elindulása előtt még felszaladtam a kávéházba és visszaadtam Botárnak a kiáltványtervezetet. Megkérdezte, mi a véleményem róla? Kertelés nélkül megmondom neki.

— A tanácskozáson is ez volt az egyhangú vélemény, amit Veress továbbított Pestre, és megígérte, hogy a válasz megérkezéséig a felhívást nem publikálja — mondta.[23]

Találkoztam a kávéházban Demeterrel is. Bámulatos az értesültsége. Már tudta, hogy az Atcél útja eredménytelen volt, csupán a hajnali támadás hírét hozta...

Amint visszamentem, a sötétben több katonai teherautót láttam: bútorokat és ládákat rakodtak. A bámészkodók közül valaki megjegyezte:

— Menekülnek a patkányok a süllyedő hajóról.

Egy másik:

— Édes Erdély itt vagyunk, hogyha baj van itthagyunk...

Ha jó katona volnék, közbe kellene lépnem, de hát igazuk van — gondoltam és továbbmentem.

Zimmermann ma felkeresett és bizalmasan közölte, hogy a németek lassanként minden erejüket Debrecen térségébe vonják vissza. Ők is megkapták a készülődésre a parancsot. Az egészségügyi alakulataik már hol-

[23] Később a kiáltvány, ha javított és enyhített formájában is, de megjelent és nagy felháborodást keltett.

nap indulnak is. A sétatéren levő alakulatok még az éjjel elhagyják a várost. Elbúcsúzott, mert — mint megjegyezte — lehet, hogy erre már nem lesz alkalma...

Távozása után elővettem az újságokat. Románia hadiállapotban levőnek nyilvánította magát velünk szemben.

Eddig mi volt, ha nem hadiállapot?

Éjfélkor Veress kiment az arcvonalba, Kemecsei kísérte el. De vajon hol van Fónagy? Már napok óta nem láttam. Talán Bethlenben? Tudtommal ott már semmi sincs. A szobájában most már állandóan a német tanyázik, de nincs sok dolog vele.

Szeptember 9. Az éjszaka elég nyugodt volt. Reggel felé jelentés érkezett: a Székelyföld peremén túlerejű szovjet és román seregek támadásba indultak, csapataink elkeseredett harcban állnak velük.

Hét óra tájban megjött Wass. Elhozta a két öreget, nem akartak jönni, csak hosszas rábeszélésnek engedtek. Amikor elindultak, nem is nagyon távoli tüzérségi harc zaját hallották, az ágyúk torkolattüze is jól látszott nyugat felől. Torda előtt meg kellett állniuk, mert lőtték az országutat.

Nyolc óra után jelentések özönével árasztottak el bennünket: Az egész Maros vonalán megindult a szovjet támadás, a Székelyföld déli csücskében visszavonulóban vagyunk. Úgy látszik, A. információja jó volt.

Délben felhívott Kemény és megkérdezte, hogy megnyissák-e 11-én a színházat?

— Veress még nincs bent — mondtam —, ha megjön, jelentem és a választ közlöm.

Irtózatos fáradtság fogott el, majd elaludtam az íróasztal mellett. Bodrogi elküldött lefeküdni. Közben telefonált a bátyám, hogy ki kellene menni Tordára megnézni, mi van a rokonsággal. A gázgyár kocsijával indultunk el. Közben légitámadást kaptunk, egy kukoricásban rejtőztünk el.

Tordán minden csendes, csak a magyar csapatok vonulnak dél felé végeláthatatlan sorokban és a németek — visszafelé. Itt is pakolnak az „ejtőernyősök".[24]

Este jelentettem Veressnek a Kemény kérdését.

— Feltétlenül meg kell nyitni a színházat. Mond meg neki, olyan erők állanak a rendelkezésemre, hogy egész Erdélyből kiverem az ellenséget. Semmi ok sincs arra, hogy a polgári életben valami zökkenő álljon be.

Alig léptem ki, jelentést kaptam: a két Küküllő völgyében egyre súlyosodnak a harcok és Nagyszebentől északra irtó erővel támadnak a szovjet csapatok. A Székelyföldön a németek megkezdték a rugalmas elszakadó hadmozdulataikat.

— Tehát ezek azok az erők?

A katonai helyzet a Székelyföld szempontjából kritikus, tájékoztatott M. ezredes.

— Én inkább úgy látom, hogy tragikus — jegyeztem meg irónikusan.

Ma itt járt Teleki Béla is. Úgy hírlik, hogy bejelentette azt a szándékát, hogy a fejlemények hatására felveszi a kapcsolatot a munkásság vezetőivel.

Szeptember 10. Ma sokat kellett szaladgálnom a városban — hiábavaló ügyekben. Ily módon keveset voltam bent, de ahhoz eleget, hogy megtudjam a jelentésekből: a Székelyföld déli része teljes egészében a

[24] A néphumor ejtőernyősöknek nevezte a Magyarországról jött tisztviselőket.

szovjet hadsereg kezén van és a Brassó térségében levő erőikkel egyesülve támadnak északi irányban.

A jelentések Tordától délre is súlyos elhárító harcokról számolnak be. A repülőtevékenység is megélénkült. Jóformán minden este vannak berepülések — elhárítás meg sehol. Emiatt itt mindenki aggódik, mert a parancsnokság óvóhelye kicsi, szűk és nem is valami bizalomgerjesztő.

Tanácskozás folyik arról, hogy a parancsnokság átköltözik a MÁV Üzletvezetőség óvóhelyére és arról is, hogy bizonyos katonai szerveket, amelyek nem okvetlenül függenek össze a harcokkal, hátra telepítenek.

A sok székely álmütyür helyett inkább építettek volna egy bombabiztos óvóhelyet.

Az egész Maros vonalán áll a harc, csupán Marosvásárhelytől délre és a tordai részeken csendesebbek, de azért súlyosak. Miriszló még a mi kezünkben van, de már azt is támadják.

Újabb jelentés szerint Gyalutól nyugatra erős román kötelékek törtek be és elvágták a Nagyváraddal való országúti és vasúti összeköttetést.

Az egész parancsnokság megbolygatott méhkas lett. Minden erővel helyre akarják állítani ezt az összeköttetést. Ezért egyre-másra mennek a parancsok. A tordai térségből vezényelnek át csapatokat. Kolozsvárról minden épkézláb katonát odairányítanak. Egy német tábori csendőrszázad is odament már.

A hivatalos hadijelentés csak ma közölte a szeptember 5-i eseményeket — ma, amikor már mindenki tud arról.

A 6. Szovjet Harckocsihadsereg Világostól Gyulafehérvárig mindenütt elérte a Maros vonalát.

Szeptember 11. Ma volt a színházi évad megnyitása, és tekintettel arra, hogy tegnap megérkezett a kultuszminiszter rendelete, mely szerint a színházat azonnal át kell telepíteni Budapestre, ma egész napra szabadságot kaptam, hogy elrendezhessem ottani dolgaimat.

A színházban nagy volt a fejetlenség. Aki maradni akar, kapott három havi fizetést, aki nem, azt a színház különvonaton viszi, nyilván csak Zilahon át, mert a váradi vonal el van vágva.

Este megvolt a megnyitó előadás. „Az első" című darabot adták, Págerrel, igen gyér közönség előtt. A katonák költözése, a színház áttelepítésének a híre pánikot idézett elő.

Szeptember 12. Az újságok ma közölték Veress Lajos közleményét, amelyben tudtul adta, hogy egyes „nem hadifontosságú katonai intézményeket" az ország belsejébe telepítettek át, nehogy útjában legyenek a harci eseményeknek. Ez azonban senkit se ejtsen tévedésbe, ez csak szükségszerű és szokásos intézkedés. „Erdélyt megvédjük és megtartjuk" — a szokásos szósz. Az emberek erre már csak legyintenek.

A Gyalutól nyugatra áttört román erőket súlyos harcok árán sikerült a határon túlra visszavetni. A nagyváradi út bizonyos elővigyázatossági intézkedések betartása mellett ismét járható — de csak katonai járművek részére.

A németek is elhagyták a várost. Zimmermann be sem tudott jönni elbúcsúzni, csak telefonált.

Délben egy őrnagy érkezett Gyaluból. Részt vett a harcokban. Mint mesélte, ádáz csata volt. Háromszor cserélt gazdát az országút, mert a románok mindig újabb erősítéseket kaptak. Most már a Meleg-Szamos völgyében vonulnak vissza és így az út biztosítottnak látszik. Sok vérbe került ez a támadás mindkét részről.

Az aradi támadás pedig még mindig nem hallat magáról. Sehogy-

sem megy a tartalékos fejembe, hogy miként lehet egy egységes hádítervet végrehajtani, amelyiknek az egyharmada már a startnál nem létezik.

A parancsnokságon serényen folyik a csomagolás. A főnök szobája már üres, ott pakolnak, de nem tudom, hogy mit.

Hamarosan megtudtam a nagy csomagolásnak, ha nem is tartalmát, de a célját, ugyanis parancsot kaptam, hogy másnap induljak a ládákkal Budapestre és azokat a Lánchíd u. 8. szám alatt adjam át M. ezredesnek. Útirány Nagyváradon át. Amennyiben a váradi út mégsem volna járható, úgy Nagyesküllő—Debrecen. Ha nem tudnék Budapestre eljutni, úgy a debreceni hadtestparancsnokságon kell a szállítmányt leadnom. Indulás holnap reggel hétkor gépkocsival.

Este elbúcsúztam Bodrogitól. Búcsúzóul átadott egy dátum nélküli leszerelési jegyet, arra az esetre, ha esetleg nem tudnék visszajönni. Töltsem ki a dátumot és tekintsem magamat leszereltnek. Meghatott a figyelmessége, amiben némán az volt, hogy ne jöjjek vissza, szereljek le. Még megkérdeztem, hogy polgári személyt vihetek-e magammal?

— Kire gondolsz? — kérdezte.

— A feleségemre — válaszoltam. Megengedte és azt mondta, be fogja írni a menetlevélbe.

Rohantam haza csomagolni . . .

Szeptember 13. Egész éjjel csomagoltunk, illetve latolgattuk, mi is legyen az, amit két bőröndben elvihetünk. Nagy gondban voltunk, nem tudtuk elhatározni, mit mentsünk meg, miután mindenünk ittmarad és aligha lesz mód arra, hogy valaha is visszakapjuk.

Már fél hétre bementem. Ott várt az autó, egy 1500-as fekete Fiat, vezetője egy Takács nevű gépkocsizó honvéd.

Gyors búcsúzás — akitől lehet. Wasstól nem tudtam elköszönni, mert még nem volt bent. Ezt nagyon sajnáltam, mert az elmúlt pár hét alatt igen megkedveltem ezt a komoly, egyszerű és igen mélyérzésű talpig férfit.

Mire otthon is felpakoltunk és lakáskulcsainkat is leadtuk a bátyámnak, elég sok idő telt el. Féltíz lehetett, amikor elhagytuk a várost.

Gyaluban csendőrőszemek állítottak meg, kérték a papírokat. Rendben voltak, mehettünk tovább. Érdeklődésemre azt felelték, hogy az út Nagyváradig biztosítva van. Ott újra érdeklődjem, mert úgy hallották, hogy a püspökladányi út járhatatlan.

Szótlanul és gondterhelt szívvel mentünk tovább.

Gyalu után már látszottak a harcok nyomai. Árokba fordult különféle járművek, eldobott fegyverek és a mezőkön temetetlen hullák. Egy kisebb csoport paraszt egy csendőr felügyeletével szedte őket össze, egy másik csoport pedig tömegsírt ásott. Csúnya látvány volt.

Takács közben elmesélte, hogy Pápáról került Szászfenesre a gépkocsizókhoz. Pápán a repülőknél szolgált. A történeteiből azt vettem ki, hogy minden hájjal megkent fickó. Az autóhoz egyébként nem sokat értett, mert Körösfő után defektet kaptunk, és ha nem jön szembe egy teherautó és nem segít rajtunk, talán még most is ott állanánk. Így is vesztettünk legalább egy órát.

Dél lett, mire elértük Nagyvárad első házait. Szörnyű rombolást vittek végbe itt is a június 2-i bombázók. Amíg mentünk a város központja felé, a Körös-part hosszában alig láttunk épen maradt házat.

Itt is igazoltattak. Miután túl voltunk rajta, elmentünk ebédelni Balaskó bácsihoz. Utána elszaladtam a parancsnokságra. A Berettyó-

újfalu—Debrecen—Füzesgyarmat utat ajánlották, mert a karcagi út zsúfolva volt visszavonulókkal és menekültekkel.

Alig hagytuk el Váradot, egész Borsig az árokba fordult és kiégett német páncélosok sorfala között mentünk. Egy pillanatra megálltunk, hogy megtudakoljuk, mi történt? Három német katona ült az árok szélén. Ők mesélték el, hogy tegnap délután három angol repülőgép mélyrepülésben megtámadta és addig lőtte az oszlopot, amíg az egészet fel nem gyújtotta. Hárman maradtak meg a legénységből és most parancsra várnak.

Orrfacsaró volt a hullabűz.

Berettyóújfaluig elég mozgalmas volt az út, de innen Debrecenig jóformán alig találkoztunk járművel.

Késő délután értünk be Debrecenbe és úgy döntöttünk, hogy ott éjszakázunk a rokonságnál. Még ha akartunk volna, akkor sem mehettünk volna tovább, mert a Péterfia utca kellős közepén a kezemben maradt a sebességváltó karja. A törött darabon jól látszott a régi törés és a friss hegesztés nyoma. Nem messze találtunk egy javítóműhelyt. Azt ígérték, holnapra megcsinálják. A ládákat és a bőröndöket egy kézikocsival szállítottuk el.

A jelekből ítélve, itt még senki sem gondolt a menekülésre. Vacsora után légiriadó volt. Alig értünk le a pincébe, máris zuhogtak a bombák. A pincének csak egy kis fa ajtaja volt, ami minden légnyomásra kinyílt. Pokolian bombáztak, de még kínosabb volt hallgatni az odaszorult aszszonyok és gyerekek sírását-jajgatását.

Tíz óra felé kis szünet következett, de a riadót még nem fújták le. Kimentem a ház elé. Olyan volt az éjszaka, mint holdtöltekor lenni szokott. Köröskörül a „sztalingyertyák" százai világítottak. Nemsokára újból hallani lehetett a visszatérő gépek zúgását. Ismét megkezdődött a bombázás.

Éjfél lett, mire lefújták a riadót és feljöhettünk a pincéből. Minden háznak, így a mienknek is betörtek az ablakai — de egyéb kárt nem tapasztaltam...

Szeptember 14. Reggel elindultam a hadtestparancsnokságra jelenteni, hogy ittrekedtem. Szörnyű látvány tárult a szemem elé. A Nagyerdő fái között szétlőtt, szétbombázott katonai és polgári teherautók tömege. A Péterfián igen sok házat ért találat. A városháza tüzét már eloltották, de a szemben levő épület még égett.

A szovjet légierő két hullámban támadta a várost. A németek — és menekültek is — Nagyerdőben rejtőztek el, ezért dobtak oda is bombákat.

Sajnos az autójavítót is találat érte, most takarítják a romokat és kisebb gondjuk is nagyobb volt az én törött sebességváltómnál.

— Talán holnapra — biztattak.

A parancsnokságon igen barátságtalanul fogadtak. Hallani sem akartak a ládák átvételéről, de még az ideiglenes megőrzéséről sem...

A rokonok kiköltöztek a halápi szőlőjükbe. Így hát mi is odamentünk. Egy ismerős vitt ki bennünket autóval, magunkkal cipelve a ládákat is.

A sofőr bevonult a vonatos laktanyába. Előtte megbeszéltük, hogy másnap délben találkozunk az autójavító műhelyben — ha nem lesz riadó.

Halápon jóleső csend és nyugalom fogadott bennünket. Felüdülés volt számunkra a debreceni zűrzavar után. De ez csak estig tartott. Nyolc óra után körös-körül kigyulladtak ismét a „sztalingyertyák". Nagyvárad—

Nyíregyháza—Szatmár—Karcag felől világítottak. Messziről úgy látszott, mintha mindmegannyi kis karácsonyfa volna. Lenyűgözően szép és egyben borzalmas látvány volt, mert az ember nem akarva is tudta, hogy mit jelentenek.

Hamarosan itt is elszabadult a pokol. Borzalmas erejű légitámadás kezdődött Debrecen ellen. Mi mégis úgy éreztük, mintha minden a mi fejünk felett történt volna. A gépekből nem láttunk egyet sem, csak az irtózatos dübörgésüket, fegyverük kattogását hallgattuk. Hirtelen kigyulladt egy gép, először azt hittük, hogy ez is egy újabb „sztalingyertya". De hamarosan dugóhúzó módra kezdett egyre gyorsulva zuhanni, s úgy tűnt, hogy éppen a fejünkre. Kis idő múltán egy hatalmas robbanást hallottunk, de elég messziről. Ebből tudtuk meg, hogy az égő gép tőlünk távolabb zuhant le. Eddig azt hittem, hogy a kis debreceni pincében végigélt bombatámadásnál nincs borzasztóbb. De azt hasonlítani sem tudom a szabadban töltött néhány órához. Sokszoros volt a dübörgés, a lárma, és az ember szinte minden idegszálában érezte a védtelenségét. Halápon ugyanis nem volt pince, ahova menekülni lehetett volna, legalább a hang elől.

Szeptember 15. A kisvonattal bementem a városba. Ijesztő kép fogadott. Rombolás mindenfelé. Az emberek viszont már a romokat takarították. Elmentem az autóért. Már készen volt, de nem nagyon ajánlták, hogy útnak induljak vele, mert mindene rossz. Csodálkoztak azon, hogy miként tudtam ezzel a rozoga csézával Kolozsvártól idáig baj nélkül eljutni.

— Valahogy lesz — mondtam és vártam a gépkocsivezetőt, aki csak nem jött. Végül üzenetet hagytam neki — ha jelentkezik —, jöjjön ki Halápra, hogy indulhassunk tovább.

A visszafelé vezető úton három gumidefektet kaptam. Kettőt megcsináltam, s miután a harmadik majdnem a célnál ért, lyukas gumival zötyögtettem be az udvarba a kocsit.

Szeptember 18. Három napig semmi feljegyzésre érdemes dolog nem történt. Esténként megismétlődött a szokásos „sztalingyertyás" támadás, de már nem voltak olyan erősek, mint a korábbiak. Naponként bementem a városba. A gépkocsivezetőmnek egyébként nyoma veszett. Kerestem a vonatosoknál, ott nem tudtak róla. Az volt az érzésem, hogy magánszorgalomból leszerelt. Nem jelentettem eltűnését, mert ha elkapják, még baja lehet — és most már olyan mindegy, hogy egy honvéddel több vagy kevesebb...

Az egész város tele van menekültekkel. Rengeteg a kolozsvári ismerős. Szobát még aranyért sem lehet kapni. A Bika Szálloda előcsarnoka, étterme tele van menekültekkel, akik széken, asztalon vagy a földön fekve töltik az éjszakát. Várják, hogy vonattal mehessenek tovább, de ez egyelőre reménytelen...

Halápon, úgyahogy rendbehoztam a kocsit és kimentem az országútra kipróbálni. Még egy kilométert sem haladtam, máris két gumidefektet kaptam. Egyet megcsináltam nagy kínnal, a másikat nem tudtam. A köpenyt kitömtem szalmával és úgy mentem vissza.

Ez az autó egyre reménytelenebb. Más megoldást kell találni — vontam le a végkövetkeztetést és bementem ismét a városba. Most tudtam meg, hogy a szeptember 13-i légitámadásnak igen sokan estek áldozatául...

A hadtest nem tudott gépkocsit adni. A véletlen segített. Egy régi ismerősöm ugyanis hajlandó volt kölcsönadni az öreg Fordját — be-

csületszóra és egy hétre —, ha az ő holmiját is elviszem. Vállaltam, csakhogy innen elkerüljünk. Másnapra beszéltük meg az indulást.

Szeptember 19. Korán reggel bementünk a városba kisvasúttal és felpakoltunk mindent az öreg Fordra. Elég ütött-kopott jószág volt, nem csodáltam, hogy a katonaságnak nem kellett...

Indulás előtt még jelentkeztem a hadtestnél. Ott találkoztam egy főhadnaggyal, ő szólított meg, mondván, hogy ismer, Veress előszobájában látott.

— Ez lehet — mondtam. Azt mesélte, hogy Tordát már elfoglalták az oroszok és ott megálltak.

— Na, akkor Kolozsvárnak sincs sok hátra — gondoltam.

Óhatig simán ment minden, a rossz rázós úton a Ford, ha nem is sebesen, de haladt. Itt hallottuk, hogy a tiszafüredi hidat állandóan támadják a szovjet repülők, talán már fel is robbantották. Némi tanácskozás után északnak fordultunk, hogy a tiszacsegei réven keljünk át a Tiszán.

A révész csak hosszas rábeszélésre vállalkozott, attól tartott ugyanis, hogy az autót nem bírja el a kis komp. Én viszont biztosra vettem, hogy az átszállítás díját akarta felemelni — és nem is tévedtem.

A túlsó parton meredek kaptató volt, de a Ford remekül legyűrte. A Tisza jobbpartján rengeteg ember dolgozott. Kapával, ásóval, csákánnyal lövészárkokat és tankcsapdákat ástak.

A Kárpátok „bevehetetlen" erődjei után ezek a homokbuckák nevetségesen hatottak.

Dűlőutakon végre visszavergődtünk a miskolci műútra és simán mentünk egész Gödöllőig. Ott vettem észre, hogy a benzinem elfogyott, de nem is lehetett tovább menni, mert Budapesten légitámadás volt.

Egy nyugdíjas vasutasnál kaptunk éjjeli szállást. Jólesett a tiszta ágyban lepihenni ennyi izgalom után.

Szeptember 20. Benzint sehol sem tudtam szerezni. Így a HÉV-vel bementünk Pestre. Vittük a cuccunkat is. A feleségemet a nagyanyjánál helyeztem el.

Nagy nehezen találtam egy kiskocsis embert, aki borsos áron hajlandó volt a katonai ládákat átfuvarozni Budára.

A Lánchíd utcában nem találtam Almayt, nem tudták megmondani azt sem, hogy mikorra jön vissza. Várni nem akartam, így átadtam egy századosnak a ládákat, azzal, hogy azokat kizárólag Almaynak lehet kiadni. Aláírta az elismervényt. Pestre nem tudtam visszamenni, mert ismét légiriadó volt.

Otthon rövid eszmecserét folytattunk, végül elhatároztam, hogy másnap visszatérek Gödöllőre, a föld alól is szerzek benzint és visszaviszem a Fordot. Hogy aztán mi lesz, azt majd döntse el a sors...

Szeptember 21. Korán reggel kimentem a HÉV-vel Gödöllőre, szerencsémre akadt egy német őrmester, aki adott két kanna benzint.

Délben már Poroszlón voltam. Miután a németek Tiszafürednél felépítették a pontonhidat, így arra mehettem.

Amikor a hídhoz értem, a németek éppen akkor zárták le a kelet felé irányuló forgalmat. A rend ugyanis az volt, hogy egy órára nyugat felé, egyre pedig kelet felé nyitották meg a hidat — ha nem jött közben valamilyen katonai alakulat, mert akkor csak az közlekedhetett.

A Tisza túlsó partján szinte beláthatatlan tábort pillantottam meg. Szekerek, hintók, kézikocsik és temérdek ember várt indulásra. Végre elindultak, de a tülekedésben a tömeg megrekedt a híd feljárójánál.

Magyar és német csendőrök próbáltak rendet teremteni, ami csak jó sokára sikerült, s az áradat újra megindult.

Szívfacsaró látvány volt. Itt egy kis leányka húzott egy gyerekkocsit, alig bírt vele, úgy meg volt pakolva. Ott egy öregasszony vitte a hátán a szegényes kis motyóját. Utána elegáns dáma fehér glasszékesztyűben hajtott két szekérbe fogott almásszürkét. A szekéren, párnák között, idős ember feküdt. Mögötte egy öreg paraszt két sovány tehenet hajtott. Az arcokon kétségbeesés és az elsírt könnyek nyoma.

Az innenső parton csak egyedül várakoztam. Kívülem ugyanis nem volt senki, aki kelet felé akart volna menni. Már alkonyodott, mire mögöttem felsorakozott még négy-öt német jármű és akkor áteresztettek.

A túlsó parton még mindig akkora volt a menekülttábor, mintha azt senki sem hagyta volna el. Egész úton Debrecenig szakadatlan sorban özönlött az istenadta nép: ki szekéren, kocsin, kerékpáron stb. — ki meg gyalog. Hova megy ez a temérdek ember? — töprengtem.

Már egészen besötétedett, mire Debrecenbe értem. A város szélén őrszem állt és feltartóztatott. Nem lehetett behajtani, mert légitámadás volt. Messziről hallatszott a gépek búgása, de becsapódást nem észleltem. „Sztalingyertyák" sem égtek.

Tízkor lefújták a riadót, indulhattam tovább. A sötét városban alig találtam meg az utat. Ha felgyújtottam a reflektort, valaki rögtön rámordított, hogy oltsam el.

Végre célhoz értem és lefeküdhettem, csak úgy ruhástul, de álom nem jött a szememre. Nem tudtam szabadulni a tiszafüredi menekülttábor hátborzongató látványától...

Szeptember 22. Reggel elmentem a parancsnokságra tájékozódni, hogy mik a lehetőségek a továbbutazásra, illetve a Pestre való visszatérésre. Szóba sem álltak velem. Úgy kezeltek, mint egy bolondot, aki nem tudja, hogy háború van és szünetel a közlekedés.

Teljesen tanácstalan voltam. Legokosabb lenne leszerelni — gondoltam —, de csak katonaruhám volt. A nyílt parancsom is érvényét vesztette, mert a százados annak a hátán igazolta Pesten a ládák átvételét.

Elindultam a Bika Szálló felé, abban a reményben, hogy ott jó pénzért hátha kínálkozik valami lehetőség.

A kolozsvári menekültek már mind szétszéledtek, helyüket mások foglalták el — de éppen olyan tömegben. Itt találkoztam Strack konzullal és a feleségével. Felmentették és hazarendelték. Nem mondták, de láttam mindkettőjükön a félelmet attól, mi vár rájuk.

Találkoztam M. városi tisztviselővel, a kávéházból ismertem. Tőle tudtam meg, hogy mi minden történt Kolozsvárott azóta, hogy eljöttem.

Tordát valóban elfoglalták a szovjet csapatok, de ott megálltak. Két napja jöttek el a város egyik személykocsijával, de addig semmi sem történt, ami arra engedne következtetni, hogy Kolozsvár eleste a küszöbön állana. Közeli fegyverszünetről rebegett. Igaz, hogy a hivatalok jó részét már hátratelepítették, a Nemzeti Bank is csomagol, de a hadseregparancsnokság még ott van. A színház személyzete már régebben eljött, most a felszerelést csomagolják, mert egy egész különvonatot kaptak ennek az elszállítására. Persze csak Désen át és nagy kerülővel lehet ezt lebonyolítani, mert bár Várad még magyar kézen van, a Kolozsvárral való közvetlen összeköttetést — mind a vasútit, mind az országútit — elvágták.

Megkérdeztem, ő mit csinál itt? Várja, hogy az autó visszajöjjön Budapestről és akkor megy azzal Kolozsvárra — válaszolta. Ezt is olyan kelletlenül, hogy óvakodtam megkérdezni, mi az útjuk tulajdonképpeni

célja. Egy gondolatot mindenesetre sugallt, éspedig azt, hogy — ha lehet — visszamegyek én is Kolozsvárra és a színház vonatjával megmentek az ottmaradt ingóságainkból amennyit tudok, illetve amennyit csak lehet.

Elmondtam neki a tervemet, az ő részéről ennek nincs semmi akadálya — mondta —, de ez nem tőle, hanem a sofőrtől függ.

— Mikorra várja vissza a gépkocsivezetőt? — kérdeztem.

— Délutánra, és ha megjön másnap indulunk — válaszolta.

Nem mertem elmozdulni a Bika Szálló előcsarnokából, nehogy elveszítsem őt szem elől.

Néztem a folyton hullámzó és a rémülettől, fáradtságtól elkínzott menekült embereket. Ezeknek még jó — gondoltam —, mert van pénzük, és jó pénzért a Bikában is meghúzhatják magukat. De mi van azzal a sok ezer és ezer szegénnyel, akik szintén a kezükbe vették a vándorbotot? — töprengtem magamban...

Léptem-nyomon katonai őrjáratok igazoltattak — szökevényeket kerestek, a Bikában. Ebből arra következtettem, hogy a dezertálás akkora arányú már, hogy a kevés rendelkezésre álló katonát is nyomozásra kell felhasználni.

Öt óra tájban megérkezett az autó. A sofőr látásból ismert és készségesen vállalta, hogy elvisz Kolozsvárra, sőt még más utast is keres a negyedik helyre, de hiába, erre nincs jelentkező. Egész csődület támadt körülötte és fantasztikus összegeket kínáltak neki, ha vállalja a budapesti fuvart. Már-már meginogni látszott, de aztán győz benne a józan belátás, hogy itt már nem lehet napokat vesztegetni és neki is családja van Kolozsvárott. Megbeszéltük, hogy másnap hajnalban indulunk.

Sikerült az egyik személyzeti szobában egy keskeny kis ágyra szert tenni. Hamar lefeküdtem, hogy a hajnali indulás előtt aludjak is valamit...

Szeptember 23. Alvásról azonban szó sem lehetett, mert csak úgy nyüzsögtek a poloskák, mintha Hajdú megye összes férgei itt adtak volna találkát egymásnak. Reggel tudtam meg, hogy az egész szállodát megszállták ezek a félelmetes vérszopók...

Öt órakor indultunk el. A tervezett útirány: Nagykároly—Szilágysomlyó—Kraszna—Csucsa. Megjegyzem, hogy tudomásom szerint a váradi út el van vágva, tehát nem biztos, hogy mehetünk Csucsának. Azt a választ kapom a sofőrtől, hogy ő is érdeklődött és egy kollégája biztosította, hogy ott még szabad az út, s mivel az jó állapotban levő betonút, hamarabb hazaérünk.

A már annyira ismert halápi úton mentünk. Jobbra-balra a ritkás erdőcskékben német páncélosok százai rejtőzködtek, de az országúton alig volt valami mozgás.

Vámospércs előtt lerongyolódott orosz hadifogoly-csoporttal találkoztunk, géppisztolyos németek kísérték őket. Szomorú látvány volt a sok kiéhezett, rongyos ember.

Szaniszlónál feltartóztattak egy órára, mert nyugat felé vonuló német oszlop foglalta el az egész utat. Ezek sem néztek sokkal különben ki, mint az imént látott foglyok. Nagyon zord volt az arcuk, ki tudja, hogy honnan és mióta jönnek?

Tíz óra lett, mire beértünk Nagykárolyba. Az utcákon rengeteg katona, honvédek, német csak mutatóban akadt közöttük. Az út szélén temérdek fogatolt jármű állt.

Tájékozódtunk. Nyugodtan mehetünk Tasnád felé — mondták —, de az óvatosság nem árt, mert a szovjet gépek állandóan ellenőrzik az or-

ságúti forgalmat. Mentünk tovább, de egy gépet sem láttunk a levegőben.

Szilágysomlyón megtudtuk, hogy Csucsa felé nem lehet menni, mert az utat elvágták. Zilahnak fordultunk, itt ismét a menekülők áradatába ütköztünk. Csak lassan tudtunk haladni. Egy kis pihenőre meg is álltunk, hogy bekapjuk a magunkkal hozott szalonnát és kenyeret.

— Innen már csak nyolcvan kilométer van hátra, ha nem jön közbe semmi, másfél óra alatt célhoz érünk — jegyezte meg a sofőr.

A tempót nem lehetett tartani. A Meszes kanyarjaiban utászok dolgoztak. Útlezáró akadályokat, tankcsapdákat építettek. Sok apró megállással és girbe-görbe vonalban tudunk csak haladni, úgyannyira, hogy öreg este lett, mire elértük Kardosfalvát. Meg is kellett állnunk, mert Kolozsvárott légiriadó volt.

Tizenegy órakor végre megállt a kocsi a lakásom előtt, kinyújtóztathattam elgémberedett tagjaimat. A háziak úgy néztek rám, mint egy hazajáró lélekre, nem akarták elhinni, hogy visszajöttem.

Híreket szerettek volna hallani, de nem sokat magyaráztam, hanem gyorsan lefeküdtem.

Szeptember 24. Reggel első utam a parancsnokságra vezetett. A város képe igen megváltozott. Alig járt ember az utcán. Amikor a vashídon átmentem, látom, hogy német utászok éppen aknákat helyeznek el alatta.

A parancsnokság épülete néhány találatot kapott és majdnem üres volt. Csak a gazdasági hivatal maradt a helyén. Itt mondták meg, hogy a tábornok és a törzskara átköltözött a MÁV Üzletigazgatóság óvóhelyére.

Érdeklődtem a helyzet iránt, de ezek nem sokat tudtak. Ezért útközben betértem a kávéházba hírekért.

A kávéházban alig lézengett néhány vendég, ismerőst nem is találtam, tehát a megbízható hírközpont megszűnt, de annyit azonban mégis megtudtam, hogy a polgármester és néhány vezető városi tisztviselő még a helyén van.

A MÁV óvóhelyre csak különleges igazolvánnyal lehetett belépni, ilyen pedig nekem nem volt. Hosszas magyarázgatás után az ügyeletes tiszt megértette, hogy szegről-végről idetartozom és beengedett.

Az első ember, akibe ütköztem Bodrogi volt. Úgy nézett rám, mint aki nem akar hinni a szemének.

— Megőrültél? — rivallt rám szinte durván.

Aztán elmeséltem neki a történteket, a sűrű fejcsóválásból azt vettem ki, hogy megértett, s talán ez volt a leghelyesebb, amit tehettem.

Körülnéztem. Hát ez nem a korábbi parancsnokság — állapítottam meg magamban. Zsúfolt volt az egész óvóhely, asztalok egymás hegyénhátán, távírászok, telefonosok serege dolgozott. Egyik asztalon egymásra rakott térképek, néhány vezérkari tiszt ott foglalatoskodott. Az egyik sarokban a Veress íróasztala. Éppen egy német tiszttel tárgyalt. Nem mehettem oda jelentkezni.

— Nem is szükséges — mondta Bodrogi —, mert a kegyelmes annyira el van mostanság foglalva, hogy nem ér rá az ilyen formaságokra. Ha már itt vagy, maradj, ha akarsz — tette hozzá — és segíts nekem...

Wass már leszerelt.

Megtudtam, hogy a távollétem alatt megindult az aradi támadás, de Aradon túl néhány kilométerrel elakadt és a 3. hadsereg visszavonulóban van Mezőhegyes térségében. A Székelyföld majdnem teljes egészében szovjet kézen van. A dés—zilahi vasútvonal még szilárdan a mienk és ez az egyetlen közlekedési útja Kolozsvárnak. Torda térségében a szov-

jet erők lassan húzódnak észak felé és ott a honvédség súlyos elhárító harcokat vív. Németek itt sehol sincsenek.

Egymás után jöttek a küldöncök, futárok — vitték-hozták a jelentéseket és a parancsokat. Közben megszólaltak a szirénák, de elég hamar lefújták. Csak egyes gépek repültek be a város fölé.

Bodrogi délután elküldött, hogy készítsem elő a holmink elszállítását. Mire a színházhoz értem, már senkit sem találtam ott.

Ez holnapra marad — gondoltam.

Szeptember 25. Reggel sikerült Nagy doktorral[25] beszélni, aki készségesen vállalta, hogy korlátolt mennyiségben elviszi az ingóságainkat, de ne legyen túl sok, mert mindenkinek kell helyet biztosítani, hogy mentse a legszükségesebb és legértékesebb dolgait. Ezt megértettem és megegyeztünk két nagy ruháskosárban.

Lementem az óvóhelyre és jelentettem Bodroginak, hogy mit végeztem. Előbb a magam dolgát intézzem el és ha azzal készen vagyok, csak akkor jelentkezzem újra — adta ki az utasítást.

Szeptember 29. Három napba tellett, amíg összeválogattam, becsomagoltam és kiszállítottam a bőrgyári vágányon álló teherkocsikhoz azt a két kosárnyi holmit, amiről azt hittem, hogy azok a legszükségesebbek és a legértékesebbek. Bútort semmit sem vittem. De még így is nehéz volt fuvarost kapni, aki elszállítsa a két kosarat.

Utána bementem a parancsnokságra. Nagy újság, hogy 26-án a tordai térségben ellentámadásba mentek a honvédek és sikerült az előretört szovjet erőket mintegy tíz kilométerrel hátrább vetni és ott megmerevedett a front. Veress újabb erősítéseket vezényelt oda. Viszont 26-a óta Makó—Mezőhegyes—Szarvas—Nagyvárad vonal a szovjet csapatok birtokában van. Bizakodó a hangulat, hogy a tordai sikerrel javult és még javulni fog a helyzet...

Jött az állomásfőnök. Veressel akart sürgősen beszélni. Jelentettem. Visszatértem óta most beszéltem először a tábornokkal. Úgy fogadta a jelentésemet, mintha nem is lettem volna tíz napig távol, pedig biztosan tudott a küldetésemről...

Az állomásfőnök panaszkodott és segítséget kért. Elszökdösnek az emberei, mindenki pánikba esett és menekülni akar, már alig tudja valamennyire is ellátni azt a nagy forgalmat, ami most már csupán egy vasúti vonalra korlátozódott. Ha így megy tovább, egy vonatot sem fog tudni továbbítani. Azt vártam, hogy erre kitör az égiháború, haditörvényszék, felkoncolás és miegymás. De nem ez történt.

— Nyugtasd meg az embereidet, hogy nincsen semmi aggodalomra ok. Olyan erők állnak a rendelkezésemre, hogy egész Erdélyből kiverem az ellenséget — mondta.

Mintha már hallottam volna egyszer ezeket a szavakat...

A továbbiakban elmondta Veress, hogy az ellenoffenzíva jól halad előre és hamarosan Kolozsvár ismét nyugodtan alhat. Utasított, hogy menjek a főnökkel és segítsek neki megnyugtatni az embereket. Halkan megjegyeztem, hogy a rendfokozatom adta tekintély erre aligha lesz elegendő, magasabb rang, több tekintély... Erre odaszólította F. vezérkari századost és parancsot adott, hogy jöjjön ő is velünk.

Gépkocsival mentünk ki az állomásra — végig a kihalt utcákon. Amikor az állomásra értünk, megszólaltak a szirénák. Igyekeztünk az óvóhelyre, ami a júniusi támadás óta csak karikatúrája volt önmagának. Elöl a százados, utána én, legutolsónak az állomásfőnök.

[25] A színház gazdasági főnöke.

A százados a nagy rohanásban megcsúszott a megrongált lépcsőn és hanyatt vágódott. Hogy a megingott tekintélyt helyreállítsa, szigorúan felelősségre vonta az állomásfőnököt, hogy még nem csináltatta meg a lépcsőt.

— Alig van emberem arra, hogy a váltókat állíttassam és lebonyolítsam ezt a pokoli forgalmat, nemhogy a lépcsőt csináltassam meg — volt az egyszerű válasz, és ezek a hős vasutasok, akik másfél hónapja szinte szünet nélküli bombázások közben végzik a nehéz munkájukat, nem tudták elrejteni a mosolyukat.

A támadás után — csak egy gép volt ezúttal is — összehívtuk a vasutasokat és ott a százados megkísérelte, hogy — miként a gazdája — az ellenoffenzíva erejével öntsön lelket a csüggedőkbe. Ahogy elnéztem ezeket a fáradt vasutasarcokat, nem láttam a legkisebb jelét sem annak, hogy a százados biztatása eredményes lett volna.

Ezután a tiszt meg sem várt engem, gyorsan beült a gépkocsijába és elhajtatott.

Én még maradtam egy darabig, elbeszélgettem az állomásfőnökkel és csak délután mentem vissza...

Nagy sürgés-forgás volt. Minden asztalnál pakoltak. Veress már nem volt bent. Bodrogi azzal fogadott, hogy a parancsnokság még az éj folyamán átköltözik Tasnádra, itt a leszerelési jegyem, de most aztán igazán szereljek le. Ha akarok, velük mehetek és onnan majd csak találunk valami alkalmatosságot, amivel feljuthatok Pestre.

— Köszönöm — mondtam. — Leszerelek, de nem megyek veletek. Majd csak akad valami mód, hogy eljussak innen, ha más nem, a színház vonatja. Ez utolsó lehetőségként még mindig rendelkezésemre áll.

— Amint gondolod — volt a válasz és elbúcsúztunk.

Zsebemben a leszerelési jeggyel, lassan bandukoltam hazafelé. Levetettem az egyenruhát s felakasztottam a fogasra a kardom mellé, ami csak egyszer volt a derekamon, amikor laktanyaügyeletes voltam.

Civilruhát öltöttem s most már a mundér gátlása nélkül, civil fejemmel gondolkodtam el azon, hogy vajon mi is történhetett azalatt, míg mi az állomáson voltunk, hogy a győzedelmes ellenoffenzíva helyett a Tasnádra való átköltözés következett be?

*

Itt véget is ért a „katonai" naplóm. Ezután is lejegyeztem a napok eseményeit, de ezeknek már semmi katonai vonatkozásai nincsenek, hacsak az nem, hogy sok milliomodmagammal játékszerei lettünk annak, amit úgy hívnak, hogy *„HÁBORÚ"*.

Welser Tibor

SZEMLE

„A STRATÉGIA VÁLSÁGA" A XVII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

A közelmúltban Perjés Géza tollából egy célkitűzésében újszerű és figyelemre méltó értekezést olvashattunk. Címe: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. század második felében (1650—1715). A munkát a maga egészében Rázsó Gyula már méltatta folyóiratunkban.[1] Én Perjés Géza írásának egyetlen, bennünket, katonákat különösen érdeklő fejezetéhez, „A stratégia válságá"-hoz szeretnék néhány gondolatot hozzáfűzni.

„A stratégia válsága" az értekezés utolsó, XII. fejezete. Úgy érzem, mintha a szerző mindazt, amit eddig a megelőző fejezetekben olvastunk tőle, azért írta volna, hogy levonhassa belőle e címszó szerinti tömör következtetést: munkájának ez a termése, koronája. Az a benyomásom, hogy ha Perjés ezt a termést kissé tovább érleli magában, illetve a probléma hadtudományi, társadalmi összefüggéseit elmélyíti, munkája még jobban sikerült volna. Ám ez mit sem von le úttörése értékéből.

Vegyük szemügyre mindjárt magát „A stratégia válságát". Ezt annál is inkább megtehetjük, mert a szerző *eddigi* fejtegetésének sűrített lényegét — amivel egyébként egyetértünk — ez a fejezet is tartalmazza, és így ugrásunk: in medias res, nem esik az érthetőség rovására.

Lássuk először az eddigiek lényegét.

A XVII. század második felének háborúiban a megnövekedett létszámú — 200 000—500 000 fős — hadseregek élelmezése roppant nehézségbe ütközött. A problémákat lényegében az okozta, hogy „... a hadseregek számszerű fejlődése messze megelőzte a termelési eszközök fejlődését, és túllépte azt a határt, ami mellett az adott ellátási, szállítási és vezetéstechnikai adottságokat tekintve, a hadseregek még megbízhatóan elláthatók és vezethetők lettek volna."[2]

Ámde a jól működő élelmezés — és most a szerzőnek a lényegből leszűrt *következtetéseire* térek rá[3] — voltaképpen a stratégia egyik fontos eszköze. Ha az élelmezés nehezen vagy rosszul működik, azt a hadászat sínyli meg: eszközei elégtelenné, hiányossá válnak. Az idült elégtelenség pedig *válságba* sodorja a hadászatot. Ez történt a szóban

1 Lásd: Hadtörténelmi Közlemények 1963. évi 2. sz. 286—291. o.

2 Lásd *Perjés Géza:* Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. század második felében. (1650—1715). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 15—16. o.

3 A szerző következtetéseit zömmel saját szavaival ismertetem, anélkül, hogy idézőjelbe foglalnám őket. Ezt a megértést elősegítő fogalmazás érdekében teszem.

forgó korban. A válság abban nyilvánult meg, hogy a háborúk politikai célja, valamint az alkalmazott és a tárgyi körülmények folytán egyedül alkalmazható stratégia között törés állt be; a stratégia nem tudott megfelelni a politika által támasztott — note bene clausewitzi követelményeknek.[4] A kor hadvezérei ugyanis e követelményeket — noha azok, nevezetesen az ellenség haderejének megsemmisítése, országának elfoglalása és akaratának megtörése — már akkor is elképzelésük középpontját alkották, éppen a stratégia eszközeinek elégtelensége folytán, nem tudták megvalósítani, és kényszerülten a „korlátolt célú" háborúhoz, a „kifárasztó", manőverező stratégiához folyamodtak.

Nem tudták megvalósítani elképzelésüket, mert:

1. Élelmezési nehézségekre visszavezethetően, a háborúk dinamikája nem vezetetett szükségszerűen a csatához, hanem attól inkább elvezetett. Az összecsapás helyét ugyanis nem pusztán a harci, hanem az élelmezési helyzet és körülmények szabták meg, ami persze már eleve nagyobb kockázattal járt és csatakerülésre, illetve arra csábított, hogy a felek az ellátás megnehezítésével, az utánszállítási vonalak elvágásával — manőverezéssel — törekedjenek egymás hadseregét megbénítani. Ha pedig harcra került sor, az élelmezés nehézségei a győztes fél számára legtöbbször lehetetlenné tették a siker kiaknázását, az üldözést. De még, ha az ellenfél hadseregét, mindezek ellenére sikerült is volna megsemmisíteni:

2. Döntést egy hadjárat alatt nem lehetett kicsikarni. A XVII. század második felében ugyanis ősztől tavaszig szinte lehetetlen volt nagyobb létszámú hadseregek ellátását biztosítani, nyáron pedig csak kereken 30 nap maradt az előnyomulásra,[5] ami napi 20 km-es menettel számolva, mindössze 600 km-t jelent. Mindez igen kevés ehhoz, hogy a szóban forgó korban bármelyik állam, bármelyik ellenfelének országát elfoglalhassa, viszont túl sok ahhoz, hogy óriásira megnyúlt utánpótlási vonalát biztosíthassa. Az idő és térbeli korlátok, valamint a döntő csata megvívásának és kihasználásának — az 1. pontban vázolt — akadályai kizárták, hogy egy-egy hadjárat döntő eredménnyel végződhessen.

3. Mindent összevetve tehát, a szorosan vett hadvezetésen belül, az élelmezésből eredő nehézségek csökkentették a stratégia lehetőségeit a döntés kivívása szempontjából. Amilyen mértékben csökkent a döntés lehetősége, ugyanolyan mértékben nyúlt el a háború. Így azonban fokozódtak az élelmezés nehézségei, következésképpen egyre mélyült a stratégia válsága.

Eddig a szerző következtetései.

Most pedig a magam hozzáfűzéseire térek rá, és azokat három kérdés köré csoportosítom:

1. Beszélhetünk-e önállóan a hadászat válságáról? Ha nem:
2. a hadművészet terén milyenfajta válságok alakulhatnak ki?
3. Krízis-e valóban a „Stratégia válsága"?

1. Önállóan a hadászat válságáról nem beszélhetünk.

Talán közhelyként hat már, ha mondom, mégsem kerülhetem el, hogy meg ne említsem az igazságot: a hadászat a harcászattal együtt

[4] A szerző gondolatait Clausewitznek a háború céljáról és lényegéről írt elvi fejtegetésein keresztül világítja meg, anélkül azonban, hogy a XVII. század stratégiájáról alkotott konkrét véleményével a legkisebb mértékben is egyet értene vele.

[5] Ezt a szerző gondos aprólékossággal kiszámítva, rendre be is bizonyítja.

— manapság a hadműveleti művészettel is közösen — a hadművészet része; elválaszthatatlanok egymástól, egybekapcsolódnak, kiegészítik, ilyeténképpen ki is segítik egymást a teherviselésben. Nehéz volna pontosan felmérni, hogy mikor, melyiknek van nagyobb része a győzelemben vagy vereségben. Az a fejlődéshez, no meg a helyzethez és a körülményekhez mérten, sőt hadjáratonként és ezen belül alkalmanként is változik. Bizonyára innen van az például, hogy a XVII. század második felétől — úgy tűnik — a manőverező hadászaté a nagyobbik rész, a XVIII—XIX. század fordulóján pedig neves szakemberek esküdtek rá, hogy minden a harcászat körül forog. A maga idejében persze általában kinek-kinek igaza is volt, de nem úgy a dolgok összefüggésében, tehát magában a hadművészet egészében. Itt már jobban kiviláglik az egymástól elválaszthatatlan részek váltógazdálkodása. De kitűnik az egyedül a XVII. század második felének hadviseléséből is. Hiszen a hadászat talaján termett „válság"-ok: az élelmezési nehézség, voltaképpen legott a harcászat sajátjává *is* vált. Ráadásul nem is akármilyenné, hanem fölöttébb fontossá, mert ha az ütközetre — minden ellenkező tendencia ellenére — mégis sor került, az könnyen a harcászat számára kedvezőtlen körülmények között történhetett, amikor is — teszem azt az ütközet helyét illetően — a harcászat az élelmezés javára engedményekre, valószínűleg előnytelen kompromisszumra kényszerült. A hadászat tehát nem teljesíthette egyik alapvető, a harc lehető legkedvezőbb feltételeinek megteremtésére vonatkozó feladatát, és így a harcászat már eleve, abban az időben alig behozható hátránnyal indult a küzdelembe. Amde korántsem ez volt a harcászat egyedüli nehézsége. Akadt annak a hadművészet egészére *visszaható* — és a szerző által nagyon mostohán kezelt — baja bőven. Hogy mást ne mondjak: a tűz és a mozgás egymásbakapcsolódó és egymást kiegészítő megszervezése és fenntartása terén, közismerten — nekünk szinte elképzelhetetlen — nehézségekkel küzdött úgyannyira, hogy akár egy „taktika válsága" fejezetre is telne belőlük. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy maga a — szerző szerint válságba jutott — hadászat sietett bajba jutott első számú eszköze, a harcászat segítségére, és ha már a tárgyi — élelmezési — okokból eredően, az ütközet lehető legjobb feltételeit nem volt módjában mindig biztosítani, úgy segített legalább rajta, ahogyan abban a korban éppen tudott; manőverezéssel igyekezett ellenfelét megfosztani ugyanattól: elvágta utánpótlási bázisától. Ime, így maga a manőverező hadászat is közelebb került valamelyest hozzánk.[6]

A hadművészet részeinek elválaszthatatlan összeforrottságát tovább is szemléltethetném. Azt gondolom azonban, hogy ennyi is elég a meggyőzéshez. Ha tehát a következőkben egyedül a hadászat válságáról beszélnénk, önmagunkkal kerülnénk ellentmondásba.

2. Ha a hadművészet — és vele a hadászat — terén mindenáron válság, krízis után akarunk kutatni, úgy azt a történések három fajtájával kapcsolatban fedezhetjük fel:

a) *A háborúnak, mint történelmi kategóriának megszűnésével kapcsolatban.*

6 Természetesen korántsem akarom a manőverező hadászat létjogosultságát egyedül erre a haditevékenységre leszűkíteni, illetve feltűnését csak az élelmezési nehézségekre visszavezetni. Hiszen a manőverezés voltaképpen a hadművészet fejlődésének természetes következménye és ameddig a harcnak minél kedvezőbb körülmények között, minél eredményesebb megvívására irányul, illetve nem rekeszti ki eszközei közül a harcot — haladó jellegű. Csak az öncélú manőverezés torzult „manővrírozássá", methodizmussá.

Ez akkor következik be, amikor egyrészt a háború az osztályok elhalásával kapcsolatban társadalmilag fölöslegessé válik, másrészt szakmailag lehetetlenné lesz, az emberiséget létében fenyegető roppant arányú tömegpusztítás miatt; amikor tehát a háború felemészti önmagát, és vele a hadművészet is megszűnik. Ez az elmúlás krízise, és mintha manapság meg is indult volna már.

b) *Az osztálytársadalmak idején, a társadalmi rendek őrségváltásával kapcsolatban.*

Ez akkor jön létre, amikor a termelőerők jellege és a társadalmi viszonyok közötti jól ismert ellentmondás minőségi változásban, egy *új társadalmi rendben* oldódik fel. Ilyenkor a fejlettebb gazdasági és társadalmi rend — lévén a hadművészet annak függvénye — más, ugyancsak fejlettebb, erőiben és eszközeiben, tehát lehetőségeiben, célkitűzéseiben és tartalmában is új hadművészetet teremt, és az új felváltja a régit. Mindkettőnek megvan tehát a maga társadalmi rendjéhez fűződő élete; vele, az általa teremtett feltételek eredményeként jön létre, bontakozik ki, tetőzik, majd hanyatlik és tűnik le.

Hogy a szóban forgó korszakból induljak ki, azt gondolom: a kapitalizmus hadművészetének csíráit a hanyatló feudalizmusban éppen itt valahol a XVI., illetve a XVII. század dereka táján, az első polgári forradalmak — Hollandia, Anglia — és az abszolút monarchiák — Svédország, Franciaország — megszilárdulása idején kell keresnünk. A manufaktúrák segítették hódító útjára a kapitalizmus sajátos munkavégző képességét, a kémiai energiát, és Orániai Móric, Gusztáv Adolf és Cromwell öntudatos katonái hoztak friss mozgást, lendületet, több népi, nemzeti tartalmat a hadviselésbe. A kapitalizmus hadművészetének kibontakozása a XVIII—XIX. század fordulóján, a francia polgári forradalom háborúiban indult meg elemi erővel, és a XX. század első harmadára eső tetőzésébe, az első világháború idején, kétségtelenül belevegyült már a hanyatlás is, párhuzamosan vele, a második világháborúban pedig feltűnnek az új szocialista hadművészet hajtásai. Látjuk tehát, hogy válságra, pontosabban: a hanyatló feudalizmushoz fűződő hadművészet válságának kirobbanására a francia polgári forradalom idején, a feudalizmus és kapitalizmus világméretű őrségváltásával kapcsolatban került sor, és a kapitalizmus hadművészete válságának létrejöttét az állásharcba merevedett első világháború derekától kísérhetjük nyomon.

c) *Rossz politikával vagy ugyanolyan hadvezetéssel, avagy mindkettővel kapcsolatban.*

Ilyen akkor következik be, amikor a politikus vagy hadvezér, avagy mindkettő célkitűzései nincsenek összhangban a lehetőségekkel és az eszközökkel. Ez az emberi gyarlóság krízise és az ilyen válságoktól, no meg a nyomon követő katasztrófáktól hemzseg a történelem.

Összegezve: A válságok első és második fajtája objektív okból ered, a harmadik magában az emberben rejlik.

3. „A stratégia válsága" nem krízise a hadművészetnek és így a hadászatnak sem. Azt nem sorolhatjuk be a hadművészet válságfajtáinak egyik csoportjába sem. Egy hanyatló gazdasági és társadalmi rend adta élelmezési nehézségekről, tehát objektív okról lévén szó, besorolásra csak a két első fajta jöhetne tekintetbe, de válság szempontjából a XVII. század második felében még egyiknek sincs itt az ideje.

Ne kössük azonban magunkat az általam meghatározott válság-

kategóriákhoz, hanem induljunk ki magából a válság fogalmából, és némi kerülővel ugyanide lyukadunk ki.

A válságot az elégedetlenségek és a hiányosságok, az ellentmondások és az ellentétek belső kiéleződése idézi elő, maga a válság pedig a rendszeres életműködés megzavarásában, megbénulásában nyilvánul meg és jóra vagy rosszra fordulásban, győzelemben vagy vereségben, életben vagy halálban oldódik fel. Hogyan illik mindez a XVII. század második felének hadművészetére?

Elsősorban meg kell állapítanunk, hogy a válságfolyamat kétrészes: elmélyülésből és feloldásból, vagyis jóra vagy rosszra fordulásból, tehát *minőségi változásból* áll. Igaz, maga a második rész már nem krízis, de elválaszthatatlan tőle, nélküle a válság képe befejezetlen. Ez utóbbival a „stratégia válságá"-nak szerzője adós maradt.

Vitathatatlan, hogy a mezőgazdaság termelőerőinek pusztulása, illetve fejlődésünknek a megnövekedett hadsereg-létszámokhoz viszonyított elmaradása, nemkülönben a vezetésnek és szervezésnek az élelmezésüggyel kapcsolatos készületlensége és hozzá nem értése, no meg az ilyen talajon rendszerint elburjánzó korrupció olyannyira megnehezítette a hadseregek élelmezését, hogy megzavarta a hadvezetés egész életműködését. Minden az élelmezés körül forgott; mellette nemegyszer még maga a harc is háttérbe szorult. Ez — úgy tűnik — maradéktalanul kimeríti a válságfolyamat első részének fogalmát. A hadművészet azonban úgy-ahogy, részben a raktárélelmezés rendszerével, részben — kétségtelen — önmaga korlátozásával — nevezzük azt akár korlátolt célú háborúnak, akár manőverezésnek stb. — megbirkózott az élelmezési nehézségekkel; nem bénult meg, hanem megzavart életműködése ellenére is *életképes* maradt. Az eredmény pedig „...ha a korszak háborúit együtt nézzük — állapítja meg Perjés —, Európa hatalmi és politikai struktúrájának teljes átrendezése lett."[7] Ha tehát az ellenség leverése nem is sikerült, az akaratrákényszerítés a maga módján bekövetkezett.

Ekként a hadsereg-létszámok emelkedése és a mezőgazdasági termelés elmaradása közötti ellentmondást kompromisszummal bár, de áthidalták. És ez — ameddig a raktárélelmezést, valamint a vele kapcsolatos manőverezést egy reális cél elérése érdekében objektív okok kényszere váltotta ki — haladásszámba is ment. *A haladás pedig nem válságba jutott társadalom szülötte.* — Mégis, mintha ez a kompromisszum lenne a feudalista társadalmi rendhez fűződő hadművészet válságának előhírnöke. *Nem válság még*, talán válságjelenségnek sem mondható, de félmegoldás és a gyengeség jele; sejtetni engedi, hogy a kapitalista hadviselésre jellemző nagyobb hadseregek porondra lépésével még számos más, egymást öregbítő elégtelenség és ellenmondás vár megoldásra, mint amilyen — hogy csak a legfontosabbakat említsem:

— a létszámgyarapodás és a hadseregek oszthatatlansága (szervezési elégtelenség);

— a tűz pusztító ereje és a harcrend kalodaszerű zártsága;

— a tűz- és lökőerőt szolgáltató harcrendi formák különfélesége, és nem utolsósorban:

— az idegen zsoldos és a háborúk népi, nemzeti célja közötti ellentmondás.

A válság tehát a többi között ezeknek az ellentmondásoknak a feltűnésével és kiéleződésével a XVIII. században indult meg, és megoldása

7 *Perjés Géza:* i. m. 164. o.

kompromisszum helyett minőségi változásra, új társadalmi rendre várt.

De józerével el sem képzelhető, hogy a hadvezetésnek e fölötte sokrétű és bonyolult művészetnek a válsága *egyedül egyetlen eszköze* elégtelenségéhez fűződjön. Igaz, az sem képzelhető el, hogy egy kor hadművészete válságba sodródjon gazdasági és társadalmi rendje nélkül.

Vonjunk le mindjárt ebből egy másik következtetést is: egy kor, korszak hadművészetének életrevalóságát vagy válságát nem mérhetjük a gazdasági és társadalmi viszonyoktól függetlenül *mindig állandó* mértékkel. Van hadművészet, amelyik az ellenség megsemmisítését, országának meghódítását is győzi, és van, amelyikből egy-egy tartománynyira futja csupán; utána erőt kell gyűjtenie, hogy ismét nekigyűrkőzhessen. A megsemmisítés mércéje gazdaságilag és társadalmilag megalapozott, tehát helyes — teszem azt — a napóleoni háborúkba torkolló francia forradalmi hadjáratok idején. Akkor a hadművészet életrevalóságát, illetve válságát nem is dönthette el más, mint az ellenfél teljes leverése. Akkor ennek megvoltak a gazdasági és társadalmi feltételei, s ez az új társadalmi rendhez fűződő hadművészet javára és a réginek kárára be is következett. A XVII. század második felében azonban — olvastuk — hiányoztak a feltételek hozzá. Következtetésképpen nem volna reális, ha e korszak hadművészetét válságosnak bélyegeznénk csupán azért, mert az a hadművészettől általában elvárható maximális követelményeknek, tárgyi alap híján, nem tudott eleget tenni, jóllehet politikusai és hadvezérei titkon kacérkodtak vele. E maximális követelmények akkor, mint elképzelés — fenntartással[8] — ösztönzésül szolgálhattak a minél jobb eredmény elérésére, de ma éppen tárgyi hiányosságuk miatt, összehasonlítási alapként sem értékesíthetjük őket.

* * *

„A stratégia válsága" csalóka téma. Első olvasásra úgy tűnik, könnyen megbirkózik vele az ember. Később azonban egyre inkább rádöbben, hogy korántsem ilyen egyszerű az ügy. Sok, a XVII. század második felének hadvezetési gondjait messze meghaladó problémát vet fel, tele buktatóval, sőt zsákutcával is. Önmagam leszűkítésének eredményeként — ha úgy tetszik, mintegy vitaindítónak — írtam e néhány oldalt. Perjés Géza munkája megérdemli, hogy behatóan foglalkozzunk gondolataival.

Monoszlai Gyula

[8] „A politika célkitűzésének a háborúra káros hatása... lehet, ha a hadieszközöktől és rendszabályoktól indokolatlan, nem a mivoltuknak megfelelő hatást vár. (Clausewitz: A háborúról, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1961. 2. köt. 449. o.

M. M. Malahov ezredes:

MAGYARORSZÁG ÉS KELET-AUSZTRIA FELSZABADÍTÁSA

(A Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Katonai Kiadója, Moszkva, 1965. 295 o.)

A nagy évfordulók mindig fokozottabban irányították a történészek figyelmét egy-egy történeti esemény felé. Ez történt hazánk felszabadulásának 20. évfordulója alkalmából is. Folyóiratunk előző száma már két olyan hadtörténeti műről adott ismertetést, amelyek hazánk felszabadításának közvetlen eseményeivel foglalkoznak.[1] E munkák sorát jelentősen gazdagítja Malahov, jeles szovjet hadtörténész orosz nyelven megjelent könyve. A szerző szerényen katonapolitikai jegyzetnek nevezi írását, olvasása során azonban kitűnik, hogy ennél többről van szó. A magyarországi felszabadító hadműveletek részletes leírása mellett bemutatja az olvasónak, hogyan alakult az ország politikai helyzete a második világháború kezdetétől a felszabadító harcok befejezéséig. Annak ellenére, hogy ezek a politikai helyzetképek a magyar olvasó előtt nem ismeretlenek, s ily módon nem adnak számára új adatokat és értékeléseket, mégis hasznosnak tartjuk, mert a nem magyar olvasó is megismeri belőle országunk háború alatti politikai problémáit.

A könyv felépítése eltér az eddigi, ugyanezzel a témával foglalkozó munkák felépítésétől. A kiadvány három fejezetre tagozódik. Az első fejezet 1944 októberétől — a szovjet csapatok támadásának megindulásától — 1945. február 13-ig, Budapest felszabadulásáig tárgyalja az eseményeket. Mint látjuk, Malahov nem az egyes hadműveletek lefolyása alapján építette fel munkáját. Ennek magyarázata valószínű abban van, hogy a szerző — bár külön beszél a budapesti hadműveletről is — a két támadó hadműveletet egységes egésznek tekinti. Bár ezzel elvileg egyet lehet érteni, véleményem szerint azonban ilyen monográfikus feldolgozásban — a világosabb tagoltság érdekében — helyesebb lett volna a két támadó hadműveletet külön fejezetben tárgyalni.

A második fejezetben a szovjet csapatok balatoni védelmi hadműveletről ír. Az eddigi munkákhoz viszonyítva ez is újszerű. Abban, hogy ezt a hadműveletet a szerző külön fejezetben vizsgálja, bizonyára az a szándék vezette, hogy kiemelje a szovjet csapatok *utolsó védelmi hadműveletét* a Nagy Honvédő Háborúban. A magam részéről ezzel a megoldással teljes egészében egyetértek.

Tartalmilag a harmadik fejezet is eltér az eddigi hasonló jellegű munkáktól. Malahov ugyanis ebben a fejezetben a hadművelet történetét

[1] *Tóth Sándor:* A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1965., valamint A magyarországi felszabadító hadműveletek 1944—1945. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1964.

annak befejezéséig tárgyalja (a bécsi támadó hadművelet), s nem fejezi be az események ismertetését április 4-ével, hazánk felszabadulásával. Ez a felépítés is helyeselhető, hiszen e hadműveletnek hazánk nyugati felének felszabadítása csak az egyik részét képezi. Egyébként Malahov már a könyv címében is jelzi, hogy a szovjet—német arcvonal déli szárnyán 1945 tavaszán lezajlott események vizsgálatát nem kívánja Magyarország felszabadításával befejezni.

Malahov az első fejezetben bemutatja Magyarország politikai fejlődését a második világháború kezdetétől 1944 végéig. Ennek során ő is felteszi a már sokak által felvetett kérdést: mi az oka annak, hogy bár a magyar nép szabadságszerető, az elnyomók elleni ellenállás mégsem bontakozott ki olyan mértékben, mint más népeknél. Válaszol is rá, de igen szétfolyóan. Fő okként az uralkodó osztályok által szított sovinizmust és demagógiájukat emeli ki, amelyekkel megtévesztették a magyar népet. A terrorról, amely a fasizmusnak ugyanolyan módszere volt a haladó erők ellen, mint az előbb említettek, elnagyoltan ír. A szerző ugyanakkor kissé idealizálja a baloldali erők, mindenek előtt a Magyar Kommunista Párt tevékenységének lehetőségét. A többi politikai pártról adott értékelése sem meggyőző. Fejtegetéséből úgy tűnik, mintha a Kisgazdapárt haladóbb lett volna, mint a Magyar Szociáldemokrata Párt. Az ellenállási mozgalom kibontakozását gátolta még — mint, ahogy arra a szerző is rámutat — az a tény is, hogy Anglia és az Amerikai Egyesült Államok késlekedtek a Horthy-fasizmus elleni hadüzenettel, miután az megkezdte a háborút a Szovjetunió ellen.

A 2. Ukrán Front 1945. október 6-án megindult támadó hadművelete előkészítésének elemzésekor a szerző kiemeli azokat a sajátosságokat, amelyek ezt az előkészítő munkát jellemezték. Többek között: a hadművelet szervezését még a folyamatban levő előző hadművelet idején; a front arcvonalának az átlagosnál szélesebb kiterjedését; a csapatok feltöltetlenségét, valamint azt a nagyigényű politikai felvilágosító munkát, ami abból fakadt, hogy a front csapatai három ország területén tartózkodtak. Malahov nagy jelentőséget tulajdonít azoknak a tapasztalatoknak, amelyeket a front csapatainak gépkocsikon való utánszállítása területén szereztek a hadművelet előkészítése idején.

Malahov könyvének nagy erénye, hogy a nem magyar olvasó számára is betekintést nyújt a magyar ellenállási mozgalom tevékenységébe. A lehetőségekhez képest részletesen ír a különböző partizáncsoportok és a Budai Önkéntes Ezred harcairól, s néhány portrét is közöl az ellenállási mozgalom egyes vezetőiről — Nógrádi Sándor, Szőnyi Tibor és Yariházi Oszkár — és harcosairól.

A hadműveletek igen részletes és pontos leírásaiba szervesen és jól illeszkednek bele azok a hősi példák, amelyeket a szovjet katonák a hazánk felszabadításáért vívott harcok során hajtottak végre, s amelyért a legmagasabb szovjet kitüntetést, a Szovjetunió Hőse címet kapták meg. A szerző e hősök közül soknak portréját is közli. A hőstettek történetének leírása azért is nagy jelentőségű, mert az egyes helységekért folyó harcokhoz kapcsolódnak, s így a lakosság az adott városban, illetve faluban kegyelettel tudja megőrizni a hősök emlékét.

Malahov könyvében nemcsak arra szorítkozik, hogy részletesen leírja a hadműveleteket — annak előkészítésétől a harcok egyes szakaszain keresztül az eredmények és következtetések levonásáig —, hanem az egyes hadműveletek tárgyalása előtt vagy a közben megismerteti az olvasóval a kialakuló demokratikus rendünk politikai és gazdasági eredményeit is. Ily módon az olvasó világosan, összefüggésében láthatja a magyarországi

eseményeket, az egyes hadműveletek eredményének kihatásait az ország életének fejlődésére. Csak sajnálni lehet, hogy a szerző nagyon szűkszavúan emlékezik meg azokról az erőfeszítésekről, amelyeket a népi baloldal tett az új demokratikus hadsereg létrehozása érdekében.

Hasznosan illenek a könyv szövegéhez a vázlatok — kár, hogy közülük néhány annyira zsúfolt, hogy megértése nagyon nehéz.

A magyar olvasó számára rendkívül zavaró, hogy a szerző az egyes helységneveket — valószínű eredeti okmányok alapján — olyan átírásban közli, amelyeknek felismerése lehetetlen. Nem ártott volna, ha ezeket utólag térkép alapján pontosította volna.

Ki kell emelnünk a szerzőnek az egyes hadműveletek leírása utáni következtetéseit és értékelését. A magyarországi felszabadító hadműveletek ilyen részletes és alapos értékelésével ugyanis Malahov könyvében találkozunk először. Ezek az értékelések jelentős segítséget nyújtanak a magyar történelemkutatók számára is.

Összefoglalva: Malahov ezredes a könyv megírásával nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a szovjet olvasók részletesen megismerjék a Vörös Hadsereg magyarországi felszabadító harcait. A hazánkban kibontakozó demokratikus megújhodás, majd a szocializmus építése néhány eredményének bemutatásával a szerző bizonyítja: *a szovjet nép fiainak áldozata nem volt hiábavaló!* A dolgos magyar nép élt a szabadságadta lehetőséggel, új társadalmat épít, amely egymagában is szimbolizálja a szovjet nép iránti örök háláját.

Dr. Mucs Sándor

HÁBORÚ, HADSEREG, HADTUDOMÁNY

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1965. 496 o.)

A „Háború, hadsereg, hadtudomány" című kiadvány a Zrínyi Katonai Kiadó gondozásában megjelenő TISZTEK KÖNYVTÁRA sorozat legújabb (19.) kötete.

A mű szerzői — Szusko, Kozlov vezérőrnagyok, Fjodorov, Xomenko, Dzjuba, Szulimov, Medvegyev, Szpirov, Levanov, Tyuskevics, Belij ezredesek és Kulakov I. osztályú kapitány — az SZKP XXII. kongresszusa útmutatásaira támaszkodva fejtik ki a háborúról és a hadseregről szóló marxista—leninista tanítást — figyelembe véve mindazokat a változásokat, amelyeket az erőviszonyok megváltozása, a rakéta-atomfegyverek megjelenése idézett elő...

Mint tudjuk, a háborúk történetével a kiadványok százezrei foglalkoznak. Ezek szerzői — állíthatjuk — többé-kevésbé az igazságnak megfelelően tárják az olvasó elé a háborús jelenségeket. Ám a tudomány nem elégedhet meg az időrendben egymást követő háborúk egyszerű leírásával, az események puszta ismertetésével. Feladata az, hogy behatoljon a folyamatok mélyébe, feltárja a jelenségek rejtett lényegét, sokoldalúan tanulmányozza azokat az okokat és objektív törvényeket, amelyek következtében a folyamatok keletkeztek, s amelyek jellegüket és eredményeiket meghatározták.

Mindaz természetesen vonatkozik az olyan társadalmi-történeti jelenség vizsgálatára is, mint például a háború. A marxizmus—leninizmus tanításai szerint az első feladat az, hogy megragadjuk magának a háborúnak a lényegét. A gazdag elméleti és gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező szerzői kollektíva éppen ennek meghatározása céljából azt vizsgálja meg legelőször, hogyan keletkezett a háború. Forrásait az ősközösségi társadalomból kiindulva kutatja. A nemzetségek, illetve közösségek között szinte napirenden levő fegyveres összetűzések okait elemezve végső következtetésként kimondja, hogy „... az osztálytársadalmat megelőző társadalomban a közösségek és a törzsek közötti fegyveres összetűzések nem voltak háborúk abban az értelemben, ahogyan az antagonisztikus társadalmi alakulatokban az államok vagy osztályok közti fegyveres összeütközéseket értelmezzük.

A háború — mint az állam meghatározott osztályok politikai céljainak alárendelt funkciója — először a kizsákmányoló társadalomban keletkezett."[1]

[1] Háború, hadsereg, hadtudomány. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1965. 16. o.

A szerzők világos fejtegetéseiből az olvasó levonhatja magának azt a következtetést, hogy a háborút nem szabad a fegyveres erőszak fogalmára korlátozni. A kérdés lényege ugyanis az, milyen célokért, kinek az érdekében folyamodnak fegyveres erőszakhoz, mi annak a társadalmi-történelmi tartalma, vagyis: mi a háború lényege? Annak következtében, hogy az osztály nélküli társadalom egymással szembenálló osztályokra szakadt társadalomba fejlődött át, létrejött az állam, mint az uralkodó osztály fő politikai szervezete, és ezzel gyökeresen megváltozott a fegyveres összeütközések lényege, azaz a háború lényege.

Azelőtt a fegyveres harcnak nem volt politikai tartalma, ezzel szemben most a politikai tartalom fő és meghatározó tényezővé, a háború lényegévé vált. A háború mint társadalmi-politikai jelenség az antagonisztikus osztálytársadalom terméke és állandó velejárója.

A mű írói a tények felsorakoztatásával támasztják alá Leninnek ama megállapítását, hogy: „A háború a politika folytatása más eszközökkel. Minden háború elválaszthatatlanul azzal a politikai renddel függ össze, amelyből fakad. Azt a politikát, amelyet egy bizonyos hatalom, s ezen a hatalmon belül egy bizonyos osztály a háború előtt hosszú időn át folytatott, ugyanaz az osztály elkerülhetetlenül és holtbiztosan tovább folytatja a háború alatt is, csak éppen tevékenysége formáját változtatja meg."[2]

A szerzői kollektíva az egyes háborúk osztálytartalmának elemzése után megvizsgálja a rabszolgatartó társadalomban, a feudalizmusban és a kapitalizmusban lezajlott háborúk gazdasági gyökereit, valamint az imperialista államok agresszivitásának okait a jelenlegi korszakban. Ezt követően pedig bemutatja, milyen szerepet játszik a politika a háborúk előkészítésében és a fegyveres harc vezetésében. Az első fejezet befejezéseként — érvek sokaságát felsorakoztatva — bírálja a háborúk lényegére, okaira és történelmi szerepére vonatkozó mai burzsoá elméleteket és nézeteket.

A szovjet katonaírók a *Korunk háborúinak jellege és típusai* című fejezet keretében mindenek előtt az igazságos és igazságtalan háborúk problematikájával foglalkoznak.

Lenin azt tanítja, hogy „minden egyes esetben, minden egyes háborúra nézve külön kell meghatározni a háború politikai tartalmát".[3] A háborúk keletkezésének körülményei, politikai céljai és társadalmi következményei ugyanis rendkívül különbözők.

Mint ismeretes, a kizsákmányoló társadalomban többségben voltak az olyan háborúk, amelyek mindkét részről hódító, rablóháborúk voltak. Ezektől élesen különböznek a felszabadító háborúk, amelyekben az agresszív államokkal és kizsákmányoló osztályokkal az elnyomás ellen harcoló néptömegek állnak szemben.

A mű szerzői a problémát fejtegetve, mindenek előtt bemutatják, milyen szerepet játszanak az igazságos és igazságtalan háborúk a történelemben, ezt követően pedig a marxista—leninista pártoknak az igazságos és igazságtalan háborúkhoz való viszonyát ismertetik.

A mai háborúk fő típusai című részben rendkívül sokoldalúan elemzik az imperialista államok közötti háborúkat (ezek sajátosságait, a marxista—leninista pártoknak az imperialista háborúkkal kapcsolatos taktikáját), a proletariátus és a burzsoázia közötti polgárháborúkat (a proletariátus államhatalmának megteremtése előtti polgárháborúkat, a proleta-

2 *Lenin:* Művei 24. köt. Szikra, Budapest, 1962. 415. o.
3 *Lenin:* Művei 23. köt. Szikra, Budapest, 1951. 209. o.

riátus fegyveres felkelését, a győztes proletariátus polgárháborúit a kapitalizmus restaurációs kísérletei ellen), valamint a nemzeti felszabadító háborúkat.

E fejezet következő részében a második világháború problémáit vizsgálják. Mint ismeretes, ez a háború rendkívül bonyolult és ellentmondásos jelenség. Politikai tartalma nem skatulyázható be a jelenkori háború egy valamely típusába. Éppen ezért külön is kell vizsgálni. A szerzők ezt is teszik. E háború bonyolultsága ugyanis nemcsak abban van, hogy menet közben változott a jellege, hanem abban is, hogy fejlődésének minden szakaszában egymásnak ellentmondó irányzatok érvényesültek, és különbözőek voltak a háborúban résztvevő osztályok és államok céljai is. A szerzők Lenin tanításai alapján vizsgálják a kérdést. Mindenek előtt a háború előkészítésével és kirobbantásának körülményeivel ismertetik meg az olvasót, majd bemutatják, milyen volt a második világháború jellege a Szovjetunió hadbalépése előtt és bekapcsolódása után.

Ezt a gazdag tartalmú fejezetet a háború és a szocialista forradalom közötti kapcsolat vizsgálatával zárják.

A szocialista haza védelmi háborúi különleges helyet foglalnak el korszakunk háborúi között. Nemcsak merőben különbözőek az igazságtalan, hódító háborúk összes fajtáitól, hanem jellegükben, céljaikban és történelmi jelentőségükben a többi igazságos háborútól is lényegesen eltérnek. A szerzők éppen ezért a szocialista haza védelmében vívott háborúk elemzésére egy önálló fejezetet szentelnek. A szocialista haza fegyveres védelmének szükségességét leszögezve meghatározzák — a marxizmun—leninizmus tanításai alapján — a haza fogalmát, bemutatják a szocialista haza megkülönböztető vonásait. Ezt követően a szocialista honvédő háborúk sajátosságait vizsgálják. Határozottan kimondják, hogy ezek a háborúk feltétlen igazságos jellegűek. Sajátosságuk a forradalmi és az össznépi jelleg, s az, hogy ezeket a háborúkat a nemzetközi proletariátus és a tőkés országok dolgozóinak más rétegei is aktívan és sokoldalúan támogatják. Mindezek mellett behatóan foglalkoznak a marxista—leninista pártoknak a szocialista honvédő háborúkban játszott szerepével, leszögezik, hogy az ilyen háborúkat a marxista—leninista pártoknak kell vezetni.

A szerzői kollektíva ezt követően, a fejezetet zárva, a háború és béke problémáival foglalkozik, nevezetesen a békeharc tényezőivel, a békés egymás mellett élésért folytatott harc feladataival. Végső következtetésként kimondja: a harmadik világháború sorsát — amennyiben az imperialisták kirobbantják — a néptömegek döntik el.

A mű következő fejezeteiben a szerzők bemutatják a hadseregek és a társadalmi viszonyok összefüggését, ismertetik az államok katonai erejének gazdasági és társadalmi-politikai alapjait, valamint a fegyveres erők harci erejének és haditevékenységének kimenetelét meghatározó törvényszerűségeket. Az olvasók ezek során megismerik — többek között — az imperializmus katonai tömbjeit és ezek fegyveres erőit, a fiatal semleges államok hadseregeit, majd az egyes szocialista országok fegyveres erőinek szervezési, kiképzési és nevelési elveit. Természetesen képet kapnak arról is, hogyan jött létre az egyes népi demokratikus országokban — köztük hazánkban — az újtípusú hadsereg.

A mű — gazdag tartalmát figyelembe véve — nemcsak a fegyveres erők tisztjei, katonai tanintézetek hallgatói, a történelem és hadtörténelem kutatásával és publikálásával foglalkozó szakemberek, hanem a honvédelmi nevelőmunkával foglalkozó pedagógusok számára is hasznos olvasmány.

Molnár Pál

MAGYAR KÖNYVÉSZET

1945—1960

A MAGYARORSZÁGON NYOMTATOTT KÖNYVEK SZAKOSITOTT JEGYZÉKE. IV. KÖT.

(Közr. az Országos Széchényi Könyvtár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. 615 o.)

A bibliográfiák a kutatók legfontosabb segítőtársai közé tartoznak. Népes családjuk a közelmúltban rendkívül értékes, új hézagpótló művel gyarapodott: a magyar könyvkiadás 15 éves eredményeit öt vaskos kötetben bemutató „Magyar könyvészettel".

A bibliográfia szakmai szempontból csaknem kifogástalannak mondható. Használhatóságát a könnyen áttekinthető, Egyetemes Tizedes Osztályozás rendszerű szakcsoportosítás, valamint bőséges utalások és megbízható név- és tárgymutató is biztosítja. Hibája viszont a bibliográfiának, hogy az egyes kötetek önmagukban nem alkotnak önálló egységet. Nagyon sűrűn előfordul — például a hadtörténelem (355/091) és a történelem (930/990) szakcsoportjainál —, hogy csak az egyik kötetben találhatjuk a keresett mű teljes és pontos címleírását, a másik kötetben kénytelenek vagyunk megelégedni a rövid és ki nem elégítő utalásokkal. Ez természetesen némileg megnehezíti az olvasó dolgát.

Az összeállítás gondos és aprólékos munkát igényelt. Mind a teljesség igényének szinte maradéktalan elérése, mind pedig az adatok pontossága elismerést érdemel. A történelmi irodalom tizenhat évi gazdag termésének csupán egyetlen gyümölcsét, *Wittmann* Tibor: Bethlen Gábor. Művelt nép, Budapest, 1952. című művét keressük hiába.

A munka azonban nemcsak bibliográfiai segédeszközként értékes számunkra. A felszabadulást követő másfél évtized könyvészeti anyagának áttekintése egyben a magyar történettudomány addigi eredményeinek is megbízható, pontos képét szolgáltatja. Segítségével felmérhetjük azt az utat, amelyet történetírásunk — az 1945—46-os szerény kezdetekből — viszonylag rövid idő alatt megtett. Amíg az első években a regény jellegű visszaemlékezések, s a polgári történetírói iskolák mellett a marxizmus—leninizmus tudományos szemléletét csupán néhány szerző — Molnár Erik, Révai József, Andics Erzsébet stb. — képviselte, addig 1960-ra az egész magyar történettudományt áthatotta a marxista dialektikus módszere.

A bibliográfia azonban eredményeink mellett hibáinkat is feltárja. Fejlődésünk természetesen nem volt és nem is lehetett egyenesvonalú. A személyi kultusz káros hatásai — legjellemzőbb példájuk a „Rákosi Mátyás és a magyar történettudomány". Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952. című tanulmánygyűjteménye — fékezték a fejlődés ütemét. Még sok

a „fehér folt", megoldatlan probléma a magyar történelemben, amelyek eltüntetése nem kis részben a mi feladatunk.

S e munka maradéktalan teljesítéséhez nélkülözhetetlen segítséget nyújt számunkra eddigi eredményeink, hű és pontos krónikája: a Magyar könyvészet.

Rázsó Gyula

HÍREK

VITA A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 10 ÉVES MUNKÁJÁRÓL

Néhány héttel ezelőtt a Magyar Történelmi Társulat és a TIT Történelmi Szakosztálya vitát rendezett a Hadtörténelmi Közlemények 10 éves munkájáról a Kossuth Klubban. A vitaest résztvevőit a Magyar Tudományos Akadémia képviselője, Barta István, a történelemtudományok doktora köszöntötte. Ezt követően dr. Mucs Sándor, a történelemtudományok kandidátusa, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnokának tudományos helyettese rövid vitaindító előadást tartott.

Mindenek előtt üdvözölte a Magyar Történelmi Társulat és a TIT Történelmi Szakosztályának kezdeményezését, amely azt tanúsítja, hogy az országban megjelenő történettudományi folyóiratok közül a legrégibb lapot — az első példányai ugyanis 1888-ban hagyták el a sajtót, s ezt követően hosszabb-rövidebb szünetekkel rendszeresen megjelent — érdeklődéssel kísérik a történelem és hadtörténelem kutatói és publikálói, valamint az oktatás szakemberei.

„Folyóiratunk új folyama mögött — mondotta a felszabadulás utáni időkre emlékezve — immár egy évtized áll. Ennyi idő feltétlenül elegendő ahhoz, hogy megvizsgáljuk, teljesítette-e a lap azokat a követelményeket, amelyeket egy marxista folyóirattól el kell várni, teljesítette-e azokat a feladatokat, amelyeket az induláskor (1954-ben) maga elé tűzött" — azaz legyen fóruma a kibontakozó marxista magyar hadtörténelem-kutatás eredményeinek. Publikációjával járuljon hozzá az egyetemes magyar hadtörténelem-kutatás problémáinak tisztázásához; segítsen a hadsereg tisztikara hadtörténelmi ismereteinek bővítésében; legyen részese népünk tudományos és kulturális felemelkedéséért vívott küzdelemnek.

A lap olvasói is tanúsíthatják, hogy a Hadtörténelmi Közlemények sokat tett a fenti célok megvalósításáért, „a lap tematikája ugyanis — állapította meg az előadó — az elmúlt 10 év alatt felölelte majdnem az egész történelmi kort". Ennek alátámasztására ismertette, milyen témájú tanulmányok, cikkek és más írások jelentek meg a lapban az elmúlt 10 év alatt. Az írásművek színvonaláról szólva elmondotta, hogy a folyóirat az indulásnál nem támaszkodhatott olyan széles tudományos gárdára, mint más tudományos folyóiratok, a hadtörténész-gárda ugyanis a lap fejlődésével párhuzamosan nőtt fel, ily módon „az első időkben közölt tanulmányok és cikkek jó részén megfigyelhetők az első tudományos munka gyengeségei". Az utóbbi években azonban „a folyóiratunkban közölt tanulmányok zöme eredeti levéltári kutatások alapján készült és ezért színvonaluk messze meghaladja a korábbi évek tanulmányainak színvonalát".

Az előadó ezt követően a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőségének és szerkesztő bizottságának belső életéről és munkájáról szólt. Többek között megállapította, hogy a HK szerkesztőség és a társfolyóiratok

— vonatkozik ez a baráti országokban megjelenő hadtörténelmi lapokra is — szerkesztősége között nincs meg a kívánt szoros kapcsolat. Mint legközelebbi feladatot jelölte meg a velük való jó, alkotó együttműködés kiépítését.

Itt említette meg, hogy a lap publikációs lehetőséget biztosított — és biztosít a jövőben is — a fiatal, kezdő tudományos dolgozók számára is. A szerkesztőség a mellett, hogy ezek munkáját más mércével méri, megköveteli tőlük a megfelelő színvonalat is. Ehhez segítséget is nyújt.

Az előadó az elmondottakkal kapcsolatban nyomatékosan kijelentette: „Ez persze nem jelenti azt, hogy folyóiratunknak akár a tudományos színvonalával, akár a repertoárjával elégedettek lennénk. Főképpen nem jelenti azt, hogy a jelenlegi színvonalon meg akarnánk állni. Tudatában vagyunk annak, hogy a tudomány fejlődésével a követelmények is állandóan nőnek. De azt is látjuk, hogy fejlődik tudományos gárdánk is, s így hisszük, hogy a növekvő követelményekkel lépést tudunk tartani."

Az Intézmény tudományos helyettese a továbbiakban megemlítette, hogy a lap szerkesztő bizottsága, amely a problémákat maga is látja, mennyiségileg nem tartja elegendőnek például az egyetemes hadtörténelemmel kapcsolatos írásokat. Ennek okára mindjárt rá is mutatott: „a Hadtörténelmi Intézet munkatársai közül ugyanis senki nem foglalkozik kimondottan egyetemes hadtörténelemmel." Még pedig azért nem, mert a kibontakozó magyar hadtörténetírás előtt oly sok feltárásra és megoldásra váró kérdés van még, hogy az egyetemes vonatkozású problémákhoz csak olyan mértékben tudtak hozzányúlni, amennyiben az a magyar hadtörténelmi kérdés megoldásához elengedhetetlen volt. Persze igaz az is, hogy más tudományos intézetek munkatársai is csak elvétve kopogtattak be ilyen jellegű tanulmányokkal.

Az előadó ezt követően a folyóirat egyes rovataival foglalkozott: a *„Vita"* rovattal kapcsolatban például megállapította, hogy „... nem olyan élénk, mint azt az egyre fejlődő tudományos élet megkövetelné". Mint negatívumot említette meg, hogy az „esetenként közölt vitacikkek nem mindegyike kap végső összefoglalást a szerkesztőség részéről". A folyóirat *„Szemle"* rovatát vizsgálva elmondotta, hogy ebben a rovatban korábban megjelent írásokra általában az volt jellemző, hogy az egyes műveket minden értékelő megjegyzés nélkül ismertették. Az utóbbi számok *„Szemle"* rovatában megjelent írásokban viszont más tapasztalható, az a követelmény, hogy szerzőik a bő tartalmi ismertetések helyett inkább kritikai megjegyzéseket fűzzenek egy-egy munkához. A célkitűzés ugyanis az, hogy a szerkesztőség ezt a rovatot kimondottan kritikai rovattá fejleszti.

Dr. Mucs Sándor, a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztő bizottságának tagja a továbbiakban beszélt még a lap technikai szerkesztésével kapcsolatos problémákról, majd vitaindító beszámolóját a folyóirat előtt álló feladatok ismertetésével zárta.

* * *

Az előadást követő vita első két hozzászólója a Hadtörténelmi Közlemények példányszáma, ívterjedelme és az előfizetők száma felől érdeklődött.

Sztana Béla, a folyóirat főszerkesztője, mintegy az előadást kiegészítve beszélt a folyóirat múltjáról, az új folyamú lap terjesztésével kapcsolatos problémákról — megadva a választ a Hadtörténelmi Közlemények példányszámára, ívterjedelmére és olvasótáborára vonatkozó kérdésekre is.

Rázsó Gyula, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum tudományos munkatársa felszólalásában elmondotta, hogy a vitára készülve összehasonlította a Hadtörténelmi Közleményeket a külföldi hadtörténelmi folyóiratokkal s megállapította, hogy ezek zöme hadművészeti tárgyú katonapolitikai és elméleti cikkeket tartalmaz, leíró hadtörténeti jellegű cikket keveset talált. Természetesen ez nem jelenti azt — mondotta —, hogy az illető országokban nem jelennek meg hadtörténelmi vonatkozású cikkek. Az ilyen írások, nagy számban, más folyóiratokban látnak napvilágot. Megállapítása szerint a Hadtörténelmi Közlemények betölti a szerepét és jelentős helyet foglal el a tudományos életben.

Urbán Aladár, a történelemtudományok kandidátusa, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem tanára többek között elmondotta, hogy az egyetem hallgatói közül néhányan hadtörténelmi vonatkozású szakdolgozatot írtak. Véleménye szerint rendkívül hasznos lenne, ha az érdeklődés további felkeltése érdekében a folyóirat szerkesztősége pályázatot hirdetne. A pályázatra beküldött írások egyúttal szakdolgozatoknak is megfelelnének. Ezt a kérdést — véleménye szerint — az egyetemmel koordinálva eredményesen meg lehetne oldani.

Dr. Borus József, a történelemtudományok kandidátusa, a Párttörténeti Intézet munkatársa a lap technikai szerkesztésével kapcsolatos észrevételeit tolmácsolta, továbbá javasolta, hogy a szerkesztő bizottság a folyóirat témakörét bővítse, elsősorban egyetemes hadtörténelmi vonatkozású írásokkal.

Dr. Benda Kálmán, a történelemtudományok kandidátusa, a Történettudományi Intézet munkatársa néhány, a lap terjesztésével és propagandamunkájával kapcsolatos hiányosságra hívta fel a szerkesztőség figyelmét.

Győrffy Sándor, az Újkori Múzeum igazgatója elmondotta, hogy legutóbb a Helikon-pályázat dolgozatait lektorálta, amelyeket diákok írtak. Az írásokból kitűnik, hogy a hallgatók igen széleskörű egyéni kutatást végeztek, sok adatot gyűjtöttek össze. A Hadtörténelmi Közlemények szerkesztő bizottságának azt javasolta, hogy a lap adjon helyet a helytörténeti kutatások eredményeként született írásoknak is, ezek nagy része ugyanis sorsdöntő katonai eseményekkel is kapcsolatban vannak.

Ölvedi Ignác, a hadtudományok kandidátusa, a Zrínyi Katonai Akadémia tanára a folyóiratnak a katonai tanintézetekben való felhasználásáról szólva néhány hasznos tanácsot adott a lap terjesztésével és propagandamunkájával kapcsolatban is.

Dr. Horváth Miklós, a Hadtörténelmi Intézet parancsnoka a lap tematikájával és célkitűzésével foglalkozott. Véleménye szerint a folyóirat az eléje tűzött célkitűzéseknek eleget tesz, sajnos szűk terjedelme miatt tematikáját nehezen lehet növelni. A lap fő feladata az, hogy a hadtörténetkutatás eredményeit közölje. Az erre való törekvést a lap írásai tükrözik is.

Dr. Nagy László, a történelemtudományok kandidátusa, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum munkatársa felszólalásában — többek között — összehasonlította a régi Hadtörténelmi Közleményeket a jelenlegivel és az a meggyőződése, hogy — a hiányosságok ellenére is — nem kell szégyenkeznünk a tanulmányok, cikkek és más írások tudományos színvonala terén.

* * *

A hozzászólásokra dr. Mucs Sándor adta meg a választ. Ezt követően Barta István, a rendezvény elnöke összegezte a vita tanulságait. Mint zárszavában mondotta: „A vitával meg lehetünk elégedve, eredményes és hasznos volt."

M. P.

TARTALOM

SZIMONIDESZ LAJOS vezérőrnagy (1884—1965)

Megemlékezés — — — — — — — — — 399

Tanulmányok

TÓTH SÁNDOR — A horthysta-klikk 1944. október 15-i kiugrási kísérletéről — — — — — — — — — — — — — 401

DR. GAZSI JÓZSEF — A Kovpak-partizáncsoport portyája a Kárpátokban 425

GODÓ ÁGNES—SZTANA BÉLA — „Nemzetnevelés" és „Nemzetvédelem" — — — 451

HETÉS TIBOR — Stromfeld Aurél háborús portréjához — — — — 482

GELLÉRT TIBOR — Adalékok a magyar polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság légierejének történetéhez — — — — — — — — — — 502

Külföld hadtörténelmi irodalmából

L. SZPIRIN, a történelemtudományok kandidátusa — Lenin szerepe a szovjet parancsnoki állomány megteremtésében (Ford.: M. S.) — — — — 524

Vita

DR. MUCS SÁNDOR, a történelemtudományok kandidátusa — Népi demokratikus forradalmunk és a hadsereg 538

ÖLVEDI IGNÁC, a hadtudományok kandidátusa — Néhány gondolat a hadászati hadműveletek politikai céljáról — — — — — — — — — — 554

Közlemények

A. M. SZAGYILENKO — A mi magyar barátaink (Ford.: Doma Lászlóné) 560

WELSER TIBOR — 37 nap a kolozsvári „főhadiszálláson" — — — — 566

Szemle

MONOSZLAI GYULA — „A stratégia válsága" a XVII. század második felében — — — — — — — — — — — — 603

M. M. Malahov: Magyarország és Kelet-Ausztria felszabadítása (Ismertetés — M. S.) — — — 609

MOLNÁR PÁL — Háború, hadsereg, hadtudomány (Ismertetés) — 612

RÁZSÓ GYULA — Magyar Könyvészet 1945—1960. (Ismertetés) — — 615

Hírek

Vita a Hadtörténelmi Közlemények 10 éves munkájáról (M. P.) — — — — — — — — — — 617

СОДЕРЖАНИЕ

Генерал-майор Лайош СИМОНИДЭС (1884—1965)

Некролог — — — — — — — — — — — — 399

СТАТЬИ

Шандор ТОТ — О попытке клика Хорти выйти из войны 15-го октября 1944 года — — — — — — — — — — — — 401

Д-р Йожеф ГАЖИ — Рейд партизанской группы Ковпака в Карпатах (15 июля—6 августа 1943 г.) — — — — — — — — — — 425

Агнеш ГОДО, Бела СТАНА — «Национальное воспитание» и «Национальная оборона» — 451

Тибор ХЕТЕШ — К военному портрету Аурэла Штромфельда — — — — 482

Тибор ГЕЛЛЕРТ — К истории воздушной силы венгерской буржуазно-демократической революции и Советской Республики — — — 502

ВОЕННАЯ ИСТОРИЯ ЗА РУБЕЖОМ

Л. СПИРИН, кандидат исторических наук — В. И. Ленин и создание советских командных кадров — 524

ДИСКУССИЯ

Д-р Шандор МУЧ, кандидат исторических наук — Наша народно-демократическая революция и армия — — 538

Игнац ЭЛВЕДИ, кандидат военных наук — Мысли о политических целях стратегических операций — 554

СООБЩЕНИЯ

А. М. САДИЛЕНКО — Наши венгерские друзья — — — — — — — — 560

Тибор ВЕЛЗЕР — 37 дней в клужском «главном штабе» — — — — — 566

РЕЦЕНЗИИ

Дюла МОНОСЛАИ — «Кризис стратегии» во второй половине XVII века — 603

М. М. Малахов: Освобождение Венгрии и Западной Австрии (аннотация — Ш. М.) — — — — — — — 609

Пал МОЛЬНАР — Война, армия, военная наука (аннотация) — — — — 612

Дюла РАЖО — Венгерское книговедение 1945—1960. (аннотация) — — 615

НОВОСТИ

Дискуссия о 10-летней работы Военно-исторического Вестника (П. М.) — — — — — — — — — — — 617

INHALTSVERZEICHNIS

GENERALMAJOR LAJOS SZIMONIDESZ (1884—1965)

In memoriam — — — — — — — — — — — 399

Studien

SÁNDOR TÓTH — Der Sprungversuch der Horthy-Clique am 15-ten Oktober des Jahres 1944 — — — — — — — — 401

DR. JÓZSEF GAZSI — Der Streifzug der Kovpak-Partisanengruppe in den Karpaten (15. Juli—6. August 1943) — — — — 425

ÁGNES GODÓ—BÉLA SZTANA — „Volkserziehung" und „Volksschutz" — — — — 451

TIBOR HETÉS — Zu dem Kriegsporträt Aurél Stromfelds — — — 482

TIBOR GELLÉRT — Beiträge zu der Geschichte der Luftwaffe der bürgerlich-demokratischen Revolution und der Räterepublik — — — — — — — — — — 502

Aus der kriegshistorischen Literatur des Auslands

L. SZPIRIN, Kandidat der Geschichtswissenschaften — Lenins Rolle in der Erschaffung des Bestandes der Sowjetkommandanten — — — — — — — 524

Diskussion

DR. SÁNDOR MUCS, Kandidat der Geschichtswissenschaften — Unsere volksdemokratische Revolution und die Armee — — — — — — — — — — — 538

IGNÁC ÖLVEDI, Kandidat der Kriegswissenschaften — Einige Gedanken von dem politischen Ziel der strategischen Operationen — — — — — — 554

Mitteilungen

A. M. SZAGYILENKO — Unsere ungarischen Freunde — — — — — — — 560

TIBOR WELSER — 37 Tage im Klausenburger Hauptquartier — — 566

Rundschau

GYULA MONOSZLAI — „Die Krise der Strategie" in der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts — — — — — — — — 603

M. M. Malahov: Befreiung Ungarns und Ost-Österreichs (Rezension — M. S.) — — — — — — — — 609

PÁL MOLNÁR — Krieg, Armee, Kriegswissenschaft — — — — — — (Rezension) 612

GYULA RÁZSÓ — Ungarische Bibliographie 1945—1960. — — — — (Rezension) 615

Nachrichten

Diskussion über die zehnjährige Arbeit der Kriegshistorischen Mitteilungen (M. P.) — — 617

Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság

Főszerkesztő:

Sztana Béla

Tagok:

Dr. Barta István, Dr. Csillag Ferenc, Dr. Horváth Miklós, Dr. Liptai Ervin, Dr. Mucs Sándor, Dr. Nagy Gábor, Tóth Sándor

Felelős szerkesztő:

Otta István

Szerkesztő:

Molnár Pál

A szerkesztőség címe:

Budapest, I., Kapisztrán tér 2. sz. Telefon: 360–764

Felelős kiadó: Zrínyi Katonai Kiadó
Budapest, XIII., Dózsa György út 49. sz. Telefon: 409–550

Megjelenik negyedévenként

Egyes szám ára: 8 Ft. Előfizetési díja egész évre 32 Ft

Előfizethető: Posta Központi Hírlap Iroda 1. sz. Hírlapboltjában (Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. Telefon: 316–173), a Kiadóban és bármely postahivatalban.

Csekkszámlaszám: Közületi 61066, egyéni 61297, vagy átutalás a Bp., MNB–8. sz. folyószámlájára.

INDEX: 25–371

65.2292/2 – *Zrínyi Nyomda, Budapest. Fv.: Bolgár I.*

Katonák a gáton — 1965

Arató katonák — 1965

(Tüske István szénrajzai)

A „Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege" c. kiállításból

A fegyvertörténeti kiállítás tüzérségi terme

Ára 8,— Ft

A ZRÍNYI KATONAI KIADÓ

harmadik negyedévi kiadványaiból

Z. Hradecky: A KATONAI VEZETÉS

Megjelenik

félvászon-kötésben, kb. 352 oldal terjedelemben
Ára: kb. 28,— Ft

Horváth Kálmán:

A KIBERNETIKA ÉS AUTOMATIKA KATONAI ALKALMAZÁSA

Megjelent

félvászon-kötésben, 168 oldal terjedelemben
Ára: 16,— Ft

Godóné — Sztana:

A HORTHY–HADSEREG KATONAI DOKTRINÁJA

Megjelenik

félvászon-kötésben, 316 oldal terjedelemben
Ára: kb. 31,— Ft

Nagy István György:

ŰRKUTATÁS ÉS TECHNIKA

Megjelent

felvászon-kötésben, 196 oldal terjedelemben
Ára: 17,50 Ft